

24. évfolyam

2009. 1. SZ.

AETAS

TÖRTÉNETTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

A kiadványt szerkesztette:

PELYACH ISTVÁN

A kiadvány

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,

Nemzeti Kulturális Alapprogram,

Nemzeti Civil Alapprogram,

József Attila Kulturális és Szociális Alapítvány,

Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar,

Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar,

Szegedért Alapítvány

támogatásával jelenik meg.

Szerkesztők:

DEÁK ÁGNES
(főszerkesztő)

VAJDA ZOLTÁN
(főszerkesztő-helyettes)

BENCsik PÉTER
GALAMB GYÖRGY
KOSZTA LÁSZLÓ
PAPP SÁNDOR
PELYACH ISTVÁN
SZÁSZ GÉZA
TOMKA BÉLA
TÓTH SZERGEJ

HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA
(olvasószerkesztő)

Tartalom

Tanulmányok

URBÁN ALADÁR Herceg Esterházy Pál a Batthyány-kormányban	5
HERMANN RÓBERT A miniszterelnök és a honvéd őrnagy. Batthyány és Görgei	20
VELKEY FERENC „Este társaság hozzánk. Batthyányval sokat beszélünk.” Széchenyi és Batthyány közös-közélete társas- és magánszíntereken	51
ZAKAR PÉTER Az Apostoli Tábori Helynökség 1848–1849-ben	95
ZSIGMOND GÁBOR Az Osztrák–Magyar Lloyd története	126
BABJÁK ILDIKÓ Az írástudatlanok váltóképesége a dualizmus idején	144

Múltidéző

Herceg Esterházy Pál belépése a Batthyány-kormányba és visszahúzó- dása a miniszteri tevékenységtől	161
--	-----

Határainkon túl

Egy életpálya vonzásában (Összeállításunkkal köszöntjük Urbán Ala- dár történészt 80. születésnapján) Az interjút készítette: <i>Pelyach Ist- ván</i>	175
Urbán Aladár szakmai tevékenységének válogatott bibliográfiája	181

Figyelő

A gót „földmérők” eredete és tettei, avagy a meg nem vett város meg- védése (Megjegyzések Jordanes Geticájának új kiadásáról) (<i>Jordanes: Getica. A gótok eredete és tettei. Published by Magdolna Kiss. L' Harmattan Kiadó. Budapest, 2004</i>) KISS P. ATTILA	192
Egy ókortörténész emlékezete (<i>Orpheusz búcsúzik. Tanulmányok Sarkady János emlékére. Szerk. Fehér Bence és Könczöl Miklós. Károli Egyetemi Kiadó. Budapest, 2007</i>) MARÓTI EGON	203

„Fut Bécs felé Jellacsics, a gyáva...” (Hermann Róbert: <i>A Drávától a Lajtáig. Tanulmányok az 1848. nyári és őszi dunántúli hadi események történetéhez. Balassi Kiadó. Budapest, 2008</i>)	
CSIKÁNY TAMÁS	210
Az 1848-as forradalom jelenetei egy román történész értelmezésében (Nicolae Isar: <i>Din istoria generației de la 1848. Revoluție-exil-destin istoric. Editura Universitară. București, 2006</i>)	
ROTÁR KRISZTINA	213
A botcsinálta katona (Ács Tibor: <i>Batthyány Lajos, a huszártiszt. HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum – Line Design. Budapest, 2008</i>)	
HERMANN RÓBERT	218
<i>Számunk szerzői</i>	224

URBÁN ALADÁR

Herceg Esterházy Pál a Batthyány-kormányban

A Batthyány-kormány legmagasabb rangú arisztokratája s legidősebb tagja nem az ellenzék soraiból került a miniszteri bársonyszékbe. Közel három évtizedig nagykövetségként a monarchiát képviselte Londonban, 1842-ben azonban Metternich kancellár kívánságára, de saját kezdeményezésére lemondott, mivel az angol–magyar kereskedelmi kapcsolatok kiépítésén fáradozott.¹ Hazatérve nem vett aktívan részt a nyilvános politikai életben, bár az országgyűléseken rendre megjelent. A konzervatívok természetesen maguk közé tartozónak tekintették az ország egyik leggazdagabb főurát. Apponyi György kancellár 1847 szeptemberében kétszer is megkereste a herceget, aki a sürgető felkérésekre szeptember 30-án jelentette: utasította uradalmi tisztviselőit, hogy a jó ügy érdekében támogassák az országgyűlési követválasztásokat és a követi utasítások elkészítését.² 1848. január 31-én Rohonczy Ignác, a későbbi császári biztos kérte Esterházy támogatását.³

A herceget a passzív magatartásból a márciusi fejlemények mozdították ki. Széchenyi István Naplójából tudjuk, miszerint ő javasolta István nádornak, hogy Esterházyt is hívja meg arra a konferenciára, amely Lajos főherceg utasítására azt készítette volna elő, hogy a mágnások akadályozzák meg a (Kossuth által előterjesztett) felirat továbbítását. Közben megérkezett Metternich lemondásának a híre, s március 14-én immár a főrendek is jóváhagyták a feliratot.⁴ A március 15-én délelőtt Bécsbe indult országgyűlési küldöttség mágnás tagjai között ott volt Esterházy is. Másnap délben a delegáció átnyújtotta a királynak a kiegészített feliratot, amelyben István nádort *alteregon*nak (az uralkodó teljhatalmú helyettesének), Batthyány Lajost pedig miniszterelnök kérték kinevezni. Ezt követően a Lajos főherceg elnökletével üléselő Államtanács tárgyalta a beadványokról. Széchenyi Naplójában megjegyezte, hogy Lajos főherceg nem akart engedni, de a tanácskozássra behívott Ester-

¹ Hajnal István: *Metternich és Esterházy*. Századok, 61–62. évf. (1927–28) 21–44. Esterházy lemondására érdekesen reagált Deák Ferenc 1842. november 16-án sógorához írott levelében. Szerinte ha Metternich meghal, utána Ficquelmont vagy Esterházy lehet a külügyminiszter, mert Ausztria híján van a tehetségeknek. Sándor Pál: *Deák politikai koncepciójához. (Ismeretlen levele 1842-ből.)* Történelmi Szemle, 222. évf. (1979) 2. sz. 269.

² Kossuth Lajos Összes Munkái (a továbbiakban: KLÖM) 11. kötet. *Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen 1847–48.* Sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta: Barta István. Budapest, 1951. 202–203.

³ Andics Erzsébet: *A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848/49-ben.* Budapest, 1981. I. kötet. 289–290.

⁴ Széchenyi István: *Napló*. Fordította: Györffy Miklós. Sajtó alá rendezte: Oltványi Ambrus. Budapest, 1978. 1206–1207. (Széchenyi szerint fontos szerep vár Esterházyra. Lásd a március 13-i bejegyzést.)

házy „megpuhította” a főherceget.⁵ A sikeres rábeszélés kétségtelenül megnövelte az országos politikába frissen bekapcsolódott főnemes tekintélyét.⁶ De történt még valami ezen az estén, ami szó szerint közel vitte a herceget a vezető liberális politikusokhoz. A Burgban történt tárgyalás után Széchenyivel felkeresték a szállodában Kossuthot, s a sikertől fellelkesült két politikus összeölelkezett.⁷

Másnap – mint ismeretes – a nádor fellépésének eredményeként megszületett Batthyány miniszterelnöki megbízatása. Valószínű, hogy a herceg és az ő szereplését ambiciós Széchenyi között szó esett arról, hogy Esterházy is tagja lehet a megalakuló kormánynak. 20-án Széchenyi azt rögzítette Naplójába, hogy Esterházy hozzáküldte titkárát azzal a kérdéssel: „hogyan állnak a dolgok?”. Széchenyi azt javasolta, hogy várjon, ne csináljon semmit. A Napló szerint a gróf ezen az estén Batthyánynál volt későig, s nagyon valószínű, hogy a herceg érdeklődése miatt szó esett esetleges miniszterségről.⁸

A közvélemény nem számolt azzal, hogy a herceg bekerülhet a kabinetbe. Amint megérkezett Batthyány megbízásának a híre, Pesten miniszteri listákat állítottak össze, de ezekben nem található Esterházy Pál. A Pozsonyból keltezett levelekben is többnyire csak Batthyány, Kossuth, Széchenyi és Deák neve szerepelt, mint akik bizonyosan miniszterek lesznek. Esterházy jelöltsége csak egyszer jelent meg a sajtóban: a Pesten hetente kétszer megjelenő *Hetilap* március 24-i számában közölt egy Pozsonyból március 19-én (?) keltezett levelet, mely szerint Esterházyt kinevezték külügyminiszternek, aki Bécsben fog lakni. Batthyány azonban március 22-én estére hívta össze a megbeszélést a miniszteri tárcák elosztásáról, így a dátum nyilvánvalóan téves. (Ez a levél arról is tudósított, hogy Kossuthot már kinevezték belügyminiszternek.) Ezen az említett értekezleten szóba kellett kerülnie Esterházy tisztségének, bár lehetséges, hogy személyéről még nem döntöttek.⁹ Másnap délután Batthyány mindkét táblánál bejelentette kormánya névsorát, köztük Esterházyt mint „az ausztriai viszonyok” miniszterét. Mindkét tábla helyesléssel fogadta a neveket. Vukovics Sebő, aki nem volt ott Pozsonyban, azt jegyezte fel emlékirataiban, hogy amilyen meglepetés volt Esterházy neve, olyan örömmel fogadták jelölését.¹⁰ A pesti radikálisok lapja, a *Marczius Tizenötödike* azonban nem osztozott az örömben. Március 27-én Metternich „maradványát” emlegette, s április 1-jén – az udvar meghátrálását jelentő „jó királyi leirat” hírére – azt remélte, hogy Batthyány most már nem fog Esterházy „kandidatúrájához ragaszkodni”. A minisztertárs Szemere Bertalan szerint Esterházy és Széchenyi a konzervatívoktól való félelem miatt került a kormányba.¹¹ Lényegében ezt erősítette meg Hor-

⁵ Széchenyi: *Napló*, 1208–1209. (A továbbiakban nem utalunk az oldalszámra, ha a szövegben szerepel a naplóbejegyzés dátuma.) A részletekre Urbán Aladár: *Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöksége, fogsága és halála*. Budapest, 2007. 15–16.

⁶ Névtelen levél Pozsonyból 1848. március 18-án báró Vécsey Pálhoz. A levél szerint a hercegről senki nem tételezte fel azt az elszántságot és hazafiasságot, amit Lajos főhercegnél tanúsított. *Hazánk*, 9. évf. (1888) 148. Esterházy rábeszélésének sikerét részben az biztosította, hogy figyelmeztette a főherceget: az országgyűlés küldöttségét külön hajóval követő fiatalok a Burg megtámadását tervezik. A döntő hatást azonban a Rákoson gyülekező parasztsereg híre gyakorolta. Varga János: *A jobbágyfelszabadítás kivívása 1848-ban*. Budapest, 1971. 127.

⁷ Széchenyi: *Napló*, 1205.

⁸ Széchenyi: *Napló*, 1212.

⁹ A kandidáló értekezletre lásd Urbán: *Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöksége*, 59–62.

¹⁰ *Vukovics Sebő emlékiratai Magyarországon való bujdosása és száműzetésének idejéből*. Sajtó alá rendezte: Bessenyei Ferencz. Budapest, 1894. 85–86.

¹¹ Szemere elbeszélése alapján Csengery Antal: *Tanulmányok és jellemrajzok*. Budapest, 1870. 2. kötet. 273.

váth Mihály is, aki szerint Esterházy a kormányban az arisztokrácia egyetértésének a szimbóluma volt, hogy „a legfelsőbb magyar körökben nem élednek fel a reakciós ösztönök az átalakulás ellen”.¹²

Március 22-én este Batthyány azért tarthatott konferenciát a miniszteri lista összeállításáról, mert aznap az alsótábla már jóváhagyta a felelős minisztériumról szóló törvényt, s abban azt a paragrafust, mely szerint a kormány nyolc szakminiszterből fog állni, ha a miniszterelnök nem vállal tárcát. 23-án délután a felsőtábla vitatta meg a tervezetet, s annak szövegén kis, de lényeges változtatást ejtett. A rendek által jóváhagyott szöveg szerint a király személye körüli miniszter „minden külviszonyokban”, amelyek az országot és az örökös tartományokat érintik, az országot „felelőség mellett képviseli”. Gróf Babarczy János javaslatára a *kül-* szócskát elhagyták, amivel Batthyány egyetértett, s ezt a rendek is jóváhagyták. Ezzel a kis módosítással a miniszternek szánt feladatkörből szövegszerűen kimaradtak a külügyek, amelynek egyetértő elfogadásában szerepet játszott az is, hogy el akarták kerülni az udvar várható tiltakozását, mivel Bécsből a már felterjesztett törvények kedvezőtlen fogadtatásáról érkeztek hírek.¹³

A Bécsben élő Esterházy nyilván Széchenyitől értesült jelöléséről. A császárvárosban arról is tudomást szerezhetett, hogy az Államtanács nemcsak a jobbágyfelszabadításról szóló, de a felelős kormány megalkotásáról intézkedő törvényeket is ellenzi. Így érthető, hogy a Naplóban március 28-án olyan bejegyzést találunk, mely szerint Esterházy nem fogadja el a miniszterséget. Március 30-án Batthyányt és minisztertársait a „jó királyi leirat” után egyezkedésre táviratilag Bécsbe hívták. Itt másnap Széchenyi győzködte Esterházyt a jelölés elfogadásáról, mivel neki is „a magyar bárkában” van a helye. Április 2-án Széchenyi szinte felsóhajt Naplójában, hogy Esterházy „végre elfogadta”.¹⁴ A herceg beleegyező nyilatkozatának hírére Batthyány még ezen a napon felterjesztette István nádorhoz a kabinet névsorát, tagjai között Esterházyt mint „az ausztriávali érintkezések” miniszterét.¹⁵

Esterházy csatlakozási szándékát április 4-én levélben jelezte Batthyánynak. Eszerint a kialakult helyzetben kötelességének tartja a jelölés elfogadását, ugyanakkor a kormányba történő belépését két feltételhez kötötte. Az első szerint biztosítani kívánta azt a jogát, hogy ha a király és az ország között „valamely alig gondolható eset előfordulna”, amely akár a *pragmatica sanctio* teljes épségben való fenntartását vagy az ország függetlenségét veszélyeztetné, s számára elfogadhatatlan volna, úgy minden felelősségre vonás nélkül lemondhasson. A másik feltétel az volt, hogy mivel egyrészt állandóan a király körül tartózkodik, másrészt tartós külszolgálat miatt nem rendelkezik kellő tapasztalattal az országgyűlés munkájában, ha tárcájával kapcsolatban interpellálnák, arra a választ vagy a miniszterelnök vagy valamelyik minisztertársa adja meg.¹⁶ Batthyány azonnal, április 5-én válaszolt,

¹² Horváth Mihály: *Huszonöt év Magyarország történetéből 1823-tól 1848-ig*. Pest, 1867. 2. kötet. 636.

¹³ Batthyány a következő napon azt javasolta a rendeknek, hogy a külföldön lévő magyar katonák hazahozataláról már elkészült törvényjavaslatot vonják vissza, mert az „az örökös tartományok feltékenységét költené fel”. *Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai*. A dokumentumokat válogatta, a jegyzeteket készítette, az előszót írta: Urbán Aladár. Budapest, 1999. 1. kötet. 165–166.

¹⁴ Ezekre a történésekre lásd: Széchenyi: *Napló, 1220–1221*.

¹⁵ *Gróf Batthyány Lajos iratai*, 1. kötet. 226–227.

¹⁶ *Gróf Batthyány Lajos iratai*, 1. kötet. 240. Esterházy feltételei ismertté váltak, mert a Pesti Hírlap április 9-én arról írt, hogy a herceg nem kísérelte figyelemmel a hazai törvényhozás munkáját, ezért neki is érdeke, hogy olyan államtitkár kerüljön mellé, aki megfelel a várható igényeknek.

s mindkét feltételt elfogadta. Kijelentette, hogy az országgyűlésnek – ha szükséges lesz – ő fogja megadni a feleletet.¹⁷

Esterházy rövidesen kiegészítette fenntartásait munkakörével, illetve felelősségével kapcsolatban. Bécsbe utazása után, az április 14-ét követő héten született az a dátum és aláírás nélküli, a minisztériumnak benyújtott *Jegyzék*, amelyben a herceg a III. tc. két paragrafusával kapcsolatban kívánta tisztázni a maga felelősségét, illetve minisztériumának feladatait. Mindenekelőtt a felségjogok értelmében az uralkodóhoz felterjesztett kegyelmezési vagy örökösödési ügyek esetében az igazságügy-miniszter előzetes állásfoglalását igényelte. A 8. paragrafus kapcsán megállapította: a magyar hadseregnek az ország határain kívül történő alkalmazását, valamint a katonai hivatalokra történő kinevezéseket illetően az ellenjegyzéseket a miniszter – szögezte le a Jegyzék – csak a hadügyminiszter állásfoglalása értelmében teheti, így ezekben az ügyekben felelősség nem terheli. A 13. paragrafust illetően fontos és érdekes munkamegosztást javasolt. Eszerint a király személye körül tartózkodó miniszternek feladata, hogy mindazon kérdésekben, amelyek a hazát és az örökös tartományokat közösen érdeklik, az országot felelőssége mellett képviselje. Mivel a kormányzás legfontosabb ágai, mint a kereskedelem, a pénz- és hadügyek Magyarországot és az örökös tartományokat indokoltan érdeklik, ezekben az ügyekben tehát egyeztetni és határozni kell, ami a még ki nem alakult gyakorlat miatt csak úgy képzelhető el, ha az összes magyar minisztériumok, illetve az egyes miniszterek állást foglalnak. Ez azonban csak úgy lehetséges, ha a két fél illetékes miniszterei lépnek kapcsolatba egymással.¹⁸

Esterházy jegyzékével a zsúfolt napirendű április 22-i minisztertanács foglalkozott, melynek határozatait április 24-én Batthyány tudatta a külügyminiszterrel. Közölte, hogy a nemességi perek és a külföldi örökösödések ügyében a miniszterek véleménye megegyezik Esterházyéval, valamint abban is, hogy a 8. paragrafussal kapcsolatban csak azért felelős, hogy az ellenjegyzett királyi rendelet azonos legyen a hadügyminiszter felterjesztésével. A 13. paragrafus kapcsán tett javaslattal a minisztertanács azonban nem értett egyet. Leszögezte, hogy minden, a kölcsönös viszonyokat érintő kérdés a magyar és az ausztriai minisztériumok között „kirekesztőleg a külügyminisztérium útján és az ő eszközlése mellett” intézendő. A külügyminiszter felelőssége csak az „eszközlésre” áll fenn.¹⁹ Esterházy elképzelése kiiktatta volna a bécsi magyar külügyminisztériumot a „közös ügyek” intézéséből, s ezzel a külügyminiszter bármiféle felelősségét is. Így is furcsa helyzet állott elő: Esterházy tagja volt a felelős kormánynak, de nem vett részt a minisztertanács döntéseiben, s nem volt felelős az országgyűlésnek.

A király április 7-én kinevezte a Batthyány-kormány tagjait, közöttük herceg Esterházy Pált mint „a kapcsolt birodalmam többi részével érintkezések” miniszterét.²⁰ Április 11-én a Pozsonyban tartózkodó miniszterek letették az esküt, a király nyilvánosan megerősítette a törvényeket, s véget ért az utolsó rendi országgyűlés. Másnap, április 12-én a nádor elnökletével Pozsonyban megtartották az első minisztertanácsi ülést. A számos fontos napirend közül témánk szempontjából az az érdekes, hogy az Esterházynak adott feladatok kapcsán feladatkörének eddig használt körülírása helyett egyszerűen külügyminiszternek nevezték. Az elnevezés közmegállapodáson alapulhatott, mert sem az elnöklő nádor, sem az érintett miniszter nem szólt ellene, ennek legalábbis nincs nyoma a jegyzőkönyvben. A kérdéssel foglalkozva Hajnal István megállapította, hogy az elnevezést az osztrák fél is át-

¹⁷ *Gróf Batthyány Lajos iratai*, 1. kötet. 245.

¹⁸ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) H 2. Miniszterelnök elnöki iratai, 1848:35.

¹⁹ *Gróf Batthyány Lajos iratai*, 1. kötet. 384–385.

²⁰ *Gróf Batthyány Lajos iratai*, 1. kötet. 261.

vette, s a címzésben következetesen alkalmazta.²¹ Ez azonban valóban csak gesztus volt, amelynek magyarázata inkább az osztrák kormány bizonytalan helyzete, mintsem az önálló magyar külpolitika igényének elismerése. Amellett az osztrák kormány birtokon belül volt, mert a császárságnak Metternich alatt kiépült diplomáciai szolgálata lényegében változatlanul együtt maradt. Végül pedig bízhattak Esterházyban, hogy nem lépi túl a törvény által körülírt feladatokat, s talán Bécsben ismert volt az is, hogy a herceg milyen feltételekkel vállalta el a tárcáját. (Szógyény László volt alkancellár azt jegyezte fel emlékezéseiben, hogy Esterházy neki azt nyilatkozta, miszerint nehezen s csak magas állású személyek javaslatára vállalta a miniszterséget.)²² Tehát a látszat ellenére nem tekinthetjük magyar sikernek azt, hogy az osztrák fél a magyar külügyminisztériummal levelezett.²³

Az április 12-i minisztertanács egyik végzése meghagyta a külügyminiszternek, hogy az országban lévő katonaság csekély száma miatt érje el egy pár magyar ajkú, külföldön lévő ezred hazaszállítását.²⁴ Batthyány a katonaság ügyeit más szempontból érintve intézte első levelét április 18-án Esterházyhoz. Ebben arra utasította, hogy tiltakozzék az Udvarnál, mert az osztrák hadügyminisztérium az új törvények ellenére változatlanul rendelkezik az országban állomásozó katonai parancsnokságokkal.²⁵ Miután a katonaság hazarendelésének ügyében, amelyet sürgősnek tekintettek, nem történt semmi, az április 20-i minisztertanács ülés döntésének értelmében a nádor fordult a külügyminiszterhez. A fellépésnek meglelt az eredménye, mert Esterházy két nap múlva jelentette, hogy a király rendeletére egyelőre négy század lovasságot rendelnek haza.²⁶ Ami az országban állomásozó katonaság feletti rendelkezést illeti, a nádor április 24-én kelt beadványára az osztrák minisztertanács döntése alapján az uralkodó közölte: az áprilisi törvények nem biztosítják a magyar kormány jogát, hogy rendelkezék az országban állomásozó katonasággal.²⁷

Közben a Bécsbe visszatért Esterházy tanácsadói segítségével kezdte kialakítani minisztériuma ügyrendjét, s összeállította munkatársainak listáját.²⁸ Az utóbbit Szógyény László, a lelépő alkancellár segítségével állította össze, s ez számos nevet tartalmazott a volt udvari kancellária főtisztviselői közül. A minisztertanács állásfoglalását erre a tervre Batthyány április 24-én ugyanabban a levélben közölte, amelyben a már említett Jegyzékre

²¹ Az első levél május 4-i dátummal Ficquelmont osztrák külügyminisztertől érkezett „*königlich ungarische Minister des Äussern*” címmel. Hajnal István: *A Batthyány-kormány külpolitikája*. Budapest, 1987. 2. kiadás. 40.

²² *Idősb Szógyény-Marich László országbíró emlékiratai*. Kiadják fiai. Budapest, 1903. 1. kötet. 82–83.

²³ A kérdés optimista szemléletű vizsgálatára lásd Hajnal: *A Batthyány kormány külpolitikája*, „Volt-e magyar külügyminisztérium 1848-ban?” c. fejezetét. Idézett mű 38–48.

²⁴ *Az 1848–1849. évi minisztertanács jegyzőkönyvek*. Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta: F. Kiss Erzsébet. Budapest, 1989. 18. Esterházy április 15-én jelentette, hogy megtette a szükséges lépéseket. *Gróf Batthyány Lajos iratai*, 1. kötet. 327.

²⁵ *Gróf Batthyány Lajos iratai*, 1. kötet. 353–354.

²⁶ *Gróf Batthyány Lajos iratai*, 1. kötet. 359–360., 372.

²⁷ *Gróf Batthyány Lajos iratai*, 1. kötet. 406–407. Az osztrák minisztertanács állásfoglalása szerint a magyar kormány az új törvények értelmében csak a bécsi magyar udvari kancellária, a budai helytartótanács és a kamara feladatkörét vette át. Így a királynak a hadsereg feletti rendelkezési joga megmaradt. A magyar kormány álláspontját a Bécsbe utazott Batthyány május 7-én érvényesítette, amikor a király a magyar hadügyminiszter alá rendelte az országban állomásozó sorkatonaságot. *Okmánytár Magyarország függetlenségi harczának történetéhez 1848–1849*. Közli: Pap Dénes. Pest, 1868. 1. kötet. 78–79.; Pesti Hírlap, 1848. máj. 17.

²⁸ A külügyminisztérium szerkezetére és ügyrendjére F. Kiss Erzsébet: *Az 1848–1849-es magyar minisztériumok*. Budapest, 1987. 185–194.

reagáltak. A levél a személyzeti kérdésekkel kezdődött, s kijelentette, hogy a minisztérium nem kívánja befolyásolni Eszterházyt az államtitkárok kiválasztásában. Azt azonban el akarja kerülni, hogy a választás olyan egyénekre essék, „kiket a közvélemény ellenszenvé sújt, s kiknek kineveztetése a minisztériumot kellemetlen gyanúsításoknak tenné ki”. Ezért a minisztérium a herceg által előterjesztett személyzeti listát inkább „kiválasztásnak” tekintti, mintsem olyanak, amelyet a megerősítés céljával közöltek vele. A levél sajátos fordulattal folytatódik, mivel Batthyány kijelenti: amikor a herceg államtitkárát előterjeszti, az kétségtelenül elnyeri a minisztérium jóváhagyását is, akinek a segítségével „az egész személyzet alkalmas egyénekből fog alakíthatatni”.²⁹ Nem nevezi meg ugyan a minisztérium bizalmát élvező államtitkárt – aki alkalmas egyénekből fogja a munkatársak listáját összeállítani –, de tudjuk, hogy ez Pulszky Ferenc volt (ekkor Kossuth államtitkára). Szőgyény emlékirataiból értesülhetünk arról, hogy a herceg Pulszkyt csak Batthyány felszólítására vette maga mellé.³⁰ A Pulszky által összeállított listát és magának Pulszkynek a kinevezését a nádor május 3-án hagyta jóvá,³¹ s a hír a Pesti Hírlapban május 5-én jelent meg.

Az április 12-i minisztertanácson Esterházy kapott egy igazi diplomáciai természetű feladatot. Eszerint a hercegnek fel kell hívnia Anglia bécsi követének figyelmét az al-dunai tartományok legújabb mozgalmaira, amelyek az orosz érdekeknek kedveznek, s Magyarország, valamint az egész monarchia érdekeire károsan hatnak.³² Esterházy 14-én tért vissza Bécsbe, s az általa egyébként ismert Viscount Ponsonby követtel április 17-én folytatott bizalmas megbeszélést. Ponsonby másnap levélben köszönte meg a herceg tájékoztatását, s a diplomáciai gyakorlat udvarias fordulatának megfelelően hangsúlyozta, hogy kormánya érdekelt Magyarország virágzásában és jólétében. Örömmel venné, ha a herceg időről-időre tájékoztatná őt arról, amiről úgy véli, hogy érdekelheti őfelsége kormányát. A rövid levél végül figyelmeztetett, hogy a zavarokból keletkező agresszió ellen szükség van Ausztria és Magyarország szoros kapcsolatára.³³ Esterházy április 20-án számolt be – más ügyek mellett – a Ponsonbyval folytatott beszélgetésről. A beszámoló szerint az angol követ különösen azt hangsúlyozta, hogy kormánya milyen fontosnak tartja a császári kormány és Magyarország őszinte egyetértését.³⁴ A szóbeli és írásbeli kapcsolatfelvételnél mintegy bizalom erősítő gesztusaként Ponsonby másolatban megküldte Palmerston április 28-án kelt levelét, amelyben jóváhagyta a követ eljárását. Ezt a másolatot azután, annak főbb gondolatait ismételve Esterházy május 13-án megküldte Batthyánynak.³⁵

²⁹ *Gróf Batthyány Lajos iratai*, 1. kötet. 384.

³⁰ *Idősb Szőgyény-Marich László emlékiratai*, I. kötet. 82–84. Batthyány ilyen felszólító levelét nem ismerjük, de létezett, mert Szőgyény a hercegnek azt a megjegyzését is feljegyezte, miszerint felszólították, hogy „új erővel” vegye magát körül. Pulszky szerint a herceg szívesen fogadta őt. Pulszky Ferenc: *Életem és korom*. Sajtó alá rendezte, az előszót és a jegyzeteket írta: Oltványi Ambrus. Budapest, 1958. 1. kötet. 358–359.

³¹ MOL H 7. Külügyminisztérium általános iratai, 1848:54.

³² *Az 1848–1849. évi minisztertanácsi jegyzőkönyvek*, 18.; István nádor aznap kelt utasítása Esterházynek *Gróf Batthyány Lajos iratai*, 1. kötet. 308–309.

³³ Haraszti Éva: *Az angol külpolitika a magyar szabadságharc ellen*. Budapest, 1951. 115. Ponsonby április 19-én hosszú levélben számolt be Palmerstonnak az Esterházyval folytatott bizalmas beszélgetésről. Uo. 116.

³⁴ *Gróf Batthyány Lajos iratai*, 1. kötet. 357–359. Esterházy azt is jelentette, hogy a Ponsonbyval való találkozója előtt közölte ezt Ficquelmont külügyminiszterrel.

³⁵ Palmerston levelének korabeli fordítása és Esterházy május 13-án kelt kísérőlevele *Gróf Batthyány Lajos iratai*, 1. kötet. 482–483.

Ezekben a napokban fontos diplomáciai lépésre készült a Batthyány-kormány. Mivel a forradalmi események hatására a német államokban megerősödött az egység létrehozására irányuló törekvés, április elején az előparlament arról döntött, hogy május 18-ára Frankfurtba összehívja az össznémet alkotmányozó nemzetgyűlést. Ez új helyzetet jelentett – vagy legalábbis jelenthetett. Ha ehhez a mozgalomhoz az örökös tartományok csatlakoznak, s az egység létrejön (ami ekkor lehetségesnek tűnt), Magyarországnak alkalmazkodnia kell az új közép-európai hatalmi viszonyokhoz. Ezért határozott úgy a kormány, hogy elküldi Frankfurtba megbízottait, hogy teremtsenek kapcsolatot az alakuló nagyhatalommal. Pázmándy Dénesre (a képviselőház későbbi elnökére) és Szalay Lászlóra, a neves jogászra esett a választás. A küldöttek május 14-i dátummal kapták kézhez megbízólevelüket és az utasítást. Utóbbiban feladatukká tették, hogy tolmácsolják Magyarországot rokonszenvével, s iparkodjanak a németeket arról meggyőzni: az esetleg bekövetkező változásokban Magyarországban és „egy erős magyar nemzetiségben” találják meg a legbiztosabb szövetségest.³⁶ Az iratokat István főherceg nádor írta alá s Batthyány ellenjegyezte, vagyis ez a küldetés s annak dokumentumai Esterházy s a külügyminisztérium nélkül készültek el. A megbízólevél tartalmazta ugyan azt az utasítást, hogy a küldöttek Bécsben Esterházyval és az osztrák kormányzervekkel értekezzenek Németország és Ausztria viszonyairól (mely utóbbival Magyarország a *pragmatica sanctio* révén szoros kapcsolatban van), de ez csak információk szerzését jelentette egy olyan küldetés kezdetén, amelyről lehet, hogy a herceg csak a küldöttektől és a megbízólevél másolatából értesült. Pázmándyék május 27-én Batthyányhoz intézett leveléből értesülünk utazásukról és fogadtatásukról, valamint arról, hogy az osztrák minisztériummal a király Bécsből való hirtelen távozása miatt nem tárgyalhattak, mivel az a veszély fenyegetett, hogy lezárják a bécsi városkapukat. Így aznap, május 17-én megindultak Frankfurtba.³⁷ Ezt a jelentést is Batthyány kapta kézhez, s nincsen nyoma annak, hogy másolata Esterházyhoz eljutott volna.

A király szökése következtében Esterházy rövidesen az események középpontjába került. Amint a meghökkentő hírről a kormány értesült, a nádor elnöklétével minisztertanácsot tartottak. Ezen elhatározták, hogy az országgyűlés megnyitását július 2-ára előrehozzák, s utasították Esterházyt, hogy kövesse a királyt, s igyekezzék meggyőzni, hogy jöjjön az országba.³⁸ A hercegnek tehát a távoli Innsbruckba kellett utaznia, ez azonban nem okozott fennakadást a minisztérium munkájában, mert május 16-án megérkezett Pulszky Ferenc államtitkár.³⁹ Pulszkyra rá lehetett bízni a minisztériumot, mert a minisztertanács április 22-én hozott határozata értelmében a külügyminiszter akadályoztatása esetén az államtitkár aláírhatja és ellenjegyezheti az iratokat (a többi miniszter esetében csak másik miniszter írhatott alá).⁴⁰ Az uralkodó május 26-án fogadta Esterházyt, aki még aznap jelentette, hogy tolmácsolta a kormány kérését. Azt a választ kapta azonban, hogy a körülmények miatt nem lehet meghatározni, hogy őfelsége mikor jöhet „hű magyarjai” közé. A jelentés sze-

³⁶ A megbízólevél, kinevező irat, alaputasítás és a bizalmas utasítás *Gróf Batthyány Lajos iratai*, 1. kötet. 490–494.

³⁷ *Gróf Batthyány Lajos iratai*, 1. kötet. 613–616. Esterházy május 19-én közölte Pillersdorf osztrák belügyminiszterrel a küldetést, akinek a megbízólevél (másolatának) ismeretében semmi megjegyzése nem volt. Uo. 491. (jegyzet)

³⁸ *Gróf Batthyány Lajos iratai*, 1. kötet. 564. A nádor összefoglaló jelentése május 19-én Ferenc Károly főhercegnek, uo. 558–560.

³⁹ Pulszky május 15-én még Pesten volt, s Szemere Bertalanhoz intézett levelet a minisztériumok elhelyezése ügyében. MOL H 20. Pénzügyminisztérium elnöki iratok, 1848:452. Május 17-én Bécsből írt Kossuthnak a volt kancelláriai szolgák alkalmazásáról. Uo.1848:582.

⁴⁰ *Az 1848–1849. évi minisztertanácsi jegyzőkönyvek*, 33–34.

rint V. Ferdinánd azt is tudomásul vette, hogy a nádor július 2-ára összehívta az országgyűlést.⁴¹

A Batthyány-kormány az első pillanattól kezdve tapasztalta a hivatalba lépése előtt sielve kinevezett Jellačić horvát bán ellenállását, sőt ellenszegülését. Május 6-án a Bécsbe utazott Batthyány elérte, hogy a király engedelmességre utasítsa Jellačićot.⁴² A bán túlkapásairól István nádor május 15-én részletes levélben számolt be Ferenc Károly főhercegnek.⁴³ Ennek is szerepe volt abban, hogy május 29-én az uralkodó Innsbruckba rendelte Jellačićot, s egyidejűleg felszólította Batthyányt is, hogy vagy személyesen jelenjen meg, vagy egyik miniszterét küldje el „a békés kiegyenlítés céljából”.⁴⁴ Batthyány a meghívás vétele után azonnal útra kelt, Jellačić azonban azt jelentette: az általa június 5-ére összehívott tartományi gyűlés miatt nem tud azonnal elindulni.⁴⁵ A bán érkezésére várva a horvát ügyek tárgyalását csak június 8-án kezdték el. Ennek során Batthyány elérte, hogy a törvénytelen tartományi gyűlés összehívása, valamint amiatt, hogy Jellačić nem engedelmkedett a királyi behívóparancsnak, a bánt mentsék fel minden polgári és katonai tisztségéből.⁴⁶ Ez azonban csak látszateredmény volt, mert az ezt bejelentő manifesztumok nem jutottak el az érintettekhez, Jellačić pedig sikeresen hártotta el az ellene királyi biztосként kiküldött Hrabovszky altábornagy, péterváradai főhadparancsnok küldetését, akinek felhatalmazása volt ellene hűtlenségi per indítására.⁴⁷ Batthyány innsbrucki tárgyalásainak azonban volt egy alkotmányjogilag igen fontos eredménye: az Erdély uniójáról szóló törvény szentesítése. Ennek megérkezését Ferenc Károly főherceg napokig tagadta, de az erdélyi küldöttek segítségével Batthyány kiharcolta az érvényesítést.⁴⁸

Batthyányt távolléte idején miniszterelnöki feladatkörében Széchenyi István helyettesítette. A június 10-én István főherceg elnökletével tartott minisztertanácsból származó és a nádor aláírásával ellátott felterjesztés hangsúlyozza, hogy a királynak azért kell az országba jönnie, mert ez megnyugtatóna a horvátokat és a határőröket, s elkerülhető lenne a polgárháború. Ha ez nem valósítható meg, úgy a népszerű János főherceget jelölje ki őfelsége a horvátok és a magyarok közötti ellentétek kiegyenlítésére.⁴⁹ Batthyány június 12-én

⁴¹ *Gróf Batthyány Lajos iratai*, 1. kötet. 602. A király május 29-én azt ígérte az Innsbruckban tartózkodó nádornak, hogy személyesen fogja megnyitni a pesti országgyűlést. Uo. 630.

⁴² *Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez*, 1. kötet. 76–77.

⁴³ *Gróf Batthyány Lajos iratai*, 1. kötet. 503–504.

⁴⁴ *Gróf Batthyány Lajos iratai*, 1. kötet. 629.

⁴⁵ *Németújvári gróf Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök főbenjáró pöre*. Írta, az iratokat összegyűjtötte és szerkesztette dr. Károlyi Árpád. Budapest, 1932. 1. kötet. 145–146.

⁴⁶ A felmentés a horvát-szlavónokhoz és a határőrökhöz intézett manifesztumok formájában történt. *Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez*, 1. kötet. 182–193. A tárgyalás jegyzőkönyve: *Gróf Batthyány Lajos iratai*, 1. kötet. 678–685.

⁴⁷ A Hrabovszkynak május 11-én és 14-én adott nádori utasítások *Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez*, 1. kötet. 92–93., 108–111.; Hrabovszky sikertelen eljárására lásd: Spira György: *Hrabovszky altábornagy tévelygései Péterváradtól Alamócig*. Újvidék, 2001. 72. és lk.

⁴⁸ A történetekre Pálffy János: *Magyarországi és erdélyi urak*. 2. kiadás. Sajtó alá rendezte: Szabó T. Attila és Benkő Samu. Budapest, 2008. 29–33.

⁴⁹ *Gróf Batthyány Lajos iratai*, 1. kötet. 705–708. A felterjesztést Széchenyi egyidejűleg megküldte az Innsbruckban tartózkodó Batthyánynak. Uo. 708. A lépés érthető, mert nem lehetett tudni, hogy a miniszterelnök meddig marad távol.

indult haza Innsbruckból, s a felterjesztésről útközben, Salzburgban értesült.⁵⁰ Képzeltük meglepetését, mivel hirtelen elutazása miatt futárral küldték utána a Kossuth által fogalmazott, már említett manifesztumokat, amelyeket a király aláírt.⁵¹ Batthyány azon terve, hogy ha nem sikerül Jellačićsal szót érteni, úgy keresztülviszi lemondatását, a nádor és a minisztertanács tagjai előtt köztudott volt. Így sikerének napján, június 10-én ezt a tervet – mert a sikerről még nem értesülhettek – keresztelte a nádor elnökletével tartott minisztertanács.⁵² Batthyány feltehetően ingerülten fogadta „a háta mögött” lezajlott akciót.⁵³ Felháboredásában s talán bízva a király által aláírt manifesztum hatásában, megérkezése után, június 15-én utasította Zsedényi államtitkárt, hogy a két manifesztumot a *Tyroler Botheba*, (vagyis a „helyszínen”) jelentesse meg, s gondoskodjék arról, hogy az anyagot a *Wiener Zeitung* is átvegye.⁵⁴ Batthyány rosszallásának, helytelenítésének nyoma érződik a június 21-ki minisztertanácsi jegyzőkönyvben is, amely szerint „úgy látszik”, a János főherceghez intézett felkéréssel a minisztertanácsnak nem volt szándéka a horvátokkal és Jellačićsal való alkudozás.⁵⁵

Batthyány távozása után Esterházy június 13-án jelentkezett először. Arról számolt be, hogy a király a hírek szerint Bécsbe készül, s akkor – szerinte – van esély arra, hogy a Dunán tovább megy Budáig.⁵⁶ Június 15-én azonban már azt jelentette, hogy a király megbetegedett, felgyógyulása hetekig, sőt hónapokig is eltarthat, vagyis lejövetelére nem lehet számítani. Így az a kérdés, hogy a közeledő országgyűlést Ferenc Károly főherceg vagy István főherceg nádor nyissa-e meg.⁵⁷ Június 17-én a külügyminiszter azt jelentette, hogy Jellačić előző napon megérkezett Innsbruckba, s tisztelegni akart Ferenc Károly főhercegnél. A főherceg udvarmestere véleményt kért erről tőle, s ő jelezte, hogy Ferenc Károly mint bánt nem fogadhatja Jellačićot, továbbá a fogadtatásánál mint magyar külügyminiszter jelen kíván lenni. Mikor Jellačić tiltakozott, hogy egy horvát alattvaló nem tiszteleghet a magyar miniszter hozzájárulása nélkül, ő elállt javaslatától, hiszen csak akkor kell jelen lennie, ha a király kihallgatáson fogadja Jellačićot.⁵⁸ A herceg következő híradása június 19-én kelt. Eb-

⁵⁰ Horváth Mihály: *Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben*. Genf, 1865. 1. kötet. 260.

⁵¹ Kossuth Lajos fogalmazványai KLÖM 12. kötet. *Kossuth Lajos az első magyar felelős minisztériumban*. Sajtó alá rendezte: Sinkovics István. Budapest, 1957. 247–253.; *Németújvári gróf Batthyány Lajos főbenjáró pöre*, 1. kötet. 150. (jegyzet) szerint az előterjesztés szövegén érdemben alig változtattak.

⁵² Nem kétséges, hogy a lépést István főherceg kezdeményezte, bár a nádornak egyidejűleg János főherceghez intézett levelében Eötvös Józsefre hivatkozott, aki lelkesen nyilatkozott a főherceg nézeteiről. *Gróf Batthyány Lajos iratai*, 1. kötet. 708–709. (Eötvös május végén a nádor kíséretében járt Innsbruckban, akkor találkozott a főherceggel.)

⁵³ Mészáros Lázár szerint Batthyány helytelenítette János főherceg felkérését. *Mészáros Lázár emlékiratai*. Magyar Tudományos Akadémia (a továbbiakban: MTA) Könyvtára, Kézirattár. Tört. 2r 105. 35r. A kiadott szövegben nem szerepel.

⁵⁴ *Gróf Batthyány Lajos iratai*, 1. kötet. 738. A manifesztumok június 19-én jelentek meg a Wiener Zeitungban. Az, hogy erről az Innsbruckban tartózkodó Esterházy Pulszky leveléből értesült (lásd június 21-én Batthyányhoz intézett levelét, uo. 771–772.), arra enged következtetni, hogy azok a Tyroler Bothe-ben nem jelentek meg. A Közlöny június 18-án publikálta a magyar fordítást.

⁵⁵ *Az 1848–1849. évi minisztertanácsi jegyzőkönyvek*, 58.

⁵⁶ *Gróf Batthyány Lajos iratai*, 1. kötet. 723–724.

⁵⁷ *Gróf Batthyány Lajos iratai*, 1. kötet. 735–737. A herceg azt is közölte, hogy János főherceg vállalja a közvetítést, ha a felek Innsbruckba jönnek.

⁵⁸ *Gróf Batthyány Lajos iratai*, 1. kötet. 748–749. Jellačić bánt Ferenc Károly trónörökös és felesége, Zsófia főhercegnő fogadta, s meglehetősen bátorítóan viselkedtek vele.

ben beszámolt arról, hogy a felség az ő jelenlétében fogadta Jellačićot, akit az értekezleten előre megfogalmazott szöveget felolvasva marasztalt el. Az audiencia után beszélt Jellačićcsal, aki úgy vélte, hogy a kialakult feszültséget a kölcsönös ingerültség és a téves információk okozzák, és kész János főherceg közbenjárásával a békés kiegyenlítésre. Ez utóbbi érdekében Esterházy azt tanácsolta, hogy a király által Jellačićnak felolvasott szöveget ne hozzák nyilvánosságra, mert az csak az ő jelenlétében hangzott el. Javasolta egyben, hogy minden Jellačić elleni további eljárást függesszenek fel, s János főherceg segítségével kíséreljék meg a békés kiegyenlítést.⁵⁹

Június 20-án Esterházy közölte, hogy megvárja még Pestről a választ a június 15-én kelt levelére (hogy ti. ki nyissa meg a népképviselői országgyűlést), majd 24-én Zsedényi tanácsos kíséretében elhagyja Innsbruckot. Teszi ezt „résztint azért, hogy az országgyűlés megnyitására Pestben lehessenek, résztint hogy a horvát ügyek barátságos kiegyenlítését eszközöljem”. Ha olyan tárgyak adódnak, amelyeket a király elé kell terjeszteni, Pulszky államtitkár Innsbruckba siethet, kinek bécsi tartózkodása különben elengedhetetlen, hiszen ott János főherceg mint a császár *alteregoja* kormányoz.⁶⁰ Esterházy tehát azzal a reménnyel készült Pestre, hogy az előző napon ajánlott békülékeny gesztusok elfogadását személyes jelenlétével mozdíthassa elő. Közben megérkezett Pulszky levele, aki arról értesítette a minisztert, hogy elrendelték a június 10-én kibocsátott manifesztumok közzétételét. Esterházy jogos szemrehányással jegyezte meg Batthyánynak, hogy mindeközben János főherceg közbenjárását kérték, ami merőben ellenkezik a manifesztumok közzétételével. Ez felingerelheti Jellačićot, aki fegyverrel fog ellenállni, „sőt hazánk határain is átléphet”. Most mihez tartsa magát? – tette fel a kérdést. A Jellačićcsal együtt Innsbruckba érkezett horvát küldöttség azzal tért haza, hogy János főherceg részvételével megkísérlik a békés kiegyenlítést. Most nem tudja, hogy lehet-e még a közvetítésben reménykedni. Egy nyilatkozat kiadását javasolja, melyben leszögezik, hogy a manifesztumokat akkor tették közzé, amikor még nem lehetett tudni, hogy János főherceg elfogadja-e a felkérést. E nyilatkozatot egyenesen Jellačićhoz kellene intézni azzal a megjegyzéssel, hogy az ellene indult eljárást függesztik azzal a feltétellel, ha horvát részről is marad a *status quo*.⁶¹

Június 23-án jelentette Széchenyi és Eötvös, majd a nádor megérkezését, akik az országgyűlés közelgő megnyitása előtt azt kívánták tisztázni, hogy ki lesz a gyűlés királyi biztosa.⁶² A kérdés rövidesen eldőlt, hiszen a király június 26-án a teljhatalommal felruházott István nádort bízta meg a feladattal.⁶³ Esterházy egyidejűleg kelt levélben fejtette ki, hogy miért nem egy főherceg utazik az országgyűlés megnyitására. Ferenc Károlyra szüksége van a beteg uralkodónak, de néhány nappal korábban fiát, Ferenc Józsefet ajánlotta az országgyűlés megnyitására. A fiatal főherceg azonban hidegleléssel (!) ágyban esett, s 8–10 napon belül nem lehet számítani felépülésre. Így esett a választás István főherceg nádorra. A megoldás lehetővé tette Esterházy számára, hogy visszavonuljon, s hivatalát Pulszky államtitkár bízta. Holnap elhagyja Innsbruckot – folytatta beszámolóját –, de gyengélkedő egészségi állapota miatt Budapestre nem mehet. (Vagyis feladta szándékát, hogy Batthyánynak és miniszter társainak fejtse ki véleményét a Jellačićcsal kapcsolatos helyes politiká-

⁵⁹ *Gróf Batthyány Lajos iratai*, 1. kötet. 758–760. Esterházy tehát a magyar kormánytól várta a békítő gesztusokat.

⁶⁰ *Gróf Batthyány Lajos iratai*, 1. kötet. 764–765.

⁶¹ *Gróf Batthyány Lajos iratai*, 1. kötet. 771–772. A levél melléklete a király június 19-i hozzájárulásának másolata, amely jóváhagyta János főherceg közvetítő szerepét.

⁶² *Gróf Batthyány Lajos iratai*, 1. kötet. 784–785.

⁶³ *Gróf Batthyány Lajos iratai*, 1. kötet. 798–799.

ról.) A király Bécsbe történő visszatérése esetén fenntartja a jogot, hogy nyilatkozzon: megtartja-e állását, vagy sem. Azt azonban kijelenti, hogy ha időközben a horvát viszonyok kiegyenlítésére lehetőség nyílna, s Batthyány az ő közbenjárását akár Bécsben, akár Zágrábban hasznosnak és szükségesnek tartaná, segítségét ezennel felajánlja.⁶⁴ Esterházy tehát a nádor teljhatalmú megbízása miatt innsbrucki jelenlétét indokolatlannak tartotta, s ideiglenes visszavonulását arra az időre tervezte, amíg a király vissza nem tér Bécsbe. Ha ez megtörténik, akkor újra nyilatkozik arról, hogy visszaveszi-e hivatalát vagy sem.

Esterházy azonban még nem hagyta el Innsbruckot. Batthyány június 23-án – tehát visszavonulásának bejelentése előtt – arra utasította, hogy szerezzen információkat az oroszok moldvai politikájáról. Erre a herceg július 3-án kötelességtudóan, pontokba szedve válaszolt.⁶⁵ Július 14-én Bécsből küldte meg Batthyáynak a császárvárosban élő török kereskedők panaszát, akik a hajózási tilalom miatt nem tudták áruikat Zimonyba szállítani.⁶⁶ Látva, hogy Esterházy bizonyos nagyobb súlyú feladatokat hajlandó ellátni, Batthyány július 15-én azt kérte tőle, hogy kérjen az orosz követtől írásos nyilatkozatot a Moldvában zajló katonai akciókról.⁶⁷ Július 20-án a két kormány közötti kapcsolat ügyében közvetített, mert megküldte az osztrák minisztérium viszontválaszát a magyar kormány július 4-én kelt válaszára.⁶⁸ Batthyány augusztus 5-én közölte a herceggel: nem helyesli, hogy Milos Obrenović volt szerb fejedelemnek útlevelet adjanak.⁶⁹ Augusztus 11-én mint a táborban lévő hadügyminiszter helyettese arra utasította a külügyminisztert, hogy közölje az illetékesekkel: kormánya kész a Galíciában állomásozó Coburg huszárezredért cserébe az országban állomásozó Wallmoden vértesezredet felajánlani.⁷⁰

V. Ferdinánd augusztus 14-én tért vissza Bécsbe, s visszavonta a június 26-án István nádornak adott teljhatalmat.⁷¹ Korábbi ígérete szerint Esterházynek most nyilatkoznia kellett, hogy megtartja-e állását. Írása nem volt egyértelmű, mert először azt fejtegette, hogy eddig miért maradt hivatalában, majd egészségi állapotára hivatkozva kijelentette: elérkezett az a pillanat, amikor még elkezdheti a fürdőkúrát. Ez tehát nem egy visszavonhatatlan lemondás, ugyanakkor levele végén fenntartását is hangsúlyozta: „a dolgok állása olyan, hogy aligha kecsegtethetem magam azzal, hogy képes lennék olyan célokat támogatni, amelyek az ügyben való részvételre indítanának”.⁷² A külügyminiszter nyilatkozatában két-

⁶⁴ *Gróf Batthyány Lajos iratai*, 1. kötet. 800–802. Széchenyi naplója szerint Esterházy úgy nyilatkozott, hogy békülni akar a horvátokkal. Széchenyi: *Napló*, 1274.

⁶⁵ *Gróf Batthyány Lajos iratai*, 1. kötet. 849–850. Batthyány június 23-i levele uo. 785–786.

⁶⁶ *Gróf Batthyány Lajos iratai*, 2. kötet. 916.

⁶⁷ *Gróf Batthyány Lajos iratai*, 2. kötet. 918. Eredményére lásd: Hajnal: *A Batthyány kormány külpolitikája*, 102–104.; Medem orosz követ Esterházyhoz intézett francia nyelvű magánlevele: Waldapfel Eszter: *A forradalom és a szabadságharc levelestára 1848/49*. Budapest, 1950. 1. kötet. 348–350.

⁶⁸ *Gróf Batthyány Lajos iratai*, 2. kötet. 946–947. A június 29-i osztrák jegyzék uo. 1. kötet. 817–819., a magyar kormány július 4-i válasza uo. 1. kötet 865–867. (Ez utóbbi a minisztertanács határozatán alapult, amit Batthyány Pulszkynak küldött meg.)

⁶⁹ *Gróf Batthyány Lajos iratai*, 2. kötet. 995. Batthyány egyidejűleg arra szólította fel Esterházyt, hogy a bukovinai magyarok érdekében, akik osztrák állampolgárok, tegye meg a szükséges lépéseket. Uo. 996–997.

⁷⁰ *Gróf Batthyány Lajos iratai*, 2. kötet. 1038. Batthyány egyidejűleg és hasonló minőségben sürgette a Galíciában állomásozó és már többször megígért Porosz herceg gyalogezred hazavezénylését is. Uo. 1037.

⁷¹ *Gróf Batthyány Lajos iratai*, 2. kötet. 1061–1062.

⁷² *Gróf Batthyány Lajos iratai*, 2. kötet. 1078. A levél pontos dátuma nem ismert.

ségtelenül rosszallását fejezte ki a kormány politikájával kapcsolatban, de nem lépett határozottan vissza. Amikor augusztus 18-án az országgyűlésen felmerült a kérdés, hogy a trónbeszédre adott felirat értelmében miként érvényesült Esterházy befolyása az Ausztria és Olaszország közötti béketárgyalásokon, Batthyány azonnal levélben fordult a külügyminiszterhez, hangsúlyozva, hogy az említett kérdéskörben a kormány nem rendelkezik információkkal.⁷³ Esterházy augusztus 24-én válaszolt a megkeresésre, s kifejtette, hogy késedelmes válaszána oka Wessenberg miniszter tartós távolléte volt. Az osztrák külügyminiszter bizalmas nyilatkozatára hivatkozva jelentette, hogy „az alkotmányosság elve az olasz tartományokra nézve elfogadtatott, hogy azonban azon mód, mely szerint ez alkalmaztatni fog, még további elhatározástól függ, nézete szerint [ti. Wessenberg szerint] azonban ez Lombardiának és Velencének egyesített kormányzata mellett a legliberálisabb módon fog történni.”⁷⁴ Ez kétségtelenül diplomatához illő nyilatkozat, hiszen nem tartalmaz tételes információkat. Még érdekesebb azonban, hogy nem ad semmiféle utalást arra: volt-e Esterháznak valamiféle befolyása ezen elveknek a kialakításában. A hallgatás azt jelentette, hogy Esterházy nem is kívánt semmiféle befolyást gyakorolni, hiszen arra az országgyűlés felhatalmazhatta ugyan, de a törvény nem. (Nem Magyarországot és az örökös tartományokat közösen érdeklő ügyről volt ugyanis szó, legalábbis annak szűken vett értelmében nem.) Ez volt Esterházy utolsó Batthyányhoz intézett írásos közleménye – tekintve lemondó nyilatkozatától.

Esterházy lépésről-lépésre jutott el az egyértelmű lemondáshoz, de ez sem történt egyszerre. Szeptember 3-án a Bécsben tartózkodó Batthyánynak átadta lemondólevelét, s egyidejűleg benyújtotta azt a királynak is.⁷⁵ A Batthyányhoz intézett lemondólevél tisztázott, aláírt formában (mellette a megcímzett borítékkal) csak úgy maradhatott fenn a herceg levéltárában, ha azt a miniszterelnök rábeszélésére visszavette.⁷⁶ (Ezért nincs nyoma a miniszterelnökség iratai között.) Valami történhetett azonban, ami miatt Esterházy szeptember 5-én benyújtotta immár véglegesnek tekintett lemondását. Az indoklás lényege, hogy tárcáját azért fogadta el, mert remélte, hogy a korona és hazája között „előkerülő kérdések kiegyenlítésére nézve” csekély tehetségével hasznos szolgálatot tehet. Mivel ennek reménye minden erőfeszítés ellenére „mindinkább elenyészik”, kötelességének tartja, hogy lemondjon miniszteri tárcájáról. Ezt a felségnek már bejelentette.⁷⁷

Kérdés, miért mondott le a külügyminiszter, és miért tette ezt negyvennyolc órán belül kétszer? Esterházy 1849 májusában írásos nyilatkozatot tett Batthyány pörében. Eszerint nem akarta benyújtani a királynak a had- és pénzügyi törvényeket, amelyeket augusztus végén Batthyány és Deák terjesztettek elő.⁷⁸ Ez azonban nem magyarázza meg a kétszeri lemondást. Valószínűnek tűnik, hogy Jellačić szeptember 4-én hivatalába történt visszahelyezése (amelyet egyébként sohasem adott fel) volt az újabb ok, hiszen Esterházy már június 21-én reális veszélynek tartotta a horvátok fegyveres támadását, s a visszahelyezés

⁷³ *Gróf Batthyány Lajos iratai*, 2. kötet. 1091–1092.

⁷⁴ *Gróf Batthyány Lajos iratai*, 2. kötet. 1126.

⁷⁵ Magyar szövege Waldapfel: *A forradalom és a szabadságharc levelestára*, 2. kötet. 15. Az egyidejűleg a királynak benyújtott lemondás szövege F. Kiss: *Az 1848–1849-es magyar minisztériumok*, 205. (jegyzet)

⁷⁶ Bártfay Szabó László: *A Széchenyi-család története*. Budapest, 1926. 3. kötet. 434.

⁷⁷ *Gróf Batthyány Lajos iratai*, 2. kötet. 1219.

⁷⁸ *Batthyány Lajos gróf főbenjáró pöre*. Fordította Kurucz György és Fekete Antal. A szövegeket válogatta, gondozta, a jegyzeteket készítette és a bevezető tanulmányt írta: Urbán Aladár. Budapest, 1991. 152.

nyilvános bátorítás volt a bánnak. A királyi rendeletet azonban nem lehetett elítélni. A szemtanú Pulszky Ferenc más magyarázatot adott. Szerinte a herceg azért mondott le, mert Doblhoff belügyminisztertől hiába kérte az osztrák minisztérium ún. államiratát, amit a király augusztus 31-én küldött meg Pestre a kormánynak. (Az államirat létét a Bécsben tartózkodó Batthyányval és Deákkal sem közölték, őket Klauzál Gábor értesítette erről.) A sikertelen kísérlet után Esterházy visszatért hivatalába, s megírta lemondását a királynak és Batthyánynak. A levelek kézbesítését Pulszkyra bízta.⁷⁹

Az udvar azonban nem fogadta el Esterházy lemondását, s a királytól azt a választ kapta, hogy továbbra is igényt tart „tanácsára és kipróbált szakmai ismereteire”.⁸⁰ Ennek magyarázata nyilván az, hogy ekkor már várni lehetett a Batthyány-kormány Pesten lévő tagjainak lemondását. A korábban lemondott, de fel nem mentett Esterházy hivatalban marad, s Bécs szándéka szerint így lesz, aki az eljövendő királyi rendeleteket „alkotmányosan” ellenjegyezze. Teljesen szabályos volt tehát, amikor szeptember 22-én és 25-én ellenjegyezte a magyar hadügyminisztérium felterjesztésének eredményeként született tiszt ki nevezéseket.⁸¹ Esterházy felmentése akkor került napirendre, amikor István nádor a lemondás szándékával Bécsbe távozott. Itt szeptember 24-én véleményezésre megkapta Esterházyt a királyhoz benyújtott kérelmét. István főherceg azt javasolta, hogy a hercegnek a minisztériumból való kilépését érdemei elismerésével fogadják el.⁸² Esterházy hivatalának megszűnését az osztrák minisztertanács október 6-án vette tudomásul.⁸³

A külügyminiszter innsbrucki tartózkodása idején, illetve ideiglenes visszahúzódása heteiben a minisztérium napi ügyeit Pulszky Ferenc államtitkár önállóan intézte. (Láttuk, Esterházy csak néhány kérdéssel foglalkozott.) A herceg végleges lemondása után, illetve Batthyány szeptember 12-i új kormányalakítási megbízásától szeptember 27-éig (amikor a táborba ment, hogy Lamberggel találkozzon), Pulszky az udvarral és az osztrák minisztériummal való egyoldalú kapcsolat intézője volt. Október 4-én a király felmentette hivatalából, anélkül, hogy ezt kérte volna.⁸⁴ Pulszky október 6-án délután elhagyta Bécsset, Sopronba ment (ahol Batthyányval találkozott), s jelentkezett a honvédelmi bizottmánynál. Ekkor Kossuth utasította, hogy térjen vissza hivatalába.⁸⁵ Pulszky október 18-án hagyta el végleg Bécsset, s a minisztériumot Bartal György vezette november 13-ig, amikor Windisch-Grätz rendeletére megszüntette munkáját.⁸⁶

Herceg Esterházy Pál mint 1848-as miniszter nem sok nyomot hagyott maga után az 1848-as év eseményeiben. Nevéhez nem fűződik semmilyen kezdeményezés. Mind az angol, mind az orosz követtel kormánya utasítására vette fel a kapcsolatot. A frankfurti megbízottak kiküldéséről, okmányaik tartalmáról nélküle döntöttek, aminek nem csak távolléte volt az oka. Pázmándy és Szalay Bécsen keresztül utazva – utasításuknak megfelelően – május 17-én konzultáltak ugyan a herceggel, de ez meglehetősen formális lehetett. A találkozásról ugyanis sem Esterházy nem jelentett, sem a küldöttek közös beszámolójában nem

⁷⁹ Pulszky: *Életem*, 1. kötet. 378–379.

⁸⁰ F. Kiss: *Az 1848–1849-es magyar minisztériumok*, 205.

⁸¹ MOL H 75. Hadügyminisztérium általános iratok, 1848:7377., 7376.

⁸² Az iratok hiányának. Az eljárásról István nádor iratainak iktató főkönyvéből informálódhatunk: MOL N 31. Nádori iratok iktató főkönyve, 1848:2503. (Szeptember 24–26-i bejegyzés.)

⁸³ *Németujvári gróf Batthyány Lajos főbenjáró pöre*, 1. kötet. 193. (jegyzet)

⁸⁴ F. Kiss: *Az 1848–1849-es magyar minisztériumok*, 205.

⁸⁵ KLÖM 13. kötet. *Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén, első rész*. Sajtó alá rendezte: Barta István. Budapest, 1952. 120., 136.

⁸⁶ F. Kiss: *Az 1848–1849-es magyar minisztériumok*, 205.

esett szó róla. A küldötteknek a bécsi magyar külügyminisztériummal sem volt kapcsolatuk. Csak Jellačić innsbrucki látogatása után mutatott a herceg bizonyos aktivitást, de békítő javaslatai nem találtak meghallgatásra, így saját elhatározásból elhagyta Innsbruckot. Bár a horvát–magyar „kiegyenlítést” támogatta, július végén nem vett részt Batthyány és Jellačić bécsi találkozásán. A magyar kormány politikájával ellentétes cselekedetéről nem tudunk, de az kétségtelen, hogy még Batthyány politikájával sem értett egyet. Lemondása április 4-i nyilatkozatának megfelelően történt, s visszalépésével nem okozott kárt.

A minisztértársairól és kortársairól többnyire kritikusan emlékező Mészáros Lázár így írt Esterházyról: „Herczeg Esterházy azt tette, amit Pestről mondtak, és becsületesen végezte is; midőn gondolta, hogy tovább mennek [ti. a pesti miniszterek], leköszönt. – Kár, hogy születésével, diplomáciai ismertségével nem volt önálló jellem, s így míg miniszter volt, hú volt hazájához, de segítségére nem volt.”⁸⁷ Úgy tűnik, ez a vélemény tárgyilagosan tükrözi ezt a sajátságos 1848-as miniszteri pályát.

ALADÁR URBÁN

Prince Pál Esterházy in the Batthyány Government

Prince Pál Esterházy was the oldest and wealthiest member of the first Hungarian responsible government formed in April, 1848. When Lajos Batthyány announced the members of his cabinet on March 23, he introduced the prince as the minister of “relations with Austria”. Yet, in the minutes of the first meeting of the council of ministers held on April 12 Esterházy is referred to as the minister of foreign affairs. It was as such that he was commissioned to call the attention of Viscount Ponsonby, the British ambassador in Vienna to the dangerous movements in the Lower Danube provinces (Moldavia, Wallachia), which favored the Russian interests and posed a threat to both Hungary and the monarchy as a whole. In mid-April, the Prince declared in a memorandum his responsibilities as a minister of foreign affairs and proposed that the Austrian and Hungarian ministers clarify their common issues through keeping regular contacts with each other. This, however, was rejected by the council of ministers, which declared that such matters were to be dealt with “exclusively by the Hungarian ministry of foreign affairs”. At the same time, Ferenc Pulszky (originally in like capacity under Lajos Kossuth) was appointed Esterházy’s under-secretary.

So Esterházy was regarded as a minister of foreign affairs by the Hungarian government (with the Austrian side accepting this title as well) but he did little more than getting in touch with the British and Russian ambassadors in Vienna. When the government decided to send delegates to the German constituent assembly meeting in Frankfurt he did not participate in writing and signing their letters of commission. The delegates reported to Batthyány, who had countersigned the letter of commission signed by the palatine. That is: beside getting in touch with the mentioned ambassadors, the task of the minister of foreign affairs delegated to Vienna was to maintain correspondence between the Hungarian government and the court as well as with the ministers. When the court fled to Innsbruck after the novel revolution in Vienna in May, the Hungarian government told Esterházy to follow

⁸⁷ *Mészáros Lázár emlékiratai*. MTA Könyvtára, Kézirattár. Tört. 2r-350. 33v. A szöveg csonkított változata: *Mészáros Lázár emlékiratai*. Az eredeti kéziratokból közrebocsátja: Szokoly Viktor. Pest, 1867. 1. kötet. 47.

the ruler. This further reduced the scope of his duties as the routine work was carried out by Pulszky, who remained in Vienna (and who was the authorized signatory in the minister's absence). At the temporary residence of the court, Esterházy participated in the negotiations between Batthyány and Archduke Franz Karl held between June 8 and 10, where decision was made about the ratification of Hungary's union with Transylvania as well as about the removal of Jelačić Ban of Croatia from all of his civil and military offices. The manifestos about the latter were published by Batthyány in the *Tyroler Bothe* as well as in the *Wiener Zeitung*. In his absence, the council of ministers presided by the palatine asked the ruler to commission Archduke John to settle the Croatian-Hungarian conflicts. Apparently, the publication of the manifestos was not in accordance with this, which prompted Esterházy to reproach Batthyány and claim that there remained nothing he could adhere to. When the palatine went to Innsbruck and was furnished by the ruler with full powers as well as with the authority to summon a representative parliament, Esterházy declared that his mission in Innsbruck had become unnecessary. Referring to his poor health, on June 26 he announced his retirement, leaving his ministry to Ferenc Pulszky. At the same time he said that he would decide whether to keep his ministry after the ruler would have returned to Vienna. The emperor returned on August 14, but the statement Esterházy made then was not clear-cut. He offered his resignation on September 3 and 5, respectively, which was accepted by the court at the end of September only. The Austrian council of ministers approved Esterházy's resignation on October 6.

HERMANN RÓBERT

A miniszterelnök és a honvéd őrnagy

Batthyány és Görgei

Amikor a Batthyány-kormány belügyminisztere, majd a második független felelős kormány miniszterelnöke és belügyminisztere, Szemere Bertalan elhatározta, hogy megírja a maga verzióját 1848–1849 történetéről, több kísérlet után végül úgy döntött, hogy a korszakban oly divatos jellemrajzok formájában dolgozza fel a témát. Így készült el 1852 folyamán a három részből, Batthyány Lajos, Görgei Artúr és Kossuth Lajos jellemrajzából álló munka, amely az év végén, 1853-as impresszummal Hamburgban látott napvilágot. Batthyány jellemrajza tisztelgés a magyar ügy mártírjának emléke előtt; Görgeié szabálytalan emlékirat az 1848. szeptember–1849. augusztus közötti eseményekről; Kossuthé kíméletlen pamflet, amely szinte minden érdemet megtagad „hősétől”. A három jellemrajz együttes célja Kossuth megsemmisítése volt: azé a Kossuthé, aki 1848-ban lehetetlenné tette Batthyány működését, 1848–1849-ben felemelte a később a szabadságharc árulójává vált Görgeit, s aki agitátorként talán a helyén volt, de államférfiként könnyűnek találtatott. Megjegyzendő, hogy tényyszerűségét tekintve Batthyány portréja állt legközelebb ahhoz a képhez, amely a források alapján a miniszterelnökről kibontakozik.¹

Batthyány és Görgei így került egymás mellé a történeti irodalomban, s a későbbiekben Szekfű Gyula is Görgeiben látta a Batthyány által képviselt törvényes politizálás folytatóját.² Batthyány és Görgei sorsa valóban sok tekintetben összekapcsolódott, azonban legkevésbé sem abban az értelemben, ahogy Szekfű vagy az ő örökségét paradox módon e tekintetben folytató sztálinista, majd marxista történetírás képzelte. Ez utóbbiban Batthyány a következetlen és megalkuvó politikus típusa volt, akiből mintegy véletlenül lett a magyar ügy vértanúja; Görgei pedig a megalkuvó köznemesség tipikus képviselője, aki atipikus módon még a nyílt árulásig is eljutott.

¹ Szemere, Bartholomäus: *Graf Ludwig Batthyány, Arthur Görgei, Ludwig Kossuth. Politische Charakterskizzen aus dem ungarischen Freiheitskriege*. Hamburg, 1853. 1–3. köt. Az eredeti kézirat alapján készült magyar kiadását lásd: Szemere Bertalan: *Politikai jellemrajzok. – Okmánytár*. Sajtó alá rendezte Hermann Róbert és Pelyach István. Budapest, 1990. Születésére lásd: Pelyach István: *Egy elfeledtetett kézirat. Szemere Politikai jellemrajzainak történetéről*. In: Ruszoly József (szerk.): Szemere Bertalan és kora. 1. köt. Miskolc, 1991. 339–354. Értékelésére lásd még: Kosáry Domokos: *A Görgey-kérdés története*. 1. köt. Budapest, 1994. 213–215.; Urbán Aladár: *Gróf Batthyány Lajos emlékezete*. Aetas, 15. évf. (2000) 1–2. szám. 134.; Molnár András: „*Viam meam persequor*.” *Batthyány Lajos gróf útja a miniszterelnökségig (1807–1848)*. Budapest, 2007. 28.

² Szekfű Görgei 1849. január 5-i váci nyilatkozata kapcsán így ír: Görgei „a 48-as alkotmány védelmében újra felemelte a Batthyánytól elejtett zászlót, s ezzel együtt a Batthyány–Kossuth ellentét most Kossuth–Görgey gyűlölséggé fokozódott.” Szekfű Gyula: *Magyar Történet*. 5. köt. Budapest, 1936. 425.

Pályakezdetüket tekintve Batthyány és Görgei a 19. század eleji magyar nemesi társadalom két szélső pontján álltak. Ősiségét tekintve, mindkét család komoly múltra tekintett vissza: a Batthyányak egészen Őrs vezérig vezették vissza a maguk családfáját; igazolhatóan azonban csak a 13. században jelentek meg a magyar történelem színpadán. Csillaguk a 14–15. század fordulóján kezdett felívelni, s a 16–17. században jutottak az ország vezető nagybirtokos famíliái közé. A törökellenes harcokban tanúsított vitézségüknek köszönhetően 1628-ban bárói, majd 1630-ban grófi rangot szereztek. A katolikus vallású család feltétlenül királyhű volt, s a 17–18. századi rendi függetlenségi küzdelmek során is a Habsburg-uralkodó pártját fogta. Batthyány Lajos gróf (1696–1765) személyében a Batthyány-család adta az utolsó „nemzeti”, azaz nem a Habsburg-házból származó nádort 1751–1765 között.³

A Görgeiek ősei német földről érkeztek a Szepességbe. A család első okleveles említése 1256-ból származik, amikor is IV. Béla Arnold szepesi ispán fiának, Jordánnak ajándékozott egy, a lengyel végeken található, a Poprád folyó mindkét oldalán lévő királyi erdőt. A család hűségesen szolgált az Árpádokat, majd az Árpád-ház kihalása után Károly Róbert pártjára állt, s az 1312. évi rozgonyi csatában a család négy tagja is megsebesült az Amadék ellen vívott harcban, s egyikük a csatamezőn lelte halálát. A család tagjai Szepes megyében különböző tisztségeket töltöttek be, s gyakran ők adták a megye alispánját. Rokonságban álltak a Berzeviczyekkel, Máriássyakkal, Kosztolányiakkal, de még a Kossuth-családdal is. A 16. században a család áttért az evangélikus hitre, s a Habsburgok és az erdélyi fejedelmek háborúi során rendre az utóbbiak oldalán harcolt. A család két székhelye, Toporc és Görgő a Máriássyak batizfalvi birtokával együtt azon helységek közé tartozott, ahol az 1681:26. törvénycikk értelmében az országgyűlés megengedte protestáns egyházak, iskolák és parókiák építését vagy a régiek fenntartását.⁴

Batthyány Lajosra ősei jelentős birtokokat hagytak, s noha édesanyja felelőtlen költekezése s a gróf könnyelmű ifjúsága következtében jelentős adósságok terhelték ezeket, Batthyánnak az anyjával az örökségéért folytatott per lezárulta után viszonylag rövid időn belül sikerült rendeznie anyagi helyzetét.⁵

Görgei Artúr esetében szó sem volt jelentős birtokokról, sőt miután apja rangon alul házasodott, annak anyja még az apai örökségből is ki akarta tagadni. A könnyelmű apa pedig felesége nem jelentéktelen hozományát rábízta egy barátjára, hogy birtokot vásároljon számára az Alföldön, aminek az lett a vége, hogy a barát eltűnt a pénzzel, a család pedig ott maradt a fiát megátkozó, menyével pedig érintkezni sem hajlandó anya szomszédságában.

³ A családra lásd: Zimányi Vera: *A Batthyány-család hagyományai*. Századok, 116. évf. (1982) 6. sz. 1154–1158.; Nagy Zoltán: *A Batthyányak nemzetsége Vas vármegyében – 15 nemzedék jeles személyiségei 1452–1966*. Testis Temporis – Az idő tanúja. Körmend, 2007.; Móricz Péter (szerk.): *A Batthyányak nemzetsége, gróf Batthyány Lajos Vas megyei emlékezete*. Kiállításvezető. H. és é. n. [Körmend, 2007.]; Molnár András: *Batthyány Lajos gróf és az ősei*. Vasi Szemle, 51. évf. (2007) 4. szám. 387–393.; Molnár: *Batthyány Lajos*, 50–54.; Molnár András: *Batthyány Lajos gróf viszonya őseihez*. In: *Családok, családfák, generációk*. A Győri Mediawave Fesztivál keretében 2007. május 2–3-án megrendezett tudományos konferencia előadásai. Szerk.: Bana József és Katona Csaba. Budapest–Győr, 2007. [2008.] 197–205.

⁴ A családra lásd: Nagy Imre: *A Görgey-család Árpádkori okmányai*. Századok, 6. évf. (1872) 215–230.; Görgey István: *A Görgey nemzetség története*. Századok, 38. évf. (1904) 1. sz. 25–46. és 2. sz. 136–161.; Görgey Albert: *A toporci és görgői Görgey nemzetség és a svábóci és tótfalvi Sváby nemzetség történetéből*. II. javított és bővített kiadás. Igló, 1909. [1910.]; *A Görgeyek és a reformáció*. A reformáció 400 éves évfordulójára írta Görgey Albert. Igló, 1916.

⁵ Tilcsik György: *Források és adatok a Batthyány Lajos és édesanyja közötti vita lezárulásához*. In: Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények, (1996) 3. sz. 47–65.; Molnár András: *Batthyány Lajos*, 57–62.

Artúr tehát korán megismerte a nélkülözést.⁶ Ellentétben Batthyányval, akit az anyjától való függetlenedés vágya hajtott a cs. kir. hadseregbe, s amint sikerült visszaszereznie a birtokai feletti rendelkezést, kilépett a cs. kir. hadsereg kötelékéből, Görgeit az egzisztenciális kényszer vitte a hadseregbe, s gyakorlatilag ez is tartotta ott egészen 1845. évi kilépéséig.⁷

Batthyány 1839-ben lépett a hazai politikai élet színterére, s az 1839–1840. évi országgyűlésen a főként általa megszervezett főrendi ellenzék vezetőjévé küzdötte fel magát. Ettől kezdve egy évtizeden keresztül a magyar politikai elit vezető személyiségei közé tartozott. Ezt mutatta az Ellenzéki Párt elnökévé történő megválasztása 1847-ben, majd miniszterelnöki kinevezése 1848-ban.

Görgei ez idő alatt 1845-ig a cs. kir. hadseregben szolgált, majd nagyobbrészt a cseh fővárosban, Prágában élt. A cs. kir. hadsereg tisztjeként az 1840-es évek elején ébredt fel érdeklődése a hazai politika eseményei iránt, amelyekről joghallgató öccse, István is rendszeresen levélben tájékoztatta őt. Apjuk, Görgey György is örömmel figyelte az 1825 után kibontakozó nemzeti-liberális mozgalmat, s – Görgey István feljegyzései szerint – „Széchenyi és Deák Ferenc voltak emberei, Kossuthtól tartott”.⁸

Artúr 1840 májusában, az országgyűlés bezárásakor három napot az uralkodó kíséretébe beosztott testőrként Pozsonyban töltött, de egyetlen ekkorról ismert levelében még nincs nyoma különösebb politikai érdeklődésnek, így azt sem tudjuk, látta-e ekkor Batthyányt vagy sem.⁹ Öccse, István ott volt az 1843–1844. évi országgyűlésen mint a Szepes megyei követek mellé kirendelt írnok, s részt vett a Szatmár megyei konzervatív követeknek az országgyűlési liberális ellenzék részéről („feje gróf Batthyány Lajos”) adott „macskazenén”.¹⁰ Az ellenzékkel való kapcsolata a későbbiekben sem szakadt meg, 1847. október 18-án kortesként vett részt Kossuth Pest megyei követté választásán, s tudjuk, ennek a követválasztásnak az egyik fő mozgatója szintén Batthyány volt, aki maga is részt vett az ellenzéki választók felvonulásán. Ezt követően Görgey István Kiss Lajos udvari ágens irodájában dolgozott egészen 1848 tavaszáig, s innen kísérte figyelemmel az 1847 novemberében megnyílt pozsonyi országgyűlés eseményeit.¹¹

Artúr, aki 1848. január 16-án Prágában eljegyezte menyasszonyát, Adèle Auboin francia társalkodónót, 1848. február végén, hogy nagynénjével találkozzon, Prágából Bécsbe utazott. Miután azonban a nagynéni megbetegedett, Artúr is ott ragadt, legalábbis március 7-

⁶ Görgey István: *Görgey Arthur ifjúsága és fejlődése a forradalomig*. Budapest, 1916. 20–31.

⁷ Batthyány katonai szolgálatára lásd: Ács Tibor: *Batthyány Lajos katonai szolgálatának története (1826. augusztus 5–1831. április 30.)*. Hadtörténelmi Közlemények, 97. évf. (1984) 4. sz. 716–751.; Ács Tibor: *Batthyány Lajos katonaelete – „Védelme alatt minden fejlődik”*. In: Ács Tibor: *A reformkor hadikultúrájáról. A magyar hadügy és tudomány kérdéseiről*. Piliscsaba, 2005. 278–310.; uő.: *Batthyány Lajos, a huszártiszt*. Hadtörténelmi Közlemények, 121. (2007) 3. sz. 724–762.; uő.: *Batthyány Lajos, a huszártiszt*. Budapest, 2008.; Molnár: *Batthyány Lajos*, 58–62. Görgey katonaeveire lásd: Görgey: *Görgey Arthur ifjúsága*, 32–254.; Kosáry: *A Görgey-kérdés*, 1. köt. 15–17.

⁸ Görgey: *Görgey Arthur ifjúsága*, 186.

⁹ Görgey Artúr – Görgey György, Pozsony, 1840. máj. 12. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára. Kézirattár. (a továbbiakban: MTAK Kt. Kit.) Tört 4° 219/107. Kivonatossan közli Görgey: *Görgey Arthur ifjúsága*, 103. A vezénylési parancsot lásd: Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) Magyar Királyi Nemesi Testőrség iratai. 30. doboz 34. tétel.

¹⁰ Görgey: *Görgey Arthur ifjúsága*, 189.

¹¹ Görgey: *Görgey Arthur ifjúsága*, 316–317.; Görgey István: *1848 és 1849-ből. Élmények és benyomások. Okiratok és ezek magyarázata. Tanulmányok és történelmi kritika*. 1. köt. Budapest, 1881. 1–2.

én még ott volt.¹² Öccse emlékirata szerint „nekünk bátyámmal a bécsi napok alatt szemünk, eszünk a pozsonyi országgyűlésen csüngött. Azt éreztük: most vagy soha! Az az óriási hullám, mely Párizsból kiindulva, az európai néptengeren végig éjszak, kelet és dél felé félkörben odább-odább haladt, Bécsben elsöpörte Metternichet s azt az abszolút hatalmat, azt az eddig megmozdíthatatlan szirtet, melyen Magyarország boldogulása, alkotmányos nemzeti fejlődése, minden szabadelvű reform törekvései eleddig megtörték. Együtt van a magyar törvényhozás – benne mind a nemzet java színe. Fogja-e szerencsés kézzel, belső egyetértéssel kihasználni ezt az Isten adta kedvező, ezt a mulékony pillanatot hazánk újjászületésére? Lesz-e elég állambölcsessége – erélye – mérséklete? Beválik-e most a régóta hasztalan küzdött szabadelvű párt mint igazán és bölcsen szabadelvű és mint bölcsen alkotó – rendbontás és forradalom nélkül?”¹³

Rövidesen jobban lett a nagynéni, s Artúr visszautazott Prágába. Öccsétől állítólag azzal búcsúzott el, hogy „még csak most örül igazán Toporcra költözésének, mert a jövődő napokban minden magyar embernek otthon van a helye”.¹⁴

A források alapján nem egészen világos, hogy a prágai utazásra mikor került sor. Görgey István emlékirataiból úgy tűnik, hogy Artúr a március 13-i bécsi forradalmat még a császárvárosban élte meg, s talán 14-én is ott volt; 18-án azonban már Prágából írt Istvánnak az ottani politikai hírekről. Szintén István emlékirataiból arra következtethetünk, hogy a magyar országgyűlési küldöttség március 15-i Bécsbe érkezésekor Artúr már nem tartózkodott Bécsben.¹⁵

A Prágából március 18-án írott levélben beszámolt az ottani német és cseh párt közötti küzdelmekről, majd az ottani jobbágyfelszabadítási követeléseket ismertetve, így írt: „Bár csak hazánkiai már eltörölték volna a robotot, ezt a pokoli átkát az emberi nemnek. Igaz, hogy én könnyen beszélhetek, mert nem veszítek vele semmit; hanem legyen ma szerencsém egy pár ezer honfira akadni, aki bennem bízik, hát eltörölöm a nemességet: s itt aztán csakugyan veszteséggel járok.”¹⁶

Görgey Artúr esküvőjére március 30-án Prágában került sor, ezt követően feleségével Bécsbe utazott, ahová március 31-én érkeztek meg. Innen néhány nap múlva gőzhajóval Pozsonyba utaztak. Pozsonyban Artúr István társaságában az országgyűlés karzatán tanúja volt az áprilisi törvények születésének, s úgy vélte, „hogy ily nagy vívmányokat nem lehet – ingyen kapni! azoknak nagy ára, vérdíja szokott lenni; ezt az árát meg kell adnunk, ha előre nem: hát utólag”.¹⁷

Pozsonyból ismét gőzhajóval utaztak Pestre, majd onnan kocsin a Szepesség felé, Toporcra vették az útjukat. Útközben megálltak Lócsén, ahol meglátogatták Artúr anyai

¹² Görgey Artúr – Görgey Gusztáv, Bécs, 1848. március 7. MTA Kt. Kit. Tört. 4° 219/71. Kivonatos magyar fordításban közli Görgey: *Görgey Arthur ifjúsága*, 328–329.

¹³ Görgey: *Görgey Arthur ifjúsága*, 333. Azonos szöveggel Görgey: *1848 és 1849-ből*, 1. köt. 3–4.

¹⁴ Görgey: *Görgey Arthur ifjúsága*, 335.; Görgey: *1848 és 1849-ből*, 1. köt. 3–4.

¹⁵ Görgey: *Görgey Arthur ifjúsága*, 333. Azonos szöveggel Görgey: *1848 és 1849-ből*, 1. köt. 3–4.

¹⁶ Görgey Artúr – Görgey István, Prága, 1848. márc. 18. MTA Kt. Kit. Tört. 4° 219/160. Kissé átírva közli Görgey: *Görgey Arthur ifjúsága*, 333–334.

¹⁷ Görgey: *Görgey Arthur ifjúsága*, 337.; Görgey: *1848 és 1849-ből*, 1. köt. 6. Görgeyné emlékirata szerint Istvánnal csak Pesten találkozott először. *Görgeyné naplója*. Közli Adorján Andor. Az Est, 1911. febr. 15. 8. (Görgeiné emlékiratán erőteljesen érződik férje emlékiratainak hatása, ahol azonban ez a „segédeszköz” nem állt rendelkezésére, több olyan részletet is megőrkített, amiről csak tőle tudunk.)

nagyanyját. Itt találkoztak Artúr fiatalabbik bátyjával, Árminnal is. Lőcséről Késmárkon át érkeztek meg Toporcra.¹⁸

Görgey István emlékirata szerint Artúr Pesten felkereste Eötvös József vallás- és közoktatásügyi minisztert, s közölte, hogy ha a pesti egyetem szervezetében változás történne, szívesen pályázna a vegytani tanszékre.¹⁹ Járt volna Széchenyinél is valamilyen, a vasutak kocsikerekeivel kapcsolatos találmány ügyében, de Széchenyi nem tudott vele személyesen foglalkozni, csupán a gróf bizalmasa, Kovács Lajos beszélt vele.²⁰ Miután a kormány április 14-én érkezett meg Pestre, nyilvánvaló, hogy az említett látogatásokra ezt követően kerülhetett volna csak sor. Ezt erősítené meg Görgey István azon megjegyzése is, hogy csak április második felében érkeztek meg Toporcra. Ám Artúr április 23-án nagynénjéhez írott levelének tanúsága szerint tizenkét napot töltöttek Görgey Gusztáv és felesége társaságában, aki – Görgey István szerint – Toporcon várta őket. Eszerint tehát már április 11-én Toporcon kellett volna lenniük. Ebben az esetben viszont Artúr aligha találkozhatott Pesten Eötvössel és Széchenyivel. A találkozókra tehát valószínűleg nem ekkor került sor.²¹ Mindezt megerősíti az is, hogy Görgeyné kései, 1900-ban írott visszaemlékezései sem említik egyik látogatást sem.

Görgey Artúr és felesége Toporcon töltötték mézesheteiket, Artúr átvette a birtok igazgatását, azonban május közepére megváltozott a helyzet. Artúr egyre nehezebben tudott szót érteni Mari nénivel, aki elhunyt férje hagyományos gazdálkodási módszerének megváltoztatásában szinte kegyeletsértést látott. Május 16-án megjelent a Batthyány-kormány felhívása az első tíz honvédszászlóalj szervezéséről. Artúr ezután úgy gondolta, a harctéren immáron Magyarország katonájaként több hasznot hajthat, mint ha a háromnyomásos gazdálkodás vagy a vetésforgó előnyeiről és hátrányairól kénytelen naponta vitázni szeretett nagynénjével.²² Ezek után megállapodtak az öccsével, hogy mindketten belépnek az újonnan alakuló hadseregbe. A dolgot Istvánnak kellett előkészítenie, akit főnöke, Zsivora György pesti ügyvéd amúgy is felszólított, hogy térjen vissza a fővárosba, s foglalja el helyét az irodában. István dolga lett volna, hogy előkészítse bátyja századosi kinevezését a honvédséghez.²³

Mindez István verziója a történeletről. Mindennek azonban némileg ellene szól az a levél, amelyet Artúr Toporcáról való távozása után írt a feleségének. Az ifjú férj 1848. május 26-án hagyta el Toporcot, s másnap reggel 7 órakor már Késmárkról keltezte levelét. A levélben megismételte előző napi szóbeli ígéretét: „... nem keresem majd soha szándékosan a veszedelmet, és nem fogom elfeledni, hogy az élettemmel tenéked tartozom. Nem kockáztatom az életemet, sem az egészségemet, és nem leszek katona...” Bár ember tervez, Isten végez. – De ha kitörne a háború, és valamely végzetes fordulat által Magyarország fennállása forogna kockán, akkor beállok önkéntesnek, még pedig lehetőleg olyan csapathoz,

¹⁸ Görgey: *Görgey Arthur ifjúsága*, 336–337.; Görgey: *1848 és 1849-ből*, 1. köt. 5–6. Görgei feleségének emlékirata szerint az esküvő március 20-án volt, s nem vasúttal, hanem postakocsival utaztak Bécsbe. *Görgeyné naplója*. Az Est, 1911. febr. 15. 8.

¹⁹ Görgey: *Görgey Arthur ifjúsága*, 337.; Görgey: *1848 és 1849-ből*, 1. köt. 6.

²⁰ Kovács Lajos: *A békepárt a magyar forradalomban. Válaszul Irányi Dániel röpiratára*. Budapest, 1883. 94–95. Ennek alapján lásd: Spira György: *1848 Széchenyije és Széchenyi 1848-a*. Budapest, 1964. 150–151.

²¹ Kivonatol magyar fordításban közli Görgey: *Görgey Arthur ifjúsága*, 338.

²² Görgey: *Görgey Arthur ifjúsága*, 339–340.; Görgey: *1848 és 1849-ből*, 1. köt. 6–7.

²³ Görgey: *Görgey Arthur ifjúsága*, 340.; Görgey: *1848 és 1849-ből*, 1. köt. 7.; *Görgeyné naplója*. Az Est, 1911. febr. 15. 8.

mely közel tihozzátok táboroz.” A levél további részében arról ír, hogy le fog tenni „eddig örült” szerénységéről, „és igen igyekezni fogok szerezni magamnak olyan állást, amelyre hivatottságot érzek magamban.”²⁴

A levél egyértelműen a feleség aggodalmát kívánta eloszlatni, ugyanakkor érdekes, hogy Artúr milyen határozottan ígéri, hogy nem lesz katona (noha az ország végveszélyével kapcsolatos kitételben már azt sem tartja lehetetlennek). Ha a levélnek a megszerzendő állással kapcsolatos kitételét kombináljuk a fentebb említett, Görgey Istvánnak az Eötvösnél tett (áprilusra datált) látogatásra, illetve Kovács Lajosnak a Széchenyinnél tett látogatásra vonatkozó adatával, elképzelhető, hogy ezekre ekkor, tehát május végén – június elején került sor. Eötvös május 24-én utazott Innsbruckba, s június 2-án tért vissza onnan, Széchenyi pedig június 19-én indult el oda; az említett időpontban tehát mindketten a fővárosban tartózkodtak.²⁵ Ha e feltételezés igaz – amit a levél kitételei igen valószínűvé tesznek –, akkor abból az is következik, hogy Artúr ekkor még nem döntötte el, vajon a tudósi vagy a katonai pályát választja-e; sőt egyelőre nagyobb hajlamot érzett az előbbi, mint az utóbbi iránt. Eötvös elutasító magatartása azonban eldöntötte a dolgot, s ismét a katonatiszti pálya került előtérbe.

Artúrnek ugyanis több volt Nádor-huszárezredi tisztjárja, Nádosy Sándor és mások szolgáltak ekkor Batthyány környezetében. Görgey Istvánnak Pestre érkezése után első dolga az volt, hogy felkereste Nádosyt, s az ő révén indította be bátyja századosi kinevezését.²⁶ Miután Nádosy májusban már az Országos Nemzetőrségi Haditanácsnál dolgozott, valószínűsíthető, hogy ő lehetett az egyik (vagy az egyetlen) közbenjáró.²⁷

Görgey István emlékirataiban rajta kívül megemlíti még Ivánka Imrét, mérki Piller Tamást, aki a nádor segédtszjtje volt e napokban, valamint Kökényessy (Gärtner) Szaniszlót is.²⁸ „Ahol pedig Nádor-huszárok bírtak befolyást venni vagy szóhoz jutni: – írja – ott ugyancsak fölösleges volt minden pártfogás keresése s egyéb utánjárás. A Nádor-huszárok ősmerték Görgey Arthurt, és mindnyájában élt még az a szeretet és megbecsülés, melyet

²⁴ Jelenleg ismeretlen helyen. A levelet május 24-i dátummal közli *Görgeyné naplója*. Az Est, 1911. febr. 15. 8. Miután azonban előtte május 26-i dátumot ír Artúr elutazásával kapcsolatban, valószínűbb a május 27-i dátum.

²⁵ Széchenyi István: *Napló*. Sajtó alá rendezte Oltványi Ambrus. Az előszót írta Sötér István. Fordította Jékely Zoltán és Gyórfy Miklós. Budapest, 1978. 1254., 1260., 1272.

²⁶ Görgey: *1848 és 1849-ből*, 1. köt. 7.

²⁷ Nádosyra lásd: Bona Gábor: *Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban*. 3., átdolgozott, javított és bővített kiadás. Budapest, 2000. 538–539.; *Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai*. A dokumentumokat válogatta, a jegyzeteket készítette, az előszót írta Urbán Aladár. Budapest, 1999. 1. köt. 596., 696.; Urbán Aladár: *A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán*. Budapest, 1973. 53., 105.

²⁸ Az említettek közül Ivánkát kizárhatjuk a közbenjárók közül, ő ugyanis szintén Batthyány május 16-i felhívásának hatására jelentkezett a honvédséghez, 1848. június 15-én nevezték ki századosná a 2. honvédszászlóaljhoz, de csak a hónap második felében tért haza Csehországból, s július 1-jétől működött az Országos Nemzetőrségi Haditanácsnál. Ivánka Imre: *Négy havi szolgálatom a magyar hadseregben 1848 június végétől október végeig*. Budapest, 1881. 4–6.; Urbán: *Batthyány-iratok*, I. 843. Életrajzát lásd: Bona: *Tábornokok és törzstisztek*, 403–404. és Csikány Tamás: *Ivánka Imre*. In: Horváth M. Ferenc–Mándli Gyula–Zomborka Márta (szerk.): *Népek, hősök, emberek. Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc 150. évfordulójának tiszteletére rendezett konferencia előadásai*. Váci Füzetek 4. Vác, 2000. 73–82. Érdekes módon Ivánka egyik levélének tulajdonítja Artúr jelentkezését felesége emlékirata is. *Görgeyné naplója*. Az Est, 1911. febr. 15. 8. Kökényessi ekkor az egyik jászksunági nemzetőrszászlóalj ideiglenes parancsnoka volt. *Gróf Batthyány Lajos iratai*, 2. köt., 962. Életrajzát lásd: Bona: *Tábornokok és törzstisztek*, 461.

ő az azon ezredben töltött szolgálati évek alatt úgy is, mint képzett katona, úgy is, mint bajtárs és barát, mint magyar hazafi és ember magának kivívott.” Maga a nádor is ismerte Görgeyt, így kineveztetése nem lehetett vita tárgya, legfeljebb az, hogy melyik zászlóaljhoz kerül.²⁹

István (aki a fővárosban tagja lett az Ellenzéki Körből április 16-án névváltoztatással alakult Radical Körnek) május 28-án közölte – egy, a május 26-i bécsi eseményeket közlő német nyelvű nyomtatvány hátlapjára írott – levélben a legújabb politikai híreket nagynénjével. A levél szerint „Pesten béke van és egyetértés”, a Radical Kör jelszava „szabadelvű loyaltás”, azaz „Magyarország politikája még akkor is az alkotmányos monarchizmus kell, hogy legyen és maradjon, ha Bécs elfordul a császártól, és Németország 38. sinecurát konfiskálni találna”.³⁰ Beszámolt a Kossuth pénzügyminiszter által a magyar kamatozó kincstári utalványok fedezetére meghirdetett gyűjtés eredményeiről. „Ha a nádornak sikerül a királyt ide hozni – amihez nekem ugyan semmi reményem –, akkor nagyon jól állunk. Ellenkező esetben minden órán el kell szánva lennünk, de kétségbe esni nem szabad.” A levél végén arra kérte nagynénjét, hogy vagy ő, vagy Artúr írjon neki néhány sort.³¹

Május utolsó napjaiban aztán Görgey Artúr is Pestre érkezett, s naponta várta a kinevezést. Öccsével együtt látogatták a népgyűléseket, s István megismertette őt néhány „vörös republikánussal” is, akiken Artúr igen jól szórakozott.³²

Görgei Artúr politikai orientációját jelzi, hogy június 2-án a radikális „Marczius Tizenötödike” június 5-én megjelent számában hosszú cikkben bírálta azt az elképzelést, hogy a honvédsereg tisztjei számára drága egyenruhát írjanak elő. „Vagy talán már egészen megfélekedtünk arról, hogy nemcsak a gazdagok sorában, hanem a legszegényebbek közt is mindig találkoztak főtisztnak alkalmas egyének?” – tette fel a kérdést. „Válasszuk meg főtisztnak a képest [alkalmast]. Ne zárjuk ki a képest, mert szegény. Kizárnók pedig egyedül gazdagokra számított rendszabály által” – írta.³³ Az „egy quietált [kilépett] huszár-főhadnagy” aláírással megjelent cikk olvastán bizonyosak lehetünk abban, hogy Görgey a saját példájára gondolt. Hiszen annak idején azért kérte a Nádor-huszárokhöz magát, mert az ő díszegyenruhájuk ezüst-, míg a többieké aransujtásos volt. S ezt az ezüstsujtást is alig tudta kigazdálkodni a komiszkenyérre elegendő zsoldból...³⁴

Görgey Artúr tehát komolyan vette az egyenlőség eszméjét. Olyannyira, hogy 1848 nyarán öccsével, Istvánnal együtt áttértek az y-os írásmódról az i-re. Példájukat később bátyjuk, Ármin is követte. Míg azonban Ármin és István 1849 után visszatértek az y-os írásmódhoz, Artúr haláláig megmaradt az i-s alak mellett.³⁵

Június 5-én arról írt a feleségének, hogy „a megteendő lépések meg vannak téve, most csak várni kell az eredményt”. Idejét nagyobb részét a magyar nyelv tanulásával tölti. Egyben

²⁹ Görgey: *Görgey Arthur ifjúsága*, 342–343. Vö.: *Görgey: 1848 és 1849-ből*, 1. köt. 7–8.

³⁰ Ti. ha Ausztria német tartományai 38. tagállamként csatlakoznának az egységes Németországhoz.

³¹ Jelenleg ismeretlen helyen. Mindkettőt magyar fordításban közli Görgey: *1848 és 1849-ből*, 1. köt. 8–9.

³² Görgey: *Görgey Arthur ifjúsága*, 350.; *Görgey: 1848 és 1849-ből*, 1. köt. 12.

³³ Pontatlan újraközlését lásd: Görgey Aladár: *Görgey Artur hírlapi cikke az 1848–49-iki honvédtiszti egyenruháról*. Magyar Katona Szemle, 1941/IV. k. 483–485.; Görgey: *Görgey Arthur ifjúsága*, 343–344.

³⁴ Lásd erre: Görgey Artúr – Görgey György, Pozsony, 1840. máj. 12. Kivonatosa közli Görgey: *Görgey Arthur ifjúsága*, 103.

³⁵ Görgey: *Görgey Arthur ifjúsága*, 338. Ő ugyan azt állítja, hogy Artúr is visszatért az y-os írásmódhoz, de jómagam 1848. augusztus vége után 1916-ban bekövetkezett haláláig összesen egy y-os aláírását ismerem.

igyekezett megnyugtanni a feleségét, hogy havi nyolcvan pengő forintos fizetéséből takarékosan megélhetnek. „Hanem azt ne gondold, hogy mint századosnak, rögtön ellenség elébe kell indulnom és agyonlövetnem magamat. Ha itt volnál, csakhamar magad is nevetnél hijábavaló halalos félelmeiden – annyira nyugodtan megy itt minden a maga természetes életvidor útján.”³⁶

Nos, annyira azért nem volt minden rendben. Június 1-jén a két testvér a budai vár egyik bástyájáról nézte a fővárosi helyőrség ünnepélyes eskütételét, s tanúi voltak annak, amikor a lombardiai kiegészítésű 23. (Ceccopieri) gyalogezred 1. és 2. zászlóalja az utolsó pillanatban megtagadta az eskü letételét a magyar alkotmányra, s csak Mészáros Lázár hadügyminiszter olasz nyelvű szónoklata hatására tették le „*pro forma*” az esküt a magyar alkotmányra.³⁷ A történetek rossz hatását némileg ellensúlyozta az, hogy június 2-án megérkezett a hír: az erdélyi országgyűlés elfogadta a Magyarország és Erdély uniójáról szóló törvényjavaslatot.³⁸

Görgeit 1848. június 9-én kinevezték a Győrben szerveződő 5. honvédszászlóalj századosává. A kinevezési oklevelet azonban csak néhány nap múlva kapta meg, mert még június 12-én is arról írt feleségének, hogy ugyan mindenfelől gratulálnak a századosságához, de még mindig nem nevezték ki. Ugyanebben a levélben számolt be a június 11-én a Károlylaktanyában az oda beszállásolt honvéd újoncok és a szintén ott tanyázó, a fent említett olasz ezredből származó sorkatonák közötti véres összeütközésről is.³⁹ Június 12-én állítólag mindketten ott voltak a pesti rakparton, amikor a lefegyverzett olaszokat az őket Komáromba vivő gőzhajókhoz kísérte a pesti nemzetőrség, sőt, Artúr állítólag maga ragadott galléron és tett harcképtelenné egy, a fegyvertelen katonákra támadni akaró „termetes egyént”.⁴⁰

³⁶ Magyar fordításban közli Görgey: *Görgey Arthur ifjúsága*, 343. Eredetije ismeretlen helyen. – Egy naplószerű, ám nem feltétlenül hiteles emlékirat szerzője is látta Görgeit e napokban az Országos Nemzetőrségi Haditanácsnál, s úgy emlékezett rá, mint aki „komoly, de lángtekinete van”. A bejegyzés hitelességét némileg kétségbe vonja, hogy szerzője Ivánka Imrét is látni vélte június 11. előtt a Haditanácsnál, holott, mint láttuk, Ivánka csak a hónap második felében tért haza Prágából. *A legelső honvéd naplójegyzetei*. In: Korányi Viktor (szerk.): *Honvédek naplójegyzetei*. 2. kiad. Pest, 1861. 21.

³⁷ Görgey: *Görgey Arthur ifjúsága*, 350–351.; Görgey: *1848 és 1849-ből*, 1. köt. 12–13.; Mészáros Lázár emlékiratai. Az eredeti kéziratokból közrebocsátja Szokoly Viktor. Pest, 1867. 1. köt. 59–61.; Széchenyi István: *Napló*, 1259. Vö.: Pete László: *Monti ezredes és az olasz légió a magyar szabadságharcban*. Debrecen, 1999. 78–80.

³⁸ Görgey: *Görgey Arthur ifjúsága*, 351.; Görgey: *1848 és 1849-ből*, 1. köt. 13.; Széchenyi: *Napló*, 1260.

³⁹ Görgei Artúr – feleségéhez, Pest, 1848. június 12. Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) P 295. A Görgey-család levéltára (a továbbiakban: Görgey-lt.) b/13/b. fasc. A címzés már ezen is „Görgei polgártársnőnek” szól, azaz már ekkor az i-s aláírást használta. Ismerteti *Görgeyné naplója*, *Az Est*, 1911. febr. 16. 7. A történetekre lásd még Görgey: *Görgey Arthur ifjúsága*, 352–353. Az összecsapásra lásd: *Geschichte des k. und k. Infanterieregiments Markgraf von Baden No. 23. Band 2. 1811–1910*. Budapest, 1911. 40–48.; Urbán Aladár: *Honvédtoborzás Pest-Budán 1848-ban*. Tanulmányok Budapest múltjából 15 köt. Budapest, 1963. 415–420.; Urbán: *A nemzetőrség és honvédség*, 242.; uő.: *A véres pünkösdvásárnap Pesten*. In: *A nagy év sodrában*. Tanulmányok 1848-ról. Budapest, 1981. 260–270.; Pete: *Monti ezredes*, 80–83.

⁴⁰ Görgey: *Görgey Arthur ifjúsága*, 353–355. Vö.: Spira: *1848 Széchenyije*, 231–223. A Görgey István által megörökített, Széchenyivel kapcsolatos epizódról Széchenyi: *Napló*, 1267. nem ír. Lásd még: Mészáros Lázár emlékiratai, 1. köt. 59. A történetekre lásd még: Széchenyi jún. 12-i átíratát Esterházy Pál herceg, külügyminiszterhez, valamint a nádor levelét V. Ferdinándhoz, mindkettőt közli: Urbán: *Gróf Batthyány Lajos iratai*, 1. köt. 717–722.

Görgei kinevezése végül június 13-i dátummal jelent meg a Közlönyben. Urbán Aladár kutatásai szerint az első tisztek június 20. körül vonultak be a zászlóaljhoz; elsőként Koroda Dénes százados érkezett meg.⁴¹ Görgei bevonulásának időpontját nem ismerjük, csak azt tudjuk, hogy június 25-én már bizonyosan Győrben volt, mert aznap onnan írt öcsésének, Istvánnak.⁴²

Görgei nem sokáig maradt Győrben. A nemzetőrség és a honvédség felfegyverzésében mutatkozó nyomasztó fegyver- és lőszerhiány miatt Batthyány miniszterelnök – talán Görgei volt Nádor-huszárezredbeli bajtársa, Ivánka Imre százados tanácsára, aki ekkor a miniszterelnök katonai irodáján dolgozott – július 13-án Görgeit bízta meg azzal, hogy Bécsbe utazzon, s ott állapodjon meg a Diettrich-céggel egy Szmírnában, illetve Konstantinápolyban lévő fegyverszállítmány átvételéről. A megbízatást maga Görgei fogalmazta, s Batthyány írta alá. Ennek alapján valószínűsíthetjük, hogy – már csak az ügy fontosságára való tekintettel is – a miniszterelnök és a honvédszázados ekkor személyesen is találkoztak. A cégről azonban rövidesen kiderült, hogy megbízhatatlan, ám Görgei ezután sem került vissza a zászlóaljához.⁴³

Röviddel azután, hogy visszatért a fővárosba, július 19-én Marziani György ezredes, a hadügyminisztérium felfegyverzési ügyekért felelős osztályfőnöke megbízta, hogy utazzon Prágába, majd Bécsújhelyre. A megbízatásra Ivánka javasolta Görgeit. Az előbbi helyszínen a Sellier & Bellot céggel meg kellett állapodnia lőkupakok gyártásáról és 2 000 000 lőkupak szállításáról, az utóbbi helyszínen pedig a katonai raktárakból gyutacsot kellett vásárolnia; illetve Bécsújhelyen tájékozódnia kellett az ottani gyutacsgyártásról.⁴⁴

Görgei Prágában tárgyalt az említett céggel, s az általa készített ütemezés szerint július 29. és szeptember 20. között elvileg mind a kétmillió lőkupakot Pestre küldték volna. (Ebből 100 000 darabot a cég már július 29-én valóban le is szállított.)⁴⁵ Ezután – Marziani július 23-án kelt levele alapján – július 29-én továbbutazott Bécsbe. (Marziani július 30-án délután 3-ra rendelte magához a bécsi Alter Fleischmarkton lévő Hotel Stadt Londonba.)⁴⁶ Bécsben találkozott Marzianival, s együtt jártak el az utóbbi ügyekben. Az út sikeresnek bi-

⁴¹ Urbán Aladár: *A győri 5. honvédszászlóalj toborzása 1848-ban*. Arrabona, 11. (1969) Győr, 169.

⁴² Kivonatossan közli Görgey: *Görgey Arthur ifjúsága*, 345. Eredetije ismeretlen helyen. A zászlóaljra lásd: Urbán: *A győri 5. honvédszászlóalj*, 163–176.; Urbán: *A nemzetőrség és honvédség*, 259., 302., 321. Görgei győri tartózkodására lásd: Urbán Aladár: *Kossuth és Görgey 1848 őszén*. Századok, 127. évf. (1993) 1. sz. 39.; Hermann Róbert: *Görgei és Győr*. I. 1848. Győri Tanulmányok. (2000) 21. köt. 155–162.

⁴³ A kiküldetéssel kapcsolatos felhatalmazást közli Urbán: *Gróf Batthyány Lajos iratai*, 2. köt. 911–912. Vö.: Görgey Artúr: *Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben*. Görgey István fordítását átdolgozta és sajtó alá rendezte Katona Tamás. Pro Memoria. Budapest, 1988. 1. köt. 139.; Urbán: *Kossuth és Görgey*, 39–40.; Urbán Aladár: *Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöksége, fogsága és halála*. Budapest, 2007. 237–238.

⁴⁴ Ivánka: *Négy havi szolgálatom*, 7–8. (Ivánka emlékirata szerint a javaslatot Kossuthnak tette. Urbán Aladár véleménye szerint ez nyilvánvaló tévesztés, hiszen a fegyverbeszerzési ügyekkel nem Kossuth, hanem Batthyány foglalkozott); Görgey: *Görgey Arthur ifjúsága*, 356. Marziani júl. 20-án kelt, az előző nap rendeletre visszautaló rendeletét lásd: MOL Görgey-lt. b/10/e/3. fasc. Lásd még: Görgei júl. 20-án keltezett útlevelét, közli Gerendás Lajos: *Görgey Artúr életrajza*. In: Simon V. Péter (szerk.): *Görgey Artúr élete és működése Magyarországon*. Budapest, é. n. 151. A kiküldetésre és az ezzel kapcsolatos fejleményekre lásd még: Urbán: *A nemzetőrség és honvédség*, 90., 94.; Urbán: *Kossuth és Görgey*, 40–42.

⁴⁵ Lásd erre a Sellier és Bellott cég júl. 29-én Prágában kelt levelét Görgeihez. MOL Görgey-lt. b/4. fasc.

⁴⁶ Lásd erre sk. feljegyzését Marziani 1848. júl. 23-án Budán kelt levelén. MOL Görgey-lt. b/6. fasc.

zonyult: Theodor Baillet de Latour cs. kir. hadügyminiszter 1 000 000 gyutacs kiszolgáltatásáról intézkedett, s beleegyezett abba, hogy Marziani és Görgei megsemmisítik a bécsúj-helyi gyutacsgyárat.⁴⁷ Marziani augusztus 3-án visszautazott Bécsújhelyről Bécsbe, de Görgei tájékozódás végett még ott maradt. Marziani kézbesítette Görgeinek Trangous Lajosnak, a pénzügyminisztérium bányászati osztálya főnökének (Görgei régi szepességi ismerősének és atyai barátjának) ismeretlen tartalmú (állás)ajánlatát, amit Görgei – tekintettel a Marzianitól kapott megbízására – sajnálattal visszautasított, hozzátéve, hogy „valószínűleg jó kémikus lennék, s egészen biztosan közepes gyáros leszek”.⁴⁸

Görgei felajánlotta Marzianinak, hogy mindaddig Bécsújhelyen marad, amíg a gyutacsokat ki nem szolgáltatják, s személyesen gondoskodik a továbbszállításukról. Ezt Marziani augusztus 9-én levélben nyugtázta, ő maga valószínűleg még aznap visszaindult Pestre, mert ott augusztus 11-én már újabb megbízást kapott Batthyánytól.⁴⁹

Görgei legkésőbb augusztus 15-én tért vissza Budapestre,⁵⁰ s augusztus 18-án nyújtotta be összefoglaló jelentését Marzianinak a lőkupakgyár felállításával kapcsolatban szükséges intézkedésekről, amelyhez mellékelte a Sellier és Bellot gyárnak a kötendő szerződéssel kapcsolatban írandó válasz tervezetét is. Szintén ehhez mellékelte a miniszterelnökhöz Marziani által intézendő előterjesztés szövegét is.⁵¹ Marziani a tervezettel elégedett volt, erre mutat, hogy a fogalmazványt változtatás nélkül letisztáztatta, s augusztus 21-én ezt a szöveget terjesztette fel Batthyánynak.⁵² Görgei egyelőre nem kapott választ a tervezetre, amin – tekintve az augusztus végi izgalmas napokat s a miniszterelnök elfoglaltságait – egyáltalán nem csodálkozhatunk. Augusztus 23–25. között a miniszterelnök katonai irodájában dolgozott.⁵³

Ezekben a napokban folyt az országgyűlésen a katonaiállítási törvény vitája, s a képviselőház augusztus 26-án fogadta el azt. Valószínűleg ez is adta Görgei számára az ürügyet ahhoz, hogy másnap, augusztus 27-én újabb levélben forduljon Batthyányhoz. Ebben arra figyelmeztette Batthyányt, hogy „honunk hosszú háborúra mutatkozó kétes viszonyait illetőleg [...] nagy – tagadhatatlan nagy szükségünk van egy nagyobb szerű lőkupak gyűjtelekre”. Eleddig a Sellier és Bellot céggel 2 000 000 darab szállításáról állapodtak meg, ám „felállítandó hadseregünk s máris alakult nemzetőrségünk lőkupakbani szükségéi fedezésére pedig egy évre legalább 20 millióm lőkupak fog igényeltetni”. Ő maga ezzel kapcsolatban már augusztus 18-án benyújtotta tervezetét, s ha Batthyány „a nevezett gyár felállítása iránt azonnal intézkedni nem is véli okvetlen szükségesnek, méltóztassék legalább azt megtagyni Marziani ezredes úrnak és fegyver főfelügyelő osztály főnökének, hogy a fenn emlí-

⁴⁷ Lásd erre Pulszky Ferenc júl. 31-i jelentését Batthyányhoz, közli Urbán: *Gróf Batthyány Lajos iratai*, 2. köt. 983.; Görgey: *Görgey Arthur ifjúsága*, 356. Vö. még Batthyány 1848. aug. 21-én kelt hírlapi közleményével, közli Urbán: *Gróf Batthyány Lajos iratai*, 2. köt. 1109–1110.

⁴⁸ Görgei – Trangous Lajos, Bécsújhely, 1848. aug. 4. Dobák Géza tulajdona. (Ez a levél az első, igaz, meglehetősen áttételes nyoma Görgei és Kossuth kapcsolatának). Trangous és Görgei kapcsolatára lásd: Görgey: *Görgey Arthur ifjúsága*, 310–311., 313–315., 323–324., 328.

⁴⁹ Marziani – Görgei, Bécs, 1848. aug. 9. MOL Görgey-lt. b/6. fasc. Marziani aug. 11-i megbízására lásd Urbán: *Gróf Batthyány Lajos iratai*, 2. köt. 1038–1039.

⁵⁰ Lásd erre: Duschek Ferenc – Batthyány, Buda, 1848. aug. 15. MOL H 92. Országos Nemzetőrségi Haditanács. Általános iratok (a továbbiakban: ONóHt) 2717.

⁵¹ MOL Görgey-lt. b/4. fasc.

⁵² Görgei sk. fogalmazványát lásd: MOL Görgey-lt. b/4. fasc., a tisztázat alapján közli Gróf Batthyány Lajos iratai, 2. köt. 1115–1116. Vö.: Urbán: *Gróf Batthyány Lajos*, 267.

⁵³ MOL ONóHt 2927., 2994., 3025–3026. A második és a negyedik közli Urbán: *Gróf Batthyány Lajos iratai*, 2. köt. 1131–1132. Lásd még: Urbán: *Kossuth és Görgey*, 43., 64. 8. jz.

tett illető fogalmazatot útmutatásul felhasználván, a 20 millióm lókupak szállítása iránt lépjen azonnal szerződésbe Sellier & Bellot gyárnokokkal: – mert, jóllehet a legjobb kupakos fegyverekkel legyenek ellátva katonáink, nemzetőreink – mi haszna, ha kupak nincs? – és bizonyosan nem lesz akkor, mikor fog kelleni, ha reá szert tenni még tovább is halasztjuk”.⁵⁴

A fogalmazványban fennmaradt irat eredeti tisztázata nem ismert, így azt sem tudjuk, hogy Batthyány – aki Deák társaságában aznap utazott Bécsbe – személyesen foglalkozott-e vele. Valamilyen intézkedés azonban mégis történhetett, mert Marziani augusztus 29-én levélben fordult Kossuth Lajos pénzügyminiszterhez e tárgyban, aki augusztus 30-án kelt válaszában közölte, mind a megrendelt 20 000 000 darab lókupak árát, mind szállítási feltételeit elfogadja, s annak idejében biztosítani fogja a felállítandó gyárhoz szükséges költségvetési fedezetet is.⁵⁵ Szeptember 1-jén pedig, Marziani egy újabb átiratára válaszolva, közölte, hogy „a lókupakok beszerzésére Kegyed által ajánlt Görgey Arthur őrnagyot fölhatalmaztam, hogy minden további utasítások kérése nélkül Sellier és Bellot gyárával szerződésre léphessen, s mindazt megtehesse, amit e részben saját belátása szerint hasznosnak és szükségesnek ítélend”.⁵⁶ Görgei ezen a napon készítette el a Sellier és Bellot cégnek írott válaszát, amelyben közölte a tervezett szerződés szövegét is.⁵⁷ Magát a szerződéstervezetet Marziani szeptember 2-án küldte át Kossuthnak, aki ezt a fentiek szellemében jóvá is hagyhatta, ugyanis Marziani szeptember 25-én már a cég válasza alapján közölte, hogy a gyárosok pénz helyett színreztet kérnek a szállítás ellentételezéséül.⁵⁸

Batthyány a szenttamási szerb tábor második, augusztus 21-i sikertelen ostroma hírének megérkezése után Ivánka Imrét a délvidéki táborba küldte, s Ivánka augusztus 26-án tért vissza a táborból. (Elképzelhető, hogy Görgei Ivánka helyettesítésére került a miniszterelnöki irodába e napokban.) Ivánka jelentésének meghallgatása után a minisztertanács döntött arról, hogy Mészáros Lázár hadügyminiszter utazzon le a verbászi táborba, s vegye át a hadsereg parancsnokságát.⁵⁹

Görgeit ezután – emlékirata szerint – beosztották volna Mészáros kíséretébe, s már egy órája várakozott a hadügyminiszter számára kirendelt gőzhajón az indulásra, amikor újabb rendeletet kapott. Eszerint Pesten kellett maradnia, hogy „egy olyan szervezési terv kidolgozásában segédkezzem, melynek értelmében, hazánk hadászati helyzetére való tekintettel, az »önkéntes mozgó nemzetőrség« az ország négy kerületében vonandó össze.” Ekkor értesült arról is, hogy az egyik tábor parancsnokságát neki kell átvennie.

A történet meglehetősen valószínűtlennek tűnik. Görgeire ugyanis akár a felállítandó lókupakgyár igazgatójaként, akár a négy kerületi tábor valamelyikének parancsnokaként számítottak rá, a fővárosban volt szükség, és semmi értelme nem lett volna annak, hogy segéd- vagy csapattiszti szolgálatra leküldjék a Délvidékre. Az időpont is meglehetősen kétséges, hiszen Görgei aznap Batthyányhoz írott levelében nyoma sincs a kiküldetésre való még

⁵⁴ Sk. fogalmazvány. MOL Görgey-lt. b/3/b. fasc. Közli Urbán: *Gróf Batthyány Lajos iratai*, 2. köt. 1146. V. ö. Még: Urbán: *Kossuth és Görgey*, 41.; Urbán: *Gróf Batthyány Lajos*, 267.

⁵⁵ Marziani levele nem ismert, Kossuth válaszat közli: *Kossuth Lajos összes munkái*. 12. köt. Kossuth Lajos az első magyar felelős minisztériumban. Sajtó alá rendezte Sinkovics István. Budapest, 1957. 840–841.

⁵⁶ Közli Kossuth Lajos az első magyar felelős minisztériumban 865.

⁵⁷ MOL Görgey-lt. b/4. fasc.

⁵⁸ Kossuth Lajos az első magyar felelős minisztériumban 865. (Sinkovics István kommentárja.)

⁵⁹ A minisztertanácsra lásd: Ivánka: *Négy havi szolgálatom*, 12.; Széchenyi: *Napló*, 1317.

oly halvány utalásnak (igaz, az önkéntes mozgó nemzetőrséghez történő kinevezésének sem, holott a levelet már őrnagyként írta alá).⁶⁰

Görgei valószínűleg Ivánka Imrével együtt dolgozta ki az önkéntes mozgó nemzetőrség felállításának tervét, s a négy tábor közül a két legfontosabb, a váci és a szolnoki parancsnokságát ők kapták.⁶¹ Batthyány 1848. augusztus 27-én Görgeit nevezte ki a Tiszán inneni önkéntes mozgó nemzetőrség szolnoki táborának parancsnokává, s egyben honvéd őrnagyi kinevezésre terjesztette fel a nádorhoz.⁶²

Augusztus 27-én, amikor Görgei megkapta kinevezését, először öccsének, a Földváry Lajos vezette pesti önkéntesek soraiban a Délvidéken szolgáló Görgey Istvánnak írt. Megküldte neki a kinevezését tudtul adó nyomtatott rendeletet. „Állásom ezentúl pompás, de – nyaktörő is” – folytatta. Majd pedig arra hivatkozva, hogy „a magyar stílus ügyes könnyű fordulataiban” nem tökéletesen jártas, s főképp mivel „a megyék és városbeli törvényhatóságok pretenzióit [igényeit]” nem ismeri, kijelentette, hogy olyan segédtsztre van szüksége, aki „1. magyar s a magyarral állni s veszni kész; 2. törvénytudó; 3 jó tollal bír; 4. becsületes, a hazáért szenvedni és működni kész, s bennem bízik”. Mivel e négy követelmény egyedül öccsében összpontosul, kéri, válaszoljon, akar-e segédtsztr lenni mellette. Ha igen, siessen mielőbb Pestre. Egyben írt Földváry Lajosnak is, és kérte Görgey István elengedésére.⁶³

Görgei hivatali ténykedésének első nyoma az a saját kezűleg fogalmazott körlevél, amelyet augusztus 29-én a tiszáninnyi terület törvényhatóságaihoz intézett. A tizennyolc példányban szétküldött körlevélben Görgei a törvényhatóságok segítségét kérte annak érdekében, hogy feladatának eleget tehessen, tehát „a máris felállított vagy legalább felállítófélben levő különböző seregosztályokat [...] zászlóaljakra s azokat nagyobb hadtestekbe” alakítsa, a sereghez tartozó tüzér- és utász- vagy hidászkar megteremtse, s az egészet úgy összehangolja, hogy az szeptember végéig „az ellenség előtt sikeresen használhatóvá váljék”.

Mivel az ellenség egyik legnagyobb erőssége a nagyszámú tüzérség, arra kell törekedni, „hogy minél erősebb tüzérral [...] szállhassunk síkra”. A sereg annyi ágyút kap, amenny-

⁶⁰ Görgey: *Életem és működésem*, 1. köt. 139–140.

⁶¹ Az önkéntes mozgó nemzetőrség szervezésére lásd: Urbán: *A nemzetőrség és honvédség*, 174–187.; Urbán Aladár: *Batthyány és a honvédelem 1848-ban*. Századok, 116. évf. (1982) 6. sz. 1241–1242.; Urbán Aladár: *Batthyány Lajos miniszterelnöksége*. Budapest, 1986. 571–574.; Kedves Gyula: *Az önkéntes mozgó nemzetőrség*. In: Csurgai Horváth József–Demeter Zsófia (szerk.): *Közlemények Székesfehérvár történetéből I.* „Akit szolgáltatok egy árva hon volt...” Az 1998. május 13-án, szeptember 29-én és november 12-én rendezett tudományos tanácskozás előadásai. Székesfehérvár, 2000. 155–172. Az egyes táborokra lásd: Urbán Aladár: *A váci nemzetőrtábor*. In: Gyarmati György–Németh Péter Mikola (szerk.): *Madách Kör Tár I. A metropolis árnyékában*. Vác, 1992. 69–74.; Csapó Zoltán–Hermann Róbert–Jánosi András: *A dunántúli önkéntes mozgó nemzetőrség 1848-as „parancsolatkönyve”*. Hadtörténelmi Közlemények, 111. évf. (1998) 1. sz. 216–281.; Csikány Tamás: *Arad az 1848/49-es szabadságharcban*. In: Benkő Elek–Czigány István–Domokos György–Csikány Tamás–Dan Demşea: *Az aradi vár története*. Budapest, 1998. 100–107.

⁶² Az iratokat lásd: Urbán: *Batthyány-iratok*, 1137–1140. Görgei szolnoki ténykedésére lásd: Urbán: *A nemzetőrség és honvédség*, 187–189.; Urbán: *Kossuth és Görgey*, 42–48.; Hermann Róbert: *Görgei és az önkéntes mozgó nemzetőrség szolnoki tábora 1848 szeptemberében*. Zounek. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve. Szolnok, 1996. 103–146. Itteni iratanyagát közli Hermann Róbert: *Görgei Artúr szolnoki iratai 1848. augusztus 27–szeptember 25.* (október 4.) Hadtörténelmi Közlemények, 110. évf. (1997) 1. sz. 114–175.

⁶³ MOL Görgey-lt. b/4. fasc. Közli Görgey: *Görgey Arthur ifjúsága*, 358–359.; Görgey István: *1848 júniusától novemberéig*. – Okmánytár. Sajtó alá rendezte és az okmánytárt összeállította Katona Tamás. Bibliotheca Historica. Budapest, 1980. 37–38.

nyíhez előfogatokat „az országos pénztár terhelése nélkül” ki tud állítani. Ezért kéri a törvényhatóságokat, hogy ajánljanak fel „egészséges, erős, a húzáshoz már szokott lovakat” az ágyúk és a mozgó híd (*Nothbrücke*) fogataihoz. Emellett kérte a törvényhatóságokat, hogy „a már ajánlkozott önkénytesek közül a tüzerkarhoz vagy 10–15, némi műveltséggel bíró ügyes egyént, az utász-hidászkarhoz pedig szinte 10–15 egyént, kik vagy kovács, lakatos, asztalos, bognár, kádár, molnár, ács, kőműves, halász, kötélverő s több efféle mesteremberek, vagy ügyes földmunkások, mint kertészek, téglavetők, kút- és árokásók vagy bányászok” válasszanak ki, és azokat azonnal Szolnokra küldjék úgy, „hogy szeptember 4-én már ott lehessenek, a gyakorlatokat azonnal elkezdendők”. Hozzátette, hogy „a mérnökséghez értő egyének ezen utász-hidászkárnál főleg, mégpedig kitiüntetésre és előmozdításra való kilátással alkalmazhatók”. Az elkészült körlevelet azonban csak augusztus 31-én küldte szét a hatóságoknak.⁶⁴

A körlevél szövege arra mutat, hogy Görgei – még ha kételyei is voltak saját nyelvtudását illetően – képes volt szabatosan használni a magyar hivatali nyelvet. A körlevélből nem hiányoztak a korban megszokott, már-már kötelező hazafias fordulatok („E nagyszerű cél elérésében, csekély tehetségemnél fogva – leginkább az illető hatóságok szíves közreműködésére szorulok”; „... nyújtna nekem segédkezet e nemzeti ügy legerélyesebb előmozdítására”; a törvényhatóság „általánosan elismert hazafiúsága”; „egyedül hazánk érdekében tett kérés”). A stílusbeli hasonulás azonban nem jelentette a törvényhatóságok iránti köteles tisztelettel való feltétlen azonosulást.

A miniszterelnök és a honvéd őrnagy közötti kapcsolat ezt követően két hétig „szünetelt”, hiszen Batthyány augusztus 27-én Bécsbe utazott, s csak szeptember 10-én tért vissza onnan. Szeptember 11-én megtörtént a kormány lemondása, 12-én pedig a nádor ismét Batthyányt bízta meg a kormányalakítással. Időközben, szintén szeptember 11-én Jellačić csapatai a Dráván átkelve betörték az országba, s megkezdték a Muraköz, majd a Dunántúl előzönlését. A miniszterelnök legfontosabb feladata ezután az volt, hogy elegendő fegyveres erőt mozgósítson az invázió megállítására. Ehhez pedig szükség volt a szerveződő önkéntes mozgó nemzetőrökre is.

Batthyány szeptember 13-án még arról értesítette Csány Lászlót, a Dráva-vonal kormánybiztosát, hogy Ivánka, Kosztolányi és Görgei önkéntes seregeit Nagykanizsa felé utasította.⁶⁵ A három tábor együttes létszámát 10 000 főre becsülte.⁶⁶ A Görgeinek kiküldött rendeletben már Veszprém szerepelt úti célként.⁶⁷

⁶⁴ A szolnoki tábor iktatókönyvében nincs nyoma annak, hogy mely törvényhatóságoknak küldte meg Görgei a körlevelet. A legvalószínűbbnek az tűnik, hogy a kerületben található megyéknek (Abaújvár, Bereg, Borsod, Gömör, Heves és Külső-Szolnok, Sáros, Szepes, Torna, Ung, Zemplén), a szepesi XVI városnak, a Jászkun-kerületnek és a tiszáninneni kerületben található szabad királyi városoknak (Bártfa, Eperjes, Kassa, Késmárk, Lócse, Szeben). Ez összesen 18 törvényhatóság. Fényes Elek: *Magyarország leírása*. Pest, 1847. 2. köt. 233–325. A körlevél sk. fogalmazványát lásd: MOL Görgey-lt. b/7. fasc. No. 1. Rontott, aláíratlan tisztázata uo. b/4. fasc. Kivonatossal közli Herendi József: *A Jászkun-kerületek a szabadságharc alatt 1848- és 1849-ben*. Cegléd, 1901. 51.; közli Hermann: *Görgei Artúr szolnoki iratai*, 117–119. (a beérkezett válaszok tartalmi kivonatával).

⁶⁵ MOL H 103. Csány László kormánybiztos iratai 11. doboz. Komáromban lefoglalt iratok. No. 245–246. között. 1143/k.m.o. Közli Urbán: *Gróf Batthyány Lajos iratai*, 2. köt. 1295.

⁶⁶ Lásd erre a Csányhoz szintén aznap intézett rendeletet. Közli Urbán: *Gróf Batthyány Lajos iratai*, 2. köt. 1294–1295.

⁶⁷ MOL Görgey-lt. b/11/a/2. fasc. Közli Hermann: *Görgei Artúr szolnoki iratai*, 145. A miniszterelnök és a nádor 4806. szám alatt megküldték a Melczér Andor hadügyi államtitkár által összeállí-

Görgei a rendelet kiadásának napján reggel Pestre utazott, valószínűleg Mück Lajos hídásztiszt társaságában, ismét a tüzérségi eszközök megszerzése végett, s 15-én érkeztek vissza Szolnokra. Szeptember 13-án előbb Batthyány Lajos miniszterelnököt kereste fel az ágyúkhöz szükséges töltésekért, s tudósította őt Szeged város – ismeretlen tartalmú – nyilatkozatáról. Szintén a miniszterelnök katonai irodájában tudta meg, hogy egy aznap elküldött sürgönyben seregével együtt haladéktalanul Veszprémbe, gróf Teleki Ádám vezérőrnagy táborába rendelték. Görgei szóban közölte Batthyányval, „miszerint e pillanatban képtelen vagyok ellenség elébe indulni, azon egyszerű oknál fogva, mivel seregem még nincs”. Valószínű, hogy e látogatás következménye volt az a Batthyány által másnap kiküldött körlevél, amelyben a tiszáninneri kerület törvényhatóságait sürgette önkénteseik Szolnokra küldésére.⁶⁸

Szeptember 13-án Görgei rövid, sajátkezű levélben számolt be Kossuthnak aznapi ténykedéséről. E levélből kiderül, hogy Görgei már korábban értekezett Kossuthal egy Szeged városára és Csongrád megyére vonatkozó ügyben. Nem tudjuk, mi lehetett ez az ügy. Talán arról volt szó, hogy a városnak önkénteseit nem Szolnokra, hanem Aradra kellett volna küldenie, s Kossuth a szolnoki tábor erősítése érdekében tanácsosabbnak tartotta, ha az önkéntesek Szolnokra kerülnek. Mindenesetre Batthyány nem ellenezte, hogy Kossuth „befolyását Szeged városára minél hathatóbban magányúton fölhasználja”. A levél további részében Görgei közölte Kossuthal, hogy seregével együtt berendelték Szolnokról. „Én nem jövök, hanem Szolnokon maradok – folytatta –, hogy félbe ne szakadjon az, amihöz fogtam. Csak akkor jönnék el onnan – de *akkor haladéktalanul* –, ha Méltóságod ide vagy akárhová rendel.” Az aláírás is árulkodó: „életre-halálra kész embere – Görgei őrnagy”. S hogy a volt pénzügyminiszter elérhesse, ha esetleg szüksége volna reá, közölte, hogy másnap reggel kimegy Szolnokra, de megadta feleségének pesti címét.⁶⁹

„Nem túlozzuk el ennek a levélnek a jelentőségét, ha feltételezzük, hogy a fegyelmezett, hangulatoktól nehezen befolyásolható Görgey ezzel a levéllel kötelezte el magát Kossuth – és Kossuth politikája mellett” – írja Urbán Aladár.⁷⁰ Szeptember 13-án, két nappal a Batthyány-kormány lemondása és a horvát betörés, illetve egy nappal Batthyány újabb miniszterelnöki megbízatása után e hűségnyilatkozat azt jelezte, hogy Görgei a megkezdődő

tott útirendet is. Eszerint Görgei Pestről érkezik szept. 17. Érdre, 18. Martonvásárra, 19. Velencére, 20. Székesfehérvárra, 21. Palotára, 22. Veszprém vidékére. MOL Görgey-lt. b/7. fasc. No. 33. Az útirendet közli Urbán: *Gróf Batthyány Lajos iratai*, 2. köt. 1298–1299. Vö.: Urbán: *Gróf Batthyány Lajos*, 329–330.

⁶⁸ Görgei válaszára utal a szept. 15-én Szolnokról küldött jelentése. Uo. No. 45., eredeti sk. tisztázata MOL ONóHt 4319. Közli Hermann: *Görgei Artúr szolnoki iratai*, 145–146. Batthyány a 3660/nő. iktatószám alatt adta ki körrendeletét; ennek eredeti példánya egyelőre nem ismert, de utal rá több törvényhatóság válasza is. MOL ONóHt 3933. (Zemplén vm.), 4134. (Abaúj vm.), 4139. (Lőcse), 4143. (Heves vm.)

⁶⁹ HL Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc iratai. 50/154. Közli (tévesen Mészáros Lázárral azonosítva a címzettet) Steier Lajos: *Görgey és Kossuth*. Budapest, é. n. 26.; helyes címezéssel Hermann: *Görgei Artúr szolnoki iratai*, 141–142.; *Kossuth Lajos és Görgei Artúr levelezése, 1848–1849*. Millenniumi Magyar Történelem. Budapest, 2001. 46–47. – A levél szövegéből levont következtetéseket megerősíti Görgeyné emlékirata is: „Artúr akkoriban izzó elragadtatással, határt nem ismerő rajongással és lelkesedéssel beszélt Kossuth Lajosról, önzetlen jelleméről és óriási hazafiúi tevékenységéről és hatásáról.” Kossuth egyik szónoklatának meghallgatása után pedig „egészen ki volt forgatva lényéből, a szeme csillogott, és ha lehetséges, most még jobban, mint azelőtt, meg volt győződve róla, hogy a haza ellenségei ellen a lehető legerélyesebben kell fellépni.” *Görgeyné naplója*. Az Est, 1911. febr. 16. 7.

⁷⁰ Urbán: *Kossuth és Görgey*, 46.

háborúban hosszú távon Kossuthot tekinti e küzdelem vezérének – annak ellenére, hogy a volt pénzügyminiszter nyilvánvalóan nem fog bekerülni Batthyány új kormányába.

A Görgeit Veszprémbe rendelő parancs szeptember 14-én érkezett meg Szolnokra, s Görgei erre hivatkozva sürgette Heves megyét és a Jászkun-kerületet önkéntesei mielőbbi kiállítására.⁷¹ Másnap, szeptember 15-én Görgei levélben jelentette Batthyáynak „szomorú kötelességem szóval tett jelentésemet írva ismételni, miszerint e pillanatban képtelen vagyok ellenség elébe indulni, azon egyszerű oknál fogva, mivel seregem még nincs”, miután az egyelőre csak a szeptember 12-én érkezett 242 szegedi önkéntesből áll. Heves megye 600 önkéntesére csak a hónap végén lehet számítani, az 500 jászkun önkéntes pedig 23-án érkezik. A zemplénieket – akiket Batthyány egyenesen Pestre rendelt – kéri Szolnokra küldetni, „mert ha leendő seregem részletei, már mielőtt kezem alá kerültek volna, elszétdaraboltatnak, sem azoknak használhatóságáru nem vállalhatok felelősséget, sem egyáltalán rendeltetésemnek nem tudok megfelelni.” Végül kérte a miniszterelnököt, „ne méltóztassék engem innen, szervezési állomásomrul elébb indítani útnak, mint sereggel ellenség elébe becsülettel kiállani képes és késznek nyilatkozhatom, különben a siker felelősségem körén túl esik.” A kiindulás lehetetlenségéről értesítette a hadügyminisztériumot is.⁷² A miniszterelnök méltányolta Görgei indokait, s szeptember 16-án utasította, hogy „mindaddig, még a vezérlete alá rendelt önkéntes honvéd nemzetőrök Szolnokra számosabban összegyűlni nem fognak, Ön Szolnokon maradjon”.⁷³

Szeptember 18-án Görgei ismét a fővárosba utazott, s 20-ig maradt. Útjának célja ezúttal a sereg puskáihoz szükséges lőszer beszerzése volt. Az ágyúlőszer kiszolgáltatása ügyében folytatott eljárását megismételve, ezúttal is saját kezűleg fogalmazta meg Batthyány Lajos miniszterelnök utasítását a hadügyminisztériumnak 15 000 kupakos töltés kiszolgáltatására.⁷⁴ Ugyanezen a napon Görgei sajátkezű levélben kérte Batthyánytól a jászkun önkéntesek parancsnokának, Kökényessi Szaniszlónak őrnagyi kinevezését.⁷⁵

Szeptember 19-én Batthyány megrótta Görgeit, hogy „ez ideig még ereje s elhelyezése kimutatása meg nem érkeztek”. Ezért utasította, hogy serege állásáról azonnal küldjön jelentést. Az azonnali intézkedést igénylő jelentéseket küldje meg a nádornak is, „ki a főparancsnokságot magára vállalta, s ki mellett Móga és Holtsche tábornagyok is működnek”.⁷⁶ Görgei szeptember 21-én közölte, hogy serege továbbra is csak a 242 szegedi önkéntesből áll. A jászkunok még csak alakulófélben vannak, a hevesiek „még csak akarnak indulni”, egyedül Kassa küldött 18 tüzért és hidászt. Ám „ezek mind oly csekély tárgyak, hogy azokról hivatalos jelentést tenni tisztelt Miniszterelnök úrnak igénytelen nézetem szerint

⁷¹ MOL Görgey-lt. b/7. fasc. No. 38., 39. Közli őket Hermann: *Görgei Artúr szolnoki iratai*, 142–143.

⁷² Eredeti sk. tisztázat. MOL ONóHt 4319. Görgey István fogalmazványa MOL Görgey-lt. b/7. fasc. No. 45. Közli Hermann: *Görgei Artúr szolnoki iratai*, 145–146. és Gróf Batthyány Lajos iratai, 2. köt. 1356. A Hadügyminisztériumhoz küldött jelentést lásd uo. No. 47.

⁷³ MOL Görgey-lt. b/7. fasc. No. 58. [3751/nó.] Kivonatossan közli Hermann: *Görgei Artúr szolnoki iratai*, 146. és Urbán: *Gróf Batthyány Lajos iratai*, 2. köt. 1357.

⁷⁴ Lásd erre: A tiszáninenni önkéntes mozgó nemzetőrsereg „Napi események”-ről szóló jegyzőkönyvét, közli Hermann: *Görgei Artúr szolnoki iratai*, 125. A Hadügyminisztériumhoz intézett utasítás fogalmazványát lásd MOL ONóHt 3845., közli Hermann: *Görgei Artúr szolnoki iratai*, 154.

⁷⁵ MOL ONóHt 3855. (No. 40.) Fogalmazványa: MOL Görgey-lt. b/7. fasc. No. 79. A 40. szám a fogalmazványon áthúzva. A 40. iktatószám alatt egy szeptember 14-i irat fogalmazványa található. A 79. számú fogalmazvány dátuma szeptember 21. Közli Hermann: *Görgei Artúr szolnoki iratai*, 154.

⁷⁶ Közli Urbán: *Gróf Batthyány Lajos iratai*, 2. köt. 1460. Vö.: Urbán: *Gróf Batthyány Lajos*, 355.

sem feladatom, sem tisztelt Miniszterelnök úr rendeleteinek értelme nem lehet” – fejezte be jelentését.⁷⁷

Batthyány most már kezdte elveszíteni a türelmét, amin nem csodálkozhatunk, hiszen a Dunántúlon visszavonuló sereg szeptember 20-án elérte Veszprémet. Szeptember 21-én Batthyány erre hivatkozva utasította Görgeit, hogy seregével Pesten megjelenjen, s haladéktalanul Székesfehérvárra induljon. A Szolnok felé útban lévő többi csapatot pedig utasítsa, hogy ne Szolnokra, „hanem önnek utána Pestre vagy Fehérvárra siessenek”. Pestre érkezése előtt küldjön tudósítást, mikor érkezik. Csak a legszükségesebbeket hozza, „nehogy a sok teher, máhha s szekerek valóságos hadi akadályokká váljanak”. A miniszterelnök tudatta azt is, hogy Szabolcs megye önkénteseit is Pestre rendelte, „időnyerés tekintetéből.” A levélhez Szabó Imre, Görgei jó barátja, aki a miniszterelnök katonai irodáján dolgozott, utóiratként hozzáfűzte: „A gróf miniszterelnök azt kívánja, hogy a holnap reggel beérkező trainnel a felelet bejőjön.”⁷⁸

Görgei szeptember 22-én kelt válaszában ismét közölte, hogy serege eddig a hatóságok jelentése szerint összesen 1627 főből és egy fél ütegből áll, de jelenleg csupán a 242 főnyi szegedi század indítható útnak, s a jászkunok 550 embere is csak 4-5 nap alatt lesz útra kész. Ezért úgy véli, nincs mód arra, hogy seregével azonnal a táborba induljon, sőt, a szervezésnek okvetlenül Szolnokon kell befejeződnie. Ezt a következőkkel indokolta:

„1. Mindazon költséges megrendelések, melyek egy sereg szervezésének csak lehetőségét is föltételezik, itt rögtön félbeszakítandók lennének, csak hogy más helyen új idő- és költségvesztéssel folyamatba tétessenek.

2. Szolnok fekvésénél és vasútnál fogva a legkedvezőbb pont egy nyers sereg szervezésére.

3. Fél holt napi [sic!] levelezés és sürgönyözés kellett arra, hogy csak a hevesi, sárosi és abaúji kontingens ide, Szolnokba elinduljon; ha most a nagy nehezen fölvett iránytól eltérés parancsoltatik, a minden fegyelem és életrevaló vezérlet nélkül érkező csapatok igen káros zavarba jönek; a törvényhatóságok pedig új ürügyöt nyernek, mellyel mulasztásaikat mentsék; amint eddig is untalan azzal mentekeztek, hogy az egymással ellenkező miniszteriális rendeletek okai minden késedelemnek.”⁷⁹

E levél eredeti tisztázata nem ismerjük, de valószínűleg 22-én délelőtt már Batthyány kezében lehetett. Batthyány egyelőre nem küldött újabb parancsot, valószínűleg azért, mert méltányolhatóknak tartotta Görgei indokait. Aznap délután azonban megérkezett a veszprémi táborból a nádor. Közölte a miniszterelnökkel, hogy a békés megoldás érdekében Jellačićsal tervezett találkozója az utóbbi távolmaradása miatt megghiúsult, s hogy ezután nem viselheti tovább a dunántúli hadsereg fővezéri tisztét. A nádor a békés megoldás érdekében Bécsbe akart utazni, s ehhez megnyerte Batthyány beleegyezését is. Távozása előtt Móga János altábornagyra bízta a dunántúli tábor parancsnokságát. A nádor egyebek között azt is szóvá tette, hogy a dunántúli haderő kis létszáma mellett eleve kevés reményt fűzött a békekísérlethez.

A nádor távozásával gyökeresen megváltozott a katonai-politikai helyzet. Jellačić megtehetette, hogy megsérti a nádort, de bizonytalan volt, hogy vállalja-e az összeütközést a nádor által vezényelt sereggel. Most már ez az akadály is elhárult a horvát hadsereg elől. A Szenttamás elleni tervezett támadás miatt a Délvidékről sem sikerült a tervezett 6000 főnyi haderőt felhozni a főváros védelmére. Emellett szeptember 22-én olyan hírek érkeztek,

⁷⁷ MOL Görgey-lt. b/7. fasc. No. 76. Közli Hermann: *Görgei Artúr szolnoki iratai*, 160–161.

⁷⁸ Közli Urbán: *Gróf Batthyány Lajos iratai*, 2. köt. 1506. Vö.: Urbán: *Gróf Batthyány Lajos*, 359.

⁷⁹ MOL Görgey-lt. b/7. fasc. No. 84. Közli Hermann: *Görgei Artúr szolnoki iratai*, 162–163.

hogy Jellačić a magyar sereggel való összeütközést ki akarja kerülni, „s a Dunán át akar kelni, hogy így Pestre a Duna bal partján jöhessen.”⁸⁰

Ez azt jelentette, hogy rövid időn belül minden mozgósítható erőre szükség lesz a főváros védelmére. Batthyány tehát szeptember 23-án „a legkomolyabb felelősség terhe alatt” meghagyta Görgeinek, hogy 24-én „minden diszponibilis seregével” vasúton Pesten át Soroksárra induljon, s hozza magával ágyúit, ágyúslovaikat és a szükséges lőszeret. Amint Pestre érkezik, jelentkezzen a miniszterelnöknél. Szolnokon hagyjon hátra egy értelmes tisztet, „ki a gyülekvő sereget rendezve, a megérkezés után azonnal ön seregéhez küldje”. Az utasítás befejezése nem hagyott kétséget aziránt, hogy a miniszterelnök ezúttal nem enged semmiféle kifogásnak: „elvárom, hogy ön e részben célszerűen fog intézkedni.”⁸¹ A miniszterelnök egyben utasította a Magyar Középponti Vasúttársaságot, hogy másnap Szolnokról 6–800 fegyverest, több löveget és lovakat szállítson Szolnokról Pestre.⁸²

Batthyány utasítása szeptember 24-én reggel érkezett Szolnokra, s Görgei azonnal jelentette Batthyáynak, hogy még aznap egész seregével (1000 fő, 4 löveg) Pestre indul. Ott vagy a vasút udvarán várja a miniszterelnök további rendeletét, vagy ha ott ilyet nem kapna, seregét az Újépületbe vezeti, ő maga pedig személyesen jelentkezik Batthyáynál. Kérte Batthyányt, hogy tegyen rendeleteket a megfelelő előfogatok kiszolgáltatása ügyében.⁸³ Egyben felszólította a Magyar Középponti Vasúttársaság szolnoki hivatalát, hogy készítsen elő egy vonatot serege Pestre szállítására.⁸⁴

Görgei még aznap Pestre érkezett. Személyesen kereste fel Batthyányt, aki ezen a napon a Csepel-sziget parancsnokává nevezte ki. A kinevező okiratot – amely valamennyi, a szigeten működő katonai és polgári hatóságot parancsnoksága alá rendelte, s az engedetlen vagy hanyag tisztviselőkkel szemben haditörvényszék tartására hatalmazta fel – ezúttal is Görgei fogalmazta.⁸⁵

Batthyány ugyanezen a napon, szeptember 24-én arra hivatkozva, hogy „egy működő seregben az egységnek s rendnek kell mindenek előtt biztosítva lenni, hogy így a főparancsnok az egésznek összefüggéséről jókor értesülve annak értelmében rendelkezhesen”, arra utasította Görgeit, „hogy állomásáról, s erejéről mindenkor hivatalos jelentést

⁸⁰ A szeptember 22–23-án történetekre lásd: Urbán: *Batthyány Lajos miniszterelnöksége*, 679–683., 693–694.; Urbán: *Gróf Batthyány Lajos*, 360–367. A nádor elutazásának okaira lásd két, Batthyányhoz intézett levelét, közli Urbán: *Gróf Batthyány Lajos iratai*, 2. köt. 1553–1556. A Délvidékről remélt erősítések létszámára lásd Batthyány szept. 19-i levelét Csányhoz, közli Urbán: *Gróf Batthyány Lajos iratai*, 2. köt. 1453–1454. A ténylegesen felérkező létszámra és Jellačić tervére lásd a Batthyáynak a nádorhoz intézett szept. 22-i levelét és Nyáry Pálhoz szóló szept. 23-i rendeletét, mindkettőt közli Urbán: *Gróf Batthyány Lajos iratai*, 2. köt. 1523–1524., 1569.

⁸¹ Közli Urbán: *Gróf Batthyány Lajos iratai*, 2. köt. 1460. és Görgey: *1848 júniusától*, 143.

⁸² Közli Görgey: *1848 júniusától*, 144.

⁸³ A fogalmazvány alapján közli Görgey: *1848 júniusától*, 145. A fogalmazvány és a tisztázat eltéréseit jelezve közli Hermann: *Görgei Artúr szolnoki iratai*, 165–166. A tisztázat alapján közli Urbán: *Gróf Batthyány Lajos iratai*, 2. köt. 1582.

⁸⁴ Közli Görgey: *1848 júniusától*, 146. és Hermann: *Görgei Artúr szolnoki iratai*, 166.

⁸⁵ MOL H 2. Miniszterelnökség, Országos Honvédelmi Bizottmány és Kormányzóelnökség iratai. 1848:750., közli Görgey: *1848 júniusától*, 148.; Supka Géza: *1848–1849*. Sajtó alá rendezte Fábri Anna. Budapest, 1985. 369.; Urbán: *Gróf Batthyány Lajos iratai*, 2. köt. 1583. Kettőjük találkozására lásd: Görgey: *1848 júniusától*, 45. Görgei Csepel-szigeti parancsnokságára lásd: Görgey: *Életem és működésem*, 1. köt. 166–183.; Bodnár István: *Szabadságharcunk ozorai diadala*. Szekszárd, 1937.; Varga János: *Népfelkelő és gerillaharcok Jellasics ellen 1848 őszén*. Budapest, 1953. 169–203.; Urbán: *Kossuth és Görgey*, 48–59.; Görgey: *1848 júniusától*, 10–16., 44–74., 88–107. Az erre vonatkozó iratanyagot közli Görgey: *1848 júniusától*, 143–359.

tegyen Móga főparancsnok úrnak, – s hogy rendeleteinek mindenkor engedelmeskedjen, – nehogy a szükséges egybefüggés s engedelmisség hiánya végett legkisebb baj is háromoljon a hazára.” Egyben közölte, hogy Mógát felhatalmazta, miszerint azokkal szemben, „kik rendeleteinek pontosan s híven engedelmeskedni vonakodnának, a fennálló hadi törvények értelmében járjon el”.⁸⁶ Nem tudni, hogy a Móga alá rendelt, de nem közvetlenül a főseregnél működő önálló csapatparancsnokok közül mások kaptak-e hasonló rendeletet, vagy Batthyány érzékelt, miszerint Görgeiben van némi hajlam az önállósodásra; esetleg a Szolnokról csak többszöri utasítás után történt elindulása miatt írta ezt az utasítást. Mindenesetre maga az utasítás valóban nem volt fölösleges, amint ezt az elkövetkező napok is megmutatták.

A Csepel-sziget parancsnoksága igen nagy önállóságot és tevékenységet igénylő beosztás volt. Batthyány és a magyar katonai vezetés ugyanis azzal a lehetőséggel számolt, hogy Jellačićnak a Balaton déli partján vonuló erői nem a Székesfehérvár–Martonvásár–Buda útvonalon folytatják előnyomulásukat a magyar főváros felé, hanem a Duna bal partjára átkelve, a védtelen Pest felől indítanak támadást.⁸⁷

Ezt az aggodalmat növelték a Karl Roth vezérőrnagy vezette, Szlavónia felől Baranya megyébe betört hadoszlop mozgásáról érkező hírek is.⁸⁸

Ezen a napon, szeptember 24-én a miniszterelnök katonai irodáján dolgozó Szabó Imre százados (Görgei egykori testőrtársa) Batthyány nevében értesítette a Csepel-szigeti erők addigi parancsnokát, Karl von Martiny századost, hogy a magyar főserg fel fogja adni Székesfehérvárt, s a velencei állásban ükőzik meg a bán seregével. Egyben tudatta, hogy a Jászkunságból (nemzetőri) csapatok érkeznek rövidesen a szigetre. Ezek beérkezése után lépjen érintkezésbe Móga erőivel, s azokkal összhangban működjön; az erősítések beérkezéséig azonban maradjon védelemben.⁸⁹

Görgei elsődleges feladata tehát az volt, hogy megakadályozza az ellenség esetleges átkelési kísérleteit. Maga Görgei szeptember 25-én utazott le gőzhajón a Csepel-szigetre. A rendelkezésére álló sereg egyelőre a Szolnokról magával hozott, mintegy 600 főnyi, négy századra felosztott jászkunsági önkéntes mozgó nemzetőrzászlóaljából, valamint egy nyolclöveges ágyúütegből állott. A négy századdal Szigetújfalut és Lórév községet szállta meg.⁹⁰

Az elkövetkező napokban Batthyány – a fent említett aggodalomtól vezettetve – újabb és újabb utasításokat küldött Görgeinek. Szeptember 25-én ugyanis Csány László kormánybiztos szeptember 24-én kelt jelentéséből olyan híreket kapott, amelyekből arra lehetett következtetni, hogy Jellačić Dunaföldvárnál szándékozik átkelni a Duna bal part-

⁸⁶ Közli Görgey: *1848 júniusától*, 149.; Urbán: *Gróf Batthyány Lajos iratai*, 2. köt. 1589.

⁸⁷ Lásd erre: Kohlmann József őrnagy 1848. szept. 23-i jelentését, valamint Batthyány aznap és másnap kelt intézkedéseit, közli őket Urbán: *Gróf Batthyány Lajos iratai*, 2. köt. 1560–1562., 1569–1571., 1588–1589.

⁸⁸ Lásd erre Batthyány Kázmér jelentéseit, közli őket Urbán: *Gróf Batthyány Lajos iratai*, 2. köt. 1517., 1552–1553., 1592–1593.; valamint Aidinger Pál pécsi polgármester két, szept. 21-én kelt jelentését, MOL H 75. Hadügyminisztérium. Általános iratok. (a továbbiakban: HM Ált.) 1848: 7193–7194. Mindkettő szept. 23-án érkezett a fővárosba.

⁸⁹ Közli [K[arl] W[ilhelm] M[artiny:] *Bilder aus dem Honvédleben*. Zweite Ausgabe. Leipzig, 1854. 49–50. Martiny szintén Batthyánytól kapta megbízását, s noha szövegét nem közli, az emlékirataiban adott tartalmi ismertetés szerint ennek alapján ugyanolyan teljhatalommal rendelkezett, mint Görgei. Uo. 6., 32., 40.

⁹⁰ Lásd erre Görgei szept. 26-án hajnali 3 órakor Szigetújfaluból írott jelentését, közli Görgey: *1848 júniusától* 165–166.; Urbán: *Gróf Batthyány Lajos iratai*, 2. köt. 1626–1627.

jára.⁹¹ Ezért arra utasította Görgeit, hogy a Csepel-szigeten csupán néhány járórt és csatárt hagyjon, ő maga pedig minden erejével keljen át a Duna bal partjára, s ott foglaljon olyan pozíciót, „melyet a legcélarányosabbnak tart az ellenség átmenetele meggátolására”. A feladat megoldásához teljes önállóságot adott neki azzal, hogy ha a bácskai táborból felrendelt székely határőrzászlóalj ott megjelenne, s annak parancsnoka rangban idősebb őrnagy, akkor annak adja át a parancsnokságot, „s neki mindenben buzgón segédkezet nyújtani, általában oda fog törekedni, hogy az egész működésben egybehangzás legyen, – nehogy ellenkező rendeletekkel a haza veszélyeztessék”.⁹² Az utasításhoz mellékelte nyílt rendeletben Görgeire bízta a parancsnokságot „a Duna mentében minden, nem egyenesen Móga altábornagy rendelete alatt álló sereg felett”.⁹³ Szintén e napon Görgei parancsnoksága alá rendelte a Szalay László alezredes parancsnoksága alatt álló, Dunaföldvárnál állomásozó Hunyadi-szabadcsapatot.⁹⁴

Ugyanezen a napon arról értesítette Görgeit, hogy ha Jellačić serege a Duna bal partjára kelne át, Móga serege Erccsinél, a Csepel-szigetnél fog átkelni; Görgei tehát gondoskodjon az ehhez szükséges átkelési eszközök biztosításáról és lefoglalásáról; s Görgei lelkére kötötte, „hogy Móga altábornagy úrral folytonos öszveköttetésben legyen, hogy a szükséges egyetértés s közremunkálás hiánya végett országunk még nagyobb veszélynek ne tétessék ki”.⁹⁵ Az Erccsinél a Pest városi hatóság által csináltatandó híddal kapcsolatban arra utasította Görgeit, hogy annak helyéről azonnal küldjön értesítést Mógának.⁹⁶

Szeptember 26-án két Baján található gőzöst és hét uszályt küldött Görgei rendelkezése alá a szükséges szállítások elvégzésére. Egyben felszólította Görgeit, ha azt tapasztalná, hogy valamelyik gőzös parancsnoka az ellenséggel szövetkezne, s annak segíteni akarna, a gőzöst „késlekedés nélkül lövesse össze”.⁹⁷ Ugyanezen a napon arra hivatkozva, hogy Jellačić seregének két hadoszlopa vonul felfelé, arra utasította, hogy szerezzen híreket az ellenség helyzetéről annak érdekében, hogy e hadoszlopok egyesülését a főerővel meg lehessen akadályozni. Ennek érdekében minden közlekedési eszközt kerítsen hatalmába, hogy szükség esetében azonnal átkelhessen a Dunán, s így vagy az említett egyesülést megakadályozza, vagy a magyar főerővel harcoló részt hátba támadhassa. Ha viszont a (Rothféle) „nem a legválogatottabb katonákból s legfelebb 5–6000 emberből” álló hadoszlop a Duna bal partján vonulna fel, s Görgei elég erősnek érzi magát, támadja meg azt.⁹⁸ Ugyanezen a napon Görgei rendelkezése alá rendelte a Duna bal partján meghirdetett népfelke-

⁹¹ Csány jelentését közli: *Csány László kormánybiztosi iratai 1848–1849*. Sajtó alá rendezte Hermann Róbert. 1. köt. Zalai Gyűjtemény. Zalaegerszeg, 1998. 327–328. és Urbán: *Gróf Batthyány Lajos iratai*, 2. köt. 1584–1585.

⁹² Közli Görgey: *1848 júniusától*, 150–151.; Urbán: *Gróf Batthyány Lajos iratai*, 2. köt. 1598–1599.

⁹³ Közli Görgey: *1848 júniusától*, 152.

⁹⁴ Lásd erre Szalay László 1848. szept. 26-án Görgeihez írott jelentését, amelyben a miniszterelnöktől 1277. szám alatt aznap reggel kapott utasításra hivatkozik. Közli Görgey: *1848 júniusától*, 169–170. Az utasítás dátuma kikövetkeztethető abból, hogy a Görgeinek szóló szept. 25-i miniszterelnöki utasítások eredeti iktatószáma 1276/k.m.o., illetve 1278/k.m.o.

⁹⁵ Közli Görgey: *1848 júniusától*, 153–154.; Urbán: *Gróf Batthyány Lajos iratai*, 2. köt. 1599. Az ebben az értelemben aznap kiadott nyílt rendeletet közli Görgey: *1848 júniusától*, 155. Mógának nem Batthyány írt az ügyben, hanem Hrabovszky János báró, altábornagy, budai főhadparancsnok. A levél másolatát a Batthyány katonai irodáján dolgozó Szabó Imre tábornoki százados, Görgei barátja még aznap megküldte Görgeinek. MOL Görgey-lt. b/15/1. fasc.

⁹⁶ Közli Görgey: *1848 júniusától*, 156.; Urbán: *Gróf Batthyány Lajos iratai*, 2. köt. 1600.

⁹⁷ Közli Görgey: *1848 júniusától*, 159.; Urbán: *Gróf Batthyány Lajos iratai*, 2. köt. 1617–1618.

⁹⁸ Közli Görgey: *1848 júniusától*, 160–161.; Urbán: *Gróf Batthyány Lajos iratai*, 2. köt. 1618.

lés erőit, s arra hivatkozva, hogy Jellačić hadoszlopai – eltekintve az említett, 5–6000 főnyi, Pécs felől közeledő seregrésztől – már egyesültek, utasította, hogy ez utóbbit igyekezzen megtámadni.⁹⁹ Szintén e napon egy az ellenséggel való összejátszással gyanúsított, Erzsibe utazni szándékozó Pest városi mérnök letartóztatására is utasította az őrnagyot.¹⁰⁰

Közben Görgei erői jelentősen növekedtek. A Szolnokról magával hozott jászkun önkéntes nemzetőri zászlóalj mellé szeptember 26-án éjjel 11 órakor megérkezett a Szabolcs megyei önkéntes mozgó nemzetőrzászlóalj, valamint egy fél ágyúüteg¹⁰¹. Batthyány, mint láttuk, szeptember 25-én a parancsnoksága alá rendelte a Szalay László vezette Hunyadi-szabadcsapat 1505 főnyi állományát, s automatikusan Görgei parancsnoksága alá került a csapat mellé beosztott, még Móga által a székesfehérvári táborból kikülönített két századnyi huszár a 9. (Miklós) huszárezredből.¹⁰² Szalay csapata s ezáltal Görgei emellett megkapta a korábban Székesfehérvárott állomásozó 1. honvéd hatfontos gyalogüteg felét, 4 löveget is, de ez a Jánossy Sándor hadnagy vezette félüteg csak a huszárok után ért Dunaföldvára.¹⁰³

Görgei szeptember 26-án hajnali 3 órakor küldte első jelentését a Csepel-szigetről Batthyánynak a sereg állásáról.¹⁰⁴ Másnap hajnalban Szalay előző nap kelt jelentéséből arról értesült, hogy az ellenség elővédje már Szilasbalháson van, s a Dunaföldvár felé közeledő ellenséges oszlop 7000 főből áll. Szalay ereje gyengeségére hivatkozva tüzérseget kért Görgeitől, valamint azt javasolta, hogy a Duna bal partján Soltnál gyülekező 3500 főnyi nemzetőrség egy részét is szállítsák át Földvár védelmére.¹⁰⁵

Görgei a jelentést véve szeptember 27-én a szabolcsi zászlóaljjal két gőzessel Dunaföldvára indult, hogy megerősítse az ottani átkelőt, „vagy az ellenség támadását visszautasítandó, vagy pedig netalán kedvező alkalomhoz képest őt magát megtámadandó”. Mindezt jelentette Batthyánynak és Mógának is.¹⁰⁶ Miután azonban ott nem tapasztalt az ellenség támadására utaló jeleket, a szabolcsi zászlóaljat otthagytta, majd visszatért gőzhajón Erzsibe. A felesleges útról meglehetősen ingerült hangon számolt be a miniszterelnöknek, némileg tágabb dimenziókba helyezve az ügyet: „Hamis hírek következtében indultam én

⁹⁹ Közli Görgey: *1848 júniusától*, 162–163.; Urbán: *Gróf Batthyány Lajos iratai*, 2. köt. 1619. A népfelkeléssel kapcsolatban kiadott nyílt rendeletet közli Görgey: *1848 júniusától*, 164. A Duna bal parti népfelkeléssel kapcsolatban kiadott egyéb rendeleteket közli Urbán: *Gróf Batthyány Lajos iratai*, 2. köt. 1614–1615.

¹⁰⁰ Közli Urbán: *Gróf Batthyány Lajos iratai*, 2. köt. 1620.

¹⁰¹ Lásd erre Görgei István szept. 26-án éjjel 11-kor kelt jelentését, közli Görgey: *1848 júniusától*, 172.

¹⁰² Lásd erre Szalay László 1848. szept. 26-án Görgeihez írott jelentését. Közli Görgey: *1848 júniusától*, 169–170.

¹⁰³ Sz[abó] Gy[örgy]: *Egy Honvéd-köztüzér élete 1848/9-ben*. Budapest, 1875. 17. (A szerző nevét a HL 1848/49-ben található kézirat alapján állapítottam meg). Szalay szept. 26-án még mindig tüzérseget kért Görgeitől. Görgey: *1848 júniusától*, 171. Szeptember 28-án a négy löveg már ott volt, lásd erre: László Károly: *Katonai életemből*. Napló, 1848. szept. 25-e és 1851. szept. 10-e között. Sajtó alá rendezte Pordán Ildikó. Budapest, 2001. 5.; szept. 28-án este 9-kor értek Adonyba. Görgey: *1848 júniusától*, 189. Jánossy parancsnokságára lásd uo. 225. Az üteget később az Ozoránál zsákmányolt lövegekből egészítették ki teljes üteggé. László Károly 9.; Jalovics György: *Adatok*. In: Vahot Imre – Gánóczy Flóris (szerk.): *Honvédek könyve. Történelmi adat-tár az 1848-iki és 1849-iki magyar hadjáratból*. Pest, 1861. 1. köt. 45.

¹⁰⁴ A fogalmazvány alapján közli Görgey: *1848 júniusától*, 165–166.; Urbán: *Gróf Batthyány Lajos iratai*, 2. köt. 1626–1627. Talán ez volt az a jelentés, amelyet a hadügyminisztérium szept. 28-án Batthyány után küldött a táborba. Fogalmazvány. MOL HM Ált. 1848:7369–7370.

¹⁰⁵ Szalay jelentését közli Görgey: *1848 júniusától*, 171.

¹⁰⁶ A Batthyányhoz szept. 27-én reggel 5 órakor intézett jelentést közli Görgey: *1848 júniusától*, 176.

ma reggel a szabolcsi zászlóaljval oly elszántan Földvárra: hamis hírek következésének tulajdoníthatom én egyedül azon miniszteri elnöki rendeleteket, melyek engem a Duna bal partjára, azaz Kiskunságra általutasítanak: és – ki tudja – talán hamis hírek egyedül is az oka [!], a mi fő dunántúli armádiánknak szünetlen visszavonulásának.”¹⁰⁷

Nem tudni, hogy e levél írásakor Görgei kezében volt-e már az a levél, amelyet jó barátja, korábbi testőrtársa, a miniszterelnök katonai irodáján dolgozó Szabó Imre százados írt hozzá. „Móga mindegyre retirál, Jellachich már Fehérvárott van, – nem tudjuk, mi lesz ebből?” – kezdte a levelet. Majd közölte Batthyány üzenetét: Görgei keljen át csapataival a Duna jobb partjára. „Barátom, ne csudálkozz, hogy ily sok ellenkező rendeletet kapsz! – bizony bajos, – hol a premier diktálja az eljárási módot a táborban, – amennyire lehet, én ugyan módosítom, de hiába! – én tudom, hogy nem oly csekélység egy sereget híd nélkül egy oly nagy folyón áttenni!” – magyarázkodott. Görgei tehát akár Dunaföldvárnál, akár Erccsinél keljen át, s támadja hátba Jellačićot. „Tégy úgy, mit legcélszerűbbnek tartasz, – Meszéna¹⁰⁸ megmondhatja bővebben, mit kíván a gróf, – egyéberánt tedd, mit jónak tartasz, mert denique a hely színén lehet csak meghatározni, mit kelljen tenni.” Szabó ezután megjegyezte, hogy Mógában soha nem volt nagy bizalma, „de most már minden hitelem csökkenik. Ennyire nem hagytam volna semmi esetre eléhaladni.” Végül így fejezte be: „Bened sok bizalmam van, – s reményelem, hogy azt fényesen fogod igazolni.”¹⁰⁹

Ez volt Batthyány utolsó – noha Szabó által közvetített – üzenete Görgeihez, s egyben az utolsó, a fővárosban kiadott katonai jellegű intézkedése. A miniszterelnök ugyanis aznap délután 3 órakor a táborba utazott, hogy a magyarországi csapatok fővezérévé kinevezett Lamberg Ferenc gróf, altábornaggyal találkozzon. Elképzelhető, hogy elindulása előtt még kézhez kapta Görgei aznap hajnali 5 órakor írott jelentését; s az is elképzelhető, hogy a többi, ezen a napon írott jelentést is Batthyány után küldték a táborba.¹¹⁰

Görgei Adonyba történt visszatérése után még aznap újabb jelentést írt Batthyánynak. Ebben röviden visszautalt az előző jelentésére, majd – talán a Szabó Imrétől kapott levél hatása alatt is – immáron nyíltan bírálta a fővezért. „Móga gyáva magaviseletével meg fog hiúsítani minden törekvéseinket és közös vesztünk lesz a következése.” Majd így folytatta: „Miniszterelnök úr jelenleg diktátorkodik! Mondok egy bátor szót. – Jövönk igazolni fogja ítéletem igazságát. – Armádiánk nagyobb részét ki vezeti? Móga – Teleki – Holsche! – Mógát nem ösmerem, de jelen magaviselete eleget mond ellene. Az oly vezér, aki már előre azt megvallja, hogy ő retirálni fog, soha, de soha se fog győzni. – Telekit személyesen ösmerem, és teljes meggyőződésemmel, hogy rosszabb vezér nincsen széles Magyarországon: sőt, ő teljességgel nélküli mindazon tulajdonságokat, kik egy vezérhez megkívántatnak.¹¹¹ – Holsche jó káplár, de tovább még legjobb akarata sem ér. – Hogy főszeregünk már Velenccén volt tegnap, elég tény, hogy a vezérek verekedni nem akarnak. Mert ha akarnának, akkor több sebesülteink, holtaink volnának.” A dunántúli hadsereg felső vezetésének bírálata

¹⁰⁷ A szept. 27-én délután 1 órakor az Argó gőzös fedélzetén írott jelentést közli Görgey: *1848 júniusától*, 177.

¹⁰⁸ Meszéna Ferenc tábornoki százados, akit Batthyány előző nap küldött Görgeihez. Lásd erre Batthyány szept. 26-i utasítását Görgeihez, közli Görgey: *1848 júniusától*, 162–163. és Urbán: *Gróf Batthyány Lajos iratai*, 2. köt. 1619.

¹⁰⁹ Közli Görgey: *1848 júniusától*, 173–174.

¹¹⁰ A délután 1 órakor írott jelentés aznap szintén a fővárosban volt. Lásd erre az eredetint található feljegyzést. „Érk. szept. 27-n. 1848. – 11/10. 848”. MOL HM Ált. 1848:8149.

¹¹¹ Teleki volt Görgei ezredparancsnoka a 12. (Nádor) huszárezrednél. Viszonyukra lásd: Görgey: *Görgey Arthur ifjúsága*, 157–158., 203–204., 222., 241–242.

után jött a következtetés: „Méltóságod megmentheti a hazát, ha vezérnek oly egyént nevez ki, aki mer. Különben veszve vagyunk. – Én a dunáninnyi népfelkelésnek parancsnokának vagyok kinevezve. Iparkodni fogok ezen hivatalnak megfelelni.” A szövegből tehát egyértelműen következik, hogy a forradalmi hevületű őrnagy tudná, mit kellene tennie, ám, ahogy az a jelentésből kiderül, erői igen csekélyek. „Várom tehát, hogy minden Pesten kézszen lévő katonaság, rendes vagy nemzetőrség, azonnal Lóréra vagyis Adonyra fog szállítatni. – Várom továbbá, hogy Mógának meghagyni méltóztatik Miniszterelnök úr, hogy továbbá *semmi szín* alatt ne retiráljon, hanem előre nyomuljon.” Végül elvárja, hogy a miniszterelnök gondoskodik a parancsnoksága alá rendelt gőzhajók széntartalékáról és elegendő pénzről, „hogy fenn ne akadjak”.¹¹² A még forradalmi időkben is meglehetősen szokatlan hangvételű levél, amelyben Görgei egyszerre jelezte tettekeszségét, s ezzel mintegy ellenpontosza az előjáróiról írott, egyébiránt nem egészen alaptalan bíráló sorokat, már aligha jutott Batthyány kezébe. A levél azért is érdekes, mert az egyenlőség eszméjét szívvel-lélekkel valló honvéd őrnagy mintha tudomást sem venne benne a kettejük között meglévő társadalmi különbségről.¹¹³

Görgei Adonyba érkezése után röviddel – nyilván Szabó levelének hatására – a Hunyadi-szabadcsapatot a Földváron lévő 4 löveggel és a 9. (Miklós) huszárezred egy osztályával Adonyba vezényelte.¹¹⁴ Görgei emellett attól is tarthatott, hogy a Dunaföldvárnál elszigetelten álló csapatot Roth felfelé nyomuló hadosztálya esetleg felmorzsolhatja.¹¹⁵ Szeptember 28-án jelentette Batthyáynak, hogy aznap megpróbálja megkeresni az ellenség jobbszárnyát, „s talán meg is támadom holnap”. Ekkor a jászok zászlóalján kívül immár a Hunyadi-szabadcsapat két százada is rendelkezésére állt.¹¹⁶ Szeptember 28-án délután 5–6 óra között Görgei a Hunyadi-szabadcsapat 140–150 emberével Adonyból felderítésre indult. Egy 20 főnyi osztagot Meszéna Ferenc százados vezetésével Velence, egy 60–70 főnyit Vásárhelyi István hadnagy vezetésével Seregélyes felé küldött, ő maga pedig 80 fővel Sárosdra indult, ahová 29-én éjjel után érkezett meg, ahonnan egy ötfős különítményt küldött előre Abára. A történetekről Sárosdról küldött jelentést Batthyáynak szeptember 29-én hajnali 5 órakor.¹¹⁷ (Ez volt az utolsó olyan jelentése, amelyet a miniszterelnöknek küldött, ám azt Batthyány már bizonyosan nem kapta meg.) A Seregélyesre küldött csapatot még 40 fővel erősítette meg, s ennek biztosítására további 60 főt indított Szolgaegyházára.¹¹⁸ Görgei az általa vezetett osztaggal egészen Abáig hatolt előre, majd onnan tömeges népfelkelést hirdetett, s ennek szervezésére Abán, Sárkeresztúron „és a körül-fekvő jóérezésű magyar nép lakta helyiségekben” a Hunyadi-szabadcsapat összesen 30 közvitézét helyezte el, a többi 50 főt pedig a székesfehérvári országút figyelésére Soponyára rendelte.¹¹⁹

¹¹² Közli Görgey: *1848 júniusától*, 178–179.

¹¹³ A levél értékelésére lásd: Urbán: *Kossuth és Görgey* 46.

¹¹⁴ Görgey: *1848 júniusától*, 179., 187., 189.; László: *Napló katonai életemből*, 5–6.

¹¹⁵ Görgey: *Életem és működésem*, 1. köt. 144–145.

¹¹⁶ Lásd Batthyányhoz Adonyból szept. 28-án írott levelet, közli Kossuth és Görgei levelezése, 47–48.

¹¹⁷ Közli Görgey: *1848 júniusától*, 187.

¹¹⁸ Lásd erre Trangoss István százados szept. 29-én reggel fél 6-kor írott jelentését Görgeihez, közli Görgey: *1848 júniusától*, 189.

¹¹⁹ Lásd erre Görgei szept. 30-i jelentését a képviselőháznak, közli Steier: *Görgey és Kossuth*, 58–59.; Görgey: *1848 júniusától*, 213–214. és Kossuth és Görgei levelezése, 51–52. A népfelkelés meghirdetésére lásd még Görgei szept. 29-én Abán kelt felhívását a ladányi lakossághoz. MOL HM Ált. 1848:11.865.

Mint már említettük, Batthyány szeptember 27-én délután utazott a magyar főszereg sukorói táborába, hogy ott Lamberggel találkozzon. A kinevezett fővezért azonban nem találta ott, s az általa Jellačićhoz átküldött futár a bán székesfehérvári főhadiszállásán sem lelte; sőt, Jellačić Lamberg kinevezéséről és küldetéséről sem tudott semmit. Batthyáynak csak annyit sikerült elérnie, hogy a bán – a helyzet tisztázódásáig – leállította az előnyomulását. Szeptember 27-én a magyar országgyűlés Batthyány távollétében Kossuth indítványára – a kinevezésről szóló uralkodói kiáltvány miniszteri ellenjegyzés nélküli kibocsátására hivatkozva – törvénytelennek és érvénytelennek nyilvánította Lamberg kiküldetését, s megtiltotta, hogy bárki is engedelmeskedjék neki. Amikor a fővezér polgári ruhában, katonai kíséret nélkül a fővárosba érkezett, a tömeg ott már halálra kereste, s szeptember 28-án a kora délutáni órákban a hajóhíd budai hídfőjénél a tömeg áldozatául esett.

A képviselőház szeptember 27-i határozatát három országgyűlési biztos vitte a sukorói táborba, s megpróbálták elérni, hogy azt a hadsereg körében hirdessék ki. Batthyány fellépésének hatására a biztosok a szeptember 28-i sukorói haditanácson elálltak e követeléseiktől, ugyanakkor a miniszterelnöknek azt is sikerült elérnie, hogy Móga és tisztjei kijelentették, ha Jellačić másnap támad, visszaverik a támadást. A haditanács után, az esti órákban kapta a hírt Lamberg meggyilkolásáról.¹²⁰

A miniszterelnök úgy vélte, hogy ha már az élő Lamberggel nem sikerült megakadályoznia a fegyveres összecsapást, megpróbálja azt a halott nevében. Ezért Jellačić táborába sietett. Szeptember 29-én korán reggel Székesfehérvárott megjelent rokonánál, Zichy Ödön grófnál, aki 1848 áprilisa előtt Fejér megye főispáni helytartója volt. Találkozásukról semmi közelebbit sem tudunk, de az bizonyos, hogy ezt követően együtt keresték fel Jellačićot. Nem tudjuk, hogy Zichy jelen volt-e a találkozón, vagy csupán elkísérte Batthyányt. Batthyány itt arra akarta rávenni a bánt, hogy ne folytassa előnyomulását, vagy ha mégis, akkor oldalirányba vonuljon el. Jellačić mindkét kérésre nemmel válaszolt, s Batthyány eredmény nélkül utazott el Veszprém felé.¹²¹

Zichy viszont, miután szeptember 29-én a horvát sereg megindult a Velencei-tó északi partján állomásozó magyar sereg ellen, állítólag a város sorompóiig kísért el a horvát csapatokat, s ott „jó és szerencsés végzést kívánok, uraim” szavakkal búcsúzott tőlük.¹²² Ugyanezen a napon unokaöccse, Zichy Pál kilépett vértesszázados társaságában kálozi birtokára indult. Az utazáshoz Jellačićtól menlevelet is kapott a dél felől közeledő Roth tábornokhoz. Útközben Soponyán a Hunyadi-szabadcsapat katonáival találkoztak. Az előőrs parancsnoka letartóztatta és megmotozta a két gróft, s ekkor került elő a Jellačić-féle menlevél, valamint egy kötegnyi cs. kir. kiáltvány.¹²³ Ezután Abára, majd onnan szeptember 30-

¹²⁰ A haditanácsra lásd: Hermann Róbert: *Pákozdi kérdőjelek*. In: A Drávától a Lajtáig. Tanulmányok az 1848. nyári és őszi dunántúli hadi események történetéhez. Budapest, 2008. 82–90.

¹²¹ Hauptmann, Ferdinand: *Jelacic's Kriegszug nach Ungarn 1848*. Graz, 1975. 2. köt. 220–222.; Urbán: *Gróf Batthyány Lajos*, 377–380.

¹²² MOLH 69. Igazságügy Minisztérium. Büntető-törvénykezési osztály iratai. 1848. 121. kútfő. 6. tétel. I. csomag (Fejér megye). No. 3–4., 15., 17. Kossuth Hirlapja, 1848. okt. 7. No. 85. „Fejér megye. okt. 3.”; A menlevelet magyar fordításban közli Görgey: *1848 júniusától*, 222. Zichy búcsúja a horvátoktól: *Idősb Szőgyény Marich László országbíró emlékiratai*. Kiadják fia. Budapest, 1903. 1. köt. 96.

¹²³ A – magyar miniszteri ellenjegyzés nélküli – kiáltványok egyikében V. Ferdinánd szeptember 22-i dátummal közölte Magyarország népével, hogy nem engedi meg a hadsereg kettészakítását és a magyarországi bankjegykibocsátást; szándéka továbbra is a rend helyreállítása, s elítéli az önkényes paraszti földfoglalásokat. Egy ugyanezen a napon a Magyarországon állomásozó cs. kir. hadsereghez intézett kiáltványában elítéli a cs. kir. katonák átlépését a honvédségbe és a szabadcsa-

án Adonyba kísértette őket. Az Adonyba érkező Görgei a népharag elől a Csepel-szigetre szállította, s a Batthyánytól kapott szeptember 24-i kinevezési okirat alapján hadbírótság elé állította őket. A hadbírótság Zichy Ödönt halálra ítélte, s az ítéletet még aznap végre is hajtották; Zichy Pált pedig kísérettel a fővárosba küldték.¹²⁴

Batthyány október 2-án Bécsben ellenjegyezte Vay Miklós báró miniszterelnöki kinevezését, és beadta lemondását. Egyidejűleg tájékoztatta erről a magyar országgyűlést, és közölte, hogy lemond képviselői megbízatásáról is. Zichy kivégzéséről még Bécsben értesülhetett, de – noha a felesége, Zichy Antónia révén a kivégzett gróf távoli rokona volt – nem tudunk arról, hogy miképpen reagált a hírré. Október 5-én elhagyta a császárvárost, és Sopronba ment. Október 10-én csatlakozott a Jellačić Horvátországba hazaküldött csapatai, Todorović vezérőrnagy mellékoszlopa ellen induló vasi mozgósított nemzetőrség táborához, ám 11-én Hegyfalunál leesett lováról, és kificamította a kezét.¹²⁵

Tíz nap múlva, október 21-én megjelent a lajtai hadsereg táborában, ahol ismét találkozott Görgeivel. Görgei a Roth-hadoszlop elleni sikeres hadművelet során ezredessé lépett elő, s immáron dandárparancsnok volt a lajtai seregnél. Görgey István szerint Batthyány „gyalog közvitéz” egyenruhát viselt. „Itt legalább oly helyet pótolok, hol sikerrel teljesíthetek kötelességet” – mondta volna a gróf. Ha a találkozás tényét nem is vonhatjuk kétségbe, a közvitézi egyenruha és az idézett kijelentés kevéssé valószínű; ennek Batthyány egész későbbi szerepe ellene szól.¹²⁶

Batthyány ugyanis mind saját későbbi haditörvényszéki vallomása, mind Móga Jánosnak Batthyány perében tett vallomása szerint egyszerű szemlélőként volt ott a táborban. A magyar hadsereg e napon lépte át másodszor a Lajtát, hogy a Jellačić és Windisch-Grätz tábornagy csapatai által szorongatott bécsi forradalmároknak segítséget nyújtson. Móga – Batthyány vallomása szerint – arról panaszkodott neki, hogy kellemetlen helyzetben van, nincs kedve átlépni a határt, s hogy várja Windisch-Grätz válaszát, akihez futárt küldött. Batthyány ezután – mivel érdekelte a parlamentter által hozott válasz – törött karral Stixneusiedelbe lovagolt. Ide érkezett vissza Lázár György gróf, a parlamentter, s az ottani plé-

patokba; a magyar legénységnek az idegen tisztekkel szembeni engedetlenségét; végül kifejezi reményét, hogy a hadsereg valamennyi vezetője arra fog törekedni, hogy elkerüljék a hadsereg egymással szembenálló részei közötti összeütközést. Mindkettőt közli Pap Dénes: *Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez 1848–1849.* 2. köt. Pest, 1869. 39–44. Értékelésükre lásd: Urbán Aladár: *Pákozdi, 1848.* Budapest, 1984. 195–196.; Spira György: *Egy Jellačić-önportré.* In: uő.: *Jöttányit se a negyvennyolcból!* Budapest, 1989. 193–194.; Urbán Aladár: *Népi-ítélet Lamberg felett. Beszámolók, emlékezések, tanúvallomások.* Századok, 30. évf. (1996) 5. sz. 1065–1066.

¹²⁴ A Zichy-ügyre lásd: Görgey: *Életem és működésem*, 1. köt. 144–165.; Görgey: 1848 júniusától 45–62., 213–224.; Urbán: *Kossuth és Görgey*, 51–56.; Hermann Róbert: *A rendőrminiszter és a Zichy-gyémántok.* Székesfehérvár, é. n. [1994.]

¹²⁵ A részletekre lásd: Urbán Aladár: *Batthyány Lajos és a vasi fölkelősereg 1848 szeptember-októberében.* Hadtörténelmi Közlemények, 98. évf. (1985) 4. sz. 786–800.; Varga János: *Batthyány és az 1848. évi szeptemberi válság.* In: Csorba László – Erdődy Gábor – Gerő András – Hermann Róbert – Molnár András – Urbán Aladár – Varga János: *Batthyány Lajos emlékezete.* Szombathely, 2000. 93–98.; Urbán: *Gróf Batthyány Lajos*, 381–382., 395–402.

¹²⁶ Görgey: *1848 és 1849-ből*, 1. köt. 17. Hasonló szellemű, de még képtelenebb leírást ad a történetekről *Görgeyné naplója*, Az Est, 1911. febr. 16. 8. Eszerint Batthyány közhonvédi egyenruhában *tiszeltett* Görgeinek, majd amikor az csodálkozott, mosolyogva ezt mondta: „Mint miniszter, nem használhatok már hazámnak, hát megpróbálom, mint közkatona.” Vö.: Urbán Aladár: *Batthyány Lajos a népképviselői országgyűlésen 1848 decemberében.* Századok, 125. évf. (1991) 2. sz. 213–214.; Urbán: *Gróf Batthyány Lajos* 402.

bánosnál összegyűlt a haditanács, amelyen Móga, Pázmándy Dénes, a képviselőház elnöke és Wenckheim Béla is részt vett. Itt pro és kontra sok érv elhangzott a határ átlépése mellett és ellen [valószínűleg inkább a támadás folytatása és a visszavonulás mellett és ellen, mert az említett esetre már a határátlépés után, osztrák területen került sor – H. R.], s Batthyányt is megkérdezték, mi a véleménye. Erre ő fennhangon azt válaszolta, hogy sem politikai, sem katonai minőségben nincs jelen, csupán kíváncsi nézőként, s tartózkodott minden megnyilatkozástól. Erre többen szemrehányásokkal illették, hogy ilyen nehéz időben mindenkinek kell, hogy bátorsága legyen véleménye kimondására, mire Batthyány köntörfalazás nélkül kimondta: ő amellet van, hogy a hadsereg vonuljon vissza. Kifejtette, hogy a Móga számára kiadott parancs kivihetetlen, hiszen egyrészt azzal bízta meg, hogy minden további nélkül lépje át a határt, másrészt azonban ne kockáztassa a sereget. Ezért azt tanácsolta, forduljanak vissza, mert így Móga megszabadulhat a súlyos felelősségtől, s átháríthatja azt arra, akitől a parancs származott, nevezetesen Kossuthra, akit amúgy is a táborba vártak, s ennél fogva az a parancsokról és végrehajtásokról maga dönthetett. Pázmándy és Wenckheim egyetértett ezzel, s a sereg visszafordult.¹²⁷

Batthyány vallomásaiban nincs szó Görgei jelenlétéről; igaz, más tiszteket sem említ név szerint. A Móga perében tett vallomása szerint „az osztrák [azaz cs. kir.] tisztek nyíltan kijelentették, hogy a határt ellenséges szándékkal a továbbiakban nem akarják átlépni – a sajátlag magyar hadsereg [vagyis a honvédség, az önkéntes mozgó nemzetőrség tisztikara] azonban ezzel ellentétesen vélekedett, és Csány, valamint a többi kormánybiztosok azon igyekeztek, hogy a Kossuth-féle parancs követését elérjék.”¹²⁸ Miután Görgei az elmúlt napokban mindvégig a határ átlépése mellett érvelt, valószínűsíthető, hogy őt is ez utóbbi csoporthoz sorolhatjuk – ha egyáltalán ott volt a haditanácson, amit emlékirataiban egyáltalán nem említ.¹²⁹

A volt miniszterelnök – híven korábbi magatartásához – életveszélyesnek tartotta a szembezárlást a birodalom egyesült katonai erejével. A honvédezredes pedig – emlékiratai szerint – úgy vélte, hogy noha a Batthyány kormányát felváltó Országos Honvédelmi Bizottmány által történő kormányzás nem felel meg az ország alkotmányának, a horvát betörés, Lamberg kinevezése és a magyar országgyűlést feloszlató október 3-i manifesztum kibocsátása után „a Honvédelmi Bizottmány megalakítása Batthyány Lajos gróf visszalépése után a kényszerű önvédelem előírta rendszabály volt”, s a hadsereg mindaddig köteles az országgyűlés által kinevezett végrehajtó hatalomnak engedelmességet, „ameddig maga az országgyűlés állhatatosan az alkotmányhoz ragaszkodik”.¹³⁰

Batthyány és Görgei útjai utoljára 1849. január elején keresztezték egymást. Görgei ekkor már a feldunai hadsereg, majd hadtest főparancsnoka volt, s a sereg élén immáron több mint két hete visszavonult Windisch-Grätz főserege élől. A Görgei segítségére a Mura mellékéről felrendelt Perczel Mór hadtestét december 30-án Mórnál súlyos vereség érte, s ennek következtében a Kossuth vezette Országos Honvédelmi Bizottmány a főváros kiürítése

¹²⁷ Károlyi Árpád: *Németújvári gróf Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök főbenjáró pöre*. 2. köt. Budapest, 1932. 215–217.; Urbán: *Batthyány a népképviseleti országgyűlésen*, 277–278.; Urbán: *Gróf Batthyány Lajos*, 402–405.

¹²⁸ A vallomást közli Hermann Róbert: *Újabb adatok a Batthyány Lajos elleni felségárulási perhez*. In: Csorba László – Erdődy Gábor – Gerő András – Hermann Róbert – Molnár András – Urbán Aladár – Varga János: *Batthyány Lajos emlékezete*. Szombathely, 2000. 117–119.

¹²⁹ Görgey: *Életem és működésem*, 1. köt. 198–199., 201. Téves, október 17–18-i datálással lásd: Görgey: *Görgey Arthur ifjúsága*, 429–432., illetve Görgey: *1848 júniusától*, 121–124.

¹³⁰ Görgey: *Életem és működésem*, 1. köt. 200.

mellett döntött. A javaslatot december 31-én az országgyűlés zárt, majd nyílt ülésen tárgyalta, s a képviselők is elfogadták azt a javaslatot, hogy a Ház ideiglenesen tegye át a székhelyét a Tiszántúlra, Debrecenbe. Már a zárt ülésen elhangzott az indítvány, hogy Windisch-Grätzhez békekövetséget kellene küldeni. A nyílt ülésen Batthyány, aki alig egy napja volt ismét tagja a népképviselői országgyűlésnek, azt javasolta, hogy csak az OHB és a minisztériumok költözzenek Debrecenbe, az országgyűlés várja be Pesten a békekövetség eredményét. Miután a javaslat elfogadása egyet jelentett volna azzal, hogy az OHB Debrecenben parlamenti felhatalmazás nélkül működik, a felszólalók többsége ezt elfogadhatatlannak tartotta, mire maga Batthyány is kijelentette, hogy visszaveszi indítványát.

A küldöttség tagjaivá az országgyűlés Majláth György országbíró, Mailáth Antal volt kancellárt, Lonovics József egri érseket, Batthyány Lajos grófot és Deák Ferencet választotta.¹³¹ Az elkészült jegyzőkönyv és határozat szerint a kiküldöttek „az ellenség fővezérével fegyvernyugvást és a céloztatott békekötést kieszközölni iparkodjanak; sőt, a körülmények úgy hozván magukkal, magához ő cs. k. felségéhez, Ferenc Józsefhez is járuljanak. Miről a törvényhozáshoz jelentésük elváratik.” Az ülés éjjel 11 órakor ért véget.¹³²

Deák másnap, 1849. január 1-jén felkereste Majláth György társaságában Mailáth Antalt, aki megkérdezte tőle, gondoskodott-e már katonai kíséretéről és útleveleiről. Deák nemmel válaszolt, de hozzátette, hogy azonnal felkeresi Kossuthot. Így is tett, ám sem Kossuthot, sem Madarász Lászlót, az Országos Rendőri Hivatal vezetőjét nem találta már a helyén. Fellelt viszont néhány aláíratlan útlevelet, s ezeket magához vette. Deák meghallotta, hogy Nyáry Pál, az OHB helyettes elnöke még a fővárosban van. Deák felkereste Nyáryt, aki magához hívatta Répásy Mihály vezérőrnagyot, a tartalék hadtest parancsnokát. Nyáry levelet írt Görgeinek, s kérte a küldöttség átbocsátását az ellenséghez, illetve a kíséret kirendelését. Duka Tivadar emlékirata szerint Nyáry a levélben közölte Görgeivel, „hogy az elnök már eltávozott Pestről, s az országgyűlés s kormány tagjai is nemsokára utána menendők lesznek; a 31-ki ülésben azonban elhatároztatott négy tagnak kiküldetése, kiknek a béke-

¹³¹ A békekövetségre lásd Deák és társai 1849. január 4-én és 14-én kelt jelentéseit, és Csengery Antal Deák 1866-os elbeszélése alapján írott emlékezését. Közli: *Deák Ferenc beszédei*. Sajtó alá rendezte Kónyi Manó. 2. kiadás. Budapest, 1903. 2. köt. 367–380. Ehhez fűzött kommentárokat Melczer István. Lásd: Csengery Antal: *Deák békekövetsége Windisch-Grätznel*. In: Hermann Róbert (szerk.): *Szószték és csatatér. Politikusi visszaemlékezések és naplók 1848–49-ből*. Budapest, 2000. 410–416.; Kellemes Melczer István: *Deák Ferenc békekövetsége*. In: uo. 416–419. A korabeli források közül kiemelendő még Windisch-Grätz 1849. január 3-án Schwarzenberghez írott levele, közli Károlyi: *Batthyány főbenjáró pöre*, 2. köt. 117–119., magyar fordításban közli Deák Imre: *1848, ahogy a kortársak látták. A szabadságharc története levelekben*. Budapest, é. n. 1942. 289–290. és Urbán Aladár (szerk.): *Batthyány Lajos főbenjáró pöre*. Ford. Kurucz György. Budapest, 1991. 46–47.; *Madarász László emlékiratai és önéletrajzi levelei*. In: *Szószték és csatatér*, 203–204. Az összefoglaló munkák közül lásd: Ferenczi Zoltán: *Deák élete*. Budapest, 1904. 2. köt. 205–213.; Károlyi: *Batthyány főbenjáró pöre*, 1. köt. 3–9., 18–28.; Urbán: *Batthyány a népképviselői országgyűlésen*, 217–224.; Urbán Aladár: *Batthyány Lajos miniszterelnöksége, fogása és halála*. In: Körmöczy Katalin (szerk.): *Batthyány Lajos gróf első magyar miniszterelnök emlékezete*. „... minden hazám javára, ami csekély erőmből kitelik”. Budapest, 1998. 157–159.; *Deák Ferenc tevékenysége 1848 októberétől a szabadságharc végéig*. In: Molnár András (szerk.): *A Batthyány-kormány igazságügyi minisztere*. Zalai Gyűjtemény 43. köt. Zalaegerszeg, 1998. 197–209.; Urbán: *Gróf Batthyány Lajos*, 408–419.

¹³² Az ülés jegyzőkönyvét közli Kossuth Lajos összes munkái. 13. kötet. *Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén*. I. rész. Sajtó alá rendezte Barta István. Budapest, 1952. 941–952.

kötés feltételei iránt tanácskozni herceg Windisch-Grätz-cel a feladatuk, s kéri a fővezért, bocsátaná s illetőleg kísértetné át azon urakat az ellenség főhadiszállására”.¹³³

Répásy egy tisztet küldött Görgeihez Nyáry levelével, s a tiszt rövidesen visszatért azzal a hírrel, hogy a katonai kíséretet kirendelték, s megtették az intézkedéseket a küldöttség át bocsátására. A tiszt megjegyezte, hogy „a táborban nagy a neheztes, hogy a hadsereg megkérdezése nélkül akar alkudozni az országgyűlés”. Közben megérkezett Nyáry lakására Csány László fő kormánybiztos is, akit Kossuth a főváros kiürítésének irányításával is megbízott. Csány szintén levelet írt Görgeinek, s közölte, hogy az OHB elhagyta a fővárost, illetve hogy az országgyűlés küldöttséget küldött az ellenséges táborba.¹³⁴ Csány maga is kiállított egy útlevelet a küldöttség tagjainak. Rövidesen megjött Schmidegg Kálmán gróf, százados, Csány nevelt fia. Schmidegg szintén említette a hadsereg neheztesét, mire Csány leszidta: „A hadsereg ne politizáljon.”

A küldöttség tehát megindult, s késő délután rövidesen Görgei Promontoriumban lévő főhadiszállására érkezett. A küldöttség tagjai Görgeit nem találták ott, mert éppen az előőrsöket ment megszemlélni. Pusztnik Henrik alezredes, Görgei vezérkari főnöke fogadta őket, s közölte, hogy kirendelte a kíséretet, sőt arról is tudomásuk van, hogy jól fogják fogadni a küldöttséget. „Talán levél?” – kérdezte Batthyány. Pusztnik habozva igenel felelt, de nem tudta azt előmutatni. Deák visszaemlékezése szerint a főhadiszálláson nem éppen kedvező hangulatot találtak. (A főhadiszálláson azért is nagy volt a neheztes a követküldés miatt, mert alig néhány órája érkezett meg Kossuth újabb levele, amelyben támadásra bízta Görgeit, s a tisztek többsége a követküldés és a támadási biztatás tényét nem tudta összeegyeztetni.)¹³⁵ Pusztnik – Duka Tivadar visszaemlékezése szerint délután 5 óra táj-

¹³³ „Közlés, hogy a képviselőház részéről egy küldöttség küldetett az ellenséges táborba, s ez átengedendő”. Német nyelvű kivonat. MOL Görgey-lt. b/31. fasc. Az 1848/9. magyar feldunai, utóbb VII-ik hadtest (Móga, Görgei Artúr, Gáspár, Pöltenberg tábornokok) eredeti ígatókönyve [sic!] No. 378. Duka ismertetését lásd Hermann Róbert: Duka Tivadar visszaemlékezése. Fons, 4. évf. (1997) 2. sz. 163–164.

¹³⁴ „Az OHB Pestről történt távozására és egy küldöttségnek az ellenség táborába történő átengedése vonatkozó közlés”. Német nyelvű kivonat. MOL Görgey-lt. b/31. fasc. Az 1848/9. magyar feldunai, utóbb VII-ik hadtest (Móga, Görgei Artúr, Gáspár, Pöltenberg tábornokok) eredeti ígatókönyve [sic!] német eredetiben közli Hermann Róbert: *Görgei Artúr és Csány László levelezése, 1848 október – 1849 május*. II. közlemény. Fons, 5. évf. (1998) 2. sz. 196. Csány maga is rosszalta a békekövetség kiküldését: „Az a Windisch-Grätzhez küldés, József Ferenc császárhoz, királhoz-e? az Isten, ki tudja, rosszabb hatású egy csatavesztésnél. Az maga jobban felbuzdítja az ellenséget egy győzelemnél – és a következtése, teljes bizonyossággal mondom, semmi, sőt, nem semmi, hanem egy nagyszerű büszke megbántása leend a nemzetnek, az Elnök úrnak akarata nem lehetett” – írta Kossuthnak. MOL H 2. Kossuth Polizei Akten 571. Közli Kossuth Lajos összes munkái. 14. kötet. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. II. rész. Sajtó alá rendezte Barta István. Budapest, 1953. 16–17. és Csány László kormánybiztosi iratai, 2. köt. 130–131. Kossuth, mint később maga írta Csánynak, nem értett egyet a küldöttség kiküldésével, s valószínűleg ezért nem értesítette róla a feldunai hadtest parancsnokságát. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. II. 17.18.

¹³⁵ Elterjedt a hír, hogy Görgei és Csány neheztesek az OHB és az országgyűlés távozása miatt, mert erről nem voltak értesítve. „Rossz hatást tett még azon küldöttség kiküldetése, mit előbbi levelemben írtam, mit azonban Görgei, mint hallom, helyre hozott, miután a küldötteket nem engedte átmenni Windisch-Grätz táborába, mivel ez örökös gyalázat volna a nemzetre, most fegyverszünetet kémi és békés kiegyenlítés, egyebiránt is még nincs itt az ideje, s úgy látszik, hogy önéki még a két várost megtartani erős reménye van” – írta Madách Károly január 1-én Madách Imrének. Közli: *Madách Imre összes művei*. Sajtó alá rendezte Halász Gábor. Budapest, 1942. 2. köt. 1072–1075. „Azonnal gyalázta a közönség szájas része a követséget, s dicsérve mesélte, hogy Görgei nem akarta

ban¹³⁶ – két tiszt kíséretében küldte a követeket Hamzsabégre, ahol Ernst Poeltenberg alezredes dandárja állomásozott. Az alezredes hosszán és bizalmasan beszélt a követekkel, végül egy Géczy nevű fiatal hadnagyot adott a küldöttség mellé egy káplárral és tizenkét huszárral. Mint ez köztudott, a küldöttség január 3-án Bicskén talált rá Windisch-Grätz főhadiszállására, a cs. kir. fővezér azonban csak magánemberekként volt hajlandó fogadni a kiküldötteket – Batthyányt pedig úgy sem; s feltétel nélküli alávetést (*Unbedingte Unterwerfung*) követelt. A hadieseményekre hivatkozva a követeket visszatartotta Bicskén, s csak Budapest elfoglalása után, január 8-án kísértette őket a fővárosba; ahol aztán Batthyányt még aznap este 11 órakor letartóztatta.

A követküldésnek volt egy nemkívánatos eredménye: a feldunai hadtest tisztikarán belül már addig megmutatkozó bizonytalanság a volt cs. kir. tisztek tömeges leköszönéséhez vezetett 1849. január 3-án és 4-én. Miután Görgei csapatai elhagyták a fővárost, a tábornok január 5-én a váci főhadiszálláson a hadtesthez egy napiparancsot, illetve a hadtest nevében egy nyilatkozatot bocsátott ki, amelyben kemény szavakkal bírálta az OHB – szerinte – következetlen magatartását. A hadsereghez intézett napiparancsban Görgei leszögezte: „Én Magyarhon ügyét igazságos ügynek tartom, azért a vezérséget, mellyel megkínáltattam, el is vállaltam. És meg fogom állni e helyet, valamíg a nemzet és e sereg bizalmát bírandom, – habár eltántorulnának is seregünk legjobbjai, s megtagadnák karukat az igaz ügytől.” A dunántúli hadjárat történetét ezután úgy ismertette, hogy saját bevallott hibái inkább az OHB-t terheljék. Görgei különösen azt rosszalta, hogy az OHB 1848. december 31-én akkor adott ki támadási parancsot, amikor „tudtunk s megegyezésünk nélkül az ellentábor vezéréhez bocsátott küldöttség kinevezése által zavarba, sőt, kétes színbe” ejtette a hadsereget.¹³⁷

A hadtest nevében kiadott nyilatkozat negyedik, sokszor félreértett és -magyarázott pontja is erre a követküldésre utalt: „A feldunai hadsereg szem előtt tartva Magyarhon alkotmányára letett esküjét s katonai becsületét, tökéletesen tudja, mit akar és mit kell tennie; – kinyilatkoztatja, miképp az ellenséggel bármely alkudozásnak eredményét csak úgy fogja elismerni, ha ezen alkudozás egyrészt Magyarország azon alkotmányformáját, melyre a hadsereg megesküdt, másrészt pedig magának a hadseregnek katonai becsületét biztosítandja.”¹³⁸ Görgei és tisztjei ugyanis ekkor még nem ismerték Windisch-Grätz választását a feltétlen alávetésről, s e ponttal tiltakoztak mind az áprilisi törvények feladása, mind a hadseregnek a békekötés fejében való feláldozása ellen.¹³⁹

átbocsátani, sőt elfogatással fenyegette volna”. Hunfalvy Pál: *Napló 1848–1849*. Sajtó alá rendezte Urbán Aladár. Magyar Ritkaságok. Budapest, 1986. 141. „Pest városa elhatározta, hogy magát oltalmazni fogja és a várást fel nem adja, Görgei, szinte, visszautasította a pacifátorokat, kiket a ház kiküldött, hogy Windisch-Grätzcel alkudozzanak – nem akar semmit tudni alkuról, meg akarja verni Buda alatt az ellenséget – éljen!” *Gyulay Lajos naplói a forradalom és szabadságharc köréből 1848. március 5–1849. június 22*. Sajtó alá rendezte V. András János – Csetri Elek – Miskolczy Ambrus. *Transylvanica Varietas*. 2. köt. Budapest, 2003. A küldöttség keltette hullámokra lásd még Hermann Róbert: *Görgei Artúr váci nyilatkozata*. *Hadtörténelmi Közlemények*, 101. évf. (1988) 2. sz. 250–251.

¹³⁶ Hermann: *Duka Tivadar*, 163–164.

¹³⁷ A napiparancsot a magyar eredeti alapján közli Görgey: *Életem és működésem*, 1. köt. 285–287.

¹³⁸ A nyilatkozatot a magyar eredeti alapján közli Görgey: *Életem és működésem*, 1. köt. 288–291.

¹³⁹ Minderre lásd Hermann: *Görgei váci nyilatkozata*, 256–269.; Hermann Róbert: *Görgei Artúr váci nyilatkozata*. In: Gyarmati György – Németh Péter Mikola (szerk.): *Madách Kör Tár I. A metropolisz árnyékában*. Vác, 1992. 75–81. Az újabban előkerült források közül lásd: Varga János: *Középszinten a történelemben. Frideczky Lajos memoárja*. Salgótarján, 1988. 18., 42., 45.; Hermann Róbert: *Frideczky Lajos emlékiratairól*. *Hadtörténelmi Közlemények*, 103. évf. (1990) 2. sz. 129–137.

Az aggodalom e tekintetben végül is alaptalannak bizonyult, de erre csak egy hét múlva derült fény, amikor megérkezett az országgyűlési küldöttség jelentése Debrecenbe. Ezt a képviselőház január 12-én zárt, majd 13-án nyílt ülésben tárgyalta, s Kossuth javaslatára elutasította a „feltétlen alávetést”.¹⁴⁰ Az ülés jegyzőkönyve és a határozat a Közlöny január 17-i és 18-i számaiban jelent meg. Görgei a történekről értesülhetett a táborába kinevezett két újabb kormánybiztostól, Luzsénszky Pál bárótól és Ragályi Ferdinándtól, magukat a Közlöny-számokat pedig valószínűleg január 25-én vagy azt követően kapta meg.¹⁴¹

Mint tudjuk, a letartóztatott Batthyányt Budán tartották fogva egészen 1849 áprilisáig, amikor is Görgei sikeres tavaszi hadjárata következtében Ludwig Welden tábornagy, a Windisch-Grätzet felváltó új cs. kir. fővezér elrendelte Pest kiürítését, s a politikai foglyokat (köztük Batthyányt) osztrák területre szállította. Maga Batthyányné Pesten maradt, tanúja volt annak, amikor az első magyar csapatok, Aulich Lajos II. hadtestének katonái bevonultak Pestre. A fővárosban több magyar tábornokkal, így Görgeivel, ki ekkor fővezér és hadügyminiszter volt, Vetter Antallal, Mészáros Lázárral és Nagysándor Józseffel, az I. hadtest parancsnokával is beszélt, s arról érdeklődött tőlük, nem lehetne-e kicserélni Batthyányt valamelyik fogoly osztrák tábornokra (azaz az 1848. október 7-én Ozoránál elfogott Roth vagy Philippovich vezérőrnagyra) kicserélni. A tábornokok azonban nem bíztatták, mondván, hogy már az 1848. október 27-én a schwechati csata előtt Jellačić fogságába esett Ivánka Imre ezredes is megpróbálták így kicserélni, de az osztrákok feleletre sem méltatták őt. „Nem adják ki a grófot. Kezesnek tartják és ha Ön körmeik közé jön, akkor Önt és gyermekeit is megtartják.”¹⁴² Hasonló választ kapott a magyar kormány képviselőitől, így többek között távoli rokonuktól, Batthyány Kázmér gróftól, a Szemere-kormány külügyminiszterétől is.¹⁴³

Ugyanakkor Batthyányné emlékiratának egy utalásából úgy tűnik, hogy a magyar kormányzat foglalkozott Batthyány kiszabadításának tervével, legalább is Batthyány Kázmér valami ilyesmire utalt a grófnénak akkor, amikor az Ikervárra, tehát ellenséges területre

¹⁴⁰ A zárt ülésre lásd Hunfalvy: *Napló*, 151–152.; Beksics Gusztáv: *Kemény Zsigmond. A forradalom s a kiegyezés*. 2. javított bővített kiadás. Budapest, 1883. 68–70. Lásd még: Hermann Róbert: *Kossuth és Perczel nézeteltérése 1849 januárjában*. Hadtörténelmi Közlemények, 99. évf. (1986) 2. sz. 315–117. A nyílt ülésre lásd: *Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén*. II. 109–120. és *Deák Ferencz beszédei*, 2. köt. 377–379.

¹⁴¹ Hermann Róbert: *A feldunai hadtest kapcsolata a politikai és katonai vezetéssel az 1849. évi téli hadjárat időszakában*. Századok, 131. évf. (1997) 5. sz. 1121–1122.

¹⁴² Urbán Aladár: *Batthyány Lajosné visszaemlékezései férje fogságára és halálára*. Századok, 115. évf. (1981) 3. sz. 601. A szövegből nem egészen világos, hogy az említett beszélgetésre valamennyi tábornokkal egyszerre került-e sor, ami kevéssé valószínű; vagy Batthyányné külön-külön beszélt az érintettekkel. Az említettek közül Vetter, Görgei és Nagysándor 1849. május elejétől május végéig a fővárosban tartózkodtak, Vetter még ezt követően is június második feléig, Görgei pedig júniusban folyamatosan ingázott a főszereg tábora és a főváros között; velük tehát akár együtt is beszélhetett. Mészáros – tudomásunk szerint – csak 1849 júniusában, a kormánnyal együtt tért vissza Budapestre, addig Debrecenben tartózkodott. Batthyányné emlékiratainak szövege alapján az sem világos, hogy ő maga mikor hagyta el Pestet, s utazott Ikervárra, hogy Batthyány fogságának helyszínéhez Laibachhoz közelebb legyen, s esetleg útlevelet szerezzen a grófhhoz. A szövegből úgy tűnik, hogy ez nemigen lehetett június közepe – vége előtt. Bizonyosan Pesten volt még a kormány visszatérésekor (1849. június 5.), hiszen Batthyány Kázmérral csak ezt követően beszélhetett. A visszaemlékezés alapján – az említett kronológiai problémák tisztázása nélkül – ír erről Károlyi: *Batthyány főbenjáró pöre*, 1. köt. 221–222.

¹⁴³ Urbán: *Batthyány Lajosné*, 600.

való utazástól vissza akarta őt tartani.¹⁴⁴ Sajnos, erről a tervről a korabeli napló- és emlékirat-irodalomban, illetve a fővárosban működő kormánybiztosok jelentéseiben sincs konkrét adat.

Görgey Istvánnak, a fővezér öccsének emlékirata szerint 1849. június végén valóban volt szó arról, hogy valamilyen huszáros akcióval megpróbálják kiszabadítani a gróft, de a részletekkel kapcsolatos adatai annyira bizonytalanok, hogy nemigen lehet rajtuk elindulni. A június 26-i minisztertanács ugyanis a magyar főserég Komárom körüli összpontosításáról döntött, s Görgei a Duna jobb partján szándékozott döntő támadást indítani a cs. kir. főserég ellen. Öccse emlékirata szerint a fővezér terve az volt, hogy az első komoly siker után egy vállalkozó lovastiszt – Kisfaludy Mór – parancsnoksága alatt egy huszárcsapatot indít Grazba, s kiszabadítja Batthyányt. Állítólag fel is kereste Batthyánynét az Egyetem utcai Károlyi-palotában Wenckheim Béla jelenlétében, s Görgei arról érdeklődött, mit tud a grófnő Batthyány fogságának körülményeiről, van-e valamilyen összeköttetése Grazban; ugyanakkor magáról a tervről nem szólt neki.¹⁴⁵

A probléma csupán az, hogy Batthyány nem Grazban, hanem Laibachban raboskodott; Kisfaludy Mór ugyan valóban huszártisztként szolgált a cs. kir. hadseregben, de a honvédségnél egy gyalogzászlóalj, majd egy gyalogdandár parancsnoka volt, s a június 20–21-i peredi csata első napja után beteget jelentett, s ekkor éppen beosztás nélkül volt.¹⁴⁶ Kételyeinket tovább növeli, hogy a tervről semmilyen korabeli forrás nem tud, s Görgey István beszámolója némileg ellentétben áll Batthyányné emlékezésével; míg ugyanis Batthyányné a saját, Görgey István a bátyja kezdeményező szerepét említi.

Batthyány egyéni sorsa kétségkívül összefonódott a szabadságharc kimenetelével. Az orosz intervenció hírére értesülve hiába ajánlotta fel, hogy közvetít az udvar és a magyarok között, ajánlata nem talált meghallgatásra; a cs. kir. és orosz csapatok teljes győzelme és a fegyverletétel után pedig immáron semmi sem állta útját annak, hogy a bosszúszomjas katonai és udvari körök kitöltsék rajta bosszújukat. Peranyagának ismeretében bizony állíthatjuk, hogy az ő sorsát legkésőbb 1849 május–júniusában eldöntötték, s a lefolytatott koncepciók végeredménye nem lehetett kétséges. Természetesen nem tudjuk megállapítani, hogy mi volt halálra ítélésének és kivégzésének a döntő motívuma, mert e tekintetben a vádirat és az ítélet sem igazít el. Ám aligha tévedünk nagyot, ha azt állítjuk, hogy Batthyány legfőbb bűne az volt, miszerint miniszterelnöksége során megszervezett egy olyan hadsereget, amely képes volt visszaverni az ellenforradalmi erők támadását, sőt 1849 tavaszán a határokig kergette a büszke cs. kir. ármádiát.

Ezzel pedig arra kényszerítette I. Ferenc József császárt, hogy – az európai történelemben példa nélkül álló módon – egy nagyhatalom fejeként egy másik nagyhatalomtól kérjen fegyveres segítséget egy, a külföld felé csak belső lázadásként bemutatott szabadságküzdelem leverésére. Amikor a császár 1849. május 21-én a varsói királyi palota erkélyén letérdepelt I. Miklós orosz cár előtt, ez a térdhajtás egyszerre szólt a honvédsereget megszervező Batthyánynak s az azt kiválóan működtető Görgeinek. Miután pedig a teljes győzelem után sem a Batthyány szervezőmunkáját folytató Kossuthon, sem a hadsereget 1849 tavaszán győzelemre vezető Görgein nem állhatott bosszút, a bosszú első számú célpontjává az a Batthyány vált, akinek elítélése még az osztrák megtorlás belső logikája szerint is törvénytelen volt.

¹⁴⁴ Uo.

¹⁴⁵ Görgey: *1848 és 1849-ből.* 2. köt. Budapest, 1888. 633. Az adatok korabeli kritikáját lásd: Hentaller Lajos: *Gróf Batthyány Lajos fogsága.* In: Hentaller Lajos: *Vérrózsák.* Budapest, 1906. 2. köt. 95.

¹⁴⁶ Bona: *Tábornokok és törzstisztek,* 438–439.

RÓBERT HERMANN

The Prime Minister and the Honvéd Major – Batthyány and Görgei

Using the literature, published sources and the archival findings of the author, the paper surveys the relationship of prime minister Lajos Batthyány and Artúr Görgei the future commander-in-chief of the Hungarian army. Even though they both came from ancient noble families, Batthyány's family was one of the wealthiest and most influential aristocratic families, while that of Görgei had, by this time, descended into the lower ranks of the gentry. In their youth, both joined the army: Batthyány did so to flee from his mother's jurisdiction, while Görgei planned to lay the foundation of his future existence. Their fates met in the summer of 1848, when Görgei joined the home defense army. They first met each other in July 1848. The agile Honvéd captain soon attracted Batthyány's attention, who entrusted him with many tasks that required self-dependence. In August 1848, Görgei became one of those officers who devised the plans for the volunteer mobile national guards, and was appointed by Batthyány the commander of the volunteer mobile national guards in the Szolnok district. During September, they were in contact with each other, in writing, practically on a daily basis, and also met in person during Görgei's frequent visits to Pest. At the end of September, Batthyány ordered Görgei to the capital to appoint him on September 24 the commander of the Csepel island. Görgei did an excellent job in his new position. On October 2, prime minister Batthyány resigned while Görgei was promoted colonel. The next time they met, which was to be their last meeting, was in the middle of October 1848 in the Lajta camp, where Batthyány, as a private individual, protested against the crossing of the Austrian border. On his way to the camp of Windisch-Grätz as a member of the parliamentary delegation, he passed through Görgei's headquarters on January 1, 1849. The parliamentary peace delegation was one of the reasons that explain the crisis among the staff of officers in Görgei's Upper Danube army, and led to Görgei's Vác Proclamation. After the arrest of the former prime minister, Görgei was believed to be considering some sort of rescue operation in May and June 1849, and even discussed his plans with Batthyány's wife. After the victory of the intervention forces, the Austrian government was unable to take revenge on either Kossuth, who had taken over Batthyány's responsibilities, or Görgei, who had gained a victory with his army in the spring of 1849. As a result, Batthyány was made the number one target even though his conviction was illegal even according to the inner logic of the Austrian retaliation.

VELKEY FERENC

„Este társaság hozzánk. Batthyányval sokat beszélünk.”

Széchenyi és Batthyány közös-közélete társas- és magánszíntereken

A címadó idézetet nem különlegessége, speciális nyelvi karaktere miatt emeltük tanulmányunk élére, hanem éppen szokványos formája és a változatok sokaságában való ismétlődése miatt. Széchenyi naplója nem kimondottan regiszterjellegű, de Batthyány Lajos neve igen sokszor ehhez hasonló rövid kijelentés formájában szerepel benne. Sőt, általában még rövidebben. A felidézett napon, 1840. február 12-én nem sok minden történhetett a gróffal, s különleges lelki impulzusok sem érhatték. Rövid bejegyzésében mindössze azt rögzítette, hogy „*egy hideg ülőfürdő*” után kinél tett vizit(ek)et: „*Károlyi G[yörgy]höz megyek, – Batthyány L[ajos] – Grassal[kovich] Tini. – Este társaság hozzánk. Bath[yány]val sokat beszéltem.*”¹ A Széchenyi naplóbejegyzések (nem mindig következetes) logikája szerint a gróf valószínűleg Károlyi György meglátogatása után járt Batthyánynál s utóbb Tininél (hg. Grassalkovich Antalnéval). Hasonló helyzetekben a naplói író nem szokta az előjárósztót (zu, -hoz, -hez -höz) megismételni, s a gondolatjellel való elválasztás új helyszínre utal.² Azaz Széchenyi aznapi vizitsorát rögzítette naplójában, s azt, hogy társaságának esti programja egy náluk (értsd: Széchenyinél és feleségénél: Seilern Crescence-nál) töltött szokványos (nem alkalmi) főúri együttlét volt. Egyrészt azért fordítottuk figyelmünket erre a sorra, mert benne Batthyány neve kétszer szerepel, s így jelezhetjük általa *találkozásaik sűrűségét*. Az előző nap (febr. 11-én) érkezett vissza Széchenyi egy kéthetes bécsi tartózkodásából, úgyhogy ez a vizitsor a legfontosabb pozsonyi kapcsolataira is utalhat: velük vette fel először a társas érintkezés fonálát. Másrészt azért idéztük föl a mondatot, mert éppen azon a *két szintéren* (Batthyánynál és Széchenyinél) találkoztak aznap, ahol később is a legtöbbször. Harmadrészt azért, mert a vizitekkel témánk *társasági vonatkozásait* jelölhettük meg. Azt a keretet, amely a két gróf együttléteit döntően meghatározta. Negyedrészt pedig azért ezt a sort tettük címadóvá, mert Batthyány neve kétféle helyzetben tűnik föl benne. Egyik alkalommal mint viziteél/helyszín szerepel, a másik esetben mint a nagyobb

¹ Széchenyi alább is hivatkozott naplókötetei: Gróf Széchenyi István Összes Munkái (a továbbiakban: SzIÖM) 10–15. köt. *Gróf Széchenyi István naplói 1–6. köt.* Szerk., bev.: Vizsota Gyula. Budapest, 1925–1939.; SzIÖM 7. köt. *Gr. Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka 1. köt.* Szerk., bev.: Dr. Károlyi Árpád. Budapest, 1921.; Széchenyi István: *Napló*. Vál., szerk., jegyz.: Oltványi Ambrus. Ford.: Jékely Zoltán és Györfly Miklós. H. n. [Budapest,] 1978. [ismételt kiadásai: 1982., 2002.] Itt jegyezzük meg, hogy ha a vonatkozó részt közli, akkor ennek a legismertebb naplóválogatásnak a fordításait követjük, ha nem, akkor – külön említés nélkül – saját fordításban idézzük a szöveget. A hivatkozott bejegyzés helye: *Gróf Széchenyi István naplói* 5, 355.

² A sor úgy is olvasható, hogy Károlyi Györgynél találkozott Batthyányval és Tinivel, de ez kevésbé valószínű verzió.

társaságból megnevezett, a naplóíró számára fontos *beszélgetőtárs*. Nyilván mindkét esetben társalogtak, hiszen a vizit mindenképpen társas-kommunikációval járt együtt. Az esti találkozásuknál ennek hangsúlyozása („*Mit Bath viel gesprochen*”) hosszabb eszmecsere feltételez. Hogyan és miről beszéltek? A kérdés megválaszolhatatlan, de mégiscsak indokolt. Mert ha nem is tudjuk, hogy miről volt szó, azt mégiscsak tudjuk, hogy mi minderről nem. A diéta kezdetétől olyan sokféle módon és összefüggésben jelent meg Batthyány a naplóban (veszekedve, jó hangulatban, rivalizálva, elismerően, dicsérve, bírálva, vitatkozva, egyetértően, csak megnevezve stb.), ami alapján (s természetesen a későbbi naplóbeli megjelenésének logikáját ismerve) sejthetjük, hogy mely helyzetekben nem elégedett volna meg a naplóíró az egyszerű tényközlő mondattal, hanem valószínűsíthetően kommentárt fűzött volna a szituációhoz. Így – ha nem is maximális biztonsággal – de feltételezhetjük, hogy nem magántermészetű ügyekről beszélgettek, azt a naplóíró jelezni szokta. Nem hangzott el egyik részről sem dicsérő vagy bíráló mondat, az kiemelésre került volna. Nem volt sem súlyos véleménykülönbség közöttük (azt biztosan említette volna), sem teljes egyetértés (az lehetséges, de valószínűleg tett volna rá egy az örömét kifejező megjegyzést). Olyan beszélgetés zajlott le köztük, amelyik nem tartalmazott lejegyzésre inspiráló „szélső értékű” mondatot. Két, a polgári átalakulást támogató, hasonló jövőképpel bíró, nemzeti elkötelezettségű, politikai és társadalmi tekintetben „közös nyelven” gondolkodó, de néhány elvben különböző, eltérő stratégiát és cselekvésprogramot választó reformer gróf normális eszmecsereje volt ez. A részletekről semmit sem tudunk, mégis azt feltételezzük, hogy az ilyen, minősítést nem tartalmazó naplómondatok, amelyek nem kaptak szerepet a Széchenyi–Batthyány kapcsolattörténeti szövegekben, hiszen nem volt üzenetértékük, idézhető elemük, mégiscsak kell, hogy árnyalják a róluk alkotott képünket. Túl sok ilyen semleges, csak a hosszú beszélgetés tényét rögzítő mondat nincs a naplóban³ – 1844-től Széchenyi már nem állta meg eszmecsereiket kommentár nélkül –, viszont ott van a találkozások sokaságára (együttlétekre s ott vélhetően beszélgetésekre) utaló egyszerű adat. Azt nem állítjuk, hogy az ilyen helyzetek „hívebben” fejez(het)ik ki viszonyukat, mint a bővebb naplóbejegyzésre érdemesültek. Nagy mennyiségük miatt viszont elgondolkodtatóak, vizsgálatra érdemesek vagy legalábbis egy elemzés kiindulópontját képezhetik. Ezért most az ilyen s ehhez hasonló szöveg-panelekől kiindulva teszünk kísérletet a Széchenyi–Batthyány kapcsolat néhány sajátosságának a feltárására.

Természetesen a napló igen gazdag a Batthyányval kapcsolatos tartalmas mondatokban is, alapvető információkat tudunk meg általa az ellenzék vezérééről, a '48-as miniszterelnökről, megismerjük egyes megnyilvánulásait, gesztusait, szövegeit, s persze Széchenyi vélekedését róla, megélt, illetve önmaga számára alkotott képét. Már Zichy Antalnak az első átfogó, szakmailag gyenge lábakon álló szövegkiadása megmutatta a gróf naplójában vibráló Batthyány-téma jelentőségét. S ha Zichy nem is alkotott összefüggő képet, de igen sok helyen idézte az ifjabb grófra vonatkozó megjegyzéseket.⁴ Kiadványa nyomán a Batthyány-historiográfia is muníciót kapott ahhoz, hogy Széchenyi naplója alapján (vagy azt támpont-

³ Két későbbi példa 1843-ból: (április 16.) Miután Budán a főherceg nádornál már összefutottak, „*alighogy hazaértem, meglátogatott L. B. és L. Teleky. Politizáltunk egy csomót.*” S később (augusztus 9.) egy jellegzetes délutáni vizit-sorhoz kötve: „*Viziteket teszek. Zichy Félix – Batthyány Tony [Zichy Antónia] ect. Wirkner – – Mesko – Károlyi C. [Zichy Karolina] – – Hosszan beszélék B. Lajossal.*” Uo. 5. köt. 705–706., 748.

⁴ Gróf Széchenyi István Munkái (MTA sorozat, a továbbiakban: SzIM) 1. köt. *Gróf Széchenyi István Naplói. Adalék a nagy hazafi jellemrajzához.* Összeállította: Zichy Antal. Budapest, 1884. Példaként: 406., 419., 456–459., 491–492., 504–506.

ként használva) ismertesse az ifjabb gróf reformkori politikai pályáját. Farkas Emőd rövid (s eléggé felszínes) kötetében Batthyány pályájának reformkori részét szinte teljesen Zichy 1884-es kiadványa alapján állította össze. Ott olyan gazdag, impulzív forrásbázisra lelt a reformkori Batthyányról, ami messze felülmúlta az addigi anyagokat. Ezért lényegében a Széchenyi-napló alapján konstruálta meg (sokszor Zichy tévedéseit és félreértéseit átvéve) a maga Batthyány-képét.⁵

Ez a korai példa a szélsőséges megoldást reprezentálja. Az azonban bizonyos, hogy a Széchenyi-naplók ismeretétől fogva mind a reformkori Batthyány-portréknak, mind a Széchenyi-biográfiákba illeszkedő Batthyány-utalásoknak (kapcsolattörténeti megjegyzéseknek) elsődrendű forrása ez a szöveganyag lett, persze az 1930-as évektől annak immár szak-szerű, monumentális, Vizota Gyula-féle kiadása, majd 1978-tól a Batthyány-témát jócskán reprezentáló magyar nyelvű válogatása.⁶ A forrásanyagban megmutatkozó izgalmas-vibráló viszonyt már az első naplóközreadó észrevette, s Farkas Emőd szó szerinti Zichy-idézete nyomán az a Batthyány irodalomban is szerepet kapott. Így tételmondatuk: „*Legfurcsábban volt Batthyány Lajossal, kit a többieknél nyilván sokkal magasabbra becsült. Szerette, gyűlölte felváltva. Néha nagy szakállát méregette, hogyan fogna párbajban egy golyót belé röpdíteni, s valóban nem egyszer álltak azon a ponton egymással. Máskor meghajol értelmi felsőbbsege s lényének valami sajtószerű varázsa előtt.*» csodálatos ember« – így ír róla [1846.] febr. 21-én – »mihelyt ő akarja, ki kell békülni vele«.⁷

Itt nem szándékozunk részletesen bemutatni, hogy milyen mértékű, súlyú a Széchenyi napló jelenléte a Batthyányval kapcsolatos történeti diskurzusban, hiszen a historiográfiai áttekintések már érintették a kérdést, csak néhány megjegyzést fűzünk a jelenséghez.⁸ A Batthyány-irodalomban szükségszerűen nagy jelentősége lett a Széchenyi-diáriumnak, mert Batthyány reformkori tevékenységének felvázolásához tőle kevésbé, inkább csak róla tudott a történetírás szövegeket összegyűjteni. Az irtatlan '48-as anyagmennyiséghez viszonyítva⁹ – és a bőven publikáló, szorgalmas levél-, esetleg naplóról reformkori kortársá-

⁵ Farkas Emőd: *Gr. Batthyány Lajos élete*. Budapest, é. n. 17–55.

⁶ Lásd az első jegyzetben megjelölt műveket.

⁷ Farkas: *Gr. Batthyány Lajos élete*, 36–37. Itt Zichy eredeti verzióját idézzük, Farkas kis változtatását elhagyva: *Gróf Széchenyi István Naplói. Adalék a nagy hazafi jellemrajzához*, 492. A szövegben föltűnő két szituáció: *Gróf Széchenyi István naplói* 6, 331., 678.

⁸ Áttekintően Urbán Aladár historiográfiai elemzéséhez utaljuk az olvasót, illetve Molnár András bevezetőjéhez, amelyben külön foglalkozik azzal a kérdéssel (a naplót sűrűn emlegetve), hogy a történetírók milyen forrásbázisra építettek. Továbbá e tanulmány szerzőjének rövid összefoglalásában említjük, amely konkrétan Széchenyi és Batthyány kapcsolatának összefüggésében vizsgálja az irodalmat. Urbán Aladár: *Gróf Batthyány Lajos emlékezete*. Aetas, 15. évf. (2000) 1–2. sz. 132–158.; Molnár András: *Batthyány Lajos a reformkorban*. Zalaegerszeg, 1996. 5–15.; és bővebben: Molnár András: *Viam meam persequor. Batthyány Lajos gróf útja a miniszterelnökségig. Politikai életrajz (1807–1848)*. [...] Budapest, 2007. 27–42. Utóbb Molnár András kibővített, újabb monográfiájára hivatkozunk. Velkey Ferenc: *Batthyány Lajos Széchenyi látószögében (I. Közelítések)*. Századok, 141. évf. (2007) 3. sz. 562–566. Lásd még a Batthyány-kép sajátos formálódására: Gerő András: *A hiányzó Batthyány-kultusz*. In: *Batthyány Lajos emlékezete*. Szombathely, 2000. 123–132.

⁹ Batthyány miniszterelnöki tevékenységének, perének dokumentumai több ezer oldalnyi forrásanyagban jelentek meg elsősorban a Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai sorozatban, annak az Urbán Aladár és Károlyi Árpád által összeállított kötetekben. S persze a további 1848–1849-es kiadványok (Andics Erzsébet, Barta István, Deák Imre, Miskolczy Gyula, Hermann Róbert, Sinkovics István, Waldapfel Eszter stb. jóvoltából) tartalmaznak jócskán hozzá kötődő vagy vele kapcsolatos szövegeket. Mivel e tanulmányban a gróf pályájának reformkori szakaszával fog-

kéhoz képest – látványosan kicsiny az a (teljesnek mondható) Batthyány szöveg-termés, amelyet Molnár András gyűjtött egybe hiánypótló s alapvető kiadványában.¹⁰ Ezért értékelődtek fel a történetírás számára a Batthyányival kapcsolatos kortársi megjegyzések, levelek, naplók, memoárok és titkosrendőri feljegyzések. Farkas Emőd kompilált művétől kezdve a nem túl bőséges, de az utóbbi harminc évben igen értékes-eredményes Batthyány-irodalomban is döntő súllyal volt jelen a Széchenyi-napló, bár egyre csökkent idézettsége.¹¹ De még a legutóbbi nagy „politikai életrajzban” is, amely mögött alap kutatások sora és a kortársi szövegek rendszeres (minden eddiginél bővebb) feldolgozása húzódik meg, a főrendi naplók után ez a második legtöbbet idézett forráshely.¹² Ugyanennek az érzékeltetésére a másik oldalról csak példaként említjük a jelentősebb-méretesebb Széchenyi biográfiákat, bevezetőket, Zichy Antal, Friedreich István, Bártfai Szabó László, Ferenczi Zoltán, Viszota Gyula és legújabbban Oplátka András műveit,¹³ amelyekben, ha nem is a kellő súly-

lalkozunk, ezért eltekintünk a '48-as kiadványok könyvészetének pontos rögzítésétől, s Urbán Aladár legutóbbi nagymonográfiájának jegyzékéhez utaljuk az olvasót. Lásd: Urbán Aladár: *Gróf Batthyány Lajos. miniszterelnöksége, fogsága és halála*. H. n. [Budapest,] 2007. 485–491.

¹⁰ Molnár András: *Viam meam persequor. Batthyány Lajos gróf útja a miniszterelnökségig. [...] Beszédék levelek írások (1824–1848)*. Budapest, 2007. 325–746. [Mivel a kötetnek a második fele forráskiadvány, ezért a továbbiakban erre a jellegre utalóan hivatkozunk rá: *Viam meam persequor. [...] Beszédék levelek írások (1824–1848)*.] A szerző korábbi kisebb szövegközléseit itt nem idézzük, hiszen mind bekerültek ebbe a kiadványba, csak az előző, körülbelül feleannyi dokumentumot tartalmazó változatot jelöljük meg: Molnár András (szerk.): *Batthyány Lajos reformkori beszédei, levelei, írásai*. Zalaegerszeg, 1998. Egy ugyanabban az esztendőben megjelent válogatás: Erdődy Gábor (szerk.): *Batthyány Lajos. (Magyar Szabadelvűtek)*. Budapest, 1998.

¹¹ Vö. Gergely András: *Batthyány Lajos a reformellenzék élén*. In: Gergely András: *Egy nemzetet az emberiségnek. Tanulmányok a magyar reformkorról és 1848-ról*. Budapest, 1987. 277–281.; Varga János: *Batthyány és a jobbágyszabadtítás*. Századok, 116. évf. (1982) 1193–1228.; Spira György: *Batthyány Lajos*. In: uő.: *Négy magyar sors*. Budapest, 1983. 33–50.; Szabó Géza: *Batthyány Lajos pályája a forradalomig*. Acta Academiae Paedagogicae Nyíregyháziensis. Nyíregyháza, 1985. 85–99.; Erdődy Gábor: *Batthyány és a polgári állam reformja*. Alföld, 48. évf. (1997) 10. sz. 54–62.; Erdődy Gábor: *Batthyány Lajos*. In: Erdődy Gábor – Hermann Róbert: *Batthyány*. Szemere. H. n. 2002. 7–77.; Urbán Aladár: *Gróf Batthyány Lajos. Magyarország első alkotmányos kormányfője*. H. n. [Budapest,] 2007. 30–47. Lásd még Molnár Andrásnak az 1993-óta megjelent vonatkozó tanulmányait, amelyeket integrálta monográfiájába. Molnár: *Viam meam persequor*, 35–37.

¹² Molnár: *Viam meam persequor*, i.m. A Széchenyi–Batthyány viszonyra koncentrálnak írásoknak természetesen törzsanyaga a napló: Molnár András: *Batthyány Lajos és a reformkori Széchenyi–Kossuth vita. (1841–43)*. Soproni Szemle, 58. évf. (1995) 1. sz. 316–325.; Fülöp Tamás: „A különbség köztünk...” *Gondolatok Batthyány Lajos és Széchenyi István reformkori politikai nézetkülönbségeiről*. Jászkunság, 50. évf. (2007) 3–4. sz. 20–46.; Velkey Ferenc: *Batthyány Lajos és Széchenyi István*. In: Nagy Mézes Rita (szerk.): *Batthyány Lajos 1807–1849. Emlékalbum*. Budapest, 2007. 5–26. Azonban fontos idézeteket hoznak belőle azok a munkák is, amelyek Batthyány politikai pályájának egy-egy különlegesebb, sajátos részletére vonatkoznak. Lásd: Molnár András: *Az egyesületek szerepe Batthyány Lajos politikai pályafutásában (1840–1847)*. Századok, 130. évf. (1996) 1. sz. 3–28.; Deák Ágnes: *Együttműködés vagy konkurencia. Az alsó-ausztriai, a csehországi és a magyarországi ellenzék összefogási kísérlete 1847–48-ban*. Aetas, 14. évf. (1999) 1–2. sz. 43–60.

¹³ Zichy Antal: *Gróf Széchenyi István életrajza. 1–2. köt.* Budapest, 1896., 1897.; Friedreich István: *Gróf Széchenyi István élete. 2. köt.* Budapest, 1915.; Bártfai Szabó László: *Gróf Széchenyi István*. In: uő.: *A sárvár-felsővidéki gróf Széchenyi család története. III. köt. 1820–1920*. Budapest, 1926. 113–475.; Ferenczi Zoltán: *Bevezetés*. In: SzLÖM 5. *Gróf Széchenyi István. A Kelet Népe*. Szerk., bev.: Ferenczi Zoltán. Budapest, 1925.; Oplátka András: *Széchenyi István*. Budapest, 2005.

lyal (Viszota írásait leszámítva),¹⁴ de mégis a napló anyagán keresztül lett megjelenítve Batthyány Lajos. A forrásadottságok miatt megkerülhetetlen, s domináns kútfője Batthyány reformkori pályájának a Széchenyi-napló.

Ez a néhány bevezető gondolat magyarázatul szolgál arra, hogy tanulmányunkban a Széchenyi–Batthyány témát miért az egyik forráskör szövegegyeségeiből, illetve sajátosságaiából kiindulva vizsgáljuk. Korábban kísérletet tettünk arra, hogy egy bejegyzés kontextualizálásával a naplóolvasás/értelmezés szakmai önértékét mutassuk meg, s ezzel hívjuk fel a figyelmet arra, hogy Széchenyinek a Batthyányra vonatkozó szövegei milyen értelmezési dimenziókat nyitnak meg. S ugyanott áttekintve a két grófnak a közvetlenül egymásra vonatkozó szövegeit, megállapíthattuk, hogy közös történetük leginkább/lényegében a Széchenyi-naplóban ragadható meg.¹⁵ Így most nem a megszokott kapcsolattörténeti narratívát követjük, s nem a párhuzamosított pályaképek egymásra vonatkozó elemeit mutatjuk meg, hanem elsősorban a kapcsolat jellegét, működését, mélységeit, miértjeit firtatjuk, vállalva egy ilyen vizsgálat esetlegességeit, s az ezzel együtt járó kronológiai ugrásokat.¹⁶ S mivel Batthyány reformkori pályájáról már méretes és árnyalt, a Széchenyiéről pedig könyvtárnyi szakirodalom született, ezért egyáltalán nem tartjuk szükségesnek az ismert összefüggések részletes feltárását. A (politikai) életrajzi elbeszélések már a rendelkezésünkre állnak (bennük rengeteg kapcsolattörténeti utalással); politikai eszméik, stratégiájuk, programjuk elemzése külön-külön megtörtént (olykor összevetésekkel). S jócskán támaszkodhatunk a bőséges reformkori eszme- és politikai-gondolkodástörténeti vagy politikatörténeti szakmunkákra, amelyekben részletesen ki lett bontva az ellenzéki (*Wesselényi–Kölcsey–Deák–Kossuth–Batthyány* neveivel fémjelezhető) és a középutas (*Széchenyiánus*) nemzeti, liberális orientációk felfogástípusa, vitáinak, küzdelmeinek és megegyezéseinek a története. Így immár alkalmunk van arra, hogy *csak* a Széchenyi–Batthyány viszony naplóban tükröződő néhány sajátosságát tegyük vizsgálatunk tárgyává, a forrásjelleg fokozott figyelembevételével.¹⁷

Visszatérve a tanulmány elején említett, Batthyányval kapcsolatos rövid, regiszterjellegű naplószövegekre, egy kézenfekvő, de mégis meglepő tényt kell rögzítenünk. Széchenyi diá-

¹⁴ Viszota Gyula: *Bevezetés*. [alább: *Bevezetés1*. vagy 2.] In: SZIÖM 6. *Gróf Széchenyi István írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal 1–2. köt.* Szerk., bev.: Viszota Gyula. Budapest, 1927., 1930.; Viszota Gyula: *Gróf Széchenyi István élete és működése 1844–1848 közt.* Történeti bevezetés. In: SZIÖM 13. főleg XXXVII–XL. Külön tanulmányokban: Viszota Gyula: *A Kelet Népe történetéhez.* Budapesti Szemle, 113–116. köt. (1903) 161–188.; Viszota Gyula: *Széchenyi István politikája 1842–45-ben.* Budapesti Szemle, 117–120. köt. (1904) 361–387.

¹⁵ Velkey: *Batthyány Lajos Széchenyi látószögében*, i. m.

¹⁶ Lényegében a rövid kapcsolattörténeti áttekintésünkhöz készített *háttér* kutatást emeljük – a két gróf viszonyának árnyaltabb elemzése érdekében – *előre*. Vö. Velkey: *Batthyány Lajos és Széchenyi István*, i. m. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy egy-egy történeti elbeszélésben, elemzésben a naplószöveg ne aktivizálódhatna sikeresen reprezentatív idézetként vagy életrajzi faktumként. Viszont azt az eljárást már problematikusnak tartjuk, amikor a naplószöveg közvetlenül a hős ítéleteként, véleményeként jelenik meg, azt pedig egyenesen kifogásoljuk, amikor az elbeszélő hőse állításával mint normaszöveggel azonosul.

¹⁷ Széchenyi naplójáról több értékes elemzés született. Ezek közül a legfontosabbak: Viszota Gyula: *A naplók története.* In: SZIÖM 10. VII–XXX.; Kosáry Domokos: *Széchenyi, a naplóíró és a történeti személyiség.* Irodalomtörténet, 61. évf. (1979) 3. sz. 489–525.; Angyal Dávid: *Gróf Széchenyi István naplója.* In: uő.: *Történeti tanulmányok.* Budapest, 1937. 3–51.; Halász Gábor: *A naplóíró Széchenyi.* In: uő.: *Tiltakozó nemzedék. Összegyűjtött írások.* Budapest, 1981. 446–454.; Gergely András: *Széchenyi István.* Pozsony, 2006. 9–34.

riumában Batthyány neve a legtöbbször helymegjelölő funkcióban szerepel.¹⁸ Az 1839 novemberétől 1848 márciusáig tartó bő nyolc esztendőben az ifjabb gróf hozzávetőlegesen 550 naplóbejegyzésben tűnik fel (olykor többször említve), s ennek több mint egynegyedében (csaknem harmadában) a nevéhez a „bei” (-nál, -nél) előljárósó kapcsolódik. Azaz Széchenyi *Batthyánynál* időzött az adott napon vagy Pozsonyban (ha éppen országgyűlés volt), az ifjabb gróf által bérelt kancelláriai lakosztályban a Ventúr utcai gróf Erdődy házában, vagy Pesten, az egykori Hatvan utcai Cziráky-palotában.¹⁹ A helymegjelölés után, az alkalomhoz kötődően sokszor olvasható egyéb információ is (ki volt még ott, mi történt, kivel, mit beszélgetett stb.), de a legtöbbször egyszerűen csak ennyi szerepel: „Bei Louis B.” Ez a legrövidebb bejegyzés-típus (olykor a *bei* helyett *zu* előljárósóval) nem szűken kettejük személyes találkozására utal, hanem Széchenyinek a Batthyány-házban való kevésbé formális megjelenésére, hiszen ilyen alkalmakkor hol Batthyány feleségével, Zichy Antónia grófnővel, hol sógornőjével, Zichy Karolinával, hol mással a társaságukban találkozott. Természetesen ugyanezt a helyszínt jelölik az olykori „*bei Louis und Tony B.*” és „*bei Tony Batthy*” vagy az előforduló „*bei den zwei Schwestern*” kifejezések is (általában). Valószínűsíthető, hogy ezek közül a legrövidebb tényközlő adatok közül több abba a csoportba tarthat (csak a naplóíró rövidített), amelyekben a gróf a látogatás jellegét is „*visit bei*,” „*Besuch(e) bei*” megfogalmazta. Azaz sok esetben kártyával vagy szóban megjelölt főúri társasági vizitról lehetett szó. Néha a napszakra („*Nachmittag bei*,” „*Abend bei*”) tett utalások egészítették ki a helymegjelölést, amelyekkel a gróf nyilvánvalóan nemcsak az időre utalt, hanem arra is, hogy nem alkalmi (reprezentatív) jellegű volt az együttlét, hanem csak megszokott szalon-időtöltés. Máskor a Batthyánynál elköltött étkezések („*Esse bei*,” „*Souper bei*,” „*Diner bei*”) lettek regisztrálva, megnevezve a közös déli, koradélutáni étkezésüket (*Essen* – sokszor nem az időre, hanem a megszokottságra, de azért társaságra utalóan); vagy az estebédet (*Diner* – sokszor alkalmi közös étkezést jelölve). S természetesen az esemény jellegét („*Tanz bei*,” „*Soireé bei*,” „*Ball bei*” stb.) is megnevezte a különböző társas eseményekre meghívást kapó s ott szórakozó gróf. Azaz a *Batthyány* szó Széchenyi naplójában a legtöbbször azt a személyt/helyszínt jelöli, akinél/ahol a gróf igen sokszor az idejét töltötte, vizitált, ebédelt, estebédezett, fogadáson, táncos mulatságon vagy estélyen, olykor bálon vett részt.

Körülbelül feleannyiszor (de igen sokszor) szerepel *Batthyány* neve úgy a naplóban, hogy ő időzik Pozsonyban diétánként változó szintereken *Széchenyinnél* (pl. Sina György palotájában), vagy Pesten az Ullmann-féle házában, a Duna partján az egykori Rakpíacon. A formulák pontosan ugyanazok, csak nem mindegyik változatra találtunk itt példát. A „*Louis B. bei mir/bei uns*” alapmegfogalmazás mellett a „*...besucht mich*,” „*zu mir*,” „*Abend bei uns*,” „*Essen bei mir*,” „*Diner bei uns*,” „*Soireé bei mir*” „*Grand diable [itt estély] bei uns*” (stb.) összefüggésében sokszor rövid tényközlésként szerepel Batthyány Lajos neve. A har-

¹⁸ Széchenyi a fiatalabb gróf nevének leírásában nem volt következetes, de ahogy egyre sűrűbben jegyezte le a naplójába, úgy szokta meg a kézenfekvő rövidítési módokat. Először (1831-ben) alig ismerve a *Bathianyi*, *Louis Bathiányi*, *Bathiányi* változatokat írta le, utóbb (1832) még a megkülönböztetésre hangsúlyt téve *Ikervarer Baty*.-nak nevezte, majd újabb változatokat rögzített: *Louis Bathianyi*, *L. Bathiany*, és később az *L. Bath*., *L. Bathianyi* formákkal tette teljessé a palettát. A kapcsolat intenzív szakaszától fogva variálódtak a rövidítések, *Louis Bath*., *Louis Batthy*., *Louis Bath*., *Bath. L*., *Louis B*., *L. Batthyány*, *L. B*., míg végül a változatoknak az olykori feltűnése mellett a *Louis B*. és az *L. B*. monogram lett domináns. Széchenyi általában nem tett pontot a rövidítéseihez, itt a nyelvi egységesség szempontja miatt pótoljuk.

¹⁹ Molnár András: *Batthyány Lajos gróf életútjának magyarországi és külföldi helyszínei*. Honismeret, 35. évf. (2007) 6. sz. 13–17.; Molnár: *Viam meam persequor*, 84.

madik színtér, Károlyi György pozsonyi háza s még inkább pesti palotája, ahol rendszeresen ugyanezekben a nyelvi konstrukciókban olvashatjuk *Batthyány* nevét, általában úgy, hogy az *oda menő, ott vizitáló, bálozó* Széchenyi vele is találkozott (általában már ott volt). A hely megjelölésére a naplóiíró sokszor Károlyi György („*bei G. Károlyi*”) nevét használja, de általában a „*bei C. K.*”, „*bei C. Károlyi*” rövidítés (Caroline Károlyi, azaz Zichy Karolina) vagy a „*zur Kis grófnő*” megnevezés szerepel a naplóban; például egy ritkább találkozási forma a villásreggeli: „*Déjeuner bei C. Károlyi*” összefüggésében. Széchenyi és Batthyány ott is igen sűrűn találkozhatott, de konkrétan Batthyány neve a másik két helyszínhez viszonyítva kevesebbszer tűnik fel: a *bei L. B.*-nek kb. a negyede, a *bei uns*-nak a bő fele ez a naplóadat.

Ezekben az esetekben feltételezhetjük, hogy a megjelöltnél gyakrabban voltak együtt, hiszen a naplóiíró sokszor csak az alkalmat rögzítette nevek nélkül. A társasági életre vonatkozó regiszter jellegű naplóvezetésben a kulcsmozzanat az *én* esetében a *hol* (azaz *kinél*), illetve a *nálam* esetében hogy *milyen alkalomból*, s hogy esetleg *kik*. Ha Széchenyihez jöttek, akkor ő általában csak az eseményt nevezte meg (*essen, soireé, diner ... bei mir* stb.), olykor a létszámot s ritkábban egy-két nevet. Az viszont nyilvánvaló, hogy ha ő volt meghívva valakihez, vagy vizitált, akkor a helyszínt mindig leírta. Nagyjából, ha a „*bei mir*” típusú név nélküli alkalmakat összeadjuk a Batthyány Lajosra közvetlenül utalókkal, akkor a „*bei Louis B.*” mennyiségéhez hasonlatos (némileg kisebb) számot kapunk. A Károlyi Györgynél tett közös időzésük mindenképpen kevesebb lehetett, de itt is világos, hogy ebben a naplóiírói relációban a további személyek csak mellékszereplők. A nagyobb szabású (tömesebb) alkalmakkor nyilván kevesebb az esélye, hogy több jelenlévőt, esetleg a legfontosabbakat név szerint rögzítse. Bár Batthyányt a naplóiíró kitüntetett figyelemben részesítette, s valóban olyan nagyobb rendezvényeken is sokszor emlegette a nevét, amikor nyilván csak egy-két reprezentatív, számára *fontos nevet* volt tere, ideje kiemelni, de mégis valószínűsíthető, hogy a harmadik színtéren (Károlyi-palota) a megjelöltnél többször összehívtak. Széchenyi egyébként nagyon sokszor volt Károlyiéknál, és ismerve a két Zichy nővér családjainak közéleti-társasági szimbiózisát, valóban ott érhetette (a lejegyzettnél) többször Batthyány Lajost.

Találkozásai száma a Károlyi-rezidenciákban így sem jelentéktelen, s kicsivel több, mint a pozsonyi és pesti társasági életben másoknál levő összes alkalommal (*bálokon, estélyeken, esetebédeken, délutánokon, viziteken* stb.) bekövetkező együtlléteik. A korábbiak miatt gyanítható, hogy a „*bei xy*” jellegű esetekből, azokból, amikor mindketten egy időben (esetleg beszélgetve, egymásra reagálva – „*mit Louis B.*” vagy Batthyány csak megemlítve) vettek részt a főúri társaság formális és megszokott alkalmain, is több lehetett, mint amennyit a naplóiíró lejegyzett. Egy-két ilyen esemény erejéig a főúri társaság minden számottevő háza részt vett a körforgásban. Itt csak azokat a helyszíneket említjük, amelyek dominánsan szerepelnek a Széchenyi-naplóban, s amelyeken egyszerre (leírtan vagy valószínűsíthetően) együtt voltak. Pozsonyban és Pesten rajtuk kívül „*Tini*” vitt nagy társasági központot, Pozsonyban „*Rosine*” (gr. Eszterházy Józsefné) rendezett (kevesebb, de) fényes ünnepélyeket, azután „*Aspasie*” (gr. Eszterházy Kázmérné). Pesten pedig gyakrabban „*Resy Orczy*” (b. Orczy Lőrincné) – sokszor együtt „*Resy*” Wenckheimmel (b. Wenckheim Józsefné) – és „*Lisy*” (gr. Batthyány Imréné) hívta meg az alkalmaira. Az arisztokrata hölgyek központi-társasági szerepe Pozsonyban és Pesten is meghatározó volt.²⁰

²⁰ Született Esterházy Leopoldina hercegnő, Barthodeiszky Rozália bárónő, Montval Aszpázia bárónő, Batthyány Teréz grófnő, Orczy Teréz bárónő és Majláth Erzsébet grófnő.

A Széchenyi naplószövegekben Batthyány relációjában megjelenő *nála* („*bei Louis B.*”), *nálam* („*bei mir*”) és *náluk* („*bei C. K.*”) helymegjelöléseknek a sűrűsége azonban arra utal, hogy – a rengeteg egyéb meghívás mellett – kettejük érintkezése a Batthyány-, Károlyi-, Széchenyi-házak háromszögében zajlott. Ez a mágnáskör igen aktív és egybefonódó színházi társas-életet élt Pesten.²¹ A Pesti Nemzeti Színházban a gróf huzamosan a 29. páholyt, Károlyi György és Batthyány Lajos pedig (1845-től) közösen a 28-ast bérelte. A Német Színházban pedig Károlyi és Széchenyi bérelt felesben. S természetesen az előadásokat nézve (Széchenyi szóhasználatával) az „*Ung Theater*” vagy „*Teutsche Theater*” páholyaiban – ahol rendre meglátogatták, ahová meghívták egymást – alkalom adódott az intenzív társadalmi-közösségi életre.²² Olykor lejegyezte a naplójában a darabok címét, és egy-egy szóval minősítette az előadást, de általában a társasággal kapcsolatos megjegyzéseket tett. A páholy- és beszélgetőpartnerei nevét rögzítette, egy-egy közlésfoslánnyal kiegészítve. Petrichevich Horváth Lázár a pesti szalon-életéről szóló beszámolójában (1841. április) „helyes szokásnak” nevezte azt a metódust, hogy „az estélyek rendszerint színháztér után kezdődnek,” mert így a színháztól nem vonódnak el a páholyok „bájló lakói”.²³ Széchenyi maga is sokszor így élte meg estéit, a színház után következett valamely estély vagy fogadás, s utána esetleg még férfitársaságban a Kaszinóban időzött.

Pozsonyban a „mágnáskaszinó”, majd az ellenzéki főrendeket tömörítő „kiskaszinó”, amellyel, hogy politikai klubként működött, a társas életnek is keretet adott, mivel ott a politikai-stratégiai megbeszélések mellett fogadásokat is tartottak, ebédeltek stb. Széchenyi és Batthyány kapcsolatában azonban igazán hangsúlyosan ez a szintér társasági jelleggel Pesten jelent meg. A Nemzeti Kaszinóban („*Im Casino*”), gyakran voltak együtt, beszélgettek, kártyáztak, vagy részt vettek az ott megrendezett *dinere-ken*, *bálokon*. Az idősebb grófnak sokszor napzáró, késő esti, éjjeli társas pihenő-, játszó, beszélgető-helye volt a Kaszinó, s bár Batthyány, úgy tűnik, nem vette igénybe olyan gyakran az intézmény szolgáltatásait, de néhány fontos találkozásuk ott játszódott le. A Széchenyi-naplóban megfigyelhető tendenciával teljesen megegyezően írta le a kaszinóbeli életet Petrichevich Horváth Lázár idézett cikkében: „A kaszinót szorgalmasan járják uraink. Francia szalonok kedvenc-játéka – az écarté – kezd divatjátékká válni asztalainál. A péntekenként ugyanott tartatni szokott aláírási lakomák keresettek és vidámak; magyar szellem bélyegezi azokat általában; fűszereik pedig lelkes pohárköszöntések és zajos fesztelenség. A hosszas virrasztást kedvelő gentlemanek nagy része éjenként is oda szivárog – az estélyek után – hol gyakran komoly s többnyire élénk társalgás közötti hideg vacsorák után néha kakasszó lepi meg a Havanna füstjét élvező urakat.”²⁴

Találkozásainak voltak olyan egyedi-egyszeri formái is, amelyek egy-egy társadalmi eseményhez kötődtek vagy csak ritkán fordultak elő. Olykor mágnás-köreikkel kiránduláson vettek részt, vidéki látogatást tettek, együtt ebédeltek (de nem egymásnál), kikocsiztak, közös sétát tettek (hol ketten, hol többedmagukkal) a ligetben vagy valamely promenádon;

²¹ Pozsonyban az 1839–1840-es diéta idején Széchenyi a ritka alkalmakkor „*Tini*” páholyából figyelhette az előadást.

²² A Széchenyi-család, jelesül Crescence magyar színházi aktivitására érdekes példa Vörösmarty Mihály két verse: *A színház nemtője* (1837), *Az elmaradók* (1838); lásd még: Székely György (főszerk.), Kerényi Ferenc (szerk.): *Magyar színháztörténet. 1. köt. 1790–1873*. Budapest, 1990. 264., 292.; Kerényi Ferenc: *A színház mint társaséleti színtér a 19. századi Budapestben*. Budapesti Negyed, [46. Társasélet Pesten és Budán. Szerk.: Fábri Anna] 12. évf. (2004) 4. sz. 67–89.

²³ P. Horváth L. [Petrichevich Horváth Lázár]: *Salon-élet*. Pesti Hirlap, 1841. április 10. [Értekező] 239.

²⁴ P. Horváth: *Salon-élet*, 239.

vagy részt vettek valami rendezvényen. Előfordult ezek között közös lovaglás vagy sportolás (evezés) is. Az azonban föltűnő, hogy a testedzést társaságban kedvelő idősebb gróf csak 1847 augusztusában konstataálta egy dunai fürdőzés alkalmával, hogy Batthyány Lajos „jól úszik”. Ennek örömeére másnap már „3 Batthyányval” (Gusztáv, Kázmér, Lajos) úszott le „az Ullman háztól a híd alatt a Depini fürdőig”.²⁵

A naplószövegek jellegéből kiinduló elemzésünkben a Széchenyi–Batthyány kapcsolat színtereit kezdtük feltérképezni. Ezen az úton továbbhaladva számba kell vennünk azokat a helyszíneket, amelyek, bár mennyiségi tekintetben a naplóban nem lényegesek, de a főrangú társaság életmódjából következően fontosak.

Szükségszerű volt a 19. század első felében, hogy két magasan jegyzett nyugat-dunántúli mágnás saját vidéki körében találkozzon. A főúri kastélyok családi és társasági eseményei, a vidéki vadászatok és ünnepélyek erre mindenképpen alkalmat teremtettek. Az ilyesfajta találkozásnak vagy a regionalitás (bejárható távolságból „elvárt” volt a „szomszédos” mágnások invitálása), vagy a rokonság (esetleg a személyes kötődés) lehetett a megszokott feltétele. Az ő esetükben az alapfeltétel teljesült, hiszen kastélyközpontjaik (Cenk és Ikervár) igen közel voltak egymáshoz. Nem véletlen, hogy alig félévvel azután, hogy Batthyány átvette atyai örökségét, és kilépett a császári–királyi hadseregből (1831. február–április), kölcsönösen túlestek az első viziteken. Legelső találkozásuk tehát 1831 szeptemberében előbb Cenkén (17–18-án), majd Ikerváron (20–21-én) társadalmi kötelezettségeikből következtek. Ismeretségük meg is maradt ebben a keretben (ezen a szinten), s az 1839–1840-es országgyűlésig ritkán érintkeztek: egyszer-kétszer Pest, Pozsony, majd egyszer Bécs összefüggésében említi Széchenyi naplója Batthyány nevét.²⁶ Mindketten sokat utaztak ebben az időszakban, Széchenyit lefoglalta szerteágazó tevékenysége, de mivel köztudott, hogy Lajos gróf házassága (1834) után, főleg ifjú felesége, Zichy Antónia energikus működése által társasági központot teremtett, az adatok kicsiny száma megerősíti a feltételezést: nem törekedtek különösen egymás köreibbe. Bár Széchenyi minősítő megjegyzése első találkozásukkor (1831. szeptember 17.: „Batthyány a céljainkra nem sokat ér – ezt gyanítom.”) és az ifjabb gróf tiszteletteljes, a cenki élményre visszautaló levele (1831. november 9. Ebben azt fejtegette, hogy milyen „szép lenne Önt [mármint Széchenyit] nemes törekvéseiben támogathatni”) megengedne egy olyan feltételezést, hogy talán egyoldalú volt az érdeklődés hiánya, de túl korai és túl esetleges ez a két szöveghely ahhoz, hogy általuk a kapcsolat (inkább kvázi ismeretség) milyenségére következtessünk. Sőt Széchenyi már a következő esztendőben finomította véleményét, amikor megállapította a Nemzeti Kaszinó új részes-tagjáról, hogy „jó a mi intézetünkbe”, és Pesten a szokásos elhagyatottság-élménye ekkoriban egyszer így tört elő: „Estély Batthyány L-nél! Miért vagyok a házból [körükből] kizárva – alkalmasint nem tudom.” Egyetértve Molnár András arányos elemzésével csak a kapcsolat nem túl intenzív jellegét regisztrálhatjuk. Az 1838. októberi újabb ikervári–cenki kölcsönös vizitek még ugyanennek a formális-kellemes vidéki mágnás életformának a velejárói lehettek. Széchenyi szűkszavú naplóbejegyzésein túl ezt erősíti

²⁵ Néhány példa ezekre: *Gróf Széchenyi István naplói* 5, 293. (kirándulás a pozsonyi Czikker Gartenba); 296. (Batthyány „cserbenhagyta az evezésben”); 309. (lovaglás és séta politikai beszélgetéssel); 6, 622–623. (közös útszások).

²⁶ *Gróf Széchenyi István naplói* 4., 214–216., 251–252., 264., 591., 625., 638., 644., 5., 211., 215., 250., 253., 273., 278.

Petrichevich Horváth Lázárnak a cenki napról szóló jegyzete és Batthyány Lajos röviddel utóbb keltezett szívélyes invitálása a soron következő vadászatára.²⁷

Kapcsolatukat a politika tette igazán dinamikussá, hiszen 1839-ig csak elszórtan, évi egyszer-kétszer találkoztak, az 1839–1840-es diéta idejének szűk egy évében (júniustól májusig) viszont több mint hetven alkalommal szerepeltette Batthyány nevét kötetében a naplóíró, s ennek a zöme is a november–április közötti szakaszra esett. Ekkor alakult át kapcsolatuk egy főnemesi kvázi ismeretségből intenzív viszonyná. Ez minőségi változást hozott az ikervári–cenki vizitekben is. A sikeres országgyűlés után gesztusértékű látogatásokat tettek egymásnál 1840 nyarán–őszén: Széchenyi ekkor (augusztus 7.) tekintette meg a péterfai cukorgyárat, Batthyány pedig részt vett augusztus 20-án Cenken azon a nagyobb szabású (Szederegylet) bázisépítés céljából. A magáneseeményt joggal értelmezte Környi Attila kapcsolódó tanulmányában politikai kontextusaiban. Batthyány valóban kitüntetett szereplője volt ekkor Széchenyi stratégiájának, hiszen a sikeres országgyűlés után az optimizmus és az együttműködés lehetősége hatotta át viszonyukat. Nem véletlen, hogy a naplóíró őt is („*Bathy*”) az eljött „*nevezetesebb*” személyek között említette meg. Utóbb október 10–11-én Batthyány a feleségével időzött Cenken, s az ott megrendezett Szederegyleti Ülés után másnap délig nála maradtak.²⁸ 1841-ben ismét a szeder-ügy teremtett találkozási alkalmat közöttük. Július 24–25-én a Soproni-Vasi Szederegylet formális megalakulásán vett részt Batthyány Cenken, majd az október 13-i soproni ülést követően időzött nála. S a hónap végén megtörtént az illendő családós vizitváltás is (a naplóban csak tényszerűen említve: október 24., 28–29.). Az 1842. július 16–17-i ikervári Széchenyi látogatást hosszú ideig ilyenforma betoppanó-vendéjárás nem követte.²⁹ Bár Széchenyi megszervezett egy politikai találkozót Batthyányval és Deákkal Ikervárra, s ott 1844 húsvétján (április 7–8.) sikeresen mozdította elő „kétgarasos” tervének ellenzéki támogatását, az évi megszokott vizitek 1843–1846 között nem került sor.³⁰ Mivel évi egy-két eseményről van szó, az „elmaradásuk” esetlegesnek tekinthető, s befolyásolhatta a történéseket az, hogy nem egy időben tartózkodtak birtokaikon, utaztak stb. Mégis tendenciózusnak hat, hogy Széchenyi nagy centrumteremtő próbálkozása (1840–1842) idején minden évben meglátogatta Bat-

²⁷ Vö. Molnár: *Viam meam persequor*, 76., 78–80. A források a már megjelölt Széchenyi naplóléhelyeken kívül: Bártfai Szabó László (szerk.): *Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez. 1808–1860. 1–2. köt.* Budapest, 1943. 1. köt. 145.; Bárány Petrichevich Horváth Emil (közli): *A Petrichevich család naplói. 2. rész, III. köt., Petrichevich Horváth Lázár naplója az 1837–38. évekről.* Budapest, 1941. 58–59.; *Viam meam persequor. [...] Beszéddek levelek írások (1824–1848.)* 347–348., 350. A vadászon Széchenyi nem vett részt, éppen Cenken volt társasága: *Gróf Széchenyi István naplói* 5, 213.

²⁸ *Gróf Széchenyi István naplói* 5, 396., 398–399., 409.; Környi Attila: *A politikus magánélete. Gróf Széchenyi István névnapja 1840-ben.* Arrabona, [A Xantus János Múzeum és a Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Évkönyve 1995.] Múzeumi közlemények 34. (1995) 55–97. Molnár András egy titkosrendőri jelentésre hivatkozva állapítja meg, hogy Széchenyi a társasággal együtt átment (augusztus 25-én) Ikervárra, s ott részt vett a Batthyány szervezte „ellenzéki” jellegű negyvenfős vendégségben. A Széchenyi-naplóban nincs erre utalás, aznap Horpácsra ment, s mivel ezt az eseményt (ha valóban ott volt) bizonyosan említette volna diáriumában, a dilemmát jelenleg nem tudjuk föloldani. Vö. Molnár: *Viam meam persequor*, 122–123., 125.

²⁹ *Gróf Széchenyi István naplói* 5, 489., 505., 507., 614.

³⁰ Az ismert esemény rövid összefoglalásai: Molnár: *Viam meam persequor*, 180–181.; Széchenyi és Deák kapcsolódó levelei: SzIM VI. köt. *Gróf Széchenyi István levelei* 3. köt. Összegyűjt., jegyz.: Majláth Béla. Budapest, 1891. 262–265., 269., 273–275.; a naplóbejegyzések: *Gróf Széchenyi István naplói* 6, 52.

thyányt kastélyában, viszont utána a bonyolultabb politikai periódusukban nem, s egy közeledési időszakban, 1847 nyarán pedig ismét (átutazóban) járt nála.³¹ Találkozásaik vidéki helyszínei között feltűnik a Károlyiak néhány kastélya (*Fót, Csurgó*) vagy más főúri családok rezidenciái (*Cseklész*), illetve az ismert pihenőhely, *Vöslau*; s az 1843–1844-es diéta idején a Pozsonyhoz közeli alsó-ausztriai *Haimburg*, ahol akkoriban Zichy Karolina tartózkodott.

Bécs alig-alig volt színhelye a két reformer gróf kapcsolatának, egyszer-egyszer mintegy véletlenül futottak ott össze: „*Batthyányt találok [itt]. Randevút adok neki, hogy lássa az operában [Batthyány] Júliát.*” A fellelhető, egy-két közös bécsi pillanatuk („*nálam*”, „*ebéd*”, „*színházi páholyban*”) nem volt jellegzetes, éppúgy megeshetett volna velük Pesten is.³² Pedig két nyugat-dunántúli, nagy presztízszű, gazdag (és nem utolsósorban katolikus) magyar mágnás sűrűn találkozhatott volna a császárváros báli szezonjain, a főúri szalonokban vagy a Burg reprezentatív rendezvényein, esetleg az audienciák, hivatalok közegében. Valószínűleg máskor, más bécsi körökben forogtak. Széchenyi elég gyakran utazott oda (1827-től Pest lett az elsőszámú lakóhelye), s akkor a Metternich-szalón is megnyílt előtte (helyesebben: bebocsátást nyert), azaz a legelőkelőbb bécsi körökben forgott, részben a kancellár harmadik feleségének, Zichy Melanie-nak köszönhetően. Batthyányval itt az 1840-es években nem találkozhatott, már csak azért sem, mert a személye a következetes ellenzéki magatartása miatt a bécsi udvarban egyre inkább „gyűlöletes” lett. Egy rövid (1846-os) történettel érzékeltethetjük, hogyan viszonyult a konzervatív (aulikus-hivatalnok) politikai elit Batthyány-körének bécsi pillanataihoz. 1846 májusában a Bécsben időző két Zichy-hölgynek előbb Esterházy Pál herceg ajánlotta fel páholyát és pottendorfi vendéglátását, majd a Liechtensteinek báljára lettek hivatalosak. Apponyi György alkancellárnak, aki éppen „*az ellenzék szétzúzásáról*” vizionált Széchenyinek, az „*arcába szökött a vér*”, amikor a reformer gróftól meghallotta e híreket. Apponyi tehát politikai ügynek tekintette a „honleány” grófnőknek szóló társasági figyelmességeket, és felháborodott azon, hogy bécsi előkelőségek meghívásaikkal legitimé teszik Batthyány-körének ellenzéki-nemzeti irányvonalát.³³ Széchenyi és Batthyány bécsi találkozásainak „elmaradása” mögött nyilván az a tendencia is szerepet játszott, hogy a több-laki életet élő magyar mágnástársadalom egy (már nem is jelentéktelen) része a „szezón” egészét (vagy egy részét) Pesten töltötte.

Összességében megállapíthatjuk, hogy a Batthyányra vonatkozó Széchenyi-naplóbejegyzések (kb.) 70–75 százaléka valamilyen társasági színtérhez kötődik, s egy jó részükben a fiatalabb gróf neve az együttlétre utaló adatrögzítő mondatban jelenik meg. Nyilván nem pontosak a regisztrarányok, mivel a naplóíró számára csak bizonyos színtereken volt „hírértéke” Batthyány jelenlétének, de az adathalmaz súlya miatt mégis érdemes hangsúlyosabban figyelni arra a jelenségre, hogy vitatkozás-beszélgetős találkozásaik döntő részben a pozsonyi és pesti mágnás-világ társasági színterein zajlottak le. Valójában sok időt töltöttek együtt intézményes keretek között is, elsősorban az országgyűlések üléstermeiben és konferenciáin vagy más politikai fórumokon, másodsorban pedig a különböző társulatok, egyesületek gyűlésein. Az előbbi (politikai intézmények) esetében feltételezhetjük, hogy alulreprezentál a napló, az utóbbiban (társulati tér) pedig valószínűsíthető, hogy (nagyjából) pontosan rögzíti találkozásait. A jelenség könnyen magyarázható: az intéz-

³¹ *Gróf Széchenyi István naplói* 6, 591.

³² *Gróf Széchenyi István naplói* 5, 273., 407.; 6, 398.: „*bei mir Louis Batthyanyi*”, „*Esse im Schwan mit Louis B.*”, „*Bei Julie B. in der Loge. [...] Louis B. kommt hin – ist sehr lieb.*”

³³ *Gróf Széchenyi István naplói* 6, 382–383. (1846. május 27–29.)

ményes politika világa ülésnap munkakapcsolatot teremtett közöttük, ezért nyilván a napi rutin nem lett a naplóban rögzítve, Széchenyi csak akkor tett Batthyány szereplésére utalást, amikor valamilyen különleges specialitás fűződött hozzá. A társulatok ülései alkalomszerűek voltak, s mivel mindketten fontos vezetői, elnöki (reprezentatív), máskor szervezői feladatot láttak el, így valószínű, hogy a naplóról a megnevezettek között általában szerepeltette (ha ott volt) Batthyány nevét.

A napló anyagát mindenesetre az önmagában is jelentőssé teszi, hogy a fiatalabb gróf jelenléte benne nagyon nagy mennyiségű. 1839-től fogva Batthyány az egyik legtöbbet megnevezett Széchenyi „napló-hős” lett. Látványos jele ennek, hogy az 1844–1848 közötti, lényegében négy évet felölelő Viszota-féle kötetben kimagaslóan a legtöbbször Apponyi György és Kossuth Lajos mellett az ő neve szerepel, még a családtagokat is figyelembe véve. Pedig nem is ezek az évek jelentették kapcsolatuk „csúcsideszakát”, hanem az 1842-es év. Akkor Széchenyi centrumteremtő politikai kísérlete és társasági köreik összekapcsolódása s persze hosszabb pesti együttlétük miatt *több mint száz* napra vonatkozóan jegyzett fel valamit Batthyányról (néha csak róla gondolkodva). Általában ha mindketten Pozsonyban vagy Pesten hosszabb ideig egyszerre tartózkodtak, havi 8–10 (intenzívebb szakaszokban 12–14) találkozásra került sor közöttük. A bejegyzések megoszlása elsősorban a tér/idő összefüggésből következik, de politikai, társulati együttműködésük/ellentétük állapota és társasági életük sajátos ritmusa is döntően befolyásolja a naplószövegek aktuális számát; mondhatni: a kapcsolatuk intenzitását.

A már értékelt pozsonyi időszak után 1840 második felében vidékre költözéseik, bécsi időzéseik miatt esetlegesen tartózkodtak egy közegben, s ugyanez mondható el 1841-ről is. Ezért a cenki–ikervári viziteknek nagyobb jelentőséget kell tulajdonítanunk. A nagyon intenzív – fentebb említett, alább vizsgált – 1842-es évet Széchenyi centrum-kísérleteinek kudarca (1842. október–december) zárta le. Ezt némi visszaesés, rövidebb fellendülési szakaszok (1843. március–április, december, 1844. március–május, 1844–1845 fordulójától márciusig), majd utazások és hosszabb terheltebb időszakok követték. Az 1845 végi, 1846 eleji mélypont után ritkán voltak egy időben egy helyszínen, de azért valami lassú kiegyensúlyozódás megfigyelhető. A negatív időszakokat, illetve azokat, amikor tudatosan kerültek (vagy nem keresték) egymás társaságát, nehezebben ragadhatjuk meg, mert Batthyány mozgásait, el- és visszautazásainak időpontját kevésbé ismerjük.³⁴ Csak a naplóról meg-megnyilvánuló kirekesztettség-élménye („*kizárva*”, „*engem nem hívtak meg*”) jelzi, hogy a találkozások hiánya mögött eltávolodás húzódik meg. A legintenzívebb szakaszok viszont biztonsággal behatárolhatók. Egyrészt 1842 decemberében regisztrálhatunk nagyon magas (21) naplóutalás számot, másrészt pedig 1847 augusztusában. Akkor az idősebb gróf az augusztus 13. és 31. közötti időszakban 12 napon 24-szer foglalkozott (külön-külön) az Ellenzéki Párt vezetőjével.

Az összefüggés nyilvánvaló: 1842 decemberében Széchenyi még egy kétségbeesett kísérletet tett arra, hogy az ifjabb gróft maga mellé állítsa a kossuthi irányvonallal szembeni küzdelmében. 1847-ben pedig Kossuth Lajos Pest megyei követjelöltsége s abban Batthyány szerepe készítette fokozott figyelemre. A két nagyon intenzív szakasz tehát a politika hatására jött létre, s mindkettőnek érdekessége, hogy nem diétai időszakhoz kapcsolódott, hanem egy konferenciázós pesti periódushoz, s bennük Batthyáynak a politikai orientációkhoz (s Kossuthhoz) való viszonya mutatkozott meg erőteljesen és új szinten. A másik fontos mozzanat, hogy mindkét esetben a találkozások tudatos keresése mellett, a bejegyzések

³⁴ Széchenyi olykor tájékoztat minket róla („*Louis B. ist ankommen*”), ezzel is kifejezve ráirányuló figyelmét. Erről alább még részletesebben szövegek.

számát az ifjabb gróffal kapcsolatos gondolatok, hírek lejegyzése és saját értékítéleteinek a megfogalmazása gyarapította. Azaz leginkább Széchenyi koncentrált, Batthyányra irányuló figyelmét mutatja a naplóban való intenzív jelenléte.

Mivel tanulmányunkban a (kidolgozott, ismert) politikai kapcsolattörténet mellé szeretnénk a viszonyukat árnyaló szempontokat állítani, itt nem vizsgáljuk részletesen a politika színterein megmutatkozó közös történetüket. Éppen csak a kezdeti időszak elemzésével villantjuk fel, hogy az 1839–1840-es országgyűlésen elmélyülő ismeretségük miképpen alapozta meg azt, és rövid kitekintésekkel utalunk e színtér működésére.

Mint fentebb láttuk, a két gróf formális-főnemesi kapcsolatát az 1839–1840-es diéta alakította át. Elsősorban Batthyány aktivitása okozta, hogy Széchenyi vele szorosabb társas érintkezésbe került, hiszen már 1839. június 16-án „összejövettel” szervezett a mágnásoknak, és tudatosan törekedett egy hatékony főrendi ellenzéki csoport megszervezésére. Másrészt Széchenyi is igen kezdeményezően lépett fel Pozsonyba érkezése után (június 9.), és nap mint nap lejegyezte, hogy *hányan, kik* ebédeltek nála, *hol* vizitált, s hamarjában *dinerek* és *soireék* sokaságát adta, amelyeken többször Batthyány nevét is kiemelte. Széchenyi naplója alapján megállapítható, hogy a *mágnáskaszinó* szervezése teremtette meg a diéta első hónapjaiban közöttük a rendszeres érintkezést, de annak összejöveteleit még saját szállásaikon (többnyire Batthyánynál, olykor gr. Eszterházy Kázmérnál, hg. Odeschalchi Ágostonnál) tartották. Utóbb, amikor (november 1-jétől) zártabb és intézményesített formában kaszinóztak, s ebből a célból igénybe vették a Dóm téri Strohmayr-házat, akkor már a mágnásellenzékét összefogó közvetlen politikai célú társasági színtér (Széchenyi naplójában: a „*Kis Casino*”) elkülönült a főúri házak szalonvilágától. A naplóíró innentől igen sok lejegyeznivalót talált Batthyányról, történéseket rögzített, olykor a megnyilvánulásait, ritkán beszédeit kommentálta, máskor politikai értékrendjét minősítette, azaz naplószövegeiben megélte (megteremtette) az együttműködésre és rivalizálásra, egyetértésre és stratégiai ellentétre egyaránt példát adó politikai kapcsolatukat.³⁵

Valójában itt/ekkor ismerhették meg mélyebben egymást és nézeteiket. Együttműködésük ideológiai-politikai kerete rendben volt, hiszen Batthyány Lajos következetesen a nemzeti-liberális reformok képviselőjeként lépett föl. Beszédeiben a szabad tulajdon, a polgári jogegyenlőség, az érdekegyesítéssel megteremtendő modern nemzeti közösség stb. mellett érvelt. Széchenyi így nyugtázta az alapkérdésekben való egyetértésüket: „*Lovagolok s sétálok Batthyány Lajossal. Az »igen vagy nem« felől tisztában vagyunk, a miképpen felől: »Koncentráció, – magyar és alkotmányos érzületet kiterjeszteni – divatba hozni«.*” A naplóíró a közös alappal kevésbé foglalkozott, s két dicsérő mondatát leszámítva – az egyikben Batthyányt és Deákat *Washingtonhoz és Franklinhez* hasonlította – az nem is ragadható meg az országgyűlés idejében diáriumában.³⁶ Ez a tendencia utóbb is így maradt, hiszen nyilvánvalóan az őket összekötő értékvilág, jövőkép a természetes „állapot” mezőjébe került, s mindaz, ami a naplóíró számára (a viszonyukban) érdekes volt, e fölött mozgott.³⁷

³⁵ *Gróf Széchenyi István naplói* 5, 287–382.

³⁶ *Gróf Széchenyi István naplói* 5, 305., 308., 373.; Batthyány beszédei és elemzésük: Molnár: *Viam meam persequor*, 95–101., 351–405., Erdődy: *Batthyány Lajos*, 20–31.; bővebb összefoglalás Széchenyi diétai szerepéről: Friedreich: *Gróf Széchenyi István élete*, 430–440.

³⁷ A közös cél csak áttételes formában került olykor lejegyzésre. Erre példaként az ikervári Széchenyi–Batthyány–Deák konferencia (1844. április 9.) naplószövege kínálkozik: „Ha megfosztanak ama illúzióimtól, hogy Magyarországból lesz valami, tüstént felhagytok mindennel” – idézte a naplóíró az ifjabb grófot, de azért a különbségtéves érdekében hozzátette: „Deák és én nem remélünk semmit, – egyáltalában nem táplálunk illúziókat – mégis patrióták vagyunk.” *Gróf Széchenyi István naplói* 6, 52.

Látványosan kevés megjegyzést tett Széchenyi a konkrét diétai ülésekhez kötődően az ifjabb grófra. Ez nem meglepő, hiszen általában csak a saját beszédeire tért ki naplójában (regisztrálva azt, illetve röviden minősítve). Batthyány csak olyankor (de akkor sem mindig) került bele a napi napló-összefoglalóba, amikor valamely javaslat tőle indult el. Az 1839–1840-es diétán mindössze négy tartalmasabb megjegyzése vonatkozott Batthyányra a konkrét diétai munkához kötődően.³⁸ Az 1843–1844-es országgyűlésen sem annyira felsőtáblához kapcsolódó szövegekben, mint inkább a társasági közös-vitázó beszélgetésekben mutatkozott meg a Batthyányval való viszonya. Ezeknek az arányát az is növelte, hogy akkor hosszabb időintervallumokban nem tartottak felsőtáblai ülést. Az országgyűlési beszédekben fellelhető *egymást erősítő*, a másik szónoklatához *csatlakozó*, illetve azt *korrigáló*, esetleg *elvető* gesztusaik viszont fel-feltűntek a naplóban. Széchenyi sokszor regisztrálta Batthyány rá vonatkozó üzeneteit, érdeklény volt rá, de a diétavégi túlterhelt időszakban, amikor Batthyány többször is támogatta vagy részletkérdésekben vitázott vele (országos pénztár, vasút-ügy), már kevésbé figyelt az ifjabb gróf szavaira, el volt foglalva „kétgarasos” tervének kálváriájával.³⁹ A közvetlen diétai munka napló-lenyomatában az együttműködés látszik a legkevésbé, de más források alapján tudjuk, hogy az 1839–1840-es diéta sikereiben és az 1843–1844-es részsikereiben szerepet játszott (hol közös, hol párhuzamos) reformpárti fellépésük. Batthyány egy 1844-es levele erre tette a hangsúlyt, amikor a nem nemesek birtokszerzési jogának felsőtáblai támogatását „*Széchenyi és a centrum segítségével kivívott fontos győzelemnek*” nevezte, s deklarálta: „*a legfontosabb határozat, amely Magyarországon 100 év óta született*”.⁴⁰

Jellemző Széchenyi szelektálására, hogy amikor Batthyány a naplójában legelőször (1839. augusztus 5-én) megszólalt (igen kritikusan), akkor egy köpönyegforgató angol politikushoz (Francis Burdett) hasonlította a „legnagyobb magyart”. Nyilván nem a legelső politikai beszélgetésük volt ez a veszekedés – az idősebb gróf válaszul „*megfontolatlan izgatónak*” nevezte –, de tény: Széchenyinek ez volt a *legelső lejegyzett Batthyány-mondata*. A helyzetet „kimagyarázkodás” követte, mint ahogyan az 1839–1840-es diétai naplóban következő további összeszólalkozásokat. Többnyire nem ismerjük meg a viták eredetét, csak a lenyomatát látjuk: éles szóváltás, egy-két nap múlva „kimagyarázkodás” (és/majd) „kibékülés”. Ezek a legközvetlenebb napló-megnyilvánulásai annak a mérkőzésnek, amelyben Széchenyi kettejüket látta a főrendi ellenzék vezetése, illetve politikai irányának meg-

³⁸ Lásd: 1840. március 21., április 2., 15., 25.; továbbá még az alábbi napokra tett különböző utalásokat, anélkül, hogy az egyébként felszólaló Batthyányra reagált volna: 1839. július 24–25., augusztus 12., 26., szeptember 9., október 25., november 4., 1840., január 11., március 13., 14., 21., március 31., április 2., 22., 23., 30., május 9.; *Viam meam persequor. [...] Beszéddek levelek írások (1824–1848)* 351–405.; SzIM 2. köt. *Gróf Széchenyi István Beszédei*. Összegyűjt., s jegyz.: Zichy Antal. Budapest, 1887. 145–196.; Ferenczi Zoltán (kiadja:) *Gróf Széchenyi István kiadatlan beszédei az 1839/40iki országgyűlésről*, 622–645. *Gróf Széchenyi István naplói* 5. 299–383. és uo. Viszota Gyula részletes jegyzetei.

³⁹ A naplóban is megörökített esetek: 1843. júl. 7., 11., 13., szept. 7. [vö. Molnár András vonatkozó jegyzete. i. m. 451. Széchenyi naplója alapján nyilvánvaló, hogy Batthyány utalása rá vonatkozott], 1844. október 23., 28., a naplóból kimaradt helyzetek: 1844. augusztus 28., október 5., 11. (Széchenyi beszél), 24., 25., 29. (aznapi konkrét vitájukra sem tett utalást), 30., 31., november 7., 8., 10. Két ilyen esetnek 1839–1840-ben sem lett naplónyoma: 1840. március 31., április 11. Lásd: *Viam meam persequor. [...] Beszéddek levelek írások (1824–1848)* 389., 391–392., 436–451., 564–648.; *Gróf Széchenyi István Beszédei*, 168., 175–180., 267–468.; *Gróf Széchenyi István naplói* 5. 370., 373., 735–761.; 6. köt. 96–131.

⁴⁰ Batthyány ismeretlenhez írott levele 1844. november 10. Magyar fordításban közli: *Viam meam persequor. [...] Beszéddek levelek írások (1824–1848)*, 651.

határozása ügyében. Amikor az ifjabb gróf például a kiskaszinó számára elkészített programnyilatkozatát („*memoárját*”) benyújtotta, jegyzete szerint sokan „*megszéppentek*”, s ezt ő kedvező fejleménynek ítélte, mert ezzel Batthyány az ő „*karjaiba üzte az embereket*”. Máskor pedig megnyugodva azt regisztrálta: „*Mindenki L. Batthyány ellen van.*”⁴¹ Apró-cseprő összezőrdüléseik mögött már ekkor két markáns, büszke, vezetésre hivatott személyiség rivalizálása (olykor féltékenysége) ragadható meg, s természetesen azok a törésvonalak, amelyek politikai koncepciójuk és stratégiájuk különbözőségéből következtek.

Ellentéteiknek egyik oka az volt, hogy az ifjabb gróf a diéta elejétől igyekezett a felső-táblán egy szervezett főrendi ellenzéki-liberális csoportot létrehozni. Széchenyi viszont nem fogadta el az egyéni „meggyőződést” negligáló pártszerű politikai cselekvést, ragaszkodott függetlenségéhez. S természetesen azt sem vette egykönnyen tudomásul, hogy a főrendek között egy másik reformer mágnás teremtse meg az igazodási pontot, méghozzá az övétől eltérő koncepció jegyében. Elvi kérdéseket érintő hangsúlykülönbség volt ugyanis a fölfogásuk között. Amíg Batthyány a nemzeti önrendelkezés, az alkotmányos garanciák és a politikai intézmények kérdéskörében markáns ellenzéki álláspontot foglalt el, reformokat sürgetett, a megyék szerepét védte, a kormányzatot bírálta; addig Széchenyi – mivel az adott hatalmi-politikai helyzetben óvakodott ezek bolygatásától – hol az ellenzék mellett állt ki, hol az általa elképzelt centrum-szerep jegyében politizált. Felfogásuk és taktikájuk különbözősége megmutatkozott a Ráday-ügyben vagy az amnesztia kérdésében, de nagy szakadék mégsem alakult ki közöttük, mert Széchenyinek ez volt a „legellenzékibb” országgyűlése.⁴²

A napló tartalmas mondataiban ekkor (és utóbb is) a *Batthyányért* és/vagy a *Batthyányval való küzdelem* kivételését láthatjuk. Úgy tűnik, hogy ez a konstelláció nem pusztán Széchenyi lelki beállítódásának az eredménye (terméke), hanem a két reformer valóságos kapcsolatának lenyomata. A titkosrendőri jelentések az 1839–1840-es diétán több esetben is vetélkedésként interpretálták viszonyukat.⁴³ Természetesen vezethette a jelentésírókat valamifajta diverziós cél, de ebben az esetben nagy torzítást nem feltételezünk: híreik üzenete összhangban áll Széchenyi naplójával. Sőt, a jelentések a viszony egy-egy elemét kiemelve megragadhatóvá teszik a rivalizálás természetét is. Egyszer (1840) azt hangsúlyozták, hogy bár Batthyány a mágnásellenzék vezetője, de Széchenyi „ismét az ellenzék első embere akar lenni”, máskor (1841) azt, hogy az ifjabb gróf azért költözik Pestre, hogy ott Széchenyit megelőzze, háttérbe szorítsa. Egyik összehasonlításukkal pedig ráhibáztak az ellentét lényegére. Az egyik ágens így írt Batthyányról a szólásszabadság ügyében elmon-

⁴¹ *Gróf Széchenyi István naplói* 5, A nagyobb viták ritmusa: 303., 308. (1839. augusztus 5., 28.); 346–347., (1840. január 7.); 360–361. (1840. február 28–29.); idézve még: 340–341., 351.

⁴² *Gróf Széchenyi István naplói* 5, 330.; vö. a fentebb megjelölt beszédeiket. Lásd még: Horváth Mihály: *Huszonöt év Magyarország történelméből. 1823–1848.* II. köt. [harmadik kiadás] Budapest, 1886. 123–127.; Molnár: *Viam meam persequor*, 95–101.; Erdődy: *Batthyány Lajos*, 20–31.; Friedreich: *Gróf Széchenyi István élete*, 430–440.; Oplatka: *Széchenyi István*, 284–285.; Viszota Gyula: *Gróf Széchenyi István élete és működése 1836–43 közt.* [SziÖM 14. Bevezetés] XIII–XVI.

⁴³ A rendszer működésére és működtetőire lásd legújabban Pajkossy Gábor tanulmányait: [átfogóan:] *A titkosrendőrség Magyarországon 1848 előtt.* In: Emlékkönyv Csetri Elek születésének nyolcvanadik évfordulójára. Szerk. Pál Judit, Sipos Gábor. Kolozsvár, 2004. 338–344.; [a forrásadottságokról:] *A Polizeihofstelle magyar vonatkozású iratai, a Takáts Sándor gyűjtemény és a történeti kutatás.* Levéltári Közlemények, 77. évf. (2006) 1. sz. 49–72. [esettanulmány jelleggel:] *Toldy Ferenc pályaképéhez.* In: Magyarhontól az Újvilágig. Emlékkönyv Urbán Aladár ötvenéves tanári jubileumára. Szerk. Erdődy Gábor – Hermann Róbert. Budapest, 2002. 180–198.; *Egy besúgó Pesten a reformkor közepén (1839).* Aetas, 21. évf. (2006) 4. sz. 5–20.

dott nagy (1840. április 22-i) beszéde kapcsán: „*eddigi következetességével, változatlan jellemével, valamint vagyonával és családjá rangjával messze felülmúlja Széchenyi Istvánt, és a haza jövődjét a legszebb reményekre jogositja fel.*” Automatikusan versenyhelyzetben látták (láttatták) a két gróft, már csak különmemű tekintélyük, társadalmi presztízisük, ambíciójuk miatt is.⁴⁴

A napló nem mutatja semmi jelét annak, hogy Batthyány Széchenyi követőjeként lépett volna föl a politika színpadára. Széchenyi nem rögzített az ifjabb gróftól felé irányuló gesztust, és ilyesmit az 1839–1840-es beszédeiben sem találhatni. Később egyszer-egyszer méltatta érdemeit: előfordult, hogy társaságban („*Diner im Casino*”) „*vezérnek nevezte*” (1841. március); volt, hogy (időlegesen) elismerte igazát (1841. május); és utóbb, 1842 áprilisában „*a két asszony*” előtt („*Soupire bei Louis B.*”) fordult így hozzá: „*Te vagy az egyetlen magyar, kit irigylek!*” A naplóíró kommentárja nem elégedettségét tükrözte („*Ó, jaj.*”), hanem inkább a Zichy-hölgyek előtti szerepjátékot minősítette. S a másik két mondat sem igazi vélemény-tükröző beszédhelyzetben hangzott el.⁴⁵ Batthyány természetétől – korabeli jellemzői szerint – pedig idegen volt a tekintélytisztelet.⁴⁶ A Széchenyi-napló is azt a képet erősíti, hogy Batthyány autonóm politikusként azzal a szándékkal lépett fel a politikai küzdőtérre, hogy ott egyedi (vezető) helyet biztosítson magának, s ezért a pozícióért akár a felsőtábla reformerei között a legfőbb tekintélynek elismert Széchenyivel is megvívjon.⁴⁷

A napló a másik részről azt a figyelmet fejezi ki, ami a valóságos alternatívának kijárt. Hiszen Batthyány aktív, ambiciózus diétai fellépésével arra a szerepre lett tökéletes jelölt, amelyet Széchenyi korábban nem tudott s nem is akart igazán betölteni. Volt az idősebb

⁴⁴ Molnár: *Viam meam persequor*, 93., 116., 120–121. és 394/221. jegyzet; Takáts Sándor: *Wesselényi Miklós és a titkosrendőrség*. In: uő.: *Kémvilág Magyarországon*. Budapest, 1980. 46.; Károlyi Árpád: *A pör története*. In: *Németújvári gróf Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök főbenjáró pöre*. I. köt. Írta, szerk.: Károlyi Árpád. Budapest, 1932. 594–595.

⁴⁵ *Gróf Széchenyi István naplói* 5, 455., 470., 589.

⁴⁶ Molnár András (közli): „*Egy honvéd feljegyzései*” *Batthyány Lajos grófról*. [alább a szerzőre, Adolf Neustadtra utalóan] *Levéltári Szemle*, 43. évf. (1993) 1. sz. 56.; Szemere Bertalan: *Politikai jellemrajzok a magyar szabadságharcból*. Gróf Batthyány Lajos, Görgei Artúr, Kossuth Lajos, Okmánytár. S. a. r. [...]: Hermann Róbert és Pelyach István. Budapest, 1990. 87–89.; Molnár András: „*Az akasztófa tükröződik a szeméből!*” – *Titkosrendőri jelentés Batthyány Lajos grófról (1840)*. *Vasi Szemle*, 47. évf. (1993) 4. sz. 504.; Füzesi Miklós (közli): *Az ismeretlen Batthyány*. III. A Blackwell által összeállított jellemrajzok (folytatás). In: *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve*, 28. (1983) Pécs, 1984. 157–158.

⁴⁷ Nem zárjuk ki annak a lehetőségét, hogy Batthyány pályáját ne inspirálta volna a Széchenyi-minta, illetve -hatás. Sőt az is lehetséges, hogy már a nyilvános politikai pályája előtt váltott, és inkább a Wesselényi irányvonalhoz kezdett vonzódni – mint ahogy ezt a Horváth Mihály által megteremtett elbeszélés sugallja. Ezt sem cáfolni, sem megerősíteni nem tudjuk, mivel Batthyány fölkészülése a politikai pályára csak elszórt, áttételes adatokból ismert. Az azonban bizonyos, hogy a diétán Batthyány nem az idősebb gróf követőjeként pozicionálta magát, nem mögé rendeződött, hanem esetleg szövetségesekeként, de leginkább riválisaként kezdeményező szerepet vállalt.

Vö. Horváth: *Huszonöt év Magyarország történelméből*, 123–127. Ez a séma figyelhető meg a korai Batthyány- és Széchenyi-irodalomban is: *Gróf Batthyány Lajos. Az első magyar miniszterelnök élete és vértanui halála*. Pest, 1870. 3.; Nagy Lajos: *Gróf Batthyány Lajos, az első magyar miniszterelnök élet- és jellemrajza, s a Pest város által rendezett országos, ünnepélyes temetésének leírása*. Pest, 1870. 7–9.; Falk Miksa: *Széchenyi István gróf és kora*. Pest, 1868. 107–108., 220–221., 248.; vö. még: [Neustadt:] „*Egy honvéd feljegyzései*”, 49–62. Szemere Bertalan 1852-es politikai jellemrajza nem tartozik bele ebbe a sorba. Ő nem hangsúlyozta a mintakövetést, csak a politikai különbségeket elemezte. Lásd: Szemere: *Politikai jellemrajzok a magyar szabadságharcból*, 87–89.

grófnak is tekintélye az ellenzéki mágnások körében, de az ő elitteremtő tevékenysége nem egy politikai intézmény felé hatott, hanem sokkal inkább egy társadalmi-közéleti centrum felé, amit időszakosan „független felekezetnek” nevezett. Ezzel szemben Batthyány a főrendi ellenzék szervezőjeként a hatékony politizálás feltételeit teremtette meg. Az 1839–1840-es országgyűlésen a mágnásellenzék összehangolt, pártszerű működését segítette elő, majd utóbb 1842 végétől az ellenzék „országos” együttműködésének útját egyengette, s végül 1845 novemberétől abban már elsőrendű vezető szerepet játszott. Széchenynek a Batthyányra irányuló figyelmét elsősorban az magyarázza, hogy a kortárs közéleti szereplők közül egyedül őt viszonyíthatta minden szinten önmagához. Az idézett titkosrendőri jelentés megnevezett néhány alapvető szempontot: vagyon és családi tekintély (azaz társadalmi presztízs), jellemzilárdság, következetesség. Még kiegészíthetjük a sort olyan elemekkel, amelyeket az idősebb grófnak is fel kellett ismernie Batthyányban: politikai ambíció, vezetői készség, tehetség, a személyiség tekintélyt sugárzó ereje, végiggondolt reformkoncepció és persze a felesége és sógornője által biztosított széleskörű elfogadottság. S mivel kapcsolatukban az első pillanattól ott vibrált a rivalizálás, soha nem lett közömbös a számára, hogy (ha úgy adódik:) együttműködjön vele; (ha lehet:) szövetségeseként megnyerje; (ha csak arra van mód:) semlegesítse; s (ha nincs más lehetőség:) ellensúlyozza. Széchenyi utóbb rendre ki is fejezte Batthyányról gondolkodva és a napló-tükörben önmagát nézve, hogy az ifjabb gróf tudta betölteni azt a politikai centrum-szerepet, amelyet akár ő is elfogalhatott volna. Mintegy összegezve-összevetve pályájukat, 1847. augusztus 18-án jegyezte le a minősítő sort (a Kossuth Pest megyei követjelöltségét támogató) Batthyányról: „Átkozottul fífkás fickó. – Felette következetesen játssza ki a kártyáit. Többé-kevésbé ő az úr Pesten!... Sz[ent]királyival és Kossuthal etc. soha sem tudtam fraternizálni... soha sem destruáltam etc. Így kellett történnie.”⁴⁸

Széchenyi és Batthyány kapcsolatát a politika világa tette intenzívvé, és így természetesen politikai helyzetük minden változása döntő módon befolyásolta a viszonyukat. Itt most azonban azokra a színterekre térünk vissza, amelyek a politikatörténeti fővonal mellett árnyalták azt. Ezek közül még nem foglalkoztunk a Széchenyi naplójában még az 1840-es években is domináló társulati térrel. Napról-napra nyomon követhetjük a diárium alapján a gróf szerteágazó szervezői-elnöki működését a különböző egyetek, vállalkozások ülésein, s ennek a térnek is egyre hangsúlyosabb napló-szereplője lett Batthyány Lajos. Mivel Széchenyi esetében ez a téma általánosan és részleteiben is feldolgozott, s Batthyány társulati tevékenységéről is igen alapos munkák születtek újabban, itt csak az ügyek tipizálásával és egy-két példával mutatjuk be s értelmezzük a „szociális téren” viszonyuk naplóbeli lecsapódását.⁴⁹

A legközvetlenebbül ott mutatkozott meg az együttműködésük, ahol mindketten anyagilag érdekeltek voltak, s mint vállalkozó főnemeseik közösen érvényesítették érdekeiket. Ezért volt konfliktusmentes a viszonyuk a Soproni Vasi Szedereregletben, ahol Batthyány Lajos választmányi tag lett Széchenyi elnöksége alatt. Ebben az esetben a naplóíró mindig egyszerűen csak rögzítette a gyűléseken az ifjabb gróf nevét, kommentárt nem kellett, hogy

⁴⁸ *Gróf Széchenyi István naplói* 6, 615–616. A naplóíró a tény és az elismerő gesztus rögzítése mellett azért kifejezte a „saját igazát”, destrukciónak nevezve az ellenzéki politizálást.

⁴⁹ Összefoglalóan lásd: Viszota: *Gróf Széchenyi István élete és működése 1836–43 közt*, XXVIII–LXXXV.; 1844–1848 közt. [SziÖM 15.] LII–CIII.; Molnár: *Az egyesületek szerepe*, 3–28.; Hermann Róbert – Molnár András (közli): *Batthyány Lajos gróf kiadatlan levelei és egyesületi felhívásai, nyilatkozatai 1824–1847*. Levéltári Közlemények, 78. évf. (2007) 1. sz. 154–171.

kapcsoljon hozzá.⁵⁰ A második csoportba az egyesületi életnek azok a mellékszínerei tartoznak, amelyek valamelyiküknek (értsd: egyiküknek) az érdekeltségi (érdeklődési) körébe vágtak, s a másikat igyekeztek megnyerni aláírás vagy támogatás végett. A Pesti Cukorfinomító Gyár-egyesület kezdeményezője és elnöke Batthyány Lajos volt. Ő vonta be Széchenyit, aki részt is vállalt a társulat munkájában, s utóbb választmányi tagja lett.⁵¹ Fordítva viszont Széchenyi Istvánnak a pesti Hengermalom Társaság ügyében sikerült az ifjabb grófot két részvény jegyzésére kapacitálni.⁵² További ügyek sokaságában hol sikerült, hol nem a két reformernek egymást mozgósítani. A Hajósegyletbe például Batthyány is bekapcsolódott, de a lóiskola ügyében nem akart adakozni.⁵³ Az óbudai kikötőre Batthyány Lajos aláírt (kevesebbet, mint ígérte – bosszankodott Széchenyi), s utóbb vállalta, hogy a Sétátérre és a Csónakdára ruházza át a fel nem használt összeget.⁵⁴ A kölcsönös győzködések közepette sokszor bosszantották egymást elutasító vagy provokatív megjegyzésekkel. Néha valószínűleg visszaadás-adás alapon nem támogatták az ügyeket. Élesebb helyzetet teremtett, amikor Batthyány a Sétátérre azért tagadta meg a fizetést, mert szerinte Széchenyi sem teljesítette pontosan saját kötelezettségét.⁵⁵

Ezek a mellékszínterek azonban leginkább a kompromisszumra s a kölcsönös támogatás kifejezésére teremtettek köztük lehetőséget. Erre jellegzetes példa a Rába–Rábca–Marcal szabályozásának tervéhez kötődő alkujuk. Széchenyi Sopron megye kérésére lett a szabályozás királyi biztosa, s mivel Batthyány Vas megyei birtoka, Rum érintve lehetett/volt, Batthyány Lajos „udvarolt neki”, méghozzá négyszemközt, úgy, hogy Teleki László grófot az előszobában váratta. Egymás után több napon szóba hozta a dolgot, míg végül Széchenyi biztosította, hogy „segít neki csak nem grátisz”. Azután teljes diszkréció mellett két Balaton-részvény (Balatoni Gőzhajózási Társaság) jegyzését kérte cserébe. Mindketten érezték az alku inkorrekttségét (ezért a látványos: „à Discretion”), hiszen a személyes nexust felhasználva az ifjabb gróf a közügy érdekében eljáró megbízottat saját érdekeinek (magánhaszon) figyelembevételére kérte, s arra „árért” cserébe ígéretet is kapott. Néhány héttel később Széchenyi – miközben azon medítalt, hogy vajon Batthyány tartani fogja-e a szavát – a kis alkut egy zárt formában rögzítette: ő „megígérte nekem, hogy előjegyez a Balatonra [vagy: népszerűsíti...] én megígértem neki, hogy Rumot rendbe hozom.”⁵⁶

A társulatok következő (harmadik) csoportjába azok tartoznak, amelyek a politikai irányvonalakhoz kötődtek, s amelyek ügyében csak formálisan vagy egyáltalán nem működtek együtt. Széchenyi érthetetlen módon zokon vette, hogy a Kossuth Lajos által kezdeménye-

⁵⁰ Gróf Széchenyi István naplói 5, 489., 505.; Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez 1. 386–387.

⁵¹ Gróf Széchenyi István naplói 6, 93., 161–162., 179., 180., 184., 472.

⁵² Gróf Széchenyi István naplói 6, 399. Széchenyi István levele Fehr Vilmosnak, 1842. márc. 11. Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez 1. 399.

⁵³ Gróf Széchenyi István naplói 5, XLIII.; Bácskai Vera–Nagy Lajos (vál.): Széchenyi pesti terveit. Budapest, 1985. 234–237.

⁵⁴ Gróf Széchenyi István naplói 5, 740.; 6. köt. 170., 368.

⁵⁵ Gróf Széchenyi István naplói 6, 306. A Kaszinóban megtartott 1845. dec. 26-i Sétatér ülésen (Promenade Sitzung) jelentette ki Batthyány, hogy „ő nem fizet, inkább megidézeti magát”, arra hivatkozva, hogy a „Gyáralakítóban” (értsd: a Gyáralapító Társaságban) Széchenyi sem fizetett. Az idősebb gróf felháborodásában párbajra gondolt az igaztalan állítás miatt.

⁵⁶ Gróf Széchenyi István naplói 6, 552–555. (1847. április 17–21.), 581. Széchenyi valóban lépett az ügyben, mert bejárta a területet: 591. Azt legalább örömmel nyugtáztuk e kis történetet olvasva, hogy Széchenyi nem közvetlenül a saját hasznát kereste, hanem egy másik közhasznú vállalkozás támogatását kérte Batthyánytól.

zett – *Usefull Knowledge*-nak nevezett – egyesület első alkalmára őt nem hívták meg (bezzeg Batthyány Lajost). Azért furcsa a sértődöttsége, mert korábban mereven elutasította az ebben az ügyben hozzá forduló Kossuthot.⁵⁷ Batthyány valóban elnöke lett a lassan formálódó Iparegyesületnek, és Széchenyit kapacitálta a csatlakozásra.⁵⁸ Utóbb viszont éppen ennek a társulatnak a nagygyűlésén (1842. december 26.) demonstrálta, hogy nem támogatja Széchenyinek az ellenzékét megosztó taktikáját. S ezzel válaszolt véglegesen az idősebb gróf centrumteremtő (az ő megnyerését célzó) próbálkozására. A naplói a saját látószögéből csak ennyit érzékelt: „*B. L. mindenestül Deák, Koss. és társai karjaiba vetette magát.*” Bár Széchenyi korábbi elhatározásának megfelelően (Batthyányt lekenyerezendő) az alapítók sorába lépett, s kritikusan kommentálta ott az ifjabb gróf vezető szerepét, de (feltékenységét is kifejezve) a lényegét jól látta: a Kossuthéknak „*dinert adó*”, „*Deákkal konferenciázó*” Batthyány „*tudott centrumot képezni*”.⁵⁹ Hasonló volt a helyzet az ellenzékhez és Kossuthhoz szintén erős szálakkal kötődő Kereskedelmi Társasággal is. Batthyány mint elnök próbálta Széchenyit rábeszélni a jegyzésre, s bár ő „*félíg-meddig belement*,” de később már csak az eredményekkel kapcsolatos híreit és kétélyeit rögzítette naplójába. A bukást pedig enyhe kárörömmel vette tudomásul.⁶⁰

A Védegyelettel kapcsolatosan igen hamar kiütközött a két gróf eltérő felfogása. Amikor Batthyány társas körben („*zu Louis B.*”) Széchenyinek felvetette az eszmét a tolnai példán gondolkodva, akkor az idősebb gróf azonnal – megelőlegezve későbbi nyilvános véleményét – szeparatista tendenciát látott benne: „*Ha akarja, ha nem – – dacz, ujjhúzás, szeparatista. Máskülönben semmi nem kandikál elő belőle.*” Utóbb, amikor a megalakulás konkrét előkészületei zajlottak, azt feltételezte, hogy Batthyány azért kerüli, „*mert én az embereit elpártoltatom*”. Bár Batthyány Lajos itt nem vitt vezető szerepet, de aktív részt vállalt a szervezésben (s a monumentális, reprezentatív választmány tagja lett). Felesége és sógornője pedig különösen kitüntette magát a társaság és a honi ipar népszerűsítésében.⁶¹ Széchenyi hosszú ideig nyilvánosan nem lépett fel az intézmény ellen, csak naplói, illetve titkárához írt levelei rögzítették a szójátékkal többször eljátszva, hogy a Védegyeletből *végegylet* lesz. Néhány vázlat jegyzete viszont arra utal (az egyiket éppen egy aláírási ívre firkálta), hogy azonnal egy vitacikkhez keresgette a kulcsszavakat, alap gondolatokat: „*[...] Ha nincs sikere – kaczagás. De [ha van] rebellió – elválás. Garantie és Chinai fal. Két részre szakad az ország – Pechovich – most Védegyelet. Ich kann nicht [...] Separation.*”⁶² A kivárásának több

⁵⁷ Gróf Széchenyi István naplói 5, 432., 441–442.; Kossuth visszaemlékezése a jelenetre: Pesti Napló, 1885. április 9. vagy: Gróf Széchenyi István írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal, 1. 776–777. Lásd még: Benkő Samu (szerk.): Kemény Zsigmond naplója. [H. n.] 1974. 125.

⁵⁸ Gróf Széchenyi István naplói 5, 512.

⁵⁹ Gróf Széchenyi István naplói 5, 663–665., s még: 434., 442., 451., 554., 572., 604., 625.; 6. köt. 95.; Molnár: *Az egyesületek szerepe*, 7–14. Kossuth a helyzetet utóbb, torinói visszaemlékezésében tévesen úgy interpretálta, hogy Széchenyi nem vett semmilyen módon részt az egyesületben. Gróf Széchenyi István írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal, 1. 783.

⁶⁰ Gróf Széchenyi István naplói 6, 60–61., 66., 116., 138., 172., 278., 329., 452–458., 467.; Molnár: *Az egyesületek szerepe*, 15–16.

⁶¹ Az idézetek: Gróf Széchenyi István naplói 6, 61., 105. A „*dacz, ujjhúzás*” szavak az eredetiben is magyarul, itt ezért ebben a formában. Lásd még: Kosáry Domokos: *Kossuth és a Védegyelet. A magyar nacionalizmus történetéhez*. In: A Magyar Történettudományi Intézet évkönyve 1942. Budapest, 1942.; Molnár: *Viam meam persequor*, 218–220.

⁶² A jegyzetek lelőhelye: MOL Széchenyi család levéltára. Széchenyi István Gyűjtemény. [a továbbiakban: MOL SZIGY] 8. csomó [1844.] 60. Az itt ponttal elválasztott gondolatok ott külön sorban: Egy hasonló jegyzetlap a Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattára Széchenyi Gyűjteményé-

oka lehetett, de Széchenyi visszafogottságát (máskor hasonló ügyekben azonnal nyilvános vitahelyzetet teremtett) valószínűleg az okozta, hogy a diéta utolsó másfél hónapjában nagy szüksége volt az ellenzék és Batthyány támogatására „kétgarasos” terve sikere érdekében. S mivel Batthyányt izgatta Széchenyi Védegylettel kapcsolatos álláspontja („*Sajnos Széchenyi a Védegylet ellen van*” – írta november 10-i levelében), ezért valószínűsíthető, hogy éppen kapcsolatuk kedvező alakulása eredményezte, hogy Széchenyi nem tette nyilvánossá averzióit. Viszonyuk látványos kiegyensúlyozódása figyelhető meg 1844 végén és 1845 első hónapjaiban, ami kifejeződött közös társasági programjaikban is. Batthyány ekkor semlegesíteni próbálta őt, s a Gyáralapító Társaságon keresztül az iparfejlesztésben érdekeltté tenni, ott vezető szerephez juttatni. Úgyhogy minden bizonnyal Széchenyi ezt a törekény egyensúlyt is őrizgette, amikor (sokáig) nem vitte nyilvános térre a Védegylettel kapcsolatos különvéleményét.⁶³

A Tisza-szabályozás ügye ugyanebbe a típusba illeszkedik, csak éppen fordított szereposztással. Ehhez a vállalkozáshoz csatlakozott több konzervatív és ellenzéki mágnás is (mint Wenckheim Béla, Károlyi György, Andrássy György, Dessewffy Emil), elsősorban azért, mert birtokaik révén érintettek voltak a területen. Jellemző azonban, hogy Batthyány nem volt ott az ügy reprezentatív aláírói között. Sem érdeke, sem a Széchenyi kormány szerepével kapcsolatos averziói nem tették ezt lehetővé. Ő azért utasította el az ügyet, mert a kormánypropaganda eszközének tekintette, ahogyan Széchenyinek egy társasági eseményen (most: „*Soirée bei mir*”) kifejtette: a „*Tiszátok*” nem több mint egy „*parádés ló*.”⁶⁴

A negyedik típusba soroltuk azokat a vállalkozásokat, egyesületeket, amelyek bonyolultabb helyzeteket teremtettek. Ahol a kompromisszumnak megvolt a lehetősége, s szándék is mutatkozott rá, de az eltérő politikai kötődések lassan felőrölték az együttműködést, s olykor ellentétet szültek. A legtipikusabb esete ennek a Gyáralapító Társaság ügye. Batthyány vonta be Széchenyit ebbe a Védegylet körébe tartozó társaságba, amelynek legfőbb célja az lett volna, hogy a piac hazai termékekkel való ellátását gyárak alapításával serkentse. A két gróf előzetes alkuja értelmében Széchenyi azzal a feltétellel vállalta el az elnökséget, hogy Batthyány szavazatok biztosításával beviszi a választmányba munkatársát, Adam Clarkot. A dolog első nekifutásra nem sikerült, mert a többség a markáns ellenzéki jelölteket (például Teleki Lászlót) támogatta. Széchenyi 1844. december 23-i levelében rezignáltan, de az együttműködést nem kizárva konstataulta a fejleményeket. Viszont világosan rögzítette Batthyányra nyomást gyakorolva, hogy ha „*nem közömbös neki a Társaságban való részt vétele, akkor utólag teljesítse ígérvényét*”. Bár az ifjabb gróf odáig ment Széchenyi támogatásában, hogy a hozzá sokkal közelebb álló ellenzéki mágnás-társát, Tele-

ben (a továbbiakban: MTAK Kt, Sz.Gy.). K/290/143.: „*Boldogtalan eszme, Viszonttorlások háborúja, Chinai fal*” stb. Példaszövegek Széchenyinek Tasner Antalhoz írt leveleiből. „*Én az egészet Védegyletnek nevezem*” – írta október 5-én, majd „*Védegylet lesz belőle*” (október 6-án) és később: „*A Védegyletből csak Védegylet ne legyen.*” Lásd: *Gróf Széchenyi István levelei*, 3. köt. 318., 321. és 326.

⁶³ Batthyány fentebb idézett ismeretlenhez írott levele: *Viam meam persequor. [...] Beszédek levelek írások (1824–1848)*, 651. Fontos motívum lehetett az is, hogy érdemes volt kívánnia: milyen irányt vesz a dolog, mennyire lesz sikeres. Célja mindemellett az időnyerés lehetett, hiszen eléggé hisztérikus, párbajokkal terhelt időszak kísérte a csatlakozók és kritikusok küzdelmét, s Széchenyi naplói bőven foglalkoznak az indulatos eseményekkel. Lásd még: Haraszi-Taylor (s. a. r.), Urbán Aladár (szerk.): *Joseph Andrew Blackwell magyarországi küldetései 1843–1851*. Budapest, 1989. 69–87.

⁶⁴ *Gróf Széchenyi István naplói* 6, 389. A Tisza-szabályozás politikai hátterére összefoglalóan: Lipthay Sándor: *Gróf Széchenyi István műszaki alkotásai*. Budapest, 1896.; Andics Erzsébet: *Metternich és Magyarország*. Budapest, 1975. 237–254.

kit szorította háttérbe – Teleki szerint mindez csak azért történt, mert Batthyány Széchenyit „meg akarta nyugtatni” –, majd pedig az igazgatóválasztás procedúrájával Kossuthot is kényszerhelyzetbe hozta, de ez sem vezetett sikerre. A Gyáralapító Társaságban a politika törésvonala mentén jelen lévő hasadás Széchenyi kilépését eredményezte. Ameddig a megszokott kisebb alkuk hatottak, addig a Széchenyi–Batthyány társulati összefogás működőképes volt, de mihelyst a politikai határvonalak határozták meg a pozíciókat, Batthyány is világosabb állásfoglalásra kényszerült.⁶⁵

Közös időtöltésük egyik helyszíne, a Nemzeti Kaszinó mint részes társaság működött, s így sajátos viszonyuk kifejeződésének színtere lehetett. Batthyány különösebben nem aktívizálta magát a Kaszinóban, 1840–1842 között kapott szerepet a Választottságban. S bár valószínűleg nem csak az alapító „kedvéért” volt az intézmény tagja, mégis, amikor Széchenyi tanácsra vezettetett (1845. január), válaszul dühében a Kaszinóból való kilépésével fenyegette meg. Egy ízben ellentétes oldalra is kerültek a közgyűlésben: Széchenyi 1846. június 7-én a szabályzatot módosító tervet tárt a grémium elé. Javaslatát a politikai-irányzatos ünnepélyek kaszinóbéli megakadályozását célozta, s amint naplójában írta: „az egész ellenzék összecsendült”. Többek között Batthyány is felszólalt ellene; Széchenyi ítélete szerint „ravaszul”. Végül az igazgató terve a konzervatívok támogatásával többséget kapott, és így Széchenyi sikeresen védte, őrizte intézménye politikamentes jellegét, tulajdonképpen az ellenzéki politikusok háttérbeszorításával.⁶⁶ Batthyány Lajos visszafogottsága a Kaszinó intézményes irányításával kapcsolatosan így érthető, illetve az is, hogy 1843-tól fogva nem került be még a Választmányba sem. 41–33 körüli szavazatokat kapott, s ezzel rendre a „futottak még” kategóriájába került. Nyilván a (többségben lévő) konzervatív kaszinótagok nem méltányolták ellenzéki, vezéri szerepvállalását, s itt „leszavazással” büntették. Egyébként presztízse és tekintélye révén nyilván (ha jelölt lett) be kellett volna kerülnie a testületbe. Nem valószínű, hogy Széchenyinek köszönhető közvetlenül Batthyány mellőzése, de talán nem véletlen, hogy csak az idősebb grófnak a rá irányuló centrumépítő időszakában volt Batthyány választmányi tag. Ebben Széchenyi kaszinóbéli tekintélye szerepet játszhatott. Furcsa fintora a sorsnak, hogy 1848 januárjában az esedékes igen szűk körű (61 tagú) közgyűlésben kevesebb szavazattal (30) választották Batthyány Lajost első (és utolsó) alkalommal Kaszinó-igazgatóvá, mint amennyivel korábban a választmányba sem került be.⁶⁷

⁶⁵ A történet 1844. december 14-től február 2-ig tartó egésze jól rekonstruálható Széchenyi naplója és Viszota Gyula jegyzetei alapján. *Gróf Széchenyi István naplói* 6, 143–165. Lásd még a kapcsolódó vitacikkek: *Gróf Széchenyi István írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal*, 2. 466–491. Széchenyi levele: Fogalmazvány: MTAK Kt. Sz.Gy. K 193/109. Kiadva eredeti nyelven kétszer. Lásd: Viszota Gyula: *Széchenyi, Kossuth és a Gyáralapító Társaság*. Budapesti Szemle, 1909. 394. sz. 138–139. Illetve Hibás címmel félreértve a tartalmát: *Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez*, 2. köt. 476–477.; Teleki Lászlónak a Teleki Józsefhez írott 1845. január 10-i levele. MOL SZIGy, 10. cs. (1845.) 198. (Bártfai Szabó László kivonata). Molnár: *Az egyesületek szerepe*, 18–19. A Gazdasági Egyesület 1847-es válságának nem túl bonyolult és a Fiumei vasút összetettebb, de feltárt történetével s azokban Széchenyi és Batthyány szerepével itt most nem foglalkozunk.

⁶⁶ *Gróf Széchenyi István naplói* 6, 184–185., 387. S ugyanott (mindkét helyen) Viszota Gyula jegyzetei. Részletesen a szituációról és háttéréről e tanulmány szerzőjétől: Velkey Ferenc: *Széchenyi István és az 1846-os Deák-lakoma*. Kommentárok egy naplóbejegyzéshez. In: Balogh Elemér–Sarnyai Csaba Máté (szerk.): *Deák Ferenc és a polgári átalakulás Magyarországon*. Szeged, 2005. 19–82.

⁶⁷ Batthyány választottsági tagsága: A Pesti Kaszinó-könyvek alapján. Lásd: *A Nemzeti Casino részeseinek névsora betűrenddel, annak szabályai s egyéb tudnivalói*. 1841.; [...] 1847. Szerk.: Tasner Antal (1841); Szeniczey Gusztáv (1842), Tóth Lőrinc (1843); Sebők Károly (1844–47.). Pesten

A társulati tér némileg öntörvényű világgént, de azért döntően a politikumnak alárendelten játszott szerepet a két reformpolitikus viszonyában. Közvetlenül akkor hatott kapcsolatuk alakulására, amikor kompromisszumaik/ellentétek ott keletkeztek, s azok (időlegesen) módosították céljaikat. Itt is feltételezhető a Széchenyi-minta, illetve -hatás, de az is egyértelműnek látszik, hogy az ifjabb gróf nem „a legnagyobb magyar” vállalkozásaihoz kötődve aktivizálta magát. Vezető és kezdeményező szerepet vállalt; jelentős tényező lett az egyleti életben; de valószínűsíthető, hogy Széchenyi tekintélyének ellensúlyozása és saját bázisának kiépítése is szerepet játszott pozíciójának megjelölésében.⁶⁸ E rövid áttekintés után visszatérünk a Batthyány-, Károlyi-, Széchenyi-házak háromszögéhez, hogy társasági életük részletesebb elemzésével mutassuk meg a különböző színterek sajátos kölcsönhatásait.

Az 1839–1840-es diétához kötődik ennek a *társas térnek* a keletkezéstörténete, s egy jellegzetes naplóbejegyzéssel, éppen az országgyűlés elejéről (június 21.) reprezentálhatjuk is a kezdeteit: „*Diner bei uns, George Károlyi ect., ect. Magnaten. Nachmittag [délután] bei Louis Batthy – G. Károlyi und G. Andrássy das Erstmal da [első ízben ott].*”⁶⁹ A formálisabb, társasági ebédet tehát nála fogyasztották, s a délutánt Batthyánynál töltötték, mindkét helyszínen Károlyival. A kapcsolódási pontot formailag, mint ahogyan a szöveg is mutatja, gróf Károlyi György jelentette. Egyrészt Batthyány Lajos sógora volt: 1836-ban vette feleségül Zichy Antónia húgát, az akkor tizennyolc esztendőös Karolinát, másrészt pedig Széchenyi társaként a ’20-as évek közepétől vett részt (több-kevesebb következetességgel) a reformok melletti küzdelemben. Az ő kapcsolatukra előszeretettel használt „rég barátja” kifejezés inkább csak a „rég” hangsúlyával használható, annyi bizonyos, hogy Károlyi György Széchenyi mágnás-reformer köréhez tartozott a kezdeti időtől fogva. Széchenyivel ekkor is sokat időzött együtt, de a naplóíró olykor bosszankodva, máskor rezignáltan rögzítette kritikáját és fenntartásait vele kapcsolatban.⁷⁰ Károlyi összekötő helyzete ellenére sem kezdeményezője, sem híd-építője nem volt ennek a *társas térnek*. Mint korábban jeleztek, Széchenyi és Batthyány politikai aktivitása idézte elő gyakoribb együttlétüket, s annak legfőbb közéleti terepuma a „*Kis Casino*” lett, de közben intenzíven részt vettek a délutáni, esti társasági rendezvényeken, s főleg az 1840 eleji báli szezonban sokat vendégeskedtek egymásnál vagy együtt máshol. Ezen a színtéren pedig kulcsszerepet játszottak a hől-

[é. n.]. A kapcsolódó választási ívek: MTAK Kt. Sz.Gy. K 167/55–60. Hajnik Pálnak a Pozsonyban lévő Széchenyinek elküldött részletes beszámolójából (1848. január 30.) az is kiderül, hogy a két másik igazgató sokkal több szavazatot kapott (Hajnik 58, Széchenyi 57). Batthyány szavazatszámára arra volt elegendő, hogy a konzervatív Ürményi Józsefet (24) megelőzze. Az adatsor arra utal, hogy erre a két jelöltre politikai szimpátia alapján (kizárólag ide vagy oda) szavaztak a jelenlévők. MTAK Kt. Sz.Gy. K 167/150.

⁶⁸ Feltételezhető, hogy a főrendi ellenzék számára készített Batthyány memorandumba (1839) Széchenyi sikeres tevékenysége miatt került be a vonatkozó mondat. Utóbb viszont Batthyány leginkább az ellenzékhez kötődő társulatokban lett aktív. Molnár: *Viam meam persequor*, 130–142., 198–221., 372.

⁶⁹ *Gróf Széchenyi István naplói* 5, 291.

⁷⁰ A kezdeti időre vonatkozóan: Fazekas Rózsa: A „triumvirek”: Károlyi György, Széchenyi István és Wesselényi Miklós barátsága. In: Kujbusné Mecsei Éva (szerk.): *Thesaurus solemniss. Barátok, munkatársak, tanítványok köszöntik a 90 éves Balogh Istvánt. Nyíregyháza, 2002.* 163–180. Kapcsolatuk későbbi alakulására, vitáikra Széchenyi naplójának adatrengetege mellett fényt vet Károlyi ’30-as évekbéli diáriuma is. Fazekas Rózsa (szerk.): *Gróf Károlyi György naplófeljegyzései 1833–1836.* Nyíregyháza, 2002. 41–42., 232–233., 245., 248., 265.

gyek. S itt nemcsak a közismerten társaságépítő *Tonyra* (Zichy Antóniára – ahogyan Széchenyi naplójában nevezi) és testvérhúgára gondolunk, hanem Széchenyi feleségére, Seilern Crescence-ra is. A személyes kapcsolatok sem lehetnek kedvezőtlenek, hiszen Zichy Karolina vele tette meg az első országgyűlési vizitjeit Pozsonyban, nyilván azért, mert Crescence hosszú ideig (még Zichy Károly kamaraelnök feleségeként) Pozsonyban élt.⁷¹

Tony B. és *Carolina K.* nevének rendszeresebb megjelenése a naplóban (annak gyakorisága) megmutatja, hogy mikor és mennyire kapcsolódtak össze köreik. Hiszen a nőtársasággal való rendszeres érintkezés abban a korban döntően a társas- és magánélet területein volt lehetséges. Pozsonyban 1839–1840-ben még a társasági életükre vonatkozóan is inkább Batthyány Lajos és Károlyi György nevére utalt Széchenyi. Érintkezésükben fel-fel-tűnt a hölgyek neve,⁷² de csak 1841-ben (látványosan 1841. novembertől) lettek ők is hangsúlyosan naplószerzők. 1841 elején már Karolina és Károlyi György volt Széchenyi meghatározó társasága, majd március végétől a Pestre érkező *Tony*. Batthyány csak időszakosan tartózkodott a „fővárosban”, s mivel ekkor intézte pesti rezidenciáját, az év elején még nagy meghívóként sem jöhetett számba. Pesti tartózkodásaikor viszont fontos napló-hős lett. 1841 áprilisában már óbudai sétákról olvashatunk, s arról, hogy Batthyány Széchenyit kérte meg, hogy kísérje el feleségét Auwinkelbe, ami másnap (1841. május 1.) a „négyes fogattal” meg is történt. Az 1841–1842-es téli szezonról fogva nagyon szorosan kapcsolódtak egybe a köreik. Mind a grófnők, mind Batthyány esetében rengeteg beszélgetésre, személyes mozzanatra, formális alkalomra utal a napló, s tendenciózusan immár („*Louis B.*” mellett) *C. K.*-hoz ment vizitálni, oda volt hivatalos a bejegyzések írója. Megszokott dolog – s Széchenyiné is általános –, hogy az arisztokrata szalont a házigazda és jellegadó hölgyek nevével jelölik (*bei Tini, Lisy, Aspasia, Rosine, Resy, Charlotte* stb. szerepel így nála). Mégis itt a váltás érdekes, hiszen *Tony* (bár olykor ő is megjelölt „helyszín”) nem vette át a Batthyány név helymegjelölő szerepét a naplóban. Előfordul „*bei Louis und Tony B.*” és „*bei Tony B.*” is, de nem általánosan (s ez utóbbi esetben Batthyány nincs jelen). Károlyi György valószínűleg azért vesztette el (legalábbis a megnevezésben) a házigazda szerepét, mert nem volt (ezek szerint sűrűn) családja körében. Mivel azonban ez a szófordulat maradt általános, valószínű, hogy itt Karolinára mint a társaság összehozójára, a kapcsolódási pontra került át a hangsúly. Ugyanez figyelhető meg a kortársak – alább idézett – szövegeiben, ott is visszatérően *Károlyinénál* tartották a *soiré*kat, bálakat. Természetesen az is lehetséges, hogy Károlyi György családján belül is úgy tekintettek a pesti rezidenciára, hogy az *Károlyinéé*. Ilyesmire utaló érdekes adat, hogy egyszer azt rögzítette a naplóíró, hogy Károlyi György rosszul lett „*C. Károlyinál*”. Úgy tűnik, a megnevezésekben automatikusan kiválasztották a „ház” jellegét meghatározó domináns személyiséget.⁷³

Az 1841–1842 teléhez köthető mennyiségi és jellegbeli változás azt mutatja, hogy ekkorra kialakult a Batthyány–Széchenyi–Károlyi(né) házak sajátos, külön, szoros (elhatárolható) társas-magán köre. Legalábbis Széchenyi naplója s a naplóíró nézőpontja szerint. Széchenyinek Pesten ők jelentették a meghatározó társaságot egészen 1848-ig, még ha je-

⁷¹ *Gróf Széchenyi István naplói* 5, 287–299. Crescence közvetlen szerepéről kevesebbet tudunk, valószínűleg azért, mert a diéta idején szülte meg második közös gyermeküket, Széchenyi Ödönt.

⁷² Egyszer Karolinával kirándult a Czikker Gartenbe, egy másik alkalommal pedig Tini (Grassalkovich), Karolina és Antónia együtt látogatták meg őket. Viszont Pozsonyban olyan bejegyzés is született, amelyben a naplóíró azt kifogásolta, hogy nem hívták meg őt valamelyik alkalmukra. *Gróf Széchenyi István naplói* 5. 293., 330., 334.

⁷³ Lásd: *Gróf Széchenyi István naplói* 6, 206.

lentős intenzitásváltozások és vitatkozás-veszekedős szakaszok (illetve eltávolodások) kísérték is közös történetüket.

A diéták idejére Pozsonyban koncentrálódott a magyar mágnástársadalom tekintélyes része, s mivel ott mind Batthyány, mind Széchenyi nagy házat vitt – mint fentebb rögzítettük –, s politikai helyzetük is erős kötelékeket teremtett köztük, természetes volt sűrű találkozásuk. Az azonban némi magyarázatot igényel, hogy ismeretségük miatt Pesten teljessé vált ki. Közismert, hogy Széchenyi már az 1820-as évek végén tudatosan törekedett arra, hogy Pestet az ország centrumává tegye, fővárossá emelje, s a pozsonyi országgyűlési „reunionjának” áttelepítésével, a Pesti (később: Nemzeti) Kaszinó megalapításával a társasági-közéleti életet fellendítse, az elitet oda koncentrálja. Bár mágnástársaihoz hasonlóan továbbra is többlakos életet élt, nagyjából ugyanettől az időtől fogva (1827) tekinthető a bécsi súlyponttal szemben immár „pesti lakosnak”, s tevékenységének fontos pillérei (Kaszinó, lóverseny, Akadémia, Lánc-híd stb.) is ide kötődtek. Házassága után (1836) költözött a Lloyd-palotából Ullmann Móricz pesti bankár rakpiai bérpalotájának második emeletére, s itt élte arisztokratikus-nagypolgári keretek között s ahhoz igazodó életmódban a mindennapjait.⁷⁴ Ez az ötszobás lakás a nemes gróf tevékenységének koncentrált helye volt, s ez lett a Széchenyiéknél („*bei uns*”, „*bei mir*”) tartott társas összejövetelek s a Batthyánnyal folytatott beszélgetések helyszíne.⁷⁵

Batthyány Pestre „telepedése” közvetlenül politikai céljaival hozható összefüggésbe. Nem véletlen, hogy a titkosrendőri jelentések sűrűn foglalkoztak a kérdéssel, s már a diéta idején (1840) arról tudósítottak, hogy Batthyány Pestre készül, s utóbb arról, hogy a Lánc-híd mellett akar építkezni. Az egyik (rosszindulatú) verzió szerint azért, hogy ott Széchenyit megelőzze; egy másik (szintén nem jóindulatú) változat szerint azért, hogy a kormánnyal szembeni ellenzéki szellemet az ország „gyújtópontjából” terjessze, s egy harmadik (a lényegét jobban megragadó) szerint azért, hogy a liberális párt egyesülési pontját képezze.⁷⁶ Batthyány Lajos döntése logikus és szükségszerű volt, nyilvánvalóan a diéta után is (az eddigi szerepén túllépve) a hazai politika centrumában akart maradni. Pestet vonzóvá ekkoriban nemcsak a város dinamikus fejlődése, a kulturális-társasági lehetőségek növekedése tette, hanem központi politikai szerepe. A reformkor modernizálódó közéletében a diéta-közi ciklusok egyre intenzívebben az országos politika jegyében teltek, s ebben aktívan, kezdeményezően csak Pesten lehetett részt venni. Nem véletlen, hogy Kossuth Lajos 1836-ban ott indította Törvényhatósági Tudósításait, s szabadulása után is oda tért vissza, s persze az sem, hogy a legfőbb ellenzéki tekintélynek tartott Deák a saját vezető szerepét azzal bizonytalanította el, hogy csak kényszeredetten s egyre kevésbé volt hajlandó a „fővárosban” időzni. Végül a fiatalabb gróf pesti otthona az a Cziráky-palota lett/maradt, amelybe 1841 márciusában költözött.

A két gróf pesti élete tehát nem a „fővárosban” telelő vagy (kicsit szűkebben) a báli szezonot ott töltő mágnástársadalom szokásos módusa szerint alakult. Nyilván megtehették volna – mind anyagi erejük, mind presztízisük, mind kapcsolataik alapján –, hogy a szezonot Bécsben töltsék. Számukra Pest nem kényszer, hanem tudatos választás volt. Koncentráltan ők is a téli-tavaszi időszakot töltötték a városban, de egyre több aktuális teendő vagy

⁷⁴ Vizota Gyula: *Gróf Széchenyi István élete és működése 1826–1830 közt*. Történeti bevezetés. In: *SzIÖM* 12. XI. és XL-LVI.

⁷⁵ Széchenyi második emeleti pesti otthonáról: K. M. Kertbeny visszaemlékezése nyomán: *Oplátka: Széchenyi István*, 365.

⁷⁶ Molnár: *Viam meam persequor*, 55., 120–121.; Friedreich Endre: *Gróf Batthyány Lajosné*. Vigília 63. évf. (1998) 10. sz. 755.; *Gróf Széchenyi István naplói* 5, 456. (1841. március 16.)

politikai ügy hozta vissza ide vagy marasztalta őket tovább itt. Példaként felidézük az 1841-es őszi szezontól kezdődő együttléteiket. 1841 novemberében Széchenyi 1-jén jött a „fővárosba,” a naplója (először) 12-én ad hírt arról, hogy Batthyány Lajossal együtt voltak Pest megyei politikusoknál. Innentől 1842. június 10-ig (egy kéthetes májusi szakaszt leszámítva) mindketten általában Pesten tartózkodtak, rendszeresen találkoztak. Június 9-én még együtt utaztak vizitálni Csurgóra a Károlyi-kastélyba, s mint a naplóíró rögzítette: „*10ten L. Batth geht aufs Land.*” Azaz akkor „*ment vidékre*” a megszokott nyári életritmust követve (de az általánosnál rövidebb időre) rezidenciájára, uradalmá(mai)ba, ahol júliusban egyszer Széchenyi is megjelent. Augusztus 20-án rögzítette a már tíz napja újra Pesten időző naplóíró, hogy „*Louis Batthy tegnap megérkezett*”. Aznap már a délelőtti órákban járt nála („*bei L. B.*”), s bár este „*ígérte ellenére*” nem ment el hozzá („*zu L. Bath*”), de másnap még a kaszinóbeli ebéd előtt újra eljutott hozzá („*zu Louis Batthyany*”). Itt nemcsak a regisztrálással két napos sűrűsége (és formagazdagsága) miatt idéztük fel a megfogalmazásokat, hanem azért, hogy érzékeltesük, az újabb közös pesti időzés intenzív kapcsolatfelvételt is jelentett. Szeptember 20-án ismét csak együtt utaztak el Csurgóra, majd ki-ki a maga útján tovább vidékre, Bécsbe, de októberben is tudunk rövidebb pesti együttléteikről. A november közepétől sűrűsödő adatok pedig már a szokásos következő (1842–1843) téli–tavaszi periódus kezdetét jelzik. Itt most egy esztendőre vonatkozóan csak a közös pesti terminusokat neveztük meg (Széchenyiről tudjuk, hogy időzött még Pesten, viszont Batthyány pontos mozgását nem ismerjük), de ez is világosan bizonyítja, hogy az aktívan cselekvő, egyesületeket, társulatokat irányító, politizáló főurak nem teheték meg, hogy csak szezonálisan éljenek Pesten. S persze az áttekintés azt is igazolja, hogy a naplóíró erősen figyelt az ifjabb grófra (regisztrálta érkezését, távozását). Más okok (hosszabb utazások, ellentétek stb.) miatt 1845–1847-ben nem volt ennyire folyamatos és intenzív a pesti kapcsolatuk, de akkor is az év több szakaszában találkoztak ott. Társas köreik jellegének a feltérképezéséhez vissza kell térnünk a kezdeti periódushoz.

A titkosrendőrség Pozsonyban hamar felfigyelt a reformer-ellenzéki-társasági aktivitásra, s jelentések sokaságát készítette Széchenyi, illetve Batthyány és a Zichy-hölgyek alkalmairól. Leginkább Takáts Sándor anyaggyűjtése és publikációi, Molnár András alapkutatása és kötete s Friedreich Endre rövid összefoglalása alapján ismert ennek a forráskörnek a Batthyány-házra vonatkozó része.⁷⁷ A Batthyány-irodalomnak természetesen a kezdetektől hangsúlyozott témája volt az, hogy Zichy Antónia a Batthyány-házat társasági-politikai központként működtette: férje kapcsolathálóját és politikai súlyát ezzel erősítve.⁷⁸ Közismert dologról van szó, úgyhogy itt csak néhány összefoglaló megjegyzést szükséges tennünk. A jelentések (Széchenyi naplójának képét megerősítve) kiemelték, hogy Batthyány és Széchenyi „*grófok voltak a legfőbb és leggyakoribb ebédadók*”, s hogy szálláson külön „*fogadónapokat*” is tartottak. Azaz a magán-térnek mindvégig maradtak direkt politikai funkciói, és a Zichy-dámák olykor az összejöveteleiken is tüntetőleg megjelenítettek politikai kötődésüket. A jelentések szerint külön kegyben részesítettek egy-egy reformer

⁷⁷ Takáts Sándor: *Politikai konvertikumok és titkos konferenciák az országgyűlésen*. In: uő.: Kémvilág Magyarországon. Budapest, 1980. 150–228.; *Társasélet a pozsonyi országgyűléseken (1825–1848-ig)*. In: uő.: Emlékezzünk eleinkről. Budapest, é. n. 375–408.; *Országgyűlési tüntetések Pozsonyban (1825–1848)*. In: uo. 431–475.; *Asszonyaink a nemzeti eszmék szolgálatában*. In: uo. 479–500.; Molnár: *Viam meam persequor*, 67., 90–95.; Molnár: „*Az akasztófa tükröződik a szeméből!*”, 499–509.; Friedreich Endre: *Gróf Batthyány Lajosné, 754–756*.

⁷⁸ Példaként a legkorábbi irodalomból: [Neustadt:] „*Egy honvéd feljegyzései*”, 55.; Horváth Mihály: *Huszonöt év Magyarország történetéből, 2. köt.* 129–130.

követet (jelesül Deák Ferencet, Klauzál Gábort, Bezerédj Istvánt), máskor Zichy Antónia a kormányzathoz kötődő gróf Dessewffy Aurélnak „*adta jelentőségteljesen tudtára*”, hogy a körébe (politikai okok miatt) nem illik. A jelentésírók nem véletlenül emelték ki (beszélték el, teremtették meg?) ezeket a jeleneteket. Hiszen ezekkel a hölgyek nemzeti-ellenzéki elköteleződését reprezentálhatták, s persze azt is, hogy eltérnek a főúri-társas viselkedés megszokott normáitól. Széchenyi naplójában nem foglalkozott a Batthyány-háznak ezzel a vonatkozásával, nyilvánvalóan azért, mert ő is többször tartott politikai-irányzatos *diner*-ket, ahol az alsótábla ellenzéki tekintélyei is megjelentek. 1840. április 22-én például Albach Szaniszló (híres hitszónok, ferencrendi szerzetes), Wenckheim Béla báró és Batthyány Lajos gróf mellett Deák, Klauzál, Pulszky és Beöthy nevét említette meg a naplóíró a nála „ebédelték” közül.⁷⁹ A pesti időszakban ugyanezek a tendenciák folytatódtak, s a nyitottság, illetve a közéleti elköteleződés maradt jellemző a Batthyány-, (kicsit másképp) a Károlyi- (megint másképp) a Széchenyi-házra.

Petrichevich Horváth Lázár a pesti szalon-életéről szóló beszámolójában (1841. április) nagy hangsúllyal foglalkozott (első helyen említve) a Széchenyi-házzal: „*Szombatonkint Széchenyi István gróf szalonjait nyitvák, melyek majd mindig legnépesebbek. A nivellirozás [egy szintre hozás] jótékony szelleme mutatkozik azokban. Emeli érdeküket a nemes gróf műhelyének (mert méltán úgy nevezhetni azon szobát, hol a „Világ” írója oly fáradhatlanul működik) láthatása, mely szintűgy nyitva állván, kényünkre élvezhetjük annak múzeumi sokoldalúságát.*” Horváth más hangsúllyal, de kiemelten kezelte a Károlyi palotát is: „*De legfényesebbek valának (mert estélyek fényét leginkább a helyzet emeli) gr. Károlyi György társaságai (keddenkint); két ízben épített s közel egy millió v. frtba [váltóforintba] került palotája valóságos tündércsarnok; benne minden pompás, minden nagyszerűen összehangzó.*”⁸⁰ Természetes, hogy a listában a Batthyány-ház még nem szerepel – mint jeleztük –, ő ekkoriban „rendezkedett be” Pesten. Rövid idő eltelte után viszont ez a ház érdemelte ki leginkább a kortársak (s az ügynökök) figyelmét. 1843 elején már törvényszerűen titkosrendőri hír lett az, hogy Batthyányné és Károlyiné megnyitották szalonjaikat. S bár rendre a Zichy-testvérhölgyek aktivitását és házaik ellenzéki hangulatát emelték ki a jelentésekben, azért azt is érzékeltették, hogy mivel Batthyány „*ügyesebb és kedvesebb*” házigazda, mint Károlyi, s ő politikáz – szemben György gróffal –, az ő „*mulattságaik látogatottabbak*”. A divatlapok nem győzték méltatni (s olykor a jelentésírók is ebben a szólamban szóltak) a Batthyány és Károlyi grófnék nemzeti-társasági kulcsszerepét a honi divat (tánc, öltözet, nyelv) népszerűsítésében, hazafias vállalkozások támogatásában, azaz a nemzeti jellegű reprezentációban. Társasági-központi szerepüket, de annak tendenciáit is kifejezi, hogy – Széchenyi híre szerint – Thurn-Taxis Terézia hercegnő (hg. Esterházy Pálné) azért akart „házat csinálni” (társaságot szervezni), hogy Karolináét ellensúlyozza.⁸¹ A közismert részletektől itt eltekinthetünk, témánk szempontjából annak van nagy jelentősége, hogy a hölgyek társas terében a lelkes nemzeti-ellenzéki hangulat dominált, s ez a Védegyelet időszakában érte el tetőpontját. Másrészt a jelentések (és a rövid báli beszámolók a sajtóban) hozzájuk kötődve a tüntető társadalmi nyitottságot emelték ki: a Pesten tartózkodó

⁷⁹ *Gróf Széchenyi István naplói* 5, 367. Hasonló névsor: 293. (1839. június 25.), 360.; Molnár: *Viam meam persequor*, 120–121.; Friedreich: *Gróf Batthyány Lajosné*, 755.

⁸⁰ P. Horváth: *Salon-élet*, 239.

⁸¹ *Gróf Széchenyi István naplói* 5, 445., 723. A legbővebb összefoglalás erről: Molnár: *Viam meam persequor*, 152–156. Széchenyi (semlegesen csak) regisztrálta Zichy Karolina Rostyval járt „magyar táncát”. A korszellemről a divatban: Lukács Anikó: *Nemzeti divat a reformkori Pesten*. Korrall, Társadalomtörténeti Folyóirat, (2002) 10. sz. 40–56.

Deák Ferencet a juristabálon körülrajongó figyelmességüket, az iparegyleti bálon megmutatkozó szívélyességüket, s azt, hogy saját báljukra tizenkét jurátust is meghívtak. Az 1843-as báli szezonról szólva egy jelentés kiemelte, hogy Batthyányné és Károlyné báljain kizárólag magyarul társalogtak, s náluk a jelenlevők egy nagy társaságba olvadtak össze, nem úgy, mint a Kaszinóbálon, ahol bár megjelent a középrend, de a mágnások külön kotettériát alkottak. Tovább sorolhatnánk az 1844–1846-os példákat arról, hogy a Zichy-hölgyek alkalmain vagy azokon, amelyek fontos reprezentációs szerepet tölthettek be (például védegyeleti bálakon), a magyar szellem és az arisztokrácia elkülönülését fellazító gesztusok (illetve ezek divatja) dominált. Nem véletlenül lettek a „nemzet kedvencei”, a demokrata-kiváltságellenes Petőfi verse szedett tiszteletét is kivívva.⁸²

A (titkos) jelentésekben és a (nyilvános) értékelésekben hangsúlyozott két jelleg közül először a Széchenyi-, Batthyány-, Károlyi(né) házak társadalmi „szociális” jellegét vizsgáljuk, illetve azt, hogy Széchenyi milyen módon élte meg a Batthyányval való kapcsolatát köreik megszokott hétköznapi/alkalmi társasági életében, s az hogyan hatott viszonyukra. Majd utóbb különösen a két Zichy-dáma politikai elköteleződése nyomán azt elemezzük, hogy Széchenyi politikai helyének elmozdulásai hogyan befolyásolták társasági köreiket (és viszont), s ezen a szintéren a két gróf kapcsolatát.

Különösebb magyarázatot nem igénylő tételmondatunk: *mind a Széchenyi-ház, mind a Batthyány-Károlyné társaságok fontos szerepet játszottak a pesti társasági élet lassú identitás-átalakulásban.* A Zichy-hölgyekre vonatkozó idézett példák ezt egyértelműen bizonyítják, de Széchenyi esetében sem nehéz a sok közül néhány érzékletes esetet kiválasztanunk. Közéleti pályájának elejétől fogva sokat tett a „kaszi szellem” gyengítésére, s például az elit-konceptióját megtestesítő Kaszinó (annak ellenére, hogy az 1840-es években a literátor-értelmiségiek már a zártságát emelték ki) nyitott volt a jobb módú nemesi, polgári rétegek számára.⁸³ Ő maga politikusokat, tudósokat, művészeket, szakembereket s szűkebb munkatársi körét is többször vendégül látta, s nemcsak a főúri, társulat-elnöki reprezentáció színterein (a közgyűlésekhez kötődő egyesületi bankettekben, bálakon, dinereken stb.), hanem az Ullmann-ház szalonjában, szobáiban. Példaként idézhetjük Szontagh Gusztáv emlékezéseit, aki 1846–1847 fordulóján a „progresszista” (széchenyiánus) pártalapítási kísérlet idején lépett „közelebbi érintkezésbe” a gróffal. Élményeit így rögzítette: „*elhívogatott ebédre, s gyakran estve jöttünk össze eszmecsere végett; mulatságból is, meghitt emberei: Kovács Lajos tiszaugyi igazgatója, Tassner volt titoknoka, báró Kemény Zsiga és*

⁸² Molnár: *Viam meam persequor*, 120–121.; Friedreich: *Gróf Batthyány Lajosné*, 755. Egy jellegzetes példa a Pesti Hírlap 1844. december 29-i számából a Fővárosi ujdonságok rovatból: „Az ünnepelet kevesen zárhatták volna be méltóbban Bezerédj Istvánnál, ki ékesszólásának legnagyobb részét a karzaton igen nagy számmal megjelent hölgyekhez intézte (kiknek fényes koszorújában tündöklő csillag gyanánt volt szerencsénk szemlélhetni elnökünk legmélyebb tiszteletre méltó nejét s testvérét a lelkes Károlyi György grófnőt), s azok pártfogását az egyesület részére kikérve, igen bölcsen érinté, hogyha sikerülend bennök a honi készítmények iránti rokonszenvet és szeretetet fölgerjeszteni, a honi ipar csuda sebességgel fog emelkedni és virágozni.”

⁸³ A Kaszinóban, bár a létszám gyarapodott, a státuszarányok lényegében állandóak voltak. Az 1841-től vizsgált tízéves részesek lajstromaiban 34–38 % volt főrendű, 51–55 % nemesi származású és 11–12 % polgár. A fentebb megjelölt *Nemzeti Casino* könyvek alapján. A Nemzeti Kaszinó nyitott jellegéről egykorúan: Paget, John: *Magyarország és Erdély*. Válogatás. Vál. szerk.: Maller Sándor. H. n. [1987.] 83–84.; lásd még: Ilk Mihály: *A Nemzeti Casino százéves története. 1827–1926*. Budapest, 1927. 11.; Viszota Gyula vezetői a megjelölt (3–5.) naplókötetekben. SzIÖM 12–14. Újabb: Goda Éva: *Társasági élet és művelődés*. (A Debreceni Casino története 1833 és 1945 között). Debrecen, 2001. 21–29.; és Tóth Árpád: *Önszervező polgárok. A pesti egyesületek társadalomtörténete a reformkorban*. Budapest, 2005.

én. Mikor összejöttünk, a kapus parancsot kapott mondani, hogy a gróf nincs otthon. A gróf írószobájába maga vitte be a lámpákat és gyertyákat, úgy hogy az fényesen kivilágított, azután összehordott mindenféle szivarokat, miket ő utazásaiban a világ minden részéről hazahozott.” Így indult egy beszélgetés munkatársi körben. Széchenyi az általa megbecsült, nagyra értékelt emberekkel hasonlóan bánt, s nyilván extremitásnak tűnhetett a korban, amilyen szívélyességgel viszonyult (angol) mérnökökhöz, szakemberekhez. Károlyi György gróf például egyik 1835-ös naplóbejegyzésében azt rögzítette, hogy Széchenyi nála ebédelt három angollal, „*akik nem néznek ki túlságosan előkelőnek*”. Károlynak – amint megjegyezte – a barátja legalább megmondta, hogy az egyik angol férfi: utazó (John Pagettel találkozott a naplóíró), de elgondolkozott a dolgon. „*Ha Grassalkovichné tudná, hogy comnis voyageurt [közönséges utazót] hozott néki Széchenyi!*” Ez a kis történet, miközben némi fényt vet Károlyi és Széchenyi mentalitásának különbségére, érzékelteti, hogy a „legnagyobb magyar” a főúri társaságba is „bevezette” az érdemes, érdekes embereket, tekintet nélkül származásukra.⁸⁴

Fábr Anna vizsgálata szerint az 1830–1840-es években Pesten a főnemesség még külvilág arisztokrata identitású társas-életet élt. S bár ő is pozitív példaként szolt Széchenyiről, de azért éppen az idézett Petrichevich Horváth beszámolót arányosítva azt fejtegette, hogy a „*nivellírozás*” igencsak korlátozott volt, s a mágnás-társaságok jellege a reformkorban számottevően nem alakult át. A pesti társaskörök (vendégváro nemes házak, irodalmi körök, szalonok stb.) többféle identitást jelenítettek meg, s ezek között – mint elemezte – lényegében nem volt kapcsolat.⁸⁵ A Széchenyi-, Batthyány-, Károly(né) házak esetében is vizsgálnunk kell ezt a jelenséget. Érdekes példa Bártfay Lászlóé, Károlyi György titkáráé, aki nevezetes irodalmi szalont működtetett, s a pesti árvíz után (már nem fénykorában) a Károlyi palotában lévő lakrészébe hívta vendégeit. Az ő köre viszont, amennyiben korábbi naplófeljegyzései alapján kikövetkeztethető, nem volt társas érintkezésben alkalmazója, Károlyi György társaságával.⁸⁶ Olykor az irodalmi közélet szereplőit (az akadémikusokat) Széchenyi bevonta társaságaiba, de ők éppen azért alapítottak saját „Kört”, mert nem érezték (vendégként bevezetve) a Kaszinóban otthonosan magukat.⁸⁷ A Petrichevich Hor-

⁸⁴ Szontagh Gusztáv: *Emlékezések életemből*. MTAK Kt Történelem 20255. [Másolat] 283.; lásd még: Csorba László: *A közélet liberalizmusa és az ellenzéki alternatíva. Szontagh Gusztáv politikai publicisztikája az 1840-es években*. In: Molnár András (szerk.): *Az Ellenzéki Nyilatkozat és a kortársak*. [...] Zalaegerszeg, 1998. 35–48.; *Gróf Károlyi György naplófeljegyzései*, 248.

⁸⁵ Fábr Anna: „*Eszmesúrlódások*.” *A 19. századi magyar közirodalom a (pesti) társaséletről*. Budapesti Negyed, [46. Társasélet Pesten és Budán. Szerk.: Fábr Anna] 12. évf. (2004) 4. sz. 5–38. Összefoglalóan: Fábr Anna: *Az irodalom magánélete. Irodalmi szalonok és társaskörök Pesten 1779–1848*. Budapest, 1987. 541–687.; további elemzések: Völgyesi Orsolya: *Egy siker kudarc. Kuthy Lajos pályafutása*. Budapest, 2007. 138–156.; Kaba Eszter: *Fáy András baráti társasága. A reformkori Pest egyik társaséleti központja*. Budapesti Negyed, [46. Társasélet Pesten és Budán. Szerk.: Fábr Anna] 12. évf. (2004) 4. sz. 239–256.

⁸⁶ Vö. Jenei Ferenc (Vál. jegyz.): *Bártfay László naplójából I. 1838–1841*. Budapest, 1969. Köréről részletesen: Fábr Anna: *Az irodalom magánélete*, 503–532.; Kalla Zsuzsa: „*Kellemetes társalkodású ’s nem üres beszédű ember*.” *Bártfay László naplója*. Budapesti Negyed, [46. Társasélet Pesten és Budán. Szerk.: Fábr Anna] 12. évf. (2004) 4. sz. 211–238.

⁸⁷ Gyulai Pál szerint Vörösmarty éppen azért keresett a harmincas években egy kellemes társas helyet, mert nem szeretett bálozni, kártyázni, és mert „*a kaszinó igen arisztokratikus körnek tetszett neki*”. Ugyanez még hangsúlyosabban a színész Egressy Gábor visszaemlékezéseiben: „*A Nemzeti Kaszinó nekünk nagyon drága volt, s nagyon megválogatta vendégeit. [...] hanem egyízben a korán elhunyt gróf Dessewffy Aurél úgy kinézett onnan, hogy többé soha vissza se mentem*.” Gyulai Pál: *Vörösmarty Mihály életrajza*. Budapest, 1985. 207–213.; Egressy Gábor emlékiratai.

váth Lázár által említett szalon-események pedig nem a hétköznapi-rendszeres főúri szalonélethez kötődtek, hanem valamiféle „nyitottabb” szalon-naphoz (Széchenyinél szombat-hoz, Károlynál keddehez). Olyan „fogadónapok” voltak ezek, amikor a megszokott főúri vizitvendégek mellett mások is betérhettek a szalonba.

Széchenyi és Batthyány többrétegű társas életet éltek, s így köreik és szalonjaik esetében a társasági identitás behatárolása nem egyszerű, mert a különböző társasági szintjeikhez különmű identitás kapcsolható. A „legnyitottabb” szint az egyletek közgyűléseikhez kötődő lakomák, bálók vagy éppen az irányzatos politikai *diner*-k világa. Ezeket sokszor házigazda-szerepet töltötték be, ami még a főúri reprezentáció szokásos keretébe belefért. Azonban ők (és a Zichy-dámák) ezen a szinten tudatosan kifejezték polgári-nemzeti elkötelezettségüket, sőt akár példájukkal (Széchenyi a vállalkozásaihoz kapcsolódó reprezentatív alkalmakkor) az identitás átalakításában is szerepet játszottak. A védegyeleti bálók pedig látványosan jelenítették meg az intézmény társadalompolitikai célkitűzéseit, azaz azt, hogy a közös cél érdekében „egy asztalhoz üljék” a főnemes, nemes, gyáros, vállalkozó stb. Azok az arisztokraták, akik ezeken az alkalmakon reprezentatív szerepet vállaltak, magyarul beszéltek (honi gyártók nemzeties ruháiban csárdást táncoltak), ennek a célként megjelölt polgári-nemzeti közösségnek a szimbolikus megjelenítői lettek. Hiszen az „elkülönözés” helyett a társasági „egybeolvadást” fejezték ki nyitott, a szintjük normáit elhagyó, illetve a köreikbe másokat felemelő gesztusaikkal. A második szint a házaikhoz kötődő társas ebédek, nyitottabb fogadónapok szintje vagy azok az alkalmak, amikor politikustársaikkal, munkatársaikkal a szakmai eszmecserén túl társasági érintkezésbe léptek. Korábbi példánk kifejezték, hogy ez mind Széchenyi, mind Batthyány esetében megszokott jelenség volt. Ezeket az alkalmakat is magyar beszéd lehetett honos.

A legtöbb alkalommal természetesen a pesti (pozsonyi) arisztokrácia zártabb rendezvényein (harmadik szint) fordultak meg, exkluzívabb (szűkebb körű) *soirée*-in, báljain, s a napi vizitek, délutánok, esték ebben a zártabb körben zajlottak. Ennek a szintnek a kifelé nyíló rendezvényein ismét csak elősegíthették az identitás átalakulást – gondoljunk Batthyányné és Károlyné 1843-as báljaira –, de például a Zichy-hölgyek közös 1842-es jelmezes gyermekbáljára (amelyen Széchenyi családostul részt vett, s Béla „lánynak öltözött”) nyilvánvalóan csak a velük szorosabb ismeretségi körben lévő főúri családok és csemetéik voltak hivatalosak. Persze itt is érezte hatását a szemléletük átformalódása, hiszen gyermekeiket magyar szellemben nevel(tet)ték. Széchenyi például egy korai találkozásukkor (1839) megjegyezte – tehát elvárta volna az ellenkezőjét –, hogy Zichy Karolina németül fog beszélni gyermekéhez. Ők viszont egymással s többi mágnástársukkal ezen a szinten németül és franciául társalogtak.⁸⁸

Széchenyi naplója tanulságos forrás ebből a szempontból, mert a naplóíró megszokottan azon a nyelven rögzítette, idézte fel a beszélgetéseit, amelyeken elhangzottak. Viszont a legkritikább esetben fordul elő, hogy a Batthyány Lajos, Zichy Antónia, Karolina, Crescence vagy akár Károlyi György társas-körben magyarul beszélne. Van néhány példánk Széchenyi és Batthyány kapcsolatában rövid magyar mondatokra: A kiskaszinóban (1840) egyszer a két gróf „magyarul” szólalkozott össze: „*Tessék elmenni!*” – felelte ingerülten Batthyány az egyéb elfoglaltságaira hivatkozó Széchenyinek. Ugyanő egy ízben a Sétatér-ülésten vetett oda az idősebb grófnak egy (indulatos) magyar mondatot. Széchenyi pedig egy alkalommal

A vonatkozó részt közli: Lukácsy Sándor: *Mi tilt jobbakká válnotok? Vörösmarty és kora*. Budapest, 2003. 288.; Pulszky Ferenc: *Életem és korom*. S. a. r.: Oltványi Ambrus. Budapest, 1958. 1. köt. 185.; Fábri: *Az irodalom magánélete*, 680–687.

⁸⁸ *Gróf Széchenyi István naplói* 5, 252.

népes társaság előtt (Csunyban Charlotte születésnapján) mondott magyar nyelven toastot Károlyi Györgyné tiszteletére. Egy 1841-es fogalmazványa szerint Batthyány Lajosnének küldött el egy könnyedebb magyar levelet, de mind *Tony*, mind *Louis* hozzá csak németül (francia betoldásokkal) írt. A nemzeti nyelv társas használatának kísérletét, de korlátját is kifejezi az a két levél, amelyet 1842. június végén küldött el Széchenyi Zichy Karolinának, könnyed német modorban olykori magyar betoldásokkal. Korszakunk végén pedig egy eredetileg magyarul megfogalmazott levelet Tasner Antal német fordításában küldték el az ifjabb grófnak! Mindez egyáltalán nem azt jelenti, hogy Széchenyi és Károlyi ne tudtak volna jól (Batthyány, Zichy Antónia és Karolina pedig egyre jobban) magyarul. Crescence Széchenyi hatására (még Zichy Károly feleségeként) kezdte el a nyelvet tanulni: 1828 szeptemberében ígéretet tett arra a grófnak, hogy „egy év múlva” tudni fog, s bár Széchenyi szervezte meg tanárát, s házasságuk után is forszírozta a dolgot, igazán magas nyelvi szintre sosem jutott el. Azt a hírt pedig, hogy „*Kis Mihály Caroline Károlyihoz nyelvmesterként küldetett*”, 1841 márciusában tartotta fontosnak a naplóíró lejegyezni. Batthyány Lajos gróf az 1843–1844-es és 1847–1848-as országgyűléseken egyre formásabb (és hosszabb) nemzeti nyelvű szónoklatokat tartott, s Teleki Lászlóhoz írott rövid üzeneteit is magyarul vetette papírra. Egy meghittebb beszélgetésnek azonban nyelvi korlátjai lettek volna, s így érthető, hogy főúri-társasági körökben az amúgy is természetes társalgási nyelveket használták. Ebben a körben németül leveleztek, beszélgettek, s az olykori francia betoldások alapján sejthetjük, hogy a társalgás természetének megfelelően időnként nyelvet váltottak.⁸⁹

Feltételezhető, hogy Széchenyi és Batthyány társasági életében a különböző szintekhez kötődő identitások egyszerűen abból következtek, hogy az ő személyes identitásuknak csak az egyik fontos (de nem kizárólagos) eleme volt főrendi származásuk. Széchenyi kapcsán Gergely András fogalmazta meg összegező jelleggel, hogy ő a korszak csaknem mindegyik reformer-szerepét megélve tett kísérletet a polgári átalakulás előmozdítására. Egyszerre volt a „nemzetet önmagában hordozó magányos romantikus hős,” ellenzéki pozícióban lévő liberális politikus, a rendszerbe beépülő hivatalnok-reformer, vállalkozóként, egyetek alapítójaként, „hidépítőként” pozitívista-modernizátor.⁹⁰ S persze ezek mellett főúri mecénás, közíróként a nyilvános vitákban pedig kritikus értelmiségi. Nyilvánvalóan Széchenyi identitáshierarchiájában első helyen nemzeti-reformer öntudata állhatott, de a többi jelleg is markánsan megjelenítődött viselkedéskultúrájában, s helyzetfüggően (vagy keveredve) volt polgár, vállalkozó, mecénás, értelmiségi, valóságos belső titkos tanácsos stb., s persze mindemellett öntudatos mágnás. S a szerepekhez kötődő tevékenységben, társas-körökben autentikusan igyekezett megjelenni, sokszor még az öltözködésével is kifejezve, hogy éppen miként, milyen minőségben van ott. Batthyány Lajos esetében valamiféle hierarchia-elmozdulás ragadható meg. A kortársak jellemzése szerint (ebben a tekintetben egybehangzóak a vélemények) büszke volt társadalmi státuszára, s a nagyúri jelleg megfigyelhető volt mindvégig viselkedésében. Ez a főúri mentalitás és attitűd főleg több személyiségjegyében

⁸⁹ A példák: *Gróf Széchenyi István naplói* 3, 261., 271.; 5. köt. 359.; 6. köt. 93., 306. Károlyitól: 5. köt. 542–543.; Charlotte = Gr. Zichy-Ferraris Manóné (sz. Strachan Sarolta); *Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez* 1, 395., 409–412. Itt Széchenyi Károlynéhoz írt 1842. június 22., 25-i levelei. Lásd még: Viszota: *Gróf Széchenyi István élete és működése 1826–1830 közt*, XXXIV. A levelezésükre: MTAK Kt. Sz.Gy. K/193/107–114. (itt különösen a 111–112. az 1846. november 21-i levél két változata), K/202/97–98. és K/202/99.

⁹⁰ A tanulmányban megjelölt típusok közül Gergely András szerint egyedül az „összeesküvő forradalmár” nem volt jellemző rá. Gergely András: *Széchenyi a besorolhatatlan reformer*. Polgárosodás és modernizáció a Monarchiában. Műhely (különszám). Szerk.: Szakál Gyula – Martonffy Marcell – Veliky János. Győr, 1993. 71–74.

(„tartózkodó”, olykor „hideg”, „távolságtartó”, „büszke”, „kevély”, „öntudatos”, „lovagias” – olvasható a kortársaknál) mutatkozott meg.⁹¹ S így nem is akadályozta meg abban, hogy aktívan kapcsolódjon be az egyesületi életbe, s elfogadja az ezzel együtt járó társadalmi érintkezést. Kossuthnak „jól esett látni” Batthyány asztalánál az 1842. december végi ipar-egyesületi díszében a zsidó kereskedőt, ácsmestert, gombkötőt.⁹² Igazán azonban politikusi szerepe s az ahhoz kötődő identitása: *a nemzeti ellenzék vezetője*, kerekedett fölébe az 1840-es évek végére arisztokrata öntudatának. Azaz köreiben természetesen tudta fogadni a lentebbről érkező (jómódú birtokos nemes) politikai tekintélyt, Deák Ferencet; vagy szövetségeseinek tudta tekinteni (intenzív kapcsolatba lépve vele) a még lentebbről érkező (nemesi értelmiségi, lapszerkesztő, újságíró) politikai tehetséget, Kossuth Lajost. S nyilván lehettek vele szemben (változó mértékű) politikai és társadalmi fenntartásai, de minden valószínűség szerint azért tudott azokon (lényegében zökkenőmentesen) átlépni, mert mint *politikus* tekintett a *politikusra*. Ebből a szempontból nagyon arányosnak tűnik Szemere Bertalan jellemzése: *„mint gazdag és hatalmas mágnás, életmódjában, szokásaiban, erkölceiben nem szűnt meg ő lenni arisztokrata soha [... kevélység, nagyúri szeszély, fennlátó szenvedély], de – bár dicső őseire és régi származására büszke volt – az érdemet és talentumot tisztelettel fogadta s ismerte el mindenütt.”*⁹³

Összességében azonban úgy látjuk, hogy a reformer grófok társasági-életük nyitottsága, identitásuk összetettsége mellett is legotthonosabban „saját mágnás” köreiben érez(het)-ték magukat, s nem véletlen, hogy az idősebb gróf naplójában leginkább ezen a szintéren ragadható meg kapcsolatuk. Volt mindkettőjük viselkedésében valami (különbözőképpen megjelenő, a kortársak által is érzékelt) *arisztokratikus jelleg*. Csak néhány példa ennek érzékeltetésére: Széchenyi egyik naplójegyzete szerint némi disszonanciát eredményezett Pozsonyban egy ízben (1839) a társaság keveredése, amikor politikus szövetségeseit összehozta arisztokrata hölgyekkel. Ekkor az előbbieket *„a tréfamester szerepébe helyezkedtek – mely nem állott jól nekik.”* Jellegzetes módon a naplóbejegyzésben az alsótábla politikusok vezetéknévükkel (*Deák, Klauzál*), míg a hölgyek „társasági névvel” (*Tini, Aspásie*) szerepeltek. A gróf megjegyzésében annak a magas rangú társasági embernek az (enyhe) kritikája érezhető, aki ad a viselkedéskultúra normáira. Szontagh már idézett visszaemlékezésében ugyannerre a jellegzetességre hívta fel a figyelmet. A tudós filozófus (akadémikus), megrögzött agglégény (1846–1847 fordulóján) úgy érezte, hogy ha el akarja nyerni Széchenyi jóindulatát, akkor bármennyire is lenézi a társasági divatot, idomulnia kell a köreihez: *„[...] azonnal fekete frakkot, fehér mellényeket készítettem s fehér kesztyűket vásároltam, jól tuván, miképp a gróf minden népszerűsége mellett az aristocratiai szokásokat kedveli. Tekintetbe is hoztam magamat nála, sokat tartott felőlem, s ezzel méltán büszkélkedhetem.”* A korábbi gondolatra visszautalva tegyük ehhez hozzá, hogy szerepeik sokfélesége is csak abból következhetett, hogy ők gazdag birtokos főnemesként nehézség nélkül beléphettek az adott szerepekbe. A Széchenyire jellemző sokszínűséget pedig a főúri viselkedés (nekik elnézett, tőlük elfogadott) extravaganciájának is tulajdoníthatták, mint ahogy a gróf (mintaképző, néha provokatív) szerepjátékaiban tetten is érhető egy ilyen vonás. Gergely

⁹¹ [Neustadt:] *Egy honvéd följegyzései*, 56.; Szemere: *Politikai jellemrajzok a magyar szabadságharcból*, 89–90.; Molnár: *„Az akasztófa tükröződik a szeméből”*, 504.; *Az ismeretlen Batthyány. III.* 157–158.

⁹² Molnár: *Az egyesületek szerepe Batthyány Lajos politikai pályafutásában*, 9.; egy vele párhuzamba állítható kortárs: Veliky János: *Hogyan polgárosodott a magyar arisztokrácia? (Batthyány Kázmér társadalmi és politikai szerepkörei)*. Századok, 140. évf. (2006) 3. sz. 751–787.

⁹³ Szemere: *Politikai jellemrajzok a magyar szabadságharcból*, 90.

András pedig Széchenyi reformer szerepeit elemző írásában arra a következtetésre jutott, hogy a sokféleség („romantikus hős”, hivatalnok-reformer, vállalkozó-modernizátor, ellenzéki politikus) mögött/fölött összekapcsoló jelleggel az „arisztokrata reformer” sajátossága ragadható meg, egy olyan kereső emberé, aki magas társadalmi rangját új szerepekkel igyekszik legitimálni. Batthyány esetében – az egybehangzó kortársi jellemzések mellett – kifejező az a titkosrendőri jelentés, amely a fentebb említett, 1842. decemberi iparegyesületi díszebédéről is beszámol. A jelentésíró (érthetően) szemben a kossuthi perspektívával, nem a lefelé nyitó grófot látta megjelenni az eseményen, hanem a disszonáns helyzetbe kerülő mágnást. Az informátor szerint „Széchenyi és pártja [értsd: köre] tréfálkozott, mert csak Zichy, Ráday és Fáy jelentek meg kendővel borított nyakkal, a többi egyszerű galériban.” S természetesen nem marad el a jelentésben a konklúzió: „Batthyány nem érzi jól magát köztük: mágnás, és nem is tud jól magyarul.”⁹⁴

A Széchenyi–Batthyány–Károlyi(né) házak élete – mint fentebb rögzítettük – 1841-től fonódott össze erősebben az állandó vizitek, délutáni és esti együttlétek, ebédek és társas programok teremtette keretek között. Természetesen a formálisabb *diner*-ek, *soireék* és bálók is részét képezték közös társasági életüknek, de a meghatározóbb a zártabb, szűkebb közösségben eltöltött idő lett. Azaz a főúri „szalon” az ő esetükben nem annyira csak a kisebb koncertek, szervezett társaságok, nyitottabb alkalmak helyszínét jelentette, hanem a hétköznapi rendszeres találkozás, beszélgetés, kártyázás; a mindennapi közös időtöltés színtereként funkcionált. A Károlyi-palota térszerkezetének elemzői nyomán tudjuk, hogy szinte alig volt a család magánéletére fenntartott intim-tér a palotában, csaknem minden teremnek volt valamilyen közösségi funkciója.⁹⁵ Ők lehettek itt azok a vendégek, akik a legbensőségesebb termekbe (is) bebocsátást nyertek.

Ebben a társas körben otthonosan mozgott még több mágnás (például Teleki László gróf, Wenckheim Béla báró), s a naplóíró sokszor regisztrálta is jelenlétüket, de az ő látószögében a három főúri pár hat figurája volt a fontosabb szereplő. Crescence jelenlétéről kevesebbet tudunk. Társasági ügyekben a naplóban ő olyankor lett megnevezve, ha vele ment Széchenyi valahová („mit Cr.” vagy hangsúly nélkül: „wir gehen”), vagy olyankor, amikor együtt nem mentek valahová („Wir gehen nicht zu...”). Volt úgy, hogy csak őt (már-mint Crescence-t) hívták meg magukhoz, s a grófot nem; illetve ha hozzájuk (hangsúlyozottan „bei/zu uns”) jött valaki. Esetleg még akkor, ha a társaságban őt valami különleges (vagy Széchenyit idegesítő) gesztus érte. Például némi féltékenységgel tekintett arra a jelenetre, amikor Batthyány kitüntető figyelmében részesítette feleségét. Elő-előfordult olyan alkalom is, amikor ő lett Crescence nélkül meghívva, s ez kapott hangsúlyt a diáriumban, de többször „közös mellőzöttségüket” emlegette a magányélményét rendre felnagyító gróf. A közös programokon, alkalmi eseményeken valószínűleg általában együtt voltak jelen (amennyiben mindketten Pesten vagy Pozsonyban tartózkodtak), de a hétköznapi viziteken és a kisebb vidéki látogatásokon, kiruccanásokon már nem.

Károlyi György jelenléte is különleges volt a naplóíró által rögzített társasági viszonyrendszerben. Széchenyi sokszor beszélgetett vele, regisztrálta eszmecseréiket, de ezek nem

⁹⁴ Gróf Széchenyi István naplói 5, 296.; Szontagh: *Emlékezések életemből*, 283.; Csorba: *A közép-utas liberalizmus és az ellenzéki alternatíva*, 40.; Gergely: *Széchenyi a besorolhatatlan reformer*, 74.; *Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez*, 1. 435–436. A Batthyány Lajossal szembeni bécsi gyűlölet reformkori gyökér-oka is az lehetett, hogy nagy tekintélyű főúrként „ellenzéki-eskedett” és nyitott teret Kossuthnak. Erről összefoglalóan: Károlyi: *A pör története*, 595–601.

⁹⁵ Kalla: „Kellemtes társalkodású ’s nem üres beszédű ember”, i. m.

annyira a közös társasági együttlétekhez kötődtek. Úgy látszik, a naplóírónak nem volt vele szívélyes viszonya, sokszor zsörtölődött ellenzékieskedő politikai megnyilvánulásain. Jellemző módon, ha György gróf „megszólt” a naplóban, akkor rendszerint valami Széchenynek nem tetsző politikai deklarációt tett. Úgy kezelte őt (Wenckheim Bélához hasonlóan), mint akinek nincs erős karaktere, politikai egyénisége, s könnyen sodródik az aktuális árral. Magántermészetű ügyeikben pedig kifejezetten cinikusan szólt róla.

A naplóíró ennek a szűkebb társas térnek négy főszereplőjére (Batthyányra, Zichy Antóniára, Karolinára és persze magára) figyelt kitüntetően. Vagyis helyesebben: az ő látószöge ezt a négy „figurát” tette a napló-színpadon főszereplővé. Velük kapcsolatosan a sűrű találkozások hatására könnyedebb tónusú társasági beszélgetések alakultak ki, s emellett (azt időszakon felváltva) többször bensőségebb magánbeszélgetésről is tudósít a naplóíró. Együttléteik hangulatát érzékelteti Széchenynek Antóniához írott levele 1841 végéről, amelyben aznapi szurkálódására utalt vissza, mikor is *Tony* az ő „szentjének” (értsd: védőszentjének) István király helyett az első keresztény mártírt, István diakónust jelölte. Így a válasz: „[...] egy cseppet sem fáj, mert oly körmöcskéktől mint önéi, még a karcolás is élvezet, a korona viszont, mint sok egyéb fejékesség néha, – – – kivált a szépektől oda rakva, nagyon is súlyos! Éljen a Nemzet, éljen a király, de mindenek előtt viruljanak honunk hú leányai, ez után sóvárog Önnek hú szolgája.” S az aláírás: „Széchenyi István a boldog martyr.” Hasonló hangnemben folytak – a rövid utalások szerint – beszélgetéseik, s későbbi politikai perpatvaraik is.⁹⁶ A bensőségesnek egy másik szintjén társaságukban a magán- és intimszféra körébe tartozó viszonyok is kialakultak.

Széchenyi és Batthyány magánkapcsolatát megbolygatta, hogy mindketten erősen vonzódtak Zichy Karolinához. Nem célunk, hogy a szerelmi-szeretői szálak hangsúlyozásával a téma bulvár elemeit ragadjuk meg, főleg, ha a történet szereplője két nemzeti-közösségi idol. Néhány megfontolás viszont arra késztet minket, hogy röviden foglalkozzunk a kérdéssel, továbbra is arra koncentrálva, hogy minderről mit mond s hogyan beszél a napló. Elsősorban azért, mert a Széchenyi–Batthyány kapcsolat egy neuralgikus pontjáról van szó, s ez alapvetően érinti viszonyukat. Nem hálás feladat a magánvilág mélyére szállani, a jótékony „elhallgatás” viszont ebben az esetben felérne egy történelemhamisítással. Hiszen a Széchenyivel és Batthyányval kapcsolatos történelmi diskurzusoknak a személyiség (illetve, másképpen: a történelemformáló nagy személyiség) problematikája meghatározó mozzanat, s ha a források az adott szinthez vezetnek el, akkor a vizsgálat kikerülhetetlen.⁹⁷

A történetírás már Széchenyi esetében megtanulta, hogy elemzően-arányosan a helyén kezelje a gróf érzékiségét, szerelmi viszonyait. Az azonban kétségtelen, hogy mivel az élet-rajzi elbeszélésekben az önmagát és pályáját kereső „ifjú” Széchenyihez kötődött a „kalandos élet,” ezért le lehetett zárni a témát „révbe érkezésével”, vagyis a Crescence-szerlem személyiségépítő elemeivel, majd házasságukkal. Ez kedvező, a romantikus regény sémáját követő elbeszélés-modellt eredményezett, s így elkerülhető lett az érzékiségnek (s az azzal összefüggő belső küzdelemnek, büntudatnak) a személyiségjegyként való értelmezése. Jel-

⁹⁶ Nyilván a beszédhelyzetet a dátum teremtette meg, hiszen aznap (december 26.) van a katolikus naptár szerint István vértanú ünnepe. A levelet Bártfai Szabó László adta ki fogalmazvány után: *Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez*, 395. A jelenetnek nincs nyoma a naplóban.

⁹⁷ A téma kényszerítő erején kívül megfontolandó szempontok: főúri-társas életük sajátosságaira világít rá, hogy az mennyiben teremtett intim helyzeteket. Fontos szakmai dilemmákat is fölvet a téma, hiszen a Széchenyi-napló különleges szövegegységeiben – leginkább *törtéletek formájában* – tűnik elő; s így mondhatjuk: az értelmezés nehézsége inspirálja az értelmezést magát. Érdemes azt is tisztázni, hogy egy ennyire közeli forrás mennyit láttat a történetből, s megengedi-e általában vagy megerősíti-e valamelyik kézenfekvő, analógiára építő elbeszélést.

lemző adalék ehhez, hogy Viszota Gyula az első négy naplókötet bevezetőjében még külön fejezetekben foglalkozott Széchenyi szerelmi életével, erkölcsi énjével, lelki életével, s mint a címekben is kifejezte, azt fejlődéstörténeti narratívában tárgyalta. Azaz a személyiség vonatkozó kategóriái (a megtisztulás, önismeret, érzékiség, szerelem, „erkölcsi én” stb.) addig voltak fontosak Viszota számára, amíg a gróf a nemzeti-reformer hivatástudatáig (1825) s végül a házasságig (1836) eljutott. Az 1836–1843 közötti bejegyzéseket felölelő ötödik kötetben, amely – Viszota „elrendezésében”! – éppen az 1832–1836-os diéta után a házasság előkészítésével kezdődik, a jeles kutató már csak röviden a betegségeiről ejtett szót, mint ahogyan a hatodik kötetben (1844–1848) is testi és lelki állapotáról.⁹⁸ Holott a naplót olvasva annak – ha nem is a korábbi intenzitással – fontos eleme maradt a gróf frivolitása, érzékisége s persze olykor az ezekkel való lelki küszködése. Általában ez a modell figyelhető meg a Széchenyi-biográfiákban, de még a bulvár-témát kedvelő regényekben is. Azaz, bár a Széchenyi-irodalom letisztultabb szakmai alapon tárgyalta a gróf „öszönvilágát,” de mivel azt ifjú pályaszakaszához kötötte, ezzel azt sugallta, mintha életének/személyiségének ez a mozzanata életkor- és helyzet-specifikus (házasság előtti) lenne.

Természetesnek tekintjük, hogy a Batthyány-szakirodalomban a Karolina-szál nem lett részletesen kidolgozva. A történetírás feladata/vállalása az utóbbi harminc esztendőben éppen az volt, hogy az első magyar miniszterelnök politikusi pályáját, teljesítményét részleteiben vizsgálja, értékelje, s a maga súlyának megfelelően helyezze el a történeti köztudatban. S így nyilván nem a magánéleti problémák feltárása volt napirenden. A modern Batthyány-kutatás azonban nem követte az „elhallgatásban” az elődöket. Hiszen a Zichy Antónia visszaemlékezéseire építő elemzés a gróf utolsó napjairól (1927) és a Károlyi Árpád által kiadott forrásanyag a „főbenjáró pörről” (1932) egyértelművé tette a viszonyt, mint ahogyan Széchenyi vonatkozó 5–6. naplókötetei (1937, 1939) is, de Károlyi, Friedreich és Viszota az illendő tudomásulvétel útját választotta.⁹⁹ Ezzel szemben az újabb irodalomban – ott, ahol az indokoltan magyarázatot követelt – jelezve lett, hogy Batthyáynak a „sógornőjével bizalmas kapcsolata” volt. A róla szóló történeti portrékban pedig, még ha ezek döntően politikai pályaképek is, nem kerülhették el a szerzők a jelenség megemléését, különösen azért, mert a Zichy-hölgyek ambiciózus segítői voltak Batthyány pályájának, s így az elbeszélések fontos szereplői lettek. Urbán Aladár utalásai, Erdődy Gábor és Molnár András rövid összefoglalásai, jegyzetei (s persze forrásfeltáró munkáik) nyomán immár széles körben ismert e viszony természete.¹⁰⁰ A korábban (és ismételtlen magyarul) kiadott,

⁹⁸ Vö. Viszota Gyula történeti bevezetéseit (*Gróf Széchenyi István élete és működése* – alapcímmel eltérő időkeretekkel). In: SzÍÖM 10–15. A történész „rendezése” alapvetően megnyilvánult még ebben a hiperkorrekt naplókíadásban is, hiszen a Viszota által teremtett „elbeszélésben” (furcsa, hogy egy forráskiadvány tagolása milyen mértékben tud elbeszélés-szervezővé válni!) a „változás” kezdőpontja lett az 1832–1836-os diéta vége és a házasság. A naplókíadónak nyilván elsősorban terjedelmi szempontokat kellett figyelembe venni az anyag elrendezésében, és jól megragadható szituációknál kellett vágnia, de követhette volna esetleg a naplókötetek saját időkereteit. Ekkor az 1835. április 7-én kezdett és 1838. február 1-jén zárt naplókönyv egyharmadánál járt az anyag. Lásd: MTAK Kt. Sz.Gy. K/228.

⁹⁹ Friedreich Endre: *Gróf Batthyány Lajos utolsó napjai*. Századok, 61. évf. (1927) 1–3. sz. 113–148. Ugyanígy járt el 1937-es (1998-ban kiadott tanulmányában) is: Friedreich: *Gróf Batthyány Lajosné*, i. m.; Károlyi Árpád összefoglalásában (*A pör története*, 26., 60., 174., 200.) csak átvette a forráskiadványa adatait (*Németújvári gróf Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök főbenjáró pöre II.*), de nem kapcsolt hozzájuk kommentárt, mint ahogyan Viszota Gyula sem az általa rendre a törlésből föloldott „Carolina Károlyi” utalásokhoz.

¹⁰⁰ Először: Urbán Aladár: *Batthyány Lajosné visszaemlékezései férje fogságára és halálára*. Századok, 115. évf. (1981) 3. sz. 612. 14. jegyzet. A műveik közül itt csak a legutóbbi (legjelentősebbre

illetve az újabban felszínre került források alapján a következők váltak (itt csak tényszerűen megemlítve) egyértelművé: 1, Batthyány és sógornője szerelmi-szeretői viszonya 1846–1848 között dokumentálhatóan, de azt megelőzően is tartott; 2, erős érzelmi szálak (Batthyány részéről bizonyosan) alakultak ki közöttük; 3, Zichy Antónia (bizonytalan időtől fogva) tudott erről, s ez családi feszültségekhez vezetett; 4, emiatt a kapcsolat fenntartása konspiratív játékeret indukált; 5, valamilyen mértékben elterjedt a pletyka róluk.¹⁰¹

A Széchenyi-naplóban szereplő törlések nyilvánvalóan nehezítik, de nem zárják ki, hogy érdemben vizsgáljuk, illetve Széchenyi szerepével kiegészítve árnyaljuk a Batthyány–Zichy Karolina kapcsolat történetét. Tasner Antal a gróf halála után 1860 májusától súlyos betegen, hűségesen/hősiesen gyomlálta ki Széchenyi egykori instrukciója szerint a diáriumból azokat a részeket, „amelyek valakit kompromittálhatnának”. Jelentős mennyiségben átfestette, olvashatatlanná tette vagy kivágta (és elégette) a problematikus szövegrészeket. Olykor csak a nevet satírozta át, de előfordult, hogy nagyobb egységeket semmisített meg véglegesen. Nyilván a féloldalas kivágásoknál nincs esély az elemzésre, de sokszor a szövegkörnyezetből kiderül (s általában Viszota Gyula feltárta), hogy milyen témára vagy kire vonatkozott a törlés. Az 1840-es években a megsemmisített szövegrészek jelentős hányada közvetlenül Karolinára vagy az ő társasági viszonyrendszereikre vonatkozott. Messzemenő következtetést azonban nem szabad levonni Tasner mindegyik döntéséből, jócskán vannak esetlegességek a törlésekben. Olykor előfordul, hogy Széchenyi hűséges titkára olyan szövegrészeknél is átsatírozta Karolina nevét, ahol semmiféle kompromittáló adat sem volt. Minden bizonnyal megszokásból tette, mert tudta, hogy „C. K.” nevét „törölni kell.” Az 1841-es kaszinóbál napján például azt az információt tartotta veszélyesnek, hogy Karolina „*Rostyval magyar táncot járt*”.¹⁰² Viszont nyilvánvalóan a Károlyi Györgynére eső törlések gyarapodása összefügg azzal, hogy mikortól találkoztak sűrűn a társasági életben, hiszen ekkor ismerte meg Széchenyi közelebről a Batthyány és Károlyi családok belső viszonyait.

1839-ben még csak egyetlen (s lényegtelen névtörlés) található a hölgyre vonatkozóan, 1840–1841-ben viszont már többször előfordulnak a „*bei G Károlyi*” vagy a „*bei Louis B.*”

utalunk), amelyben a téma bővebben (vagy több forrásra építően) érintve lett: Urbán: *gróf Batthyány Lajos miniszterelnöksége, fogsága és halála*, 476.; Erdődy: *Batthyány Lajos*, 59–60.; Molnár: *Viam meam persequor*, 91., 231., 661., 666–670., 683., 687. A „hősnek” kijáró tisztelettel magyarázzuk, hogy a teljesen egyértelmű helyzet ellenére a szerzők némi eufemizmussal utaltak a viszonnal kapcsolatos történeti tudásra. Urbán Aladár ezt egyik helyen a „*sejthető*” szóval, Erdődy Gábor a „*megalapozottnak tűnő feltételezések szerint*” kifejezéssel fejezte ki, míg Molnár András „*a kortársi pletykákra*”, majd az elszórt adatokból következő sejtésre („*sejthetjük*”) hivatkozott. Az ő alakzatai már csak azért is érdekesek, mert a főszöveg enyhítő mondata után a kétségtelenül bizonyító erejű Telekinek írott levelekhez tényrögítő lábjegyzeteket kapcsolt: „*a kortársak előtt köztudott volt,*” majd „*sógornője és szeretője.*”

¹⁰¹ A Telekihez írott érzelmileg túlfűtött és konspiratív, segítséget kérő levelek nem hagynak kétséget a felől sem, hogy Zichy Antónia félrevezetése már ekkor (1847-ben) kulcskérdés lehetett. A peranyagból nemcsak a kapcsolat 1848-as folytatására vonatkozó kihallgatási jegyzőkönyvek és Batthyány elfogatásának körülményei sokatmondóak, hanem Batthyány Lajos búcsúlevele és annak Urbán Aladár által korrigált eredeti szövegverziója is. Ugyanígy Antónia „elhallgatásai” érdekesek visszaemlékezésében, s természetesen a kortársi vélekedéseket kifejező Adolf Neustadt megjegyzés. Az előbbieken kívül lásd még: Urbán Aladár (Bev. ...): *Batthyány Lajos gróf főbenjáró pöre*. Budapest, 1991. 149., 165., 168–169., 171., 211., 382.; [Neustadt:] „*Egy honvéd feljegyzései*”, 57.; Hermann Róbert: *Újabb adatok a Batthyány Lajos elleni felségárulási perhez*. In: Batthyány Lajos emlékezete. Szombathely 2000. 104. Franz Liechstein beszámolója Batthyány elfogásáról.

¹⁰² Viszota: *A naplók története*, XIII–XVIII. *Gróf Széchenyi István naplói* 5, 445. Hasonló példák: 269., 472.,

vagy a „C Károlyi soirée” helymegjelölés mögött közvetlenül kivágott, satírozott sorok. Egyszer a sógorok, Károlyi és Batthyány közötti visszatérő „hidegségre” (konfliktusra) utal a naplói (Tasner a neveket húzta meg), másszor pedig Batthyány és sógornője közös programja mögött található hosszabb törlés. S egy a helyzetet értelmező történet: Károlyi Györgyné a várandóssága utolsó időszakában (1841. november 13.) Széchenyit kérte fel, hogy ő legyen harmadik gyermekének a keresztapja. A keresztelő (a szokásoknak megfelelően) egy nappal a szülés után (november 20-án) történt meg, s a gróf naplójában a gyermek neve előtt Tasner Antal egy félsornyi megjegyzést törlendőnek talált: „A Kis [...] és Gábor, István, Boldognak hívják.” Ez a változat látványosan azt fejezi ki, hogy Széchenyinek a gyermek származásával kapcsolatosan volt kételye vagy frivol észrevétele. A feltételezést megerősíti egy későbbi naplóbejegyzése. A gróf 1842 januárjában az egyik Batthyányval kapcsolatos kiabrándult, kritikus pillanatában, amikor arról gondolkodott, hogy mi mindent tett politikustársa megnyeréséért eredménytelenül, így bosszankodott: „Annyit küszködtem, hogy egy kicsit megszelídítem. Keresztvíz alá tartottam a gyermeket – előszeretettel minduntalan meghívom... civakodom... igazán semmiért.” Mindebből egyértelműen arra következtethetünk, hogy Széchenyi „keresztapasága” (legalábbis az ő részéről) egy Batthyáynak szóló gesztus volt, és esetleg a gyermekkel kapcsolatos találgatások elhárítását célozta.¹⁰³ Utóbb, amikor Széchenyi a következő „Károlyi fiút”, Tibort Haimburgban (1844 augusztusában) csaknem egy esztendősen Karolinánál látta, „csodagyermeknek” nevezte – és Tasner Antal ismét egy sort kivágásra ítélte.¹⁰⁴ Témánk szempontjából nem Széchenyinek az apa kilétére vonatkozó (valószínűsíthető) kombinációi érdekesek, hanem az, hogy a gondolatnak bizonyosan előfeltétele volt: Batthyány Lajos és Zichy Karolina (általában is tudott) viszonya, amely ezek szerint 1841-ben már bizonyosan fennállt.

Visszatérve Tasner törléseihez: 1842-ben hirtelen megsaporodott az olvashatatlan satírozások száma (körülbelül megháromszorozódott 1840–1841-hez képest). Nem nagy szövegegységeket vágott ki ekkor Széchenyi titkára, hanem sűrűn törölt neveket, 1–3 sornyi részeket, s már dominánsan Zichy Karolina (Crescence-t is megelőzve) napló-szerepét rostálta meg.¹⁰⁵ Olykor Batthyányra vonatkozó élesebb politikai kirohanásokat is „cenzúrázott”, de általában a társas- és magánéletük adta a törlések hátterét.¹⁰⁶ A Batthyányra és

¹⁰³ *Gróf Széchenyi István naplói* 5, 269., 346–356., 379., 449., 763., 516–517. Az utóbbit vö. az 1841. november 20-i törlés eredetijével: MTAK Kt. Sz.Gy. K/229. Széchenyi naplókönyve (1838. február 1–1841. május 31.) 32. A történet jelentőségét emeli, hogy Széchenyi nem volt szokásosan „keresztapa,” s több mindenkinek visszautasította illetén kérését. Karolina gyermeke a kivételek közé tartozott. A Péchy Emmánuel grófhhoz írt (elutasító) levele ismét tanulságos: itt is Karolina szerepel szülőként megnevezve: „[...] mióta gróf Károlyi Györgyné egyik fiát tartám a keresztelő vize fölött, már két főasszonyságnak tagadám meg, [...]” 1846. január 13. *Gróf Széchenyi István levelei* 3, 373.

¹⁰⁴ Ő 1843. szeptember 26-án született, ahogyan erről is beszámolt a naplói. Károlyi István világra jöttéhez és keresztelőjéhez (1845. február 3–4.) nem kapcsolódott „törlendő” kommentár, minden valószínűség szerint azért, mert abban az esetben Széchenyit a keresztapa személye (a köznemes ellenzéki reformpolitikus, Bezerédj István) izgatta. *Gróf Széchenyi István naplói* 5, 763.; 6. köt. 90., 166–167.

¹⁰⁵ Ez a tendencia maradt meg később is. S néhány háttéradat arra utal, hogy a nem behatárolható hosszabb kivágások jelentős része is vele lehetett kapcsolatban. Például szinte eltűntek a törlések a naplóból akkor, amikor 1842. október elejétől november 16-ig nem voltak egyszerre Pesten. Ugyanígy 1846-ban Karolina itáliai időzése kapcsán sem volt – úgy tűnik – indoka Tasnernek a drasztikus törlésekre.

¹⁰⁶ Valószínűsíthetően politikai jellegű kiszólás: január 30., március 5., 16., április 7.; példák a magántermészetűekre: március 23., április 7., május 9., november 19. *Gróf Széchenyi István naplói* 5,

Karolinára vonatkozó satírozások további áttekintésére nincsen szükség, hiszen a kiostált naplóban benne maradt utalásokból is egyértelmű, hogy folyamatosan tartott viszonyuk. Széchenyi olykor „jó házasságban” látta őket „a német színház páholyában”. Rengetegszer regisztrálta kettejük együttlétét, meglátogatta „őket”, tudott Batthyány 1846-os itáliai útjának konkrét céljáról, s 1848 áprilisában rosszállóan rögzítette, hogy „Tony B. egészen meg van ijedve... holnap Ikervárra megy! Lajos szeretne szabadulni tőle. – Képes ilyen pimaszságra.” Széchenyi feltételezése beigazolódott, mert május közepétől egy hónapon át (amíg Tony vissza nem tért), ismét sűrűn számolt be a naplóíró Batthyány és Karolina közös programjairól (illetve az ő „kis grófnővel” folytatott beszélgetéseiről).¹⁰⁷ Témánk szempontjából az a fontosabb mozzanat, hogy 1842-ben immár a naplóíró gróf és Zichy Karolina összefüggésében is rengetek törőlnivalója akadt Tasner Antalnak.

Széchenyi fokozott érdeklődése „C. K.” iránt 1842 elején már egyértelmű: „[...] és sokat vagyok Kicsivel. Fölséges.” Valószínűleg kezdeményezően lépett fel Károlyi Györgyné is: március végén a naplóíró hangsúlya szerint „őt forszírozta villásreggelijére, míg Crescentet nem hívta meg.” Április elején már egymás után következnek (napról-napra) „mit Louis Batth.” a közös lovaglások (olykor a hölgyekkel), Karolinával együttlét Fóton, vacsora a „két asszonnyal”, német színházi páholylátogatás. Széchenyi önfelmentő gesztussal engedte bele magát az élménybe: „Világosan érzem, hogy magasabb hatalom akaratlanul irányít,” de a május 11-i cinizmus is jellemző volt rá: „G. Károlyi Fóton van, az ő baja.” A hónap végén továbbra is Károlyi és Batthyány távollétében szinte a teljes napjait „C. K.”-val töltötte, az intimitásban odáig eljutva, hogy amikor a fői kastélyhoz váratlanul „egy négyes fogat érkezett – azt hívén, hogy ez György [valójában Széchenyi kocsisa volt] – zavarban volt, míg ő [mármint Karolina] fel sem vette.” S persze közben mindegyik bejegyzésnél a hosszú törlések, a zugligeti kirándulás, a színházi esték stb. mellett. Talán jogos a feltételezés, miszerint ebben az esetben a Karolina iránti vágy és a Batthyányval szembeni férfi-riivalizálás okozta, hogy a június elején a látószögébe kerülő iparegyesületi elnök ellen egy éles kirohanást intézett (legalábbis a naplójában). Néhány nap múlva (június 9.) pedig együtt utazván Csurgóra „erkölcsileg arra kényszerítette, hogy vele „C. K.”-ról őszintén beszéljen.” Minden bizonnyal a másnapi elhatározás: „mindent szeretnék, de tragédia lesz belőle” – az érzelem/vágy és a konfliktusok vállalását, vagyis az azon való tépelődést fejezte ki, s persze azt is, hogy az őszinte beszélgetésben riválisként mutatkoztak meg.¹⁰⁸ Két súlyos konfliktussal kellett esetleg szembenéznie. Június 22-én egy választott polgári ülésen (ahogy a címzés jelezte, de a naplótörlések is mutatják) az „Édes kis királynőjének” hosszú levelet írt azon tanakodva, hogy Csurgóra kellene mennie hozzá. A levél hangneme az együtt töltött idő könnyed társalgási modorát és ledérségét idézi, főként amikor írja a „Magnest” (nyilván Batthyányt) és a „félszázadost” (Széchenyit) emlegette: „Borzasztó, valóban borzasztó volna, ha a Magneshez mind inkább közelítve a helyett, hogy attúl nyakra-főre futni kellene, végkép még a félszázad (51 Jahre auf den Buckel) is megcsípne magát [...]” Végül nem utazott el a „a kis Bélíjével” Karolinához, de elsősorban nem azért, mert az „időből fogyott ki” – írta következő levelében a „Kedves Jó Grófitskának” –, hanem mert „elég bátorságot sem lelt magában. [...] S aztán hogy az ember elveszthetné eszét u. s. w. etc. etc. etc. s hogy ekkép jobb... távul maradni etc.” Az erotikus-játékos etc.-sor után a szöveg hangulata megváltozik, s immár a „keresztapa” búcsúzása következik, kilépése ab-

546–647. MTAK Kt. Sz.Gy. K/230. Széchenyi naplókönyve (1841. június 1–1843. június 30.) 56., 69., 73., 81., 89., 112., 129.

¹⁰⁷ Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka 1, 306., 320–339.

¹⁰⁸ Gróf Széchenyi István naplói 5, 514., 579–605. MTAK Kt. Sz.Gy. K/230. 80–94.

ből a helyzetből, amibe belesodrótak. A naplóban másik nyelven, önmagába nézve számolt le vágyával. Ugyanaznap (1842. június 25.) jegyezte le a küzdelmet lezáró mondatot: „A legnagyobb győzelmet arattam magam fölött. Cr. után fogok [5 sor törlés],” majd másnap „De az Erény győzni fog, nem szabad Tartuffnek lennem.” Ez az április–júniusi történet ekkor zárult le, mégpedig úgy, hogy Széchenyi a vágya követése helyett a beteg Crescence után indult Sopronba.¹⁰⁹

A naplóban utóbb nem mutatkozott ilyen szoros pillanatuk, s levelezésükben is a baráti-visszafogottabb hang lett a meghatározó. Inkább politikai magyarázatokat, elemzéseket írt Karolinának, mintsem magántermészetű sorokat. Azonban a gróf viszonya a „kis grófnőhöz” ezután sem lett statikus, ott vibrált Széchenyiben az érzéki-erotikus mozzanat, s időnként elragadtatta magát. Egyszer (1844) például csak egy viccet hallva tőle végigszaladt rajta a gondolat: „Mindig azt hiszem, hogy én még [...törlés] – De nem lenne lehetséges;” máskor (1846) pedig „bei C. Károlyi” a kertben a „vágyáról” kezdett beszélni, mikor megzavarták őket. 1848-ról pedig van egy olyan adatunk, amelyet biztosan kitörölt volna Tasner Antal, ha azok a kötetek is a rendelkezésére álltak volna. Amikor Tonymál március 24-én találkozott Karolinával, akkor őt „Csáky Lidi szeme láttára homlokon csókolta!” S a naplóíró kommentárja: „Hallatlan história fog ebből kerekedni. – Ostobaság volt.”¹¹⁰

A Széchenyi–Batthyány viszonyt az idősebb gróf visszalépése miatt nem terhelte meg súlyosan Zichy Karolina, de rivalizálásuk a legszűkebb magánkörükben is megmutatkozott. A szövegjátékok azonban mást is (valamiféle közösséget is) kifejeznek. Egyszer (1842-ben) Széchenyi egyedül maradván a „magyar színházban” az ő hölgyeire gondolt, akik aznap nem jöttek el („Meine Damen kamen nicht” – Széchenyi kiemelésével), majd néhány nap múlva Batthyány Lajossal és az ő két hölgyével („und seinen zwei Damen”) időzött együtt. Egyik Batthyánynak írt levelében pedig a „mi kedves fiatal hölgyeink” („unsere lieben jungen Damen”) kifejezést használta.¹¹¹ A riválisok olykor bizalmasokká válhattak, s ezt a „kis hölgy” is elősegítette, azzal, hogy kettejüket fogadta, illetve Széchenyivel közös témájukká tette Batthyányt. Egy alkalommal külön megkérte arra, hogy igyekezzen Batthyány Lajossal őt minél többször meglátogatni. S ez így is történt: 1844 nyarán–őszén rendszeresen együtt jártak nála Haimburgban, máskor Pesten, Csurgón, Vöslauban. Mintha Széchenyi szerepe a közös látogatásokban hasonló funkcióval bírt volna, mint a keresztelőn, elfedte a támadható mozzanatokot.¹¹² A bizalmasság egyszer-egyszer a kapcsolat problémáinak közös megbeszéléseihez vezetett köztük: 1846 novemberében Széchenyi kvázi segítségét (legalább együttérzését) ajánlotta a nehéz helyzetbe kerülő ifjabb grófnak. A jelenet a naplóban: „Ebéd B[atthvány] Lajosnál. [– –] félek, tragédiával végződik – – 'Ha legalább Velen-céig veled tarthatnék, etc. de itteni körülményeim etc.' – Klauzál is ott; – – nem beszél... hamar elmegy.” A nyílt beszélgetés s benne Klauzál Gábor csendes jelenléte arra utal, hogy valami nyilvános (azaz kipattant) konfliktusról volt szó. Az erős kifejezések és Széchenyi (elvetett) felajánlása pedig világossá teszi, hogy az idősebb gróf hasonló szerepet vállalha-

¹⁰⁹ Gróf Széchenyi István naplói 5, 609–613.; Széchenyi levelei Károlyi Györgynéhez 1842. június 22., 25. Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez 1. 409–412.; MTAK Kt. Sz.Gy. K/230. 102–104.

¹¹⁰ Példaként lásd az 1842. október 12-i és az 1847. szeptember 29-i Károlyi Györgynének írott Széchenyi leveleket. Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez 1. 418–420.; MTAK Kt. Sz.Gy. K/195. 154.; Gróf Széchenyi István naplói 5, 21., 359.; Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka 1, 281–282.

¹¹¹ Gróf Széchenyi István naplói 5, 579., 581.; Széchenyi levele Batthyányi Lajoshoz. 1842. december 19. Kiadva: Gróf Széchenyi István levelei 3, 147. Fogalmazvány: MTAK Kt. Sz.Gy. K 193/107.

¹¹² Gróf Széchenyi István naplói 5, 595.; 6. köt. 16., 78., 100.

tott volna az ügyben, mint korábban. Minden bizonnyal Zichy Karolina nem azért utazott el Velencébe – amint Széchenyi korábban feltételezte, hogy ott a telet eltöltse („*Oh, a szép patriotizmus*” – tette hozzá kritikusan a naplóíró) –, hanem egy botrány miatt (elől) kellett távoznia. Ezzel magyarázható Batthyáynak a Telekihez írott segítséget kérő leveleinek a feszültsége is, s ugyanekkor a sok törlés Károlyi György neve mellől, például a „*bizonyíték*” szó összefüggésében. És Széchenyi ilyen megjegyzései: „*Károlyi nem sejtí, hogy Batthyány elment.*” A Széchenyi-napló alapján feltételezhető, hogy a szóbeszéd hamarabb indult el, április elején például egy ízben Traun Ferencnél „*iszonyatosan gyalázták L. B[atthyányt] és a két hölgyet*”. Természetesen ez a mondat politikai vagy más összefüggésekre is utalhat, s így biztonsággal csak annyi állapítható meg, hogy mágnás-körökben megindult a szóbeszéd, de valószínűleg (Karolina huzamos eltávozásai miatt) a súlyos botrányt sikerült elkerülni. J. A. Blackwell például, aki szívesen írt a házasságtörésekről, a főúri dámák frivolitásáról, erről az ügyről nem tudott.¹¹³

Széchenyi és Batthyány kapcsolata a sok együtt eltöltött idő ellenére sem igazán meghittnek, de még barátinak sem nevezhető. Ez a mágnás-szalon világ a mai értelemben vett bensőséges baráti viszonyt nem hozta köztük létre, de úgy tűnik, hogy személyiségük sem engedte, hogy igazán bensőséges férfibarátság alakuljon ki közöttük. Jellegzetes példa a Batthyány Lajos gyermekének halálakor megmutatkozó Széchenyi látószög. Az idősebb gróf a hírek szerint „*tomboló*”, „*visszavonulását fontolgató*” Batthyányval egyáltalán nem volt együttérző. Szinte kívülről/távolról figyelte szenvedését, és az ifjabb gróf szétesettsége, önuralmának elvesztése bíráló megjegyzésre sarkalta: „*Gyerekek ezek, csak az arcuk vén!*” Az közismert, hogy nyilvános irataiban Széchenyi került az empátiának még a látszatát is, s igen bántóan támadta például Wesselényi Miklóst vagy Bezerédj Istvánt, de az érzéketlenségnek ez a közvetlen magán megnyilvánulása nemcsak személyiségéről, hanem a Batthyányhoz fűződő viszonyáról is árulkodik.¹¹⁴ Az egymás iránti lojalitásuk azonban több esetben megmutatkozott. Széchenyi például nem vitte (késztetése ellenére) nyilvánosság elé politikai nézetkülönbségüket, Batthyány pedig korrekt és segítőkész közvetítő szerepet játszott Széchenyinek a Teleki Lászlóval kiobbant afféjában (1846. november 20–21.).¹¹⁵

A korábbi gondolatsorhoz kapcsolódó naplóidézzel térünk át a társasági-élet és politika kölcsönhatásainak rövid elemzéséhez. 1843 decemberében jegyezte le a naplóíró a következő (szintén típusos) mondatát: „*Bei C. Károlyi. Ganzer Discours über Louis B. und Politique.*” Hogy hogyan beszélgethetett (*egy nagyobbat*) Karolina és Széchenyi Batthyányról, azt a fentebbiek alapján sejthetjük. Ennek a szövegegységnek most a másik eleme kap figyelmet. Az, hogy a Batthyány-, Széchenyi-, Károlyi-házak szalonvilágában a *politizálás* megszokott s a hölgyekre is kiterjedő társasági cselekmény volt. A Széchenyi–Batthyány kapcsolat alakulása szempontjából fontos mozzanat ez, hiszen divergáló politikai pályájuk szükségszerűen hatott társas-viszonyaikra és viszont.¹¹⁶

¹¹³ Gróf Széchenyi István naplói 6, 355., 461., 471–472. (november 14.), 482–483.; *Viam meam persequor. [...] Beszédek levelek írások*, 661–662., 666–671., 683.; J. A. Blackwell magyarországi küldetései, 115–120.

¹¹⁴ Gróf Széchenyi István naplói 6, 306–330., Széchenyi „*érezketlen*” cikkei például: *Wesselényi és Kossuth 1–5*. Jelenkor, 1843. január 22 – február 2.; *A pistoly időelőtti elsütése*. Jelenkor, 1845. jan. 24.

¹¹⁵ MTAK Kt. Sz.Gy. K 193/110, 111, 112.; Gróf Széchenyi István levelei 3, 464.; Gróf Széchenyi István naplói 6, 475–478.

¹¹⁶ Gróf Széchenyi István naplói 5, 786.

1842 végéig problémamentes helyszíne volt a két gróf „politizálásának” társaskörük. Maga a politikai kapcsolat nem volt problémamentes, de a szalon mint keret jól működött, mert Széchenyi személyes befolyásán keresztül (meggyőzés, lekötelezés) igyekezett Batthyányt megnyerni centrum koncepciójának. Tartós politikai összhang azonban nem alakulhatott ki közöttük, mert föl-fölsejlő ellentétük mélyebben benne gyökerezett politikafelfogásukban és egyéniségükben. 1842 október–decemberében az idősebb gróf már lemondott a Pesti Hírlappal szemben értelmzett Deák–Batthyány centrumról, de még egy elvetélt kísérletet tett a reformer főrendek összefogására („*Független felekezet*”). A reformmozgalom nemzeti-nemzetiségi politikáját támadó akadémiái beszéde (1842. november) után viszont már Batthyány kapcsán is csak a szakítást rögzítő sorok ismétlődtek szinte napról-napra naplójában: „*még tanácskozni sem akar velem*”, „*szakítok Deákkal és B. Lajossal*”; „*nem viselkedik irántam lojálisan*”; „*föl nem foghatom miképpen használhatna az országnak*”; „*semmire sem mehetni vele*” stb.¹¹⁷

A zavarok a társasági térben is azonnal megmutatkoztak, de csak amolyan enyhe elbizonytalanodás, illetve játékos feddés formájában. A naplóíró maga is figyelte a reakciókat: „*Tony és Caroline ugratnak... de azért táncoltak velem*” – rögzítette nem sokkal akadémiái beszéde után. A Jelenkorral kötött szerződése után „*jóindulatú, de büntető arcokat*” látott maga körül, s az ellenzékétől való elmozdulásának hatására – egy jelentés szerint – a két hölgy „*már kezdett Széchenyi ellen fellázadni*”.¹¹⁸ 1843 eleje nyilván új helyzetet teremtett, mert Széchenyi immár nyilvánosan a reformellenzék egészének politikai stratégiáját és létjogosultságát kérdőjelezte meg (először a „*Wesselényi és Kossuth*” című cikksorozatában). Különvéleményével elvált a reformmozgalom derékhadától, s a nyilvánosság előtt is önálló politikai pozíciót foglalt el. Ezzel szemben Batthyány a reform-ellenzékiség útján haladt tovább, s az új diéta előtt a főrendi ellenzék összefogása mellett már a nemesi bázis felé is erőteljesebben nyitott. A titkosrendőri jelentések szerint Batthyány közös mágnás-ellenzéki fellépést tervezett Széchenyivel szemben, azaz vállalta pozíciója konzekvenciáit. Viszont olyan esetet is följegyeztek, amikor Széchenyi (Batthyány egyik estélyén) a Wesselényivel kapcsolatos elemzését ismertette (lényegében a cikksorozat összefoglalóját), s azzal a konklúzióval zárta, hogy ő most „*a király tanácsosaival tesz kísérletet*”.¹¹⁹ A rövid év eleji feszültségek ellenére társas-körükben nem ragadható meg nagy változás, sőt 1843 nyarára látványosan kiegyensúlyozódott társasági viszonyuk. A Zichy-hölgyek reformellenzéki szalonjába belefért „*a legnagyobb magyar*,” de amikor valami nyilvános állásfoglalást tett, szóvá tették neki. A hullámmozgást Széchenyi nyilvános megnyilatkozásai, Batthyány Lajossal kibontakozó vitái idézték elő, s olykor előfordult, hogy ilyenkor kimaradt a vendégek közül, de a szalon-világ ekkor még stabilizáló szerepet töltött be kapcsolatukban. Egy jellegzetes kirekesztettség élmény: „*Soirée bei Louis B. – Béla Wenkheim auch da. Y cut him.*” Jellemző módon Batthyány „*kínózta a nagy Casino miatt*” (pedig ott Széchenyi nem is érezte igazán otthonosan magát). Karolina és Tony provokálták, az „*Oppozíció bálján*”, hogy „*mit mond az oppozícióról*”, mivel ugyanezzel a címmel az ellenzékét támadó cikke jelent meg.¹²⁰

¹¹⁷ Az alapvető politikatörténeti, életrajzi ismereteket külön-külön nem jegyzeteljük. Lásd: *Gróf Széchenyi István naplói* 5, 630–667.

¹¹⁸ Uo. Majláth János jelentése. 1843. január 3. Közli: *Gróf Széchenyi István írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal* 1, 703.

¹¹⁹ Takáts: *Wesselényi Miklós és a titkosrendőrség*, 48.; Molnár: *Viam meam persequor*, 144.

¹²⁰ *Gróf Széchenyi István naplói* 5, 724–725., 6. köt. 27. Ezt a cikket még ellenpontozták: 35–38. Lásd még: Széchenyi István: *Oppositio*. Jelenkor, 1844. február 15.

1844 végén és 1845 első hónapjaiban újra intenzív társasági életet éltek, közös társasági programokat szerveztek. 1844. december 2-án például a hölgyek kérték „egy mindenkiért,” hogy másnap közös Híd-nézést tegyenek. S a különböző társulati ülések között volt alkalomuk közös ebédekre, beszélgetésekre (az ifjabb gróf megmutatta Széchenyinek Ikervár-tervét), sétára, kirándulásra. A háttérben meghúzódó motívumokat korábban vizsgáltuk, viszont azt mindenképpen érdemes rögzítenünk, hogy amikor Batthyány Lajos a közel-keleti útjára elutazott, *Tonyt* Széchenyi gondjaira bízta. 1845. május elsején például náluk tartották az ünnepséget, amelyet Zichy Karolina az előző napon szervezett (s persze a naplóíró etc.-vel nevezte meg a vendégeket, kivéve a két Zichy-hölgyet).¹²¹

Az év vége új politikai beszédhelyzetet teremtett. Jelentősen rontotta Széchenyi reno-méját társaságában kormányhivatala, illetve az is, hogy „*A szentgróti levél elemzése*” című tízennegy részből álló cikksorozatában (1845. május–augusztus) a Védegyeletet támadva, Deákot bírálva-idealizálva az ellenzék megosztására tett kísérletet. Hosszú idő után az első találkozásukkor Zichy Karolina azonnal incselkedve kijelentette, hogy „*nem kellett volna semmilyen címet elfogadnia,*” s kérdezte, hogy „*hisz-e nekik*” (mármint a kormánynak). Széchenyi viszonya Batthyány családi körével is hónapokig kiegyensúlyozatlan maradt. Az első találkozásakor általában előzékenyek voltak vele („*a legkevésbé C. Károlyi*”) – nem véletlen, hogy ezt figyelte a valóságos belső titkos tanácsos –, de a következő időszakban rendre az elmaradt vagy a félig-meddig találkozások kerültek a naplóba: „*nem voltak ott-hon*”; „*Az elegancia megy a Károlyi-szalomba, én onnan kvázi ki vagyok zárva,*” amikor felkereste Batthyányt, ő „*egyáltalán nem jött ki,*” utóbb „*nem fogadták*” („*Bei Louis und Tony B.*”). Sem a kormányhivatalnok, sem pedig az ellenzék egységét tudatosan gyengítő gróf nem illett bele a Batthyány- és Károlyné-házak politikai atmoszférájába, éppen akkor, amikor a reformellenzék vezetője a hatékony egység útját kereste. Széchenyit az 1845–1846-os társasági eltávolodás azért is zavarhatta, mert a konzervatív köröket unalmasnak és fülledtnek tartotta. Egész egyszerűen ebben a közegben érezte jól magát.¹²²

Egy furcsa epizód segített eldönteni, hogy társasági érintkezésük tovább sekélyesedjen, vagy a régebbi szint felé mozduljon. 1846. április elején gróf Szapáry Józsefné fordult azzal a kérdéssel Széchenyihez, hogy nem osztaná-e meg vele a német színházi páholyát. Majd másnap írásban megismételte a kérést arra hivatkozva, hogy a részüket Károlyiék nem tartják meg. Nyilvánvalóan a politikai eltávolodás s a Széchenyivel szembeni averziók eredményezték Zichy Karolinának azt az ötletét, hogy a páholybérletet felbontsa. Széchenyi rövid bosszankodás után levelet írt Károlyi Györgynek, amelyben a közös páholy fenntartására kérte, kifejezetten arra utalva, hogy a politikai divergenciáknak nem szabad a társas-életre hatással lenniük. Széchenyi különösen azt hangsúlyozta, hogy a Károlyi-palotának mint társasági központnak kiegyenlítő funkciót kell betöltenie, s össze kell fognia „szociáli-san” az ellentétes pártokat. A kérdést általánosan kezelve rögzítette, hogy ez nem egyszerűen egy színházi-páholy változásának ügye, hanem minden politikai toleranciának a vége lenne. Meg is kérte György grófot, hogy ne engedjen, s ne zárja ki Széchenyit köreiből. Ká-

¹²¹ *Gróf Széchenyi István naplói* 6, 139–203., 202–203., 204. (még ha kizárva is érezte magát a beszélgetésből), 206.

¹²² Érdekes módon a cikksorozat záró darabja éppen aznap (augusztus 17-én) jelent meg a Jelenkorban, amikor Széchenyi a postán megkapta kinevezését és meghívóját a prágai eskütételre. A cikksorozatot lásd: Jelenkor, 1845. május 18 – augusztus 17.; kritikai kiadásban: *Gróf Széchenyi István írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal* 2. 491–503., 508–620. A kapcsolódó és idézett napló-bejegyzések: *Gróf Széchenyi István naplói* 6, 212., 244., 248., 277., 291., 296–298., 306., 317. A ki-nevezés és a cikkek országos fogadtatására: Vizota: *Bevezetés*, CX-CXLIV.

rolyi „régiből barátja” kérésének megfelelően rendezte el az ügyet, s így megmaradtak a közös bérletben.¹²³

A holtpontról tehát (amit Széchenyi kormányhivatala, majd Deákot támadó, az ellenzékét megbontó cikksorozata idézett elő) éppen társasági kapcsolataik viszonylagos helyreállítása mozdította ki őket. S ezekben a napokban egymás után érte Széchenyit az élmény: „barátságosan fogadták”, „Louis B. felajánlotta a szolgálatait”. 1846 második felétől (bár Batthyány Lajos többször elutazott ebben az időszakban), sok hullámvész, nagy mennyiségű Batthyányra vonatkozó negatív politikai minősítés, de nyugodt párbeszéd jellemezte a viszonyukat, sőt némi nyitottság. Ebben természetesen már a pártalakulás időszakának politikai megfontolásai is szerepet játszottak. Batthyány Lajos minden valószínűség szerint megnyugodva konstataálta, hogy Széchenyi nem lépett be a Konzervatív Pártba. S mivel kormánytámogató (vagyis deklarálta kormánypárti) erőként ezáltal megosztotta a kormányoldalt, az ebből fakadó előnyöket a racionálisan számoló „pártvezér” nyilván felmérte. Az a meglepő fejlemény következett ebből a helyzetből, hogy Batthyány meghívta Széchenyit az esedékes ellenzéki konferenciába. S az sem véletlen, hogy nagy örömmel fogadta a két formálódó párt között a közepet kereső „progresszista erőt”, amikor az a Jelenkorban 1847 januárjának elején megmutatta magát. A *Politikai program töredékek* indulatosága sem rontotta el viszonyukat, mert Batthyány Lajos számára a kulcskérdés az volt, hogy Széchenyi a tekintélyével ne erősítse a kormányoldalt. Politikai helyzetük távolsága azért nyilván hatott magánviszonyaikra is, s már nem tudták ugyanúgy természetesnek venni egymás meglátogatását. 1847. március 26-án a szokásos fordulathoz: „Louis B. besucht mich” a naplóról egy a helyzetet kételyesen értékelő kommentárt („Hm, hm”) társított.¹²⁴

A magán-világ az „állandó híd” lehetőségét teremtette meg közöttük, illetve annak az illúzióját, hogy meggyőzhetik egymást igazukról. Batthyány erre kevésbé törekedett, de nyilván jobban megismerte Széchenyi politikai dilemmáit, kételyeit beszélgetéseikből, mint mások a leegyszerűsítő nyilvános szövegekből. Természetesen a könnyed társasági alkalmak mélyítették is ellentétüket. Hiszen két ilyen markáns, erőteljes személyiség esetében a szellemes oldalgásokból, gúnyos riposztokból könnyen sértődés vagy veszekedés alakulhatott ki. A bensőségebb társasági terek kevésbé készítették őket önkontrollra, s így hevesebb, indulatosabb vitába torkollhatott egy-egy nézetkülönbség. Még a valódi barátoknak tekinthető Batthyány Lajos és Teleki László is egyszer társaságban a „szó szoros értelemben összeverekedett”. A naplóban föltűnő negatív minősítő jelzők pedig azt is mutatják, hogy az indulatos pillanatokban mik hangozhattak el közöttük: *számító, aposztata, becsvágyó, rabulista, zúgjogász, (ironikusan:) a nagy reformátor* stb. Sok vitájuk nincs részletesen megörökítve, de a Széchenyit ért „sérelemek” azért röviden előkerülnek: Batthyány „ügyesen köpköd ellenem;” „rám förmedt,” „mellőz, avagy gunyorosan hosszan és mélyen bókol”, „civódunk” „Lajos piszkálódik s ingerkedik more solito [a szokott módon]” stb. A naplóról megörökített egy hosszabb jelenetet az akadémiai beszéd (1842. november) utáni időszakból. Önmagáért beszélő kis helyzet, s persze a napló-érzékenység egyszerű lenyo-

¹²³ *Gróf Széchenyi István naplói* 6, 354–355. 1846. április 3–6., Széchenyi levele Károlyi Györgyhöz 1846. április 5-én. Fogalmazvány: MTA Kt. Sz.Gy. K/195/147. Kiadva: *Gróf Széchenyi István levelei* 3, 380–381.

¹²⁴ *Gróf Széchenyi István naplói* 6, 356–358., 499., 538.; Batthyány Lajos meghívója: MTA Kt. Sz.Gy. K/304/3. Molnár: *Viam meam persequor*, 221–239.; Velkey Ferenc: *Egy párt nélküli párt-címke – Széchenyi István progresszista politikai önmeghatározásának hátteréhez*. In: Széchenyi Magyarország és Európa. Tudományos konferencia. [...] Szerk.: Pelyach István – Kőrösiné Merkl Hilda – Simon V. Péter – Buday Miklós. [Budapest,] 2004. 32–54.

mata: „Az ebédnél Ráday rosszul lesz, azután Rosty... végre B. Lajos tréfából. Béla alaposan beüti a fejét. B. Lajos és W. Béla – mindjárt elmennek. B. L. Pisterl, Pistika etc. – – vagy komolyan vegyük... Béla egyenest a képembe nevet... felbőszülök... lenyelem. – Istenem, micsoda fiúk! Bosszankodom, amiért belebetegszem [...]”¹²⁵

A legsúlyosabb, csaknem pisztolyra vezető összecsapásuk az 1847–1848-as diéta válaszfelirati vitájának nagy politikai feszültségéhez kötődött. November 23-án este, magántársaságban úgy összeszólalkoztak („csaknem pisztolyra menően”), hogy szét kellett választani őket. A naplóíró Széchenyi tehetetlensége és dühe egy fantázia-képben, s mivel a párbajt elkerülték, egy feszültség-levezető szimbolikus tettben manifesztálódott: „úgy sejtem: agyon fogom lőni. Szakállra alsó csúcsát célzom meg...; a homlokán találok el... s összeesik, mint egy uszkár. – Ó, Istenem – kedvem volna hozzá, rettentő kedvem! – – Nem maradhat el.” Megbékélésükre bő egy hónapot kellett várni; addig távolságtartóan kerülték egymást. Széchenyi karácsony napján kelt levelében egy kvázi bocsánatkéréssel kezdeményezte, hogy „vessenek fátyolt a történetekre”, és találkozzanak. Kétségtelenül utat is akart építeni Batthyányhoz, hogy megnyerje (vagyis inkább semlegesítse) az új (előző napon elhatározott) centrumteremtő politikai kísérletéhez. Batthyány még aznap válaszával az elsőt (mármint a „nekem nyújtott kezét”) elfogadta, de világossá tette, hogy nem bízik abban, hogy a „nyilvános élet közelebbi feladatai” iránt egyetérthetnének.¹²⁶ Úgy kavarog furcsán a Széchenyi és Batthyány kapcsolatában a magán-, társas- és köz-élet, mint ebben a szituációban. Elválaszthatatlanul.

¹²⁵ Gróf Széchenyi István naplói 5, 658., 746., 787.; 6. köt. 81., 182., 183.; Molnár: *Viam meam persequor*, 155.

¹²⁶ Gróf Széchenyi István naplói 6, 678. Széchenyi levele Tasner Antalnak, 1847. november 26. Gróf Széchenyi István levelei 3, 562. A terv megfogalmazódása és az első lépések: uo. 696–702. Széchenyi Batthyánynak írt levele: MTAK Kt. SzGy. K 193/113. A válasszal együtt kiadva németül: *Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez* 2, 618–619.; illetve magyarul: *Pesti Napló*, 1873. szeptember 23. Reggeli kiadás. Legújabbban: Molnár: *Viam meam persequor*, 714–715.

FERENC VELKEY

*„Expecting company tonight. Conversed at length with Batthyány.”
The Common-Public Life of Széchenyi and Batthyány on Social and
Private Scenes*

In the paper the author makes an attempt to grab the relationship on its manifold scenes of two well-known public figures in the era of reforms in Hungary. The lives and the political careers of Count István Széchenyi and Lajos Batthyány have been discussed extensively in the literature, their careers, reform ideas and their relationship are well researched. The current analysis focuses on how their relationship was influenced by the the close social bond between them. Our primary source, Széchenyi's diary and Lajos Batthyány's very intensive, register-like appearance in it ("me in Batthyány's home", "Louis B. with us", together with Batthyány "at C[aroline] Károlyi") suggest that the main scene for their relationship was the triangle of the Batthyány-Széchenyi-Károlyi residences. That is, these three magnate salons, influential both in Pozsony and in Pest, provided the framework for their meetings. This circle of magnates was open and politically committed, while retaining as a characteristic feature its social identity, typical of contemporary aristocracy. The members spoke mostly in German and French, spent the time at balls, soirés, dinners and other social events, and paid visits to each other. This social space made the relationship of Széchenyi and Batthyány complex. On the hand, they both felt attracted to Karolina Zichy, a lady in the company, who was Lajos Batthyány's sister-in-law. In their most private life, this made them rivals and confidants at the same time. On the other hand, Lajos Batthyány's role as the leader of the reform opposition in the country weighed on their relationship, especially as the Zichy ladies in his company (his wife and his sister-in-law) took up a role in the opposition, which was reflected in their social life. Their salon became the main channel of communication for the reform opposition. István Széchenyi, on the other hand, were dragged into a pro-government role after 1842, and accepted an office in 1845. And even though he did not really feel confident in this role this led to dissonance between them. The banter and sarcastic ripostes led to growing tension, quarrels and occasionally serious conflicts almost ending in duels. But the fact that, despite their disagreements, they belonged to the same society became a bridge between them: they could more deeply understand each other's political dilemmas. The analysis of the interactions shows that while it was politics that most fundamentally influenced their relationship, the world of societies as well as their social and private circles also had an effect on it.

ZAKAR PÉTER

Az Apostoli Tábori Helynökség 1848–1849-ben

A tábori lelkipásztorkodás intézményrendszere az Osztrák Császárságban

Az Osztrák Császárságban a cs. kir. hadsereg katonáinak lelki gondozása a tábori püspökség, egyházzogilag pontosabb kifejezéssel élve, az Apostoli Tábori Helynökség kezében volt, amelynek élén az apostoli tábori helynök (*vicarius apostolicus castrensis*) állt. Az apostoli tábori helynök csaknem teljes püspöki joghatósággal rendelkezett az ún. mozgó katonasághoz tartozó egyének („*ad militiam vagam*”), valamint azok felett is, akik a tábort és a katonaságot követték. Valamennyi szentséget kiszolgáltathatta, kivéve a bérmálást és a papszentelést (feltéve, hogy csak címegyházra szentelték fel). Búcsúk vonatkozásában, továbbá egyházi vitás ügyek vizsgálatában és azok megítélésében viszont juriszdikciója kiterjedtebb volt, mint egy megyéspüspöké. Szintén széleskörű joghatósággal rendelkezett a házassági akadályokkal, illetve a házasságok kihirdetésével kapcsolatos ügyekben is.¹ A tábori püspök munkáját egy tábori szentszék (*Feldkonsistorium*) segítette, amelynek személyi állománya egy szentszéki bíróból (*canonicus auditor*), egy teológusból, két ülnökből és egy titkárból állt.²

A tábori püspök feladatköre kiterjedt a hadlelkészek juriszdikcionálására, továbbá a tábori papság, illetve a tábori lelkészi ügyek vezetésére. Felmentéseket adhatott, illetve eszközölhetett ki a római szentszéknél a bőjti napokkal, illetve a kánoni házassági akadályokkal kapcsolatban. Javaslatot tehetett valamennyi, a tábori lelkipásztorkodással összefüggő személyi ügyben (kinevezés, elbocsátás stb.), beleértve a kisegítő tábori papok díjazását is. Befolyással bírt a tábori missziós alap, továbbá egyéb kegyes alapítványok felhasználására, közreműködött a tábori kápolnák létrehozásában és azok felszerelésében. Minden katonai év végén két példányban megkapta a tábori papok viseleti jegyzékét, amelyből az egyik példányt továbbküldte a haditanácsnak (később a hadügyminisztériumnak) a szükséges javaslatokkal egyetemben. Felügyelte alárendeltjei munkáját, és negyedévenként a tábori főlelkészekről valamennyi ügy protokollumát megkapta betekintésre. Nála őrizték az anyakönyvek másodpéldányait, s a feloszlott alakulatok anyakönyveit is a tábori püspökségnek kellett leadni.³

1848–1849-ben Johann Michael Leonhard volt a tábori püspök, egyike a legtehetségebb egyházi vezetőknek, akik a császári hadsereg hadlelkészi szolgálatát irányították.

¹ Leonhard, Johann Mich.: *Verfassung der Militär-Seelsorge in den k. k. österreichischen Staaten, mit Rücksicht auf die Rechte und Pflichten des Civil-Clerus in militär-geistlichen Angelegenheiten*. Bécs, 1842. 14–15.

² Melichár Kálmán: *A katonai lelkészet az Osztrák–Magyar Monarchia közös hadseregében (haditengerészeténél) és a magyar királyi honvédségnél*. Budapest, 1899. 44.

³ Bielik, Emerich: *Geschichte der k. u. k. Militär-Seelsorge und des Apostolischen Feld-Vicariates*. Bécs, 1901. 96–97.

1806-ban szentelték pappá, hat évvel később került udvari káplánként az uralkodóház közelébe, s egyúttal a bécsi érsekség iskolai ügyeit is felügyelte. 1822-ben, amikor megjelentette vidéki lelkipásztorkodása alatt tartott prédikációit, bírálta a prédikációs irodalom bonyolult és a vidéken élők számára érthetetlen fordulatait. Ő maga ennek megfelelően egyszerű és érthető prédikációk elmondására törekedett.⁴

1835. május 14-én Sankt Pölten-i püspökké nevezték ki, de még abban az évben lemondott javadalmáról, hogy tábori püspök lehessen. 1836-ban ennek megfelelően dioklecianopoli címzetes püspökké és apostoli tábori helynökké nevezték ki. Leonhard a késői jozefinizmus tehetséges és irodalmilag is rendkívül tevékeny alakja volt, hittankönyvei, prédikációi, hitbuzgalmi tárgyú kötetei jelentős befolyást gyakoroltak a kor vallásos tárgyú irodalma iránt érdeklődőkre a népiskoláktól egészen a műveltebb rétegekig. 1842-ben jelent meg a tábori lelkipásztorkodás kérdéseinek alapos összefoglalását tartalmazó, évtizedeken át iránymutató kézikönyvként használt munkája, a „*Verfassung der Militärseelsorge*”.⁵ A tábori püspök Hám János szatmári püspökkel és Gonzechzy János, később forradalmi szerepéért kivégzett tábori lelkésszel együtt létrehozta a szatmári katonai leánynevelő intézetet.⁶

Az apostoli tábori helynök alá rendelt tábori főlelkészek [*Feldsuperioren*] egy-egy főhadparancsnokság mellé voltak rendelve, s kinevezésüket az uralkodó magának tartotta fenn. A tábori főlelkészek az adott kerület papságának munkáját felügyelték, véleményezték, szerepet játszottak a tábori papság kiválasztásában is. Az adott katonai egyházi kerületben az apostoli tábori helynök helyettesi voltak, akik lényegében az esperesekhez hasonló feladatkörrel rendelkeztek. A fontosabb ügyekről jelentést kellett tenniük a tábori püspöknek. Alkalmanként joguk volt az alárendeltségükbe tartozó papságot meglátogatni, erkölcsi és papi tevékenységükről és hivatali munkájukról személyes benyomásokat szerezní. A tábori papnak javasolt (prezentált) lelkészek katonai szolgálatra való alkalmasságát (bizonyítványaikat, nyelvismeretüket és egészségügyi állapotukat) is nekik kellett ellenőrizni. Az újonnan szolgálatba lépő tábori papokkal közölniük kellett feladataikat és kötelességeiket.⁷

Az 1848-as forradalmat megelőzően a tábori püspökség nyolc szuperiátusra, azaz tábori főlelkészségre oszlott. Bécsben volt a székhelye az alsó-, és felső-ausztriai tábori főpapi hivatalnak, amelynek hatásköre Salzburgra is kiterjedt. Grazi központtal működött az illíriai, belső-ausztriai és tiroli főlelkészség. Külön-külön tábori főpapi hivattal rendelkezett Csehország (Prága), Morvaország és Szilézia (Brünn), Galícia (Lemberg) és Erdély (Nagy-szeben). Az 1848–1849-es események szempontjából kiemelkedő jelentőségű volt a magyarországi (Buda) és a lombard-velencei (Verona) tábori főpapi hivatal, az előbbi Horvátországra, Szlavóniára és a Bánságra, az utóbbi pedig Dalmáciára is kiterjedő joghatósággal bírt.⁸

Az Apostoli Tábori Helynökség nemcsak a tábori főpapokon, hanem a tábori lelkészekben keresztül is gyakorolta joghatóságát a mozgó hadsereghez tartozó egyének fölött. Állomáshelyük szerint megkülönböztethetünk ezredkáplánokat, kórházi, helyőrségi és várlelké-

⁴ Leonhard, Johann Michael: *Sonn- und festtägliche Predigten während eines katholischen Kirchenjahres vor einer Landgemeinde*. Wien, 1822. 5–6.

⁵ Leonhard: *Verfassung der Militär-Seelsorge*, 1–334.

⁶ Irsik Ferenc: *Boldog emlékü Hám János szatmári püspök élete*. Szatmár, 1894. 140–154.

⁷ Leonhard: *Verfassung der Militär-Seelsorge*, 28–40.

⁸ *Personal Stand des gesammten Militär-Clerus in der kais. Königl. Österreichischen Armee. Auf das Jahr 1846*. Bécs, d.n. 5–16.

szeket. Katonai intézetekben (tanulmányi intézetek, ménesintézetek, invalidus házak stb.) szintén alkalmaztak tábori papokat. Háborús helyzetben egyrészt meg kellett emelni a tábori papság létszámát, másrészt az egyházmegyés, illetve szerzetes papságot arra kötelezték, hogy tábori lelkész hiányában ők is ellássák a katonaságot (kiegészítő lelképásztorkodás). A tábori lelképásztorkodás alapja 1868-ig az ún. ezredplébánia-rendszer volt. Minden ezred egy-egy plébániát alkotott, ahol a plébánosi funkciókat az ezredkáplán látta el. A tábori papokat a feladatuk ellátásához szükséges széleskörű joghatósággal ruházták fel.⁹ A tábori lelkészeknek nem volt katonai rangjuk, így csak általában rendelték el, hogy a katonai egyéneknek tiszteletet kell tanúsítaniuk a tábori lelkészek irányában. A szemlék alkalmával a hadlelkészek közvetlenül a törzstisztek után soroltak, temetésükre nézve pedig a főhadnagyk részére megállapított temetési rend volt az irányadó.¹⁰

Az alábbiakban arra teszünk kísérletet, hogy e sajátos helyzetben lévő püspökség 1848–1849-es történetét összefoglaljuk. Az 1848–1849-es magyar hadsereg tábori lelkészeinek történetével itt nem foglalkozunk, csak azokra a vonatkozásokra fogunk utalni, amelyek a tábori püspökség történetének megértéséhez feltétlenül szükségesek. A korábbi szakirodalom csak érintőlegesen foglalkozott a hadlelkészek 1848–1849-es szerepvállalásával.¹¹ Kivételt csak a magyarországi vonatkozások jelentettek, de ezek jobb megértéséhez is szükséges a birodalmon belüli összefüggések alaposabb elemzése.¹²

Forrásaink többsége a hivatali munka során keletkezett irat, mindenekelőtt a tábori püspökség fennmaradt iratanyaga. Így fennáll annak a veszélye, hogy túlságosan „hivatalos” képet kapunk a korabeli eseményekről. Az egyházfegyelmi ügyek és további forráscsoportok bevonása azonban árnyalhatja az adminisztráció forrásaiból megrajzolható képet. Talán némileg feleslegesnek tűnhet, de itt kell leszögeznünk, hogy a „tábori főpap” és a „tábori főlelkész” kifejezéseket, illetve az azokhoz tartozó hivatalok megnevezéseit szinonimaként használjuk. Papok és lelkészek alatt mindig latin szertartású római katolikusokat értünk, az ettől való eltéréseket mindig jelezni fogjuk. Köszönettel tarozunk mindazoknak, akik támogatták munkánkat. Hermann Róbert Johann Michael Leonhard egyik kötetét, valamint számos irat jelzetét, illetve fénymásolatát juttatta el hozzám. A MÖB CH, illetve a Klebelsberg Kuno Ösztöndíj támogatása bécsi kutatásaimat, Pelyach István biztatása pedig ennek a tanulmánynak a befejezését tette lehetővé.

A forradalom egyházpolitikai háttere: a késői jozefinizmus

A tábori püspökség 1773-ban történt felállítását a jozefinista egyházpolitika alapvetően befolyásolta. A jozefinizmus, amely nevét II. József-ről kapta, Mária Terézia uralkodásától 1850-ig tartó egyháztörténeti periódus, amely alatt a Habsburg-országokban és tartományokban tovább folytatódott az egyház és az állam szétválasztása, miközben az állam egyre nagyobb mértékben beavatkozott az egyház életébe. A jozefinizmussal érte el csúcspontját az ún. államegyház-rendszer a Habsburg Birodalomban. Az államegyház gondolatát az abszolutizmus karolta föl, s az egyházon belül többé-kevésbé a gallikanizmus (a pápai jog-

⁹ Bielik: *Geschichte der k. u. k. Militär-Seelsorge*, 140–141.

¹⁰ Melichár: *A katonai lelkészet*, 258.

¹¹ Csohány János: *A magyarországi protestáns tábori lelkészet (1835–1918)*. In: Alföldi Társadalom V. k. (1994) Szerk. bizottság elnöke: Simon Imre. Békéscsaba, 1994. 25–36.; Ham, Claudia: *Militärseelsorge in Ungarn im Jahr 1848*. In: Gröger, Roman-Hans – Ham, Claudia – Sammer, Alfred: *Zwischen Himmel und Erde. Militärseelsorge in Österreich. Mit einem Beitrag von Hanak, Julius*. Styria, [2001.] 49–51. éppen az én egyik előadásom nyomán foglalta össze az eseményeket.

¹² Borovi József: *A magyar tábori lelkészet története*. Zrínyi Kiadó, 1992. 60–81.

hatóság korlátozása a francia állami érdekeknek megfelelően), illetve az episzkopalizmus (a püspöki tekintély növelése a római centralizációval szemben) erősítette fel. Vitathatatlanul sokat merített a jozefinizmus a felvilágosodás gondolatrendszeréből is.¹³

Mind a mai napig nincs egyetértés a történészek között a jozefinizmus lényegével kapcsolatban. Mivel témánk csak érintőlegesen kapcsolódik ehhez a bonyolult kérdéshez, nem lehet célunk az egymásnak olykor ellentmondó felfogások egyeztetése, csupán csak néhány fontosabb megállapításra szeretnénk itt röviden felhívni a figyelmet. A jozefinizmust Fritz Valjavec azon törekvések eredményének tekintette, amelyek a politika, illetve az egyházi és kulturális élet területén kiegyezést akartak létrehozni a régi (barokkos) felfogás és az új eszmék (felvilágosodás, szekularizáció) között. Valjavec felfogása azonban nem vált általánosan elfogadottá, mivel szerinte a jozefinizmus felölelte a monarchiában a felvilágosodás teljes késő 18. századi és kora 19. századi történetét, miközben nem kapcsolódott szorosan a kormányzati tevékenységhez és az állam–egyház viszony alakulásához.¹⁴

Eduard Winter azt hangsúlyozta, hogy a jozefinizmusra nem lehet pusztán egyházi rendszerként tekinteni. A nemzeti egyházak nagyobb önállóságért folytatott küzdelme csak az egyik követelés volt a mind erősebbé váló római központosítással szemben. II. József és a jozefinizmus tulajdonképpeni létrehozói: Gerhard van Swieten lelki és Wenzel Anton von Kaunitz kancellár jogi értelemben sokkal tovább mentek, céljuk egy alapvető egyházi reform megvalósítása volt, amely nemcsak az egyházi alkotmányt, hanem a kultuszt, az egyházfegyelmet, sőt még az egyház tanításának előadását is meg akarta újítani, összefüggésben a gazdasági és szociális fejlődéssel.¹⁵ Eduard Winter kritikussai, így többek között Hans Hollweger rámutattak arra, hogy a szentmise jozefinista „reformja” a vallásgyakorlat megvetéséhez vezetett, ezért nem nevezhető reformkatolicizmusnak. Eltekintve attól, hogy a fogalmat 1898-ban alkották meg a 19–20. század fordulóján megfigyelt egyházi törekvések bizonyos csoportjának jellemzésére, míg Winter egészen mást értett alatta, Hollweger szerint a történész átlépi saját határait, ha az egyház önmeghatározását bizonyos korok divatos meghatározásaival azonosítja. A jozefinista egyházfelfogás ugyanakkor még a 18. század végén sem vált általánossá egyházi körökben.¹⁶

A legnagyobb hatást kétség kívül Ferdinand Maass gyakorolta a jozefinizmusról szóló irodalomra, aki ötkötetes munkájában (*Der Josephinismus. Quellen zu seiner Geschichte in Österreich 1760–1850*) adta közre a korszakra vonatkozó hivatalos iratokat. Ő határozta meg úgy a jozefinizmust, mint az államegyházi rendszer tipikus példáját, illetve mint cezaropapizmust. Úgy vélte, ha Kaunitz volt a jozefinizmus apja, akkor Mária Terézia az anyja. Derek Beales szerint ez a koncepció háttérbe szorította II. József szerepét a jozefinista rendszer kialakításában, ráadásul a korai jozefinizmus Lombardiában megvalósuló rendeletei sem vetítették előre a következő két évtized eseményeit.¹⁷ Maass további bírálói, mint például Ernst Wangermann, a Maass által bírált „egyházellenes szellem” meglétét vonják kétségbe, arra hivatkozva, hogy Mária Terézia és tanácsadói a katolicizmust akarták meg-

¹³ Adriányi Gábor: *Az egyháztörténet kézikönyve*. Budapest, 2001. 337.

¹⁴ Valjavec, Fritz: *Der Josephinismus. Zur geistigen Entwicklung Österreichs im 18. und 19. Jahrhundert*. Brünn–München–Wien, 1944. 6–7.

¹⁵ Winter, Eduard: *Der Josephinismus. Die Geschichte des österreichischen Reformkatholizismus 1740–1848*. Berlin, 1962. 349.

¹⁶ Hollweger, Hans: *Tendenzen der liturgischen Reformen unter Maria Theresia und Joseph II.* In: Kovács, Elisabeth (Hrsg.): *Aufklärung und Josephinismus*. München, 1979. 295–306.

¹⁷ Beales, Derek: *Joseph II. Vol. I. In the Shadow of Maria Theresia 1741–1780*. Cambridge University Press, Cambridge etc. 1987. 440–441.

védni a titokban terjedő protestantizmustól, ugyanakkor e szerzők tapintatosan hallgatnak a jozefinizmus radikálisabb képviselőiről.¹⁸

Magyarországon főként Meszlényi Antal foglalkozott a jozefinizmus történetével. A korszakot ő még 1780-nal indította, s az 1846-ot követő éveket már nem vizsgálta, tekintettel arra, hogy XVI. Gergely pápa halálával (1846) a korabeli kutatók előtt is bezárultak a vatikáni levéltár ajtói.¹⁹ Hermann Egyed alapvetően nem változtatott a Meszlényi-által kidolgozott képen, a jozefinizmust egyházellenes rendszernek tartotta, ugyanakkor a magyar főpapok mérsékelten jozefinista beállítottságát értékelve rámutatott azok pápahűségére. Heylesen állapította meg, hogy Ferenc József 1850-ben készen állt a jozefinista rendszer felszámolására.²⁰ Szántó Konrád Hermann Egyedre hivatkozva megállapította, hogy a jozefinista rendszer túlélte II. Józsefet, és „a vallásos élet kárára még sokáig fennmaradt”.²¹ Adriányi Gábor, aki jól ismerte a külföldi szakirodalmat, szintén a jozefinista szellem tartós túléléséről írt az osztrák egyházpolitikában, Magyarországon pedig – véleménye szerint – „csak a 20. század fordulóján megindult katolikus megújulásnak sikerült végérvényesen felszámolnia” befolyását.²²

A vitákon túlmenően fontos rámutatnunk, hogy a jozefinisták számára az erkölcsi feladatokat is ellátó állam volt az elsődleges, az egyház az állammal szemben csak alárendelt szerepet játszhatott. A vallás szerepe ezen felfogás szerint az emberi jólét szolgálata a józan ész alapján. Az állam e cél elérése érdekében a vallást erősen „földi” feladatok megoldására korlátozta, felügyelte a vallásos jellegű megnyilatkozásokat, amiből az következik, hogy a vallást lényegében a politikum részeként fogták fel. A vallás állam alá rendelése együtt járt azzal, hogy az előbbi lényeges maradt, de már nem volt minden dolog mértéke. Az állam még nem függetlenítette magát valamennyi vallásos célkitűzéstől, de a politika területén már kiharcolta magának néhány vallástól független területet (például a házassági jog területén). A sokat bírált Valjavec a változás lényegi elemét ragadta meg, amikor arra mutatott rá, hogy az állam számára a vallás jelentősége nem a transzcendenciában volt, hanem azért volt lényeges, mert erkölcsi értékeivel az emberek boldogulását döntő mértékben tudja elősegíteni. A vallás a jozefinisták számára már nem az egyetlen, hanem csak egy eszköz az alattvalók jólétének biztosítására.²³

A szabadságharc időszaka már a késői jozefinizmus időszakára esik, amikor az állami mindenhatóságba vetett hit már nemcsak a jozefinista értelmiséget, hanem a társadalom széles rétegeit is áthatotta. Valjavec szerint a jozefinizmus egy olyan fejlődési folyamatnak képezte alapját, amely 1848 márciusától kezdve vált különösen hatékonná. Néhányan részt vettek ugyan a forradalmi eseményekben, de a jozefinista rétegek képviselőinek többsége bénultan szemlélte a két szembenálló tábor összecsapását.²⁴ Eduard Winter a katolikus egyházon belül, illetve annak peremén elhelyezkedő reformerők nyílt fellépésében látta a márciusi forradalom jelentőségét. Nem tagadva a jozefinista elit megosztottságát, ki-

¹⁸ Wangermann, Ernst: *Josephinismus und katholischer Glaube*. In: Kovács (Hrsg.) *Aufklärung und Josephinismus* 1979. 332–341.

¹⁹ Meszlényi Antal: *A jozefinizmus kora Magyarországon (1780–1846)*. Budapest, 1934. 445.

²⁰ Hermann Egyed: *A magyar katolikus papság az osztrák katonai diktatúra és az abszolutizmus idejében*. Gödöllő, 1932. 393, 432.

²¹ Szántó Konrád O.F.M.: *A katolikus egyház története* II. k. Budapest, 1988². 283.

²² Adriányi: *Az egyháztörténet kézikönyve*, 339.

²³ Valjavec: *Der Josephinismus*, 23–25.

²⁴ Valjavec *Der Josephinismus*, 95–96.

emelte, hogy a bécsi radikálisok egyik vezetője Johann Hirschberger, a bécsi katonai-rok-kantak házának egykori tábori papja volt.²⁵

Forradalom Itáliában

1848 januárjában még semmilyen jel sem mutatott a tábori püspökségen belül a hamarosan bekövetkező felfordulásra. Az ügyek többsége teljesen rutin-jellegűnek számított: a tábori lelkészek utánpótlásával, diszponálásával, illetve a különböző felekezetek hadseregben történő lelki gondozásával voltak kapcsolatosak. Például 1848 januárjában engedélyezte a haditanács, hogy Dudás János, a 37. (Mihály) sorvölgyezred tábori papja Nagyváradról Lembergbe történő átköltözése során előfogatot vegyen igénybe.²⁶ Kovách József győri püspöki helynök Hodich Ferenc győri egyházmegyes papot ajánlotta (prezentálta) az 1. (Ferdinánd) huszárezredhez tábori lelkésznek 1848. február 11-én.²⁷ A tábori püspökség ki is állította juriszdkciós okiratát de betegsége miatt hamarosan le kellett mondania állásáról, és a helyére a huszonöt éves Horváth Jánost nevezték ki.²⁸

Johann Michael Leonhard tábori püspök 1848. január 10-én kelt körlevelében tudatta a tábori főpapokkal a folyó évre vonatkozó nagybőjti előírásokat. A tábori papokra ezek a rendelkezések nem vonatkoztak, nekik azon egyházmegye rendeleteihez kellett magukat tartani, amelyik területén éppen tartózkodtak. A tábori papságnak nagyobb mértékű önsanyargatásra és önmehtagadásra kellett törekednie a tábori püspök szerint, mint a híveknek, nehogy a klerikusok nagyobb szabadsága a hívők között megbotránkozást okozzon.²⁹

Az ortodox, illetve a görög katolikus ordináriusok is – gyakran egymással versengve – további tábori lelkészi álláshelyek létrehozására törekedtek. E kérdések tárgyalása hagyományosan a tábori püspökség feladata volt. Noha már 1779-ben engedélyezték, hogy két görög katolikus tábori pap békeidőben is szolgálatot teljesítsen a hadseregben, csak 1846. június 13-án parancsolta meg I. (V.) Ferdinánd császár, hogy a galíciai kiegészítésű ezredknél, amelyek többségében görög katolikus vallású katonák szolgáltak, nyolc unitus tábori lelkészi állást rendszeresítsenek.³⁰ Az ortodoxok helyzete még mostohább volt: noha háborús helyzetben a határőrségnél alkalmaztak ortodox tábori lelkészeket, békeidőben a haditanács és a tábori püspökség többnyire megakadályozta alkalmazásukat. Kivételes helyzetben volt az 51. (Károly Ferdinánd) sorvölgyezred, amelyben a 19. század első felében folyamatosan teljesítettek szolgálatot ortodox lelkészek.³¹

²⁵ Winter: *Der Josefinismus*, 317–318.

²⁶ Österreichisches Staatsarchiv Kriegsarchiv Hofkriegsrat Archiv des Apostolischen Feldvikariates (a továbbiakban: ÖStA KA HKR FV) Protokoll der hohen hofkriegsraetlichen Rescripte und Gegenberichte III. k. 278.

²⁷ ÖStA KA HKR FV Kt 122. 1848:240.

²⁸ ÖStA KA Personalevidenzen, Grundbücher, Schematismus der k. k. Militärgeistlichkeit I. k. 155.; ÖStA KA HKR FV Kt 123. 1848:473.

²⁹ ÖStA KA HKR FV Kt 122. 1848:46.

³⁰ ÖStA KA HKR FV Protokoll der hohen hofkriegsraetlichen Rescripte und Gegenberichte III. k. 260.

³¹ ÖStA KA Personalevidenzen, Grundbücher, Schematismus der k. k. Militärgeistlichkeit I. k. 83. Úgy tűnik, nem felel meg a valóságnak az a szakirodalomban gyakran felbukkanó állítás, hogy ortodox tábori lelkészeket békeidőben először 1835-ben alkalmaztak a cs. kir. hadseregben; vö.: Bielik: *Geschichte der k. u. k. Militär-Seelsorge*, 291. és Borovi: *A magyar tábori lelkészet története*, 55.

1848. január elején kellett foglalkoznia Czigler Ignác budai tábori főpapnak Josip Rajačić karlócai metropolita kérésével, aki egy újabb ortodox tábori lelkész alkalmazásáért nyújtott be folyamodványt. Popovics Bazil görög katolikus püspök viszont a Munkácson alkalmazott ortodox tábori lelkészre hivatkozva szeretett volna egy újabb görög katolikus állomáshelyet kicsikarni az államtól. Czigler Ignác – a tábori püspökséggel egyetértésben – mindkét javaslatot elutasította. Munkácson alig állomásoztak görög katolikus katonák, Péterváradon, a szlavóniai főhadparancsnokság székhelyén pedig kilencven ortodox fogoly lelki gondozásáról a közelben működő civil jogállású papok is gondoskodhattak. Jellemzően késő jozefinista felfogásának megfelelően még azt is hozzáfűzte felettesének, hogy ha engednének a kérelmeknek, „akkor a protestánsok még több anyaghoz jutnának zajongásukhoz, amellyel prédikátoraik alkalmazásának kiterjesztését követelik a hadseregnél”.³² A 30. sorgegyezménykor egy korábban ortodoxok által használt tábori kápolna került a görög katolikusok kezébe, amelyet újra kellett szentelni, és a kápolna felszerelésén is változtatni kellett.³³

A csapatok rendeltetési helye (a cs. kir. hadsereg jelentős hányada Itáliában, illetve Magyarországon állomásozott) mellett csak néhány rendeletből sejthetjük, milyen robbanásveszélyes volt a helyzet egyes tartományokban. Így például az uralkodó 1848. január 9-én felhívta a Lombard-Velencei Királyságban élő tanárok, nevelők, illetve mindazok figyelmét, akik nyilvános helyeken beszédeket tartanak, hogy óvakodjanak a meggondolatlan és közösségre ártalmas kifejezések használatától. A rendelet megszegői ellen a törvény teljes szigorával kívánt a hatalom fellépni, s jellemző, hogy ezt a rendeletet nemcsak ismertették a tábori lelkészekkel, hanem politikai magaviseletük szigorú ellenőrzéséről is gondoskodtak.³⁴ Egy 1848. március 8-án kelt rendelet arra figyelmeztette a tábori papokat, hogy vásár- és ünnepnapokon ne csak a szentmisét mutassák be, hanem prédikáljanak is, vagy intézzenek buzdító beszédet a csapatokhoz.³⁵

Sziciliában már 1848 januárjában felkelés tört ki, ami az itáliai félszigeten láncreakciót indított el: az uralkodók Nápolytól Toszkánáig egymás után tértek át az alkotmányos kormányzásra. A Lombard–Velencei Királyságban az olasz hazafiak megtagadták az államilag ellenőrzött dohányipari termékek megvételét, amit a külföldi kizsákmányolás jelképének tartottak. Február végén Joseph Radetzky cs. kir. tábornagy, az itáliai osztrák hadsereg főparancsnoka a Lombard–Velencei Királyságot hadi törvények alá helyezte, a francia forradalom pedig lángba borította Európa nagyobb részét. „A forradalom legutóbbi három napja [február 22–24. – Z. P.] radikális, elűzte a liberális szellemvilág utolsó megjelenési képeit, amelyek a radikalizmus számára lepelként szolgáltak” – összegezte Metternich az eseményeket.³⁶ A forradalmak következményeivel a tábori püspökségnek is hamarosan szembe-sülnie kellett.

³² ÖStA KA HKR FV Kt. 122. 1848:150. Az Itáliában állomásozó cs. kir. hadseregnél alkalmaztak ebben az időszakban 1-1 evangélikus és református lelkészt.

³³ ÖStA KA HKR FV Kt. 122. 1848:95.

³⁴ ÖStA KA HKR FV Sonderreiche Regiments-Seelsorge Infanterie-Regiment Nr. 47. *Verordnungsbuch 1842–1868.* 135–136.

³⁵ ÖStA KA HKR FV Mährisch-schlesisches Feldsuperiorat in Brünn Verordnungen, Circulare, Erlässe des General Kommandos des HKR, des Apostolischen Feldvikariates der Jahre 1842–1858. Kt. 176. A brünni főhadparancsnokság jelentése a cs. kir. haditanácsnak. 1848. március 29. d. sz.

³⁶ Sauvigny, Guillaume de Bertier de: *Metternich Staatsmann und Diplomat im Zeitalter der Restauration.* München, 1996. 500–501.

László Donát, a peschireai helyőrség és tábori kórház újonnan kinevezett tábori papja 1848. március 5-én indult útnak Budáról, hogy Bécs érintésével állomáshelyére utazzon.³⁷ Bécsben átvette kinevezési okiratát, majd postakocsival tovább folytatta útját. Az olasz lakosság politikai hangulata azonban ekkor már élesen osztrákellenes volt. Udine és Treviso között az emberek körülvették postakocsijukat, és minden utazót kikérdeztek nemzetiségi hovatartozásáról. Amikor egy kadétról kiderült, hogy német, köveket ragadtak, és megdobálták vele a kocsit, aminek éppen hogy sikerült kicsúsznia a feldühödött emberek gyűrűjéből. Ez a jelenet megisméltódott Verona felé haladva Montebellonál, azzal a különbséggel, hogy ott lövéseket adtak le a kocsira. László végül március 21-én érkezett meg Veronába, ahol jelentkezett feletteseinél, de a bizonytalan helyzet miatt nem utazott tovább. Az esetről beszámoló Johann Fischer tábori főpap 1848. március 24-i levelében kitért Verona politikai viszonyaira is. Szerinte a város a nyugalmasabb települések közé tartozik, noha március 18–20. között ott is voltak demonstrációk, amelyekben nagy számmal vettek részt más tartományokból származó egyének. A helybeli nemzetőrség, amely még nincs kellően megszervezve és felfegyverezve, fáradhatatlanul ügyel a rendre. Levélírás közben érkezett meg a főpapi hivatalba a velencei köztársaság kikiáltásának a híre. Ez már a sokat megélt egyházi vezetőt is kétségbeesett segélykérésre ösztönözte. „Isten segéljen minket! Ha nem érkezik meg hamarosan jelentős segítség a monarchia belsejéből, akkor – a végtől tartok.”³⁸

A Milánóban kitört forradalom küzdelmeiben különösen kitüntette magát Gustav Turinsky, a 21. (Paumgarten) sorgyalogezred tábori lelkésze. Március 18-án, a harcok kitörését követően rögtön a kötözőhelyre sietett, hogy a sebesülteket és a haldoklókat az oltári szentségben részesíthesse. A legnagyobb golyózápor közepette több jelentést, illetve parancsot juttatott el a *Burgpaltz*on harcoló Rath cs. kir. vezérőrnagytól Radetzkyhez, illetve az itáliai alkirályhoz a várkastélyba. Minden alkalommal tizenhárom barikádon kellett átkelnie, és több ízben rálóttek, tévedésből még a császár-vadászok is tüzeltek rá. 19-én a kórházban teljesített szolgálatot, ahol betegápolók hiányában a rászorulókat borogatással látta el. Az esőtől, éhségtől és éjszakázástól kifáradt katonákkal megosztotta saját kenyér-adagját, és az őrseget, amely nem tudott főzni, szintén ellátta élelemmel és borral. Később elindult a várkastélyba, hogy az ottani sebesülteket vigasztalja, de útközben fejlődést kapott. A Mantua felé történő visszavonulás során fáradhatatlanul osztozott a csapatokkal minden fáradtságban és nehézségben. Ugyanebben az időszakban poggyásának nagy része is veszendőbe ment.³⁹

Mivel Velencében lefegyverezték, Milánóból pedig kiverték az osztrákokat, s ráadásul március 23-án Károly Albert piemonti uralkodó is bejelentette, hogy az osztrákok ellen fordul, Radetzky az ún. várnégyszögbe (Verona, Legnano, Mantova, Peschiera) vonta vissza erőit. Egyes tábori lelkészek, mint például Fortunato Vaeni, a 43. (Geppert) sorgyalogezred tábori papja dezertáltak a császári hadseregből.⁴⁰

Április elején a főhadparancsnokság utasította Fischert, hogy folyó hó 6-áig hagyja el Veronát, és a főhadparancsnoksággal együtt költözzön át a dél-tiroli Bozenbe. A főpap azonban nem engedelmeskedett az utasításnak, részben, mert a felkelők heves támadásokat intéztek ellenük, és ez lehetetlenné tette távozását, részben pedig azért, mert kötelességének érezte, hogy a hadsereg mellett maradjon, ahová még nem neveztek ki tábori fő-

³⁷ ÖStA KA HKR FV Kt. 122. 1848:230.

³⁸ ÖStA KA HKR FV Kt. 122. 1848:296.

³⁹ Bielik: *Geschichte der k. u. k. Militär-Seelsorge*, 197–198.

⁴⁰ ÖStA KA HKR FV Kt. 122. 1848:349–350.

papot, akinek átadhatta volna az ügyeket. Ehhez járult még az is, hogy elutazása esetén a kápolnát, az anyakönyveket és a levéltárat idegen kézre kellett volna bízni. Fischert, egy Marmüller nevű atyát és Taubner Károly evangélikus tábori lelkészt a főhadiszállásra rendelték szolgálattételre. Az anyakönyvek és a tábori kápolnák többsége a Lombardiából és Velencéből történő visszavonulás során a felkelők kezére került. A tábori lelkészek közül is többen hadifogságba estek.⁴¹

A felkelők térnyerése miatt nehezzé vált az előjárókkal való érintkezés, 1848 májusában Bobrovszky András milánói helyőrségi és kórházi lelkész, aki ráadásul rövid időszakra a felkelők fogságába esett,⁴² és Anton Rudel, a 2. dragonos ezred lelkése is Milánóból csak Svájcban keresztül tudtak Veronába menekülni. Fischer tábori főpap, aki számos lelkészeről semmit sem tudott, anyagi nehézségekről is jelentést tett, hiszen a stóladíjból az adott körülmények között szinte semmi sem folyt be. Harsányi Sámuel itáliai református tábori lelkészt, akinek már megvoltak a szükséges úti okmányai, az utolsó pillanatban nem engedték hazautazni, hanem a postakocsitól visszakísérték a hadsereghez. Közben folyamatosan neveztek ki újabb és újabb tábori lelkészeket, különösen a határőr-gyalogezredekhez, amelyek lelki gondozását békeidőszakban az illetékes megyéspüspökök látták el.⁴³ Az itáliai katonai–egyházi adminisztrációra nehezedő nyomáson próbálták meg azáltal enyhíteni, hogy Ignaz Fletzer zárai helyőrségi és kórházi lelkészt a főhadparancsnokság Daláciában a tábori főpapi ügyek intézésével bízta meg.⁴⁴

1848. június 12-én már is arról panaszkodott a Veronában állomásozó tábori főpap, hogy az egyetlen Tirolon át vezető út két napja a piemontiak miatt bizonytalanra vált.⁴⁵ Tekintettel arra, hogy háborús helyzetben minden hadsereghez (pontosabban: hadseregi főhadparancsnoksághoz) kineveztek tábori főlelkészeket (*qua-Feldsuperior*), Fischer is sürgette a korábban beszercebányai egyházmegyes Bobrovszky András kinevezését, amire hamarosan sor is került. A hadműveletek következtében jelentősen megnőtt a sebesültek száma. Veronában négy erősen kihasznált tábori kórház működött 1848 májusában, ahol a tábori papoknak rengeteg munkája akadt. Más esetben ilyenkor a polgári jogállású papok szolgálatát is igénybe vették a tábori lelkészek, ezek munkájára azonban Fischer szerint nem lehetett számítani, mivel nem tudtak nyelveket, „végül pedig azért, mert itt jelenleg senkiben sem lehet megbízni”.⁴⁶

A hadműveletek következtében 1848 júliusában főként a kórházi lelkészek hiánya vált égetővé. Az ezredlelkészeknek a csatatéren kellett lenniük, ráadásul sok tábori pap megbetegedett a fizikai megpróbáltatások és a rendkívüli meleg közepette. A főpapi hivatal és a tábori püspökség közben beleegyezett abba, hogy az ortodox lelkészek is vezessenek anyakönyveket a hadseregben, de azok kivonatát be kellett küldeniük az ezred katolikus tábori papjának.⁴⁷ Kórházi lelkészek esetén a nyelvtudás volt az egyik legfontosabb alkalmazási

⁴¹ ÖStA KA HKR FV Kt. 122. 1848:344.

⁴² ÖStA KA HKR FV Protokoll der hohen hofkriegsraetlichen Rescripte und Gegenberichte III. k. 288.

⁴³ ÖStA KA HKR FV Kt. 122. 1848: 429.

⁴⁴ ÖStA KA HKR FV Kt. 122. 1848:443.

⁴⁵ ÖStA KA HKR FV Kt. 122. 1848:447.; A velencei Szent Márk Köztársaság kikiáltását követően a Polában állomásozó haditengerészeti lelkészek is elvesztették összeköttetésüket feletteseikkel. Blasius Madon haditengerészeti káplán ezért egyenesen Bécsbe küldte negyedéves jelentését. ÖStA KA HKR FV Kt. 122. 1848:382.

⁴⁶ ÖStA KA HKR FV Kt. 122. 1848:442.

⁴⁷ ÖStA KA HKR FV Kt. 123. 1848:606.

szempont, a jelentkezőnek német, olasz, magyar és szláv nyelven is kellett beszélnie. Fischer ugyanakkor kritizálta a magyarországi kolostorokból küldött szerzeteseket, ahonnan „nem mindig a legjobb egyének” érkeztek Itáliába.⁴⁸ A magyarországi superiorátus területről folyamatosan rendeltek papokat az itáliai harcterre: 1848. július közepén például négyet,⁴⁹ amire válaszul Fischer további öt-hat olaszul tudó pap kiküldését szorgalmazta, tekintettel a zenggi püspök felajánlására.⁵⁰

A kórházi lelkészek között különösen kitüntette magát a velencei helyőrség idős tábori papja, Joseph Schmalzl, aki a forradalom kitörésével 1848 márciusában minden vagyonát elvesztette. Az 1848–1849-es hadjárat alatt a vicenzai 2. számú tábori kórházba osztották be, ahol – Puchner velencei katonai és polgári kormányzó 1850. március 29-én Radetzkynek írt levele szerint –, a hadjárat egész időszakában önfeláldozóan látta el kötelességét a tifuszban és kolerában szenvedő betegek között.⁵¹

Érdekes színfoltja volt az itáliai eseményeknek a két magyarországi protestáns tábori lelkész szolgálata is. 1848-ban az Itáliában állomásozó cs. kir. hadseregnél egy református (Harsányi Sámuel) és egy evangélikus (Taubner Károly) tábori lelkészt alkalmaztak a magyarországi rendek kérésének megfelelően. Harsányit 1848-ban eltávolították a császári hadseregből, Taubner viszont kitüntette magát.

Harsányi Sámuel 1848. március 19-én hajnalban nagy utcai zajra ébredt. Amikor kinyitotta ablakát, rálóttek az utcáról. Szolgája eltűnt, s mivel a forradalmárok és a császári katonaság összecsapásai még nem szűntek meg, jobbnak látta, ha a lakásán várja be az eseményeket. Miután néhány napig önkéntes szobafogságban volt, az olasz felkelők, akik időközben kiszorították a császáriakat a városból, elfogták és börtönbe zárták. Német és angol ismerősei ekkor viszonylag gyorsan kiszabadították, de a forradalmi hatóságok nem engedték meg, hogy Milánót elhagyja. Közben Pestről egy olaszokhoz intézett kiáltvány érkezett Milánóba. Harsányi ugyan ekkoriban tagadta, hogy ő fordította volna le az iratot, az osztrák hatóságoknak viszont semmi kétségük sem volt efelől. Végül sikerült útlevelet szereznie Magyarországra az olasz forradalmi hatóságoktól. Ugyanakkor figyelemreméltó, hogy nem alakulatához akart visszatérni, hanem Magyarországra készült. Ekkor az olasz hatóságok ismét fogságba vetették, ahonnan 1848. május 13-án újra kiszabadult, de útlevelet elvették, így kénytelen volt Bozen felé menekülni. Május 18-án érkezett meg Bozenbe, ahol viszont cs. kir. seregek állomásoztak.⁵²

Harsányi Bozenből tovább akart menni Veronába, ahol a főhadparancsnokság és a területileg illetékes tábori főlelkézség is székelt, de az osztrák hatóságok erre nem adtak neki engedélyt. Következett egy számára ismerős állapot: a fogság. Harsányi ekkor elbocsátását kérte a hadseregből, „hogy elbocsáttatván szabadlábban alkalmam legyen ártatlanságomat bebizonyítani”.⁵³

Joseph Radetzky gróf, cs. kir. tábornagy, az Itáliában állomásozó császári seregek főparancsnoka felmentette a református lelkészt valamennyi, a hadseregben viselt tisztségétől, és elrendelte Magyarországra történő visszatoloncolását. Még ugyanazon a napon, június 14-én az itáliai tábori főlelkézség parancsot kapott arra, hogy a református katonák

⁴⁸ ÖStA KA HKR FV Kt. 123. 1848:571.

⁴⁹ ÖStA KA HKR FV Kt. 123. 1848:643.

⁵⁰ ÖStA KA HKR FV Kt. 123. 1848:660.

⁵¹ Bielik: *Geschichte der k. u. k. Militär-Seelsorge*, 195–196.

⁵² Harsányi Gusztáv: *Töredékek egy magyar református lelkész hányatott életéből*. Debrecen, 1926. 62–65.

⁵³ Harsányi: *Töredékek egy magyar református lelkész hányatott életéből*, 68–69.

lelki gondozását Taubner Károly vegye át. A Harsányi elleni vádak egyáltalán nem korlátozódtak az ominózus proklamáció lefordítására. Leonhard tábori püspök a császári hadügyminisztériumnak küldött véleményében összefoglalta a Harsányi elleni vádakat. Eszerint a lelkész „leszámítva politikai magaviseletét, nem folytat egy lelkészhez méltó erkölcsös életvitelt, és ez által hitsorosai bizalmát Milánóban már régen elvesztette. Továbbá szemére vetette, hogy ő nem csak fordítója, hanem szerzője is az 'il Comitato della citta di Pest' című, a milánói ideiglenes kormányhoz intézett kiáltványnak, amiért attól 400 huszast kapott”. Vádolták továbbá még azzal is, hogy egy prédikációjában nyilvánosan gyalázatos dolgokat mondott Ausztriáról, és kapcsolatban állt az ellenséges milánói hadügyminisztériummal. A tábori püspök véleménye szerint Harsányit sem végkielégítés, sem nyugdíj nem illeti meg, de különös kegyként folyósítani kellene neki kétszáz forintot utazási költségeinek fedezésére.⁵⁴

Mindezek fényében az osztrák hatóságok úgy döntöttek, hogy a református lelkészt 1848 júniusában visszatoloncolják Magyarországra. A hazatért lelkész sokáig bizonygatta ártatlanságát a magyar hatóságoknak. Harsányi Sámuel később a honvédségben is szolgált mint a 16. (Károlyi) huszárezred tábori lelkésze.⁵⁵

Taubner Károly evangélikus tábori lelkész tehát egyedül maradt protestáns tábori lelkészként az itáliai harctéren. Ő – Harsányival ellentétben – anyanyelvén kívül jól beszélt németül, szlávul (szlovákul), franciául és olaszul is. Még Harsányi elbocsátása előtt bekapcsolódott a német nyelvű református hívek lelki gondozásába is. 1848 tavaszán ő is haza akart térni Magyarországra. 1848. április 26-án kelt levelében Mészáros Lázár bátorítására Eötvös József báró vallás- és közoktatásügyi miniszterhez fordult azzal a kéréssel, hogy nevezzék ki a Magyarországon állomásozó hadsereg evangélikus esperesévé. Nem a háborús ínség miatt akart eljönni, hanem, mint írta, „a távollét hazámtól, elszigetelgetésem irodalmunktól búsítja lelkem s teszi vérzővé szívemet”.⁵⁶

Áthelyezését nem sikerült elérnie, annál is inkább, mert Radetzky 1848 nyarán nem akart Magyarországról egy újabb református lelkészt alkalmazni a hadseregnél. A tábori püspök „a magas rendeletről” tette függővé, hogy kineveznek-e újabb református tábori lelkészt, így aztán minden maradt a régiben.⁵⁷ Az adott helyzetben bizonyos együttműködés jött létre a tábori püspök és Taubner között. Az evangélikus lelkész valóban ember feletti munkát végzett az itáliai hadjárat során. Fischer tábori főlelkész egy ízben azt mondta neki, hogy hat másik ember helyett dolgozik. Éjt nappallá téve látogatta a katonai kórházakat. Az általa lelkesített Ferenc Károly-, illetve Gyulai-ezredek, amelyek nagyobb részt protestáns katonákból álltak, a harctéren fényesen bizonyították az uralkodó iránti hűségüket.⁵⁸ Taubner maga is ellenezte a református lelkészi állás betöltését, arra gondolva, hogy ha

⁵⁴ ÖStA KA HKR FV Kt. 123. 1848:760.; A Harsányi elleni vádakat ismerteti Hanak, Julius: *Die evangelische Militärseelsorge im alten Österreich*. von Kühnert, Wilhelm (Hrsg.) Abdruck aus dem Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Österreich Jahrgang 87 und 88. Bécs, 1974. 55–56.

⁵⁵ Zakar: *A magyar hadsereg tábori lelkészei*, 134.; Zakar Péter: „Adjon Isten háborút!” *Harsányi Sámuel református lelkész élete*. In: Csohány János (szerk.): *Szűz Rezső 90 éves. Írások az ünnepelelt tiszteletére*. Budapest, 2005. II. k. 682–713.

⁵⁶ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) Vallás- és közoktatásügyi minisztérium Protestáns és unitárius egyházi osztály H 57 1848:4. kútfő, 1. tétel.

⁵⁷ ÖStA KA HKR Kt. 123. 1848:760. Igaz, a tábori püspök 1849 júniusában, amikor Magyarország jelentős része a honvédség ellenőrzése alatt volt, ellenezte a református lelkészi poszt betöltését, de később ismét visszatért eredeti álláspontjához. ÖStA KA FV Kt. 125. 1849:775.

⁵⁸ ÖStA KA HKR FV Kt. 135. 1856:1126.

teljesen helyettesíti azt, akkor további pénzbeli juttatásokra számíthat. A tábori püspökség is bejegyeztet 1849. július 11-én, hogy legalább az itáliai háború végéig Taubner lássa el a református katonákat is.⁵⁹

Az együttműködés jeleként értékelhető az is, hogy a tábori püspök 1849. január elején támogatta Taubner kitüntetését.⁶⁰ Meg is kapta az evangélikus lelkész a kis arany polgári érdemkeresztet az uralkodó 1849. január 26-án kelt határozatával,⁶¹ sőt Ferenc József 1851. április 8-án a minisztertanács javaslatára díjmentes evangélikus konzisztórium tanácsossá nevezte ki. Az előterjesztést megfogalmazó kultuszminiszter, Leo Thun gróf szerint a forradalom és a háború időszakában a katonai kórházakban Taubner teljes önfeláldozással valóban rendkívüli teljesítményt nyújtott. Szerény és méltóságteljes magaviselete, szellemes és valódi patrióta érzelmeiktől áthatott beszédei a katonaságra rendkívül kedvező hatást gyakoroltak. Külön kiemelte a miniszter, hogy a novarrai csatát követően mint egyedül jelenlévő lelkész segédkezett a betegek ellátásában, sőt tolmácsként is bajtársai segítségére sietett. Ezen szolgálati teljesítmény, illetve előjárói támogató véleménye alapján ítélte méltónak a tanácsosi méltóságra.⁶²

Ami viszont Taubner pénzügyi ambícióit illeti, azok nem váltak valóra. A tábori püspökség többletmunkájáért – tekintettel magas fizetésére, amely évi hatszáz forint volt – csak évi hatvan forint kifizetését javasolta.⁶³ Taubnert lesújtotta a válasz, hiszen ő évi kétszáz forintot szeretett volna még pótlékként elkönyvelni, de újabb kérésére a tábori püspökség 1849. szeptember 14-én csak annyit válaszolt, hogy kérelmét a hivatali út betartásával terjessze az illetékes fórumok elé.⁶⁴ Taubner érdemeiből sokat levon, hogy 1861-ben egy „erkölcs elleni bűncselekményt” követően ő is dezertált a cs. kir. hadseregből.⁶⁵

A tétovázó piemonti hadvezetés, illetve az egyes államok eltérő érdekei 1848. július 23–25. között Custozánál az osztrák hadsereg döntő győzelméhez vezettek. Radetzky már augusztus 6-án kelt levelében tudatta, hogy a hadsereg-parancsnokság Veronából Milánóba, a főhadparancsnokság pedig Bozenből Veronába költözik.⁶⁶ A július végén lezajlott harcokban különösen kitüntette magát Adolf Czerkas, az 56. (*Fürstenuärther*) sorgyalozzred tábori papja. A legnehezebb pillanatokban sem hagyta el ezredét, a Vicenza melletti harcokban például a legnagyobb golyózápor közepette vigasztalta a sebesülteket, és segédkezet nyújtott nekik. 1848. július 25-én, a San Giustina körüli harcok során, amikor ezrede egyik katonája halálos lövést kapott, a haldoklót utolsó perceiben megáldoztatta. Ettől a felemelő jelenettől néhány pillanatra megszűnt a harc a szembenálló felek között.⁶⁷

Arany, illetve ezüst lelkészi érdemkeresztre azok a tábori lelkészek tarthattak igényt, akik nehéz, veszélyes körülmények között teljesítették kötelességüket: a csatatéren, illetve

⁵⁹ Hanak: *Die evangelische Militärseelsorge im alten Österreich*, 56–57.

⁶⁰ ÖStA KA HKR FV Kt. 124. 1849:29.

⁶¹ ÖStA KA HKR FV Protokoll der hohen hofkriegsraetlichen Rescripte und Gegenberichte III. k. 299.

⁶² ÖStA Haus-, Hof-, und Staatsarchiv Kabinetsarchiv Kabinet Kanzlei-Vorträge Kt. 5. 1851:1118.

⁶³ ÖStA KA HKR FV Kt. 125. 1849:775.

⁶⁴ ÖStA KA HKR FV Kt. 125. 1849:997.

⁶⁵ Zakar Péter: *Protestáns katonák lelki gondozása a cs. kir. hadseregekben, 1773–1868*. Hadtörténelmi Közlemények 115. évf. (2002) 1. sz. 22–23.

⁶⁶ ÖStA KA HKR FV Kt. 123. 1848:123.

⁶⁷ Bielik: *Geschichte der k. u. k. Militär-Seelsorge*, 198–200.; Freiherr von Zedlitz versben is megörökítette ezt a jelenetet. Hummel, Karl von: *Kreuz und Schwert*. Gedenklblätter der K. u. K. Militär-Geistlichkeit. I. Theil, ohne Ort und Datum 34–36.

az ellenségtől veszélyeztetve lelkesítették a katonákat, vagy más, kitüntetésre érdemes cselekményekkel bátorságukról tettek tanúbizonyságot. Az arany, illetve ezüst lelkészi érdemkeresztet a kitüntetett halálát követően vissza kellett juttatni a haditanácsnak (hadügy-minisztériumnak).⁶⁸

Augusztus 9-én Piemont aláírta a fegyverszüneti szerződést. Ennek ellenére 1848 nyarán a morva szuperiorátus is küldött négy tábori papot Itáliába, de jellemző, hogy hat jelentkezőt nyelvtudás hiányában el kellett utasítani. A harctérre utazó papoknak felszerelési és utazási támogatást fizettek.⁶⁹ Augusztus elején újabb két magyarországi pap (Dutka József és Zsohár Raynec) indult Itáliába,⁷⁰ a tábori püspökség ezzel egy időben újabb tizen-nyolc lelkészt vezényelt az itáliai felkelés körzetében működő tábori kórházakhoz.⁷¹ A hónap közepén Fischer tíz magyar, német, szláv és horvát nyelven beszélő katolikus és hat ortodox pap kiküldésére tett javaslatot. A tábori püspökség elegendőnek tartotta öt katolikus és három ortodox lelkész kiküldését, az előbbieket a zágrábi egyházmegyéből próbálták toborozni. Mindegyik kiutazót százötven forint utazási és felszerelési pótlékban részesítettek. Ugyanekkor kezdték meg tíz katolikus és hat ortodox tábori kápolna felszerelését is.⁷²

Fischert már 1848. június 8-án arra utasította a hadsereg-parancsnokság, hogy ameddig a főhadparancsnokság Veronában marad, addig mindkét tábori főpapi hivatalt ő vezesse. Amint sor kerül a költözésre, akkor a hadsereg mellé rendelt szuperiorátust Bobrovskynak kell átvennie. Bobrovszky kinevezése azonban nem várt hullámokat kavart. Megjelent ugyanis Fischernél Stephan Schaffner, aki, arra hivatkozva, hogy ő két évvel több szolgálati idővel rendelkezik,⁷³ mint Bobrovszky, magának követelte az új főlelkészi hivatalt. Fischer azzal vágott vissza, hogy nem egyedül a szolgálati évek számítanak az előmenetelnél, mire a sértődött Schaffner elutazott Bresciába, de a tábori kórházi szolgálatot nem vette át. Fischer epés megjegyzése szerint nála nemcsak a jó szolgálati teljesítmény, hanem a megfelelő nyelvtudás is hiányzott.⁷⁴

1848 szeptemberében sor került a két itáliai szuperiorátus szétválasztására. Bobrovszky Milánóba tette át a székhelyét, ami azonban nem módosított a korábbi helyzetben. Szeptember 23-án kelt jelentésében tudatta a tábori püspökséggel, hogy a sok beteg miatt mindig új tábori kórházakat kell felállítani, így a tábori lelkészek alig-alig képesek feladataikat ellátni. Amint lehetséges, új tábori papok kiküldésére lenne szükség, továbbá kápolnákra is, különösen ortodox tábori kápolnákból volt nagy hiány. Ekkor tett jelentést a tábori főpap a Tamásiban született Szegh Pál cisztercita atyának, a 48. (Ernő) sorgyalogezred tábori papjának haláláról is. Szegh 1834 óta szolgált a magyar kiegészítésű ezrednél, ahol általános tiszteletnek örvendett. Előjárói szerint szorgalmas lelkipásztor és jó egyházi szónok volt.⁷⁵

⁶⁸ Leonhard: *Verfassung der Militär-Seelsorge*, 320–321.

⁶⁹ ÖStA KA HKR FV Kt. 123. 1848:675.

⁷⁰ ÖStA KA HKR FV Kt. 123. 1848:704.

⁷¹ ÖStA KA HKR FV Protokoll der hohen hofkriegsraetlichen Rescripte und Gegenberichte III. k. 288.

⁷² ÖStA KA HKR FV Kt. 123. 1848:730.

⁷³ Stephan Schaffner 1824 óta teljesített tábori lelkészi szolgálatot. *Personal Stand des gesammten Militär-Clerus in der kais*, 13.

⁷⁴ ÖStA KA HKR FV Kt. 123. 1848:810.

⁷⁵ National Tabelle und Conduite Liste über saemtliche in Ungarn, Croatien, Slavonien und Banate angestellten k.k. Regiments-Invalidenhaus-Festungs und Garnisons-Caplane im Jahre 1846. ÖStA KA Personalien. Conduite Liste der Militäregeistlichkeit 1846–1859. Kt. 859. Nr. 315.

1848. augusztus 6-án gutaütésben halt meg.⁷⁶ Utódaul először Simonfalvy Antalt rendelték ki, aki ennek ellenére nem került az ezred állományába, így 1849. január 24-én Udalrich Ferenc ferences atyát, a 9. (Miklós) huszárezred lelkészét vezényelték át a 48. sorgyalogezredhez.⁷⁷

1848. szeptember 10-én Milánóban Radetzky tábornagy parancsára az arany lelkészi érdemkereszttel kitüntetett Adolf Czerkas mondott tábori misét.⁷⁸ A mindenható Istenhez fordult, aki „a viharban éppen úgy, mint a levegő susogása közepette szeretetet és áldást” ajándékoz híveinek, aki „élt, erőt, és sikert adományoz” fegyvereinknek. Felidézte a szónok a II. Ferdinándhoz intézett isteni sugallatot is: „*Ferdinande, non Te deseram!*”⁷⁹ Köszönetet mondott a veszély napjaiban nyújtott isteni segítségért, és imádkozott az Úr jövőbeni segítségéért. Könyörgött a Mindenható „legjobb katonáinak üdvösségéért”, a szép és nagy hazáért, azért, hogy a béke olajága „Ausztria fölött oltalmazva és felüdítve [az embereket] távoli országokra és népekre is kiterjedjen és áldásos gyümölcsöket teremjen”, és végül, de nem utolsósorban a főméltóságú császári házért.⁸⁰

Noha 1849 februárjában a Római Köztársaság kikiáltásának híre Firenzében is a köztársaság-partiakat juttatta hatalomra, az olasz egységtörekvések legfontosabb támogatója, Piemont, néhány napos küzdelmet követően, március 23-án vereséget szenvedett, majd fegyverszünetet kötött. Áprilisban a Firenzei Köztársaság, majd ezt követően Szicília, Róma és legvégül 1849. augusztus 22-én Velence adta meg magát. Ennek ellenére még augusztusban is hat újabb katonai kórházi lelkészt kellett Itáliába vezényelni.⁸¹ Bobrovsky Andrást ismét a hadsereg mellé rendelték tábori főpapnak, aki 1849. április 1-jén kelt jelentésében tudósította feletteseit a piemontiak fölött aratott győzelemről, és beküldte az első negyedéves anyakönyvi bejegyzéseinek másolatát is. Mint írta, a főhadiszállás visszatért Milánóba, és reméli, hogy ezzel zavartalan lesz a kommunikáció. Radetzky parancsára két ortodox tábori lelkészt is alkalmaztak 1849. március közepén: Simeon Jefticset az 53. (Lipót) sorgyalogezredben az ezredkáplán, Basilius Subbotich távollétének idejére és Theodor Solaricsot ideiglenesen Trevisoban, a 3. sz. tábori kórházban.⁸² Az időközben ismét felállított hadseregi főhadparancsnokságot (*Armee-Generalkommando*) 1849. október 31-én újra feloszlatták, így Bobrovsky András immáron másodszor térhetett vissza Milánóba, helyőrségi lelkésznek.⁸³

Az itáliai császári hadseregben három magyar kiegészítésű, illetve kiegészítési központtal rendelkező ezred szolgált. A 12. (Nádor) huszárezred 1849. július végén Lodiban állomásozott, tábori papja Keller Mihály volt. A 62. (Turszky) sorgyalogezredben, Mestren Obholzer János, a 37. (Mihály) sorgyalogezredben, Bresciában Berkes Ferenc lelkész-

⁷⁶ ÖStA KA HKR FV Kt. 123. 1848:949.

⁷⁷ ÖStA KA HKR Personalevidenzen, Grundbücher, Schematismus der k. k. Militärgeistlichkeit I. k.79.; ÖStA KA HKR FV Kt. 123. 1848:953.

⁷⁸ Bielik: *Geschichte der k. u. k. Militär-Seelsorge*, 312.

⁷⁹ „Ferdinánd! Nem foglak elhagyni.” (lat.) Vö.: Zsid. 13.5.

⁸⁰ ÖStA KA HKR FV Kt. 123. 1848:977.

⁸¹ ÖStA KA HKR FV Protokoll der hohen hofkriegsraetlichen Rescripte und Gegenberichte III. k. 313.

⁸² ÖStA KA HKR FV Kt. 124, 1849:396.

⁸³ ÖStA KA FV Kt. 126. 1849:1329.

kedett.⁸⁴ Egyikükre sem volt panasz, annak ellenére, hogy Harsányi Sámuel református tábori lelkész eltávolítását követően a magyar katolikus tábori papokra is gyanakodott a 2. hadtest parancsnoksága,⁸⁵ sőt Berkes a Velence elleni hadjáratban tanúsított áldozatos munkájáért ki is tüntették.⁸⁶

Az 1848–1849-es itáliai hadjáratban további tábori lelkészek is kitüntetését kaptak, annak ellenére, hogy a hadügyminisztérium a kitüntetési előterjesztések számának mérséklése érdekében emlékeztette a tábori lelkészeket, hogy lelkészi érdemkeresztet csak azok kaphatnak, akik kötelességeiket nehéz körülmények között, a csatatéren vagy az ellenségtől veszélyeztetve teljesítették.⁸⁷ Franz Laurentsich, a 47. (Kinsky) sorgyalozezred tábori papja Bianchi ezredes jelentése szerint minden nehézséget megosztott a katonákkal, őket minden körülmények között lelkesítette. A csatatéren éppen úgy, mint a kötözőhelyeken és a kórházakban nemcsak lelki vigaszt nyújtott a rászorulóknak, hanem orvosi ellátásban is részesítette őket. Egy Trevisoból kiinduló ellenséges támadás során zsákmányolt egy gránátos zászlót, és nagymértékben hozzájárult az ezred hősiei tetteihez, s mindezért arany lelkészi érdemkereszttel tüntették ki.⁸⁸

Hasonló elismerésben részesült 1849 tavaszán nyújtott katonai szolgálatáért Mihály János, az 5. könnyűlovas ezred káplánja is. Bresciából Mortarába menet az út valamennyi fáradalmát megosztotta a katonákkal, és lelkesítette őket. Miután megérkeztek Mortarába, a helybeli kórházban valamennyi sebesültnek feladta az utolsó kenetet. Ugyanígy cselekedett Vespolateben a kötözőhelyen, ahol megtudta, hogy a Novara felé vezető úton sebesültek fekszenek. A leghevesebb tüzelés közepette három huszárt ellátott a halottak szentségével. Visszafelé további sebesült huszárokat az útról egy árokba vonszolt, nehogy legázolják őket. Egész nap és késő éjszaka is járta a csatateret, és segített a sebesülteknek. A novarai kórházban is fáradhatatlanul tevékenykedett, és ezáltal különleges szolgálati érdemekre tett szert.⁸⁹

Az 1848–1849-es itáliai hadjárat során tüntették ki a legtöbb tábori lelkészt. Az eddig említetteken kívül kitüntették még Josef Aksamovichot, a 11. határőr-gyalozezred tábori papját, Anton Amont, a klausneri lövészcsapat, Albert Brannichot, a 33. (Gyulai) sorgyalozezred tábori lelkészét, Josef Bednarovichot, a páduai invalidusház papját, Bobrovszky András tábori főlelkészét, Georg von Bojtort, a 61. (Rukavina) sorgyalozezred, Didakus Fantsovicot, paduai helyőrségi és kórházi lelkészét, Johann Hnizdót, a 7. dragonyosezred, Cajetan Huebert, a 4. (Lipót) dragonyosezred papját, Simon Jeftichet, a 62. (Turszky) sorgyalozezred ortodox lelkészét, Klacsány Zsigmondot, az 52. (Ferenc Károly) sorgyalozezred, Johann Klenzet, a 3. (Károly Lajos) sorgyalozezred papját, Michael Kutuzowot, a 6. határőr-gyalozezred ortodox lelkészét, Augustin Landtot, a 16. (Friedrich) sorgyalozezred,⁹⁰ Josef Mashizht, a 22. (Lipót) sorgyalozezred, Wenzel Möstlt, a 28. (Latour) sorgyalozezred,

⁸⁴ ÖStA KA HKR FV Kt. 125. 1849:823.; Berkes Ferencet egyébként 1848. szeptember 1-jén prezentálta Bémer László nagyváradi latin szertartású római katolikus püspök. ÖStA KA HKR FV Kt. 124. 1849:133.

⁸⁵ ÖStA KA FV Sonderreiche Regiments-Seelsorge Infanterie-Regiment Nr. 47. Verordnungsbuch 1842–1868. 139–140.

⁸⁶ Bielik: *Geschichte der k. u. k. Militär-Seelsorge und des Apostolischen Feld-Vicariates*, 311.

⁸⁷ ÖStA KA HKR FV Protokoll der hohen hofkriegsraetlichen Rescripte und Gegenberichte III. k. 311.

⁸⁸ Bielik: *Geschichte der k. u. k. Militär-Seelsorge*, 200.; Hummel: *Kreuz und Schwert*, 29.

⁸⁹ Bielik: *Geschichte der k. u. k. Militär-Seelsorge*, 200–201.

⁹⁰ Landt esetében főként ékesszólását és irgalmasságát tartották elismerésre méltónak. Hummel: *Kreuz und Schwert*, 13.

Stephan Schaffnert, az 59. (Lipót) sorgyalozezred, Johann Šorakot, a 10. (1-ső báni) határőr-gyalozezred, Ujhelyi Imrét, az 5. (Radetzky) huszárezred, Johann Vinazzert a 44. (Albrecht) sorgyalozezred és Anton Wolfot, a tiroli vadászok táborigapját.⁹¹

Az itáliai és a magyarországi hadjárat következtében az ezredeknél lévő anyakönyvek veszélybe kerültek, ezért utasították a táborig lelkészeket 1849 februárjában, hogy anyakönyveiket küldjék be az illetékes táborig főlelkészségnek. Az intézkedés ellenére az anyakönyvek jelentős része elpusztult, ezért Leonhard táborig püspök 1849. november 21-én jelentést kért az anyakönyvek állapotáról, illetve elhelyezéséről. Az elpusztult anyakönyvek helyreállítására a táborig püspökség nagy gondot fordított, de 1850 februárjában az ordináriusnak még mindig nem volt pontos képe arról, hogy milyen veszteségek érték a katonai anyakönyvezést 1848–1849-ben.⁹²

Békésebb tartományok főlelkészségei

A birodalom békésebb tartományaiban inkább a szentmisék rendjének szervezését és más adminisztratív feladatokat kellett megoldani. A szentmiséket ekkoriban a reggeli vagy a kora délelőtti órákban tartották. A brünni főhadparancsnokság utasítása szerint vasárnapokon, illetve ünnepnapokon a helyőrségi templomban először 1/2 7-kor az 54. (Emil) sorgyalozezred 1. és 3. zászlóaljának, 1/2 8-kor a technikai alakulatoknak és a kadétoknak, 1/2 9-kor a 3. tüzezezrednek és végül 1/2 10-kor az 58. (István főherceg) sozezred katonáinak mondtak misét, legutóbbinak, mivel döntő többségük görög katolikus volt, unitus szertartás szerint.⁹³ 1848 tavaszán a haditanács úgy döntött, hogy a házassági engedéllyel rendelkező katonák, amennyiben nagykorúságukhoz nem fér kétség, nem kötelesek bemutatni keresztlevelüket.⁹⁴ Martin Schuller morvaországi és sziléziai táborig főpap 1848 júniusának elején azt is megtudhatta a táborig püspöktől, hogy a szokásos helyőrségi egyházi ünnepséget csak latin szertartású katolikus pap tarthatja meg, így a helyőrségbe bevonuló 15. (Bertolletti) sorgyalozezrednek sem celebrálhatta azt görög katolikus lelkész.⁹⁵

A háborús helyzetnek megfelelően a különböző indokokkal alakulatuktól távol lévő lelkészeket visszaparancsolták egységeikhez. Joachim Heyl, a 8. (Hardegg) vértesezed táborig papja egészsége helyreállítása céljából Josephstadt közelében tartózkodott, s a prágai főhadparancsnokság utasításának megfelelően a helyőrség lelki gondozásába is bekapcsolódott. A táborig püspökség 1849. január 24-én utasította, hogy gyógyulását követően azonnal térjen vissza alakulatához.⁹⁶

Franz Georg Rzebaun galíciai táborig főpap a háborús állapotokra tekintettel a húsvét előtti böjti előírások enyhítését kérte. A javaslat szerint a katonaságnak csak nagypénteken kellene magát a húsevéstől megtartóztatnia. Az Apostoli Táborig Helynökség azonban elutasította a kérelmet. Azzal érvelt a táborig püspökség, hogy a hadseregben vannak görög katolikusok, akik a böjti parancsot szeretnék teljesíteni, és olaszok, akik a böjti rendelet nagymértékű megkönnyítésén megbotránkoznának. A császár maga is túlságosan engedékeny-

⁹¹ Bielik: *Geschichte der k. u. k. Militär-Seelsorge*, 310–332.

⁹² ÖStA KA FV Sonderreiche Regiments-Seelsorge Infanterie-Regiment Nr. 47. Verordnungsbuch 1842–1868. 144–146.; ÖStA KA FV Mährisch-schlesisches Feldsuperiorat in Brünn Kt. 176. 1849:304.

⁹³ ÖStA KA HKR FV Kt.176. Mährisch-schlesisches Feldsuperiorat in Brünn. Brünn, 1848. március 29. 1848:62/352.

⁹⁴ ÖStA KA HKR FV Kt. 122. 1848:414.

⁹⁵ ÖStA KA HKR FV Kt. 122. 1848:474.

⁹⁶ ÖStA KA HKR FV Kt. 124. 1849:105.

nek ítélte a böjti rendet, és azon a hadügyminisztérium sem kívánt változtatni. Ahol a háborús állapotok miatt a böjti előírásokat nem lehetett betartani, ott az ezredlelkészek feladata volt, hogy a katonák számára megadják a szükséges felmentéseket.⁹⁷

A húsvétra történő felkészülést szolgálták a böjti prédikációs sorozatok is. A bécsi helyőrség katonái számára négy pap tartott öt-öt prédikációból álló sorozatot. Joseph Strahler, a német nemesi testőrség papja német nyelven prédikált a bécsi minorita templomban, a Schottennél lévő plébánián Joseph Seidel kórházi lelkész a cseheket készítette fel a Húsvét ünnepére, a Rennwegen lévő plébánián Joseph Seihert, a 2. tüzérezred káplánja tartott német nyelvű prédikációkat, és végül a Józsefvárosi plébánián Stanslaw Tarnowsky, az 1. (Ferdinánd) könnyűlovas ezred káplánja a lengyel katonák számára lengyel nyelven prédikált.⁹⁸

1849. március 15-én nem csak Magyarországon tartottak ünnepségeket az egy évvel azelőtti események kapcsán. Alsó-Ausztria kivételével valamennyi osztrák tartomány főnökét utasították, hogy az alkotmányt ígérő császári nyilatkozat évfordulója alkalmából minden templomban ünnepi misét kell mondani.⁹⁹ A galíciai szuperiorátushoz tartozó Březanban 1/2 10-kor a római katolikus, 11 órakor pedig a görög katolikus templomban tartottak prédikációval egybekötött ünnepi szentmisét. Ezekon valamennyi tisztviselő, tiszt és a helyőrségben állomásozó ezredek legénysége is jelen volt. A Bianchi sorgyalogezred katonáit a templomok előtt állították fel, ők három üdvölvést adtak le a levegőbe.

Az izraeliták 9 órára mentek a zsinagógába, és miután néhány zsoltárt elénekeltek, következett a prédikáció, amelyben a rabbi köszönetet mondott a császár Ófelségének azért, hogy valláskülönbség nélkül minden polgárt alkotmánnyal ruházott fel. Csak a kikerülhetetlen szükségszerűség és atyai szándéka volt, ami arra vette rá a császárt – mondotta a szónok –, hogy fegyvert ragadjon azokkal a békebontókkal szemben, akik a törvényes rend alapjait alá akarják ásni és meg akarják semmisíteni, és legyőzze őket, hogy helyreállítsa tartományaiban az általános rendet és boldogságot. A leghatalmasabb Segítő támogatta igaz ügyét, és ahol a dicsőségkoronázta osztrák zászlók felemelkedtek, ott valamennyi lázítót gyorsan szétszórták. Befejezésül a rabbi, aki kisegítő lelkipásztorként járt el, áldást kért Ferenc Józsefre, V. Ferdinándra, a katonaság vezetőire és állományára, az osztrák kormányra, a tartomány és a város valamennyi hivatalnokára.¹⁰⁰ A példásra sikerült istentisztelet dacára a katonai hatóságok vonakodtak a zsidó katonák temetésének költségeit fedezni. A haditanács 1848. április 10-én kelt leirata szerint, amelyet a tábori püspök körlevélben tudatott beosztottaival, a jövőben is figyelembe kell venni, hogy a helybeli zsidó közösségek kötelesek hitsorosaik temetési költségeit fedezni, „csak abban az esetben, ha ezt nem lehetne elérni, akkor fedezhetné az ilyenirányú költségeket a katonai kincstár” – olvashatjuk a rendeletben.¹⁰¹

Az örökös tartományokhoz tartozó szuperiorátusok személyi állományából különösen sokan kaptak kitüntetést Tirol olaszokkal szembeni védelme során szerzett érdemeikért: Johann Baldauf, Anton Huber, Matthias Hutter, Alois Mark, Peter Mathäus és Martin Zot-

⁹⁷ ÖStA KA HKR FV Kt. 124. 1849:145.

⁹⁸ ÖStA KA HKR FV Kt. 124. 1849:188.

⁹⁹ ÖStA KA HKR FV Protokoll der hohen hofkriegsraetlichen Rescripte und Gegenberichte III. k. 301.

¹⁰⁰ ÖStA KA Alte Feldakten (a továbbiakban: AFA) Kt. 3287. Akte des Generalkommando in Lemberg, 12. Armeekorps. Präsidiale. 1849:308. Az irat fénymásolatát Hermann Róbert bocsátotta rendelkezésemre.

¹⁰¹ ÖStA KA HKR FV Mährisch-schlesisches Feldsuperiorat in Brünn Kt. 176. 1848:67/377.; ÖStA KA HKR FV Kt. 122. 1848:377.

terer a tiroli népfelkelésben szolgáltak tábori papként, Anton Eberle a halli katonai nevelőintézet lelkésze volt. Rajtuk kívül még a bécsi forradalom elleni harcban érdemesítették magukat kitüntetésre tábori lelkészek: Johann von Goldberg, a bécsi katonai rokkantak házána lelkésze,¹⁰² Augustin Mayer, bécsi helyőrségi és kórházi lelkész, Alfred Nigróni von Riesenbach, a 15. (Bertolletti) sorjalogezred, végül Stanislaus von Tarnowsky, a 6. (Wrbna) könnyűlovas ezred papja.¹⁰³

A magyarországi tábori főlelkészség

Kezdetben a magyarországi és az erdélyi szuperiorátusok is a béke szigetének tűntek. Eleinte néhány vezénylési ügy, illetve az új adminisztráció kialakulásával kapcsolatos nehézség mutatta, hogy a cs. kir. katonaság számára mozgalmas időszak köszöntött be. A 37. (Mihály) sorjalogezred lelkésze, Dudás János 1848. január második felében költözött át Nagyváradról Lembergbe, s költözéséhez a haditanács előfogatok igénybevételét is engedélyezte.¹⁰⁴ Tannenbergi Leutter Ferenc, a 2. (Sándor cár) sorjalogezred tábori papja imakönyvének egy kéziratos példányát küldte be a tábori püspökségre, hogy engedélyt kérjen kinyomtatására. A püspökség nem emelt kifogást az imakönyv megjelentetése ellen, dicséretesnek ítélte a lelkész buzgalmát, mivel 1846-ot követően ismét egy imakönyv kiadására gondolt, de rámutatott arra, hogy a szerző a katolikus vallás sajátosságaira nagyon csekély figyelmet fordított, így azok szinte elvesztek munkájában.¹⁰⁵

Az osztrák hatóságokat ezek után sokszerűen érte, amikor 1848 júliusának elején arról értesültek, hogy Mészáros Lázár magyar hadügyminiszter egy önálló magyarországi tábori püspök kinevezésére tett javaslatot. A Batthyány-kormány megítélése szerint ugyanis „miután az utóbbi országgyűlésen alkotott törvények az ország minden hadügyeit a felelős hadi minisztérium kormányzata alá helyezvén, az országbéli minden katonai hatóságoknak a bécsi hadi minisztérium és haditanács tőle függése megszakadt, és ennek folytában szükségessé válik, hogy az egyházi és tábori papság ügyeinek” bécsi hatóságoktól független intézése érdekében a tábori főpap előterjesztést készítsen.¹⁰⁶

Czigler Ignác magyarországi tábori főpap a miniszteri utasításnak megfelelően előterjesztést készített egy önálló magyar tábori püspökség felállításáról.¹⁰⁷ Ismertette a tábori püspökség szerkezetét, majd leszögezte, hogy tábori püspöki hivatalhoz magyarországi tábori főpap soha nem juthatott, „mert az állítatott akadályul, hogy a magyar nem jártas az ausztriai egyházi törvényben”. Ezt az érvet, amely mindeddig az előterjesztés írójának, Cziglernek a karrierjét akadályozta, most hirtelen korábbi előjárói ellen fordította: „most Magyarországon talán szintén azt lehetne mondani, hogy a bécsi tábori püspök nem jártas a magyarországi egyházbéli törvényekben”. Czigler előterjesztését azzal zárta, hogy tábori püspököt az uralkodó nevezhet ki, a szükséges egyházi felhatalmazásokat – VI. Pius pápa

¹⁰² Goldberg kitüntetését már 1849 nyarán sürgette a tábori püspökség. ÖStA KA HKR FV Protokoll der hohen hofkriegsraetlichen Rescripte und Gegenberichte III. k. 311.

¹⁰³ Bielik: *Geschichte der k. u. k. Militär-Seelsorge*, 1901. 310–332.; Hummel: *Kreuz und Schwert*, 42.

¹⁰⁴ ÖStA KA HKR FV Protokoll der hohen hofkriegsraetlichen Rescripte und Gegenberichte III. k. 278.

¹⁰⁵ ÖStA KA HKR FV Kt. 122. 1848:287.; Életrajza: Zakar: *A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848–49-ben*, 157.

¹⁰⁶ MOL Regnicolaris levéltár. István főherceg-nádor levéltára, miniszteri iratsorozat N 31 26. cs. 1848:2253.

¹⁰⁷ ÖStA KA HKR FV Protokoll der hohen hofkriegsraetlichen Rescripte und Gegenberichte III. k. 278.

1778. október 12-én kelt, másolatban mellékelte brevije szerint – pedig Rómától kell kérni. Mellékelte a bécsi tábori püspöknek és hivatalának a fizetését, amely összesen 7960 forintra rúgott. Indítványozta azt is, hogy véleményét terjesszék a Vallás- és Közoktatási Minisztérium elé.¹⁰⁸

Mészáros Lázár az előterjesztést nem továbbította a Vallás és Közoktatási Minisztériumnak, hanem a javaslatot – kibővítve Czigler tábori püspökké való kinevezésével – továbbküldte a nádornak. Mészáros Lázár azzal érvelt, hogy „Magyarország jelen állása, a magyar királyi trón és az ország tekintélye, de különösen a jelen körülmények okvetlen megkívánják, hogy a magyar hadsereg lelkészei is egy saját magyar püspök alatt álljanak”. Ezért kérte, hogy a nádor nevezze ki a „32 évi kitüntetett szolgálatai és egyéb érdemei tekintetében” Czigler Ignácot az összes magyar hadsereg tábori püspökévé, vagy pedig, ha erre nem lenne felhatalmazva, akkor királyunknál eszközölje ki a kinevezést.¹⁰⁹

István nádor szintén támogatta a felterjesztésben foglaltakat, és a püspökség felállításának tervét célszerűnek látva, pártolása mellett az uralkodó elé terjesztette.¹¹⁰ A király személye körüli miniszter, Esterházy Pál herceg, azonban a miniszteri felelősség elvére hivatkozva szerette volna megismerni a tervszöveget kapcsolatban a vallás- és közoktatásügyi, illetve a pénzügyminiszter véleményét is. Eötvös József és Kossuth Lajos támogatták ugyan a tervet, de Kossuth a költségvetés szorult helyzetére hivatkozva 1848. augusztus 1-jén későbbre halasztotta annak ellenjegyzését. Jó egy hónappal később ugyan megváltoztatta véleményét, az uralkodó, illetve az osztrák kormány beleegyezésére ugyanakkor már nem lehetett számítani, így az 1848–1849-es magyar szabadságharc tábori lelképásztorkodásának szervezetét csak ideiglenes jelleggel lehetett megszervezni.¹¹¹

1848 nyarán, miközben Czigler még szorosan együttműködött a tábori püspökséggel, megkezdődött a tábori lelkészek kirendelése a kialakuló magyar hadseregre is. 1848. július 24-én nevezte ki Mészáros Lázár magyar királyi hadügyminiszter a „Mészáros hadi gőzhajóra”¹¹² tábori lelkésznek Markovich Antal piarista szerzetest, akit előzőleg szabályosan elbocsátottak rendjéből. Az ilyenkor szokásos juriszdikciós irat, amelyet „Markovich Antalnak, Istenben kedvelt tisztelendő Úrnak” címeztek, még teljesen a tábori püspökség szokásjogához igazodott.

„Minthogy a »Mészáros« hadi gőzhajóra tábori lelkésznek kinevezettél, ezzel a lelkipásztorság, igazgatás, és lelki felügyelés a hadi munkálatokban részt vevő egyénekre nézve, akár ezen a hajón tartózkodjanak, akár a magyarországi tábort V. Ferdinánd felséges s Apostoli Királyunkért követik, reád bízatik.

¹⁰⁸ MOL N 31 26. cs. 1848:2253.; A püspökség megszervezésére tett kísérletről lásd továbbá: Urbán Aladár: *Az 1848-as magyar hadügyminisztérium megszervezése 1848. április–december*). Hadtörténelmi Közlemények, 89. évf. (1976) 1. sz. 62–63.; F. Kiss Erzsébet: *Az 1848–49-es magyar minisztériumok*. Budapest, 1987. 313, 348–350.; Zakar Péter: *Kossuth Lajos és az önálló magyar tábori püspökség felállításának terve 1848-ban*. In: Jancsák Csaba–Nagy Tamás–Zakar Péter (szerk.): *Kossuth Lajos halálának századik évfordulója. Emlékezés a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Történettudományi Tanszékén* (1994. március 28.) Szeged, 1995. 37–40.

¹⁰⁹ MOL N 31. 24. cs. 1848:1956.

¹¹⁰ MOL N 31. 24. cs. 1848:1728.

¹¹¹ Zakar Péter: *Kossuth Lajos és a magyarországi tábori lelképásztorkodás 1848/49-ben*. Hadtörténelmi Közlemények, 115. évf. (2002) 3. sz. 695–697.

¹¹² A hadigőzösről lásd: Pelz Béla: *Az első magyar hadihajó. 'Királyi magyar hadigőzös Mészáros'*. (1848.) Hadtörténelmi Közlemények, 19. évf. (1918) 1–2. sz. 98–109.; illetve Urbán Aladár: *A „MÉSZÁROS hadigőzös” 1848-ban*. Hadtörténelmi Közlemények, 34. évf. (1987) 4. sz. 668–690.

Miért is mindnyájan, kik lelki gondokra bízattak, téged, mint lelki hatalommal felruházottat igaz s törvényes lelki pásztorjoknak fogadjanak és elismerjenek, és hozzád mint lelki atyjokhoz a szentségek és egyéb lelkészeti szertartások felvételére járuljanak, és neked mindenben, mi a lelki üdvösséget előmozdíthatná, engedelmeskedjenek” – olvasható Czizler felhatalmazásában.¹¹³

Czizler Ignác még 1848 augusztusának közepén is tartotta a kapcsolatot a tábori püspökséggel, 17-én küldte be a Scitovszky János pécsi püspök által ajánlott,¹¹⁴ az illír-bánsági határozatrendszerhez kinevezett Mike Antal bátaszéki káplán iratait, akinek juriszdikciós felhatalmazását az itáliai tábori főlelkészséghez kellett eljuttatni.¹¹⁵ 1848 őszén viszont a „Királyi Magyarország Tábori Egyházi Főnöksége” (a magyarországi tábori főlelkészség) fokozatosan eltávolodott a tábori püspökségtől. 1848. december elején a magyar hadügyminisztérium átszervezése során a minisztériumon belül egy tábori lelkészi osztályt is felállítottak, amelynek vezetésével Czizler Ignácot bízták meg.¹¹⁶ December 10-én Mészáros Lázár hadügyminiszter rendeleti úton utasította Czizlert, hogy a tábori lelképásztorok ügyeit a cs. kir. tábori püspökségtől függetlenül intézze:

„A magyar hadügyminisztérium független volta, a magyar tábori lelkészi ügyeknek is minden külföldi befolyástól ment elintézését igényelvén, addig is, míg ez elven a rendszeres rendezés minden ágaiban részletesen megállapíthatatnék, Önt az említett tábori lelkészi ügyek vezérletével ezennel megbízom, oly megjegyzéssel, hogy a tábori lelkészet ügyei az osztrák tábori püspökségtől függetlenül kezeltetvén, mi illeti a tábori lelkészet személyzetében előforduló kérdéseket, nem különben az úgynevezett egyházi-politikai tárgyakat, ezekre nézve az előterjesztések közvetlenül ide, a magyar hadügyminisztériumhoz átszármasztatandók.”¹¹⁷

A Magyarországon állomásozó cs. kir. hadsereg kétharmad része a magyar szabadságharc oldalára állt. A magyarországi szuperiorátus kiszakadásával tömegesen fordultak a cs. kir. hadsereg ellen a tábori lelkészek is. Korábban a tábori papság fegyelmi helyzete néhány kivételtől eltekintve viszonylag szilárd volt. A kivételek közé tartozott a már említett Johann Hirschberger, akit a Johannes Ronge által alapított, ún. német-katolikus mozgalomban való részvétele miatt bocsátottak el 1848. szeptember 4-én a tábori lelkészek közül, és később ki is átkozták a katolikus egyházból.¹¹⁸ 1849. február 1-jei hatállyal politikai okoknál fogva bocsátották el a szolgálatból Johann Ferbert, az 53. (Lipót) sorszámozott tábori lelkészt.¹¹⁹

A magyarországi tömeges dezertálás részben kényszerű okoknál fogva, részben viszont politikai megfontolásokból következett be. 1848 októberében a schönbrunni kiáltvány ismertetését követően a magyar hadsereghez csatlakozott számos pap, aki a korábbi években a cs. kir. hadseregben szolgált. Így Czizler Ignác tábori főpap, aki 1849 januárjában ismét

¹¹³ MOL 1848/49-i minisztériumi levéltár, folyamodványok H 146 12. d. Nr. 4090; fogalmazványa: HL Katonai-egyházi szervezetek, Feldsuperiorat zu Ofen VI. 34. 6. d. Czizler Ignác – Markovich Antalnak. Buda, 1848. július 24.

¹¹⁴ HL VI. 34. 6. d. Scitovszky János – Czizler Ignácnak. Pest, 1848. július 21.

¹¹⁵ ÖStA KA HKR FV Kt. 122. 1848:753.

¹¹⁶ Urbán: *Az 1848-as magyar hadügyminisztérium*, 62–63.; illetve: Zakar: *A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848–49-ben*, 19–20.

¹¹⁷ MOL Hadügyminisztérium Polgári-gazdászati osztály H 82 (1848) 73. kútfő, 270. tétel.

¹¹⁸ ÖStA KA HKR FV Kt. 123. 1848:743.; ÖStA KA Personalevidenzen, Grundbücher, Schematismus der k. k. Militärgeistlichkeit I. k. 246.

¹¹⁹ ÖStA KA HKR FV Kt. 124. 1849:52, 1849:323.

visszatért a császári kötelékek közé, Tannenbergi Leutter Ferenc, a 2. (Sándor cár) sorgyalogezred, Kocsis János, a 34. (Vilmos) sorgyalogezred, Dudás János, a 37. (Mihály) sorgyalogezred, Lukácsik Ferenc, a 39. (Dom Miguel) sorgyalogezred, Canczler Róbert, a 60. (Gustav Wasa) sorgyalogezred, Horváth János, az 1. (Császár) huszárezred, Joachimstادت (Ujlaky) Konstantin, a 2. (Hannover) huszárezred, Bierbauer József, a 4. (Sándor) huszárezred, Ujhelyi Imre, az 5. (Radetzky) huszárezred, Folmann Károly, a 6. (Württemberg) huszárezred, Korének József, a 8. (Koburg) huszárezred, Menyhárh Lajos, a komáromi vár, Rasska Ádám, a lipótvári erőd, Christ Ferenc, a munkácsi vár, Gabriel Krantzl, a pétervárad-i vár, Gonczeczky János, a mezőhegyesi katonai ménésintézet és Paulovics Ferenc, a kiscelli katonai invalidusház lelkésze.¹²⁰

Többségük a polgári átalakulás és a magyar szabadságharc őszinte híve volt, de néhányan csak kényszerből álltak a honvédek közé, így Czigler, Rasska és Krantzl. Gabriel Krantzl egy ízben szabályosan elbűjt, amikor miséznie kellett volna Péterváradon a honvédek-ből álló várórség számára.¹²¹ Lipótvár feladását követően Rasska Ádám visszatért a császári zászlók alá. 1849. február 6-án kérelmet nyújtott be annak érdekében, hogy továbbra is lipótvári helyőrségi és kórházi lelkészként szolgálhasson. Arra hivatkozott, hogy 1817. február 5-én nevezték ki posztjára, és azóta mindenkor előjárói legnagyobb meglepedésére szolgált. Régebben, amikor a katolikus gyerekeknek még nem volt tanítójuk, tizennyolc éven át húsz–huszonöt gyermeket tanított hittanra és más tudományokra évi háromszáz forintért, a téli hónapokban saját kevéske fájával fűtötte az iskolát. A hadsereg főparancsnokság 1849. március 7-én kelt levelében tudatta Kempen altábornaggyal, hogy Rasska továbbra is Lipótváron szolgálhat.¹²²

Közben az osztrák fél is megtette a szükséges lépéseket. 1848. november 28-án Johann Michael Leonhard tábori püspök utasította a felső- és alsó-ausztriai tábori főlelkészséget, hogy a magas főhadparancsnokság utasításának megfelelően rendeljenek ki négy tábori lelkészt, akiket a Magyarország ellen szervezendő hadseregbe fognak beosztani. A tábori püspök két ferences (Bartholomeus Taschner és Gregor Dvoržak) és két kapucinus atyát (Bernard Hladik és Anaklet Perczel) jelölt ki a feladatra. Mind a négy pap beszélt németül, magyarul és szlávul (szlovákul), s felszerelési hozzájárulás gyanánt fejenként százhuszonöt forintot kaptak az illetékes hadipénztárból.¹²³ Augustin Mayer, a főhadsereg mellé rendelt tábori főpap 1848. december 16-án utazott el Bécsből a főhadiszállásra, majd december 25-én továbbment Schönbrunnból, és a tervek szerint január 6-án érkezett Magyaróvárra.¹²⁴

Természetesen, ha az osztrák katonai adminisztráció érzékelte, hogy egy tábori papot a magyar forradalmi hatóságok neveztek ki, akkor a kinevezést érvénytelenítették, amint az Simonfalvay Antallal történt 1849. január 6-án. Szintén január elején kapott parancsot a stockeraui ruházati bizottság hat tábori kápolna felszerelésére a magyarországi tábori kórházak számára.¹²⁵

¹²⁰ *Personal Stand des gesammten Militär-Clerus in der kais. Königl. Österreichischen Armee. Auf das Jahr 1846*, 10–12., 16–28., 33–35.; Zakar: *A magyar hadsereg tábori lelkészei*, 119–162.

¹²¹ Bozó Manó: *Pétervárad 1849-ben*. Hazánk XI. k. 310.

¹²² ÖStA KA AFA Kt. 1860. Armee-Oberkommando Windisch-Grätz 2211/AO. Az irat másolatát Hermann Róbert bocsátotta rendelkezésemre.

¹²³ ÖStA KA HKR FV Kt. 123. 1848:983.

¹²⁴ ÖStA KA HKR FV Kt. 124. 1849: 8, 105.

¹²⁵ ÖStA KA HKR FV Protokoll der hohen hofkriegsraetlichen Rescripte und Gegenberichte III. k. 297.

Simonfalvy esetére érdemes részletesebben is kitérni. A tábori püspökség 1848. szeptember 27-én utasította a magyarországi tábori főpapot, hogy a szombathelyi püspökség útján javasoljon egy lelkészt a 48. (Ernő) sorgyalozezredhez. Balassa Gábor szombathelyi püspök azonban október 13-án kelt levelében tudatta Cziglerrel, hogy nem tud olyan papot ajánlani, aki a kellő nyelvismerettel rendelkezik. Ezt követően Scitovszky János pécsi püspök javasolta Simonfalvy Antalt, akit a magyarországi főhadparancsnokság október 27-én a 48. sorgyalozezredhez rendelt Itáliába, szintén október 27-től számítandó ranggal és illetményel. Mivel juriszdikciós okiratát Magyarországon nem kaphatta meg, ezért ennek elintézésére felkérték az itáliai főlelkészséget. Czigler 1849. január 15-én kelt jelentésére a tábori püspökség január 19-én elutasítóan reagált. Eszerint Simonfalvyt nem lehet tábori papként alkalmazni, mert bár prezentációja rendben volt, ő állandóan betegeskedik. Noha egy puszta útlevelel érkezett Itáliába, rendkívül sokat utazott, Görzben a magyarországi viszonyokról a liberálisok szája íze szerint nyilatkozott, onnan Veronába ment, de nem jelentkezett a főlelkészségen, majd Milánóba utazott, azután Piacenzába, ahol az ezredparancsnokság gyanúsnak találta, és ezért a milánói hadseregi főhadparancsnokság Bécsbe rendelte. Bécsben összeállított egy vádiratot azzal kapcsolatban, hogy nem alkalmazták tábori papként. Ennek vizsgálata kapcsán a hadügyminisztérium 1849. január 6-án érvénytelennek nyilvánította tábori lelkészi kinevezését. Az indoklás szerint a magyarországi főhadparancsnokság az adott időszakban a lázadó magyar kormány befolyása alatt állt, így a császári hadseregnek nézve érvénytelenek rendelkezései.¹²⁶

Augustin Mayer 1849. április 2-án Budán kelt évnegyedes jelentése érzékeltette, hogy a császári szolgálatban álló tábori papoknak – hasonlóan a honvédségben lévő társaikhoz – rendkívüli nehézségekkel kellett megküzdeniük. Az 1849. március 5-i szolnoki ütközetben például több császári oldalon küzdő tábori pap fogságba esett, akiket a magyarok Nagyváradra hurcoltak. A foglyok keserű kenyerét ehette Eduard Fink, a 2. bányászati határőrezred, Johann Hnjzdo, a 7. (Hardegg) vértesezred, valamint Gabriel Sauschek, az 1. (Karl Civalart) ulánuszeregi tábori lelkésze is. Franz Miskowsky, a 3. (Ferenc József) dragonyosrezred papja csak jó lovának köszönhette, hogy nem esett fogságba, de poggyásza és tábori kápolnája minden tartozékával együtt, beleértve az anyakönyvi kivonatokat is a magyarok kezébe került.¹²⁷

A katonai kórházakban Pesten és Budán rendkívül magas volt a betegek száma. Pesten négy kórházban (az Invalidus Palotában, a Ludoviceumban, az Üllői úton és a Soroksári úton) több mint négyezer beteg sánylődött, akik közül naponta 30–35 meghalt, nagyrészt tifuszban és kolerában. A kórházi lelkészeknek olyan sok munkájuk volt, hogy maga Mayer is besegített nekik. Nagy szükség lenne egy állandó kórházi lelkész kinevezésére – érvelt a tábori főpap –, mert ha a tábori kórházakat elvezényelnék, akkor a lelki gondozás a szerzetesekre maradna, pedig a ferencesek már most hétszáz betegről gondoskodnak. Válaszában a tábori püspökség ígéretet tett, hogy a főlelkész által kinevezésre javasolt Ireneus Pocztát figyelembe fogják venni.¹²⁸

Czigler Ignác magyarországi tábori főpap nem követte a magyar kormányt 1849. január elején Debrecenbe, hanem Budán maradt, ahol januárban már ismét a cs. kir. hadsereg tábori főpapjaként tevékenykedett. 1849. január 24-én terjesztette fel a tábori püspökségnek Berkes Ferenc, a 37. (Mihály) sorgyalozezred káplánja viseleti jegyzékét és prezentációs iratait, majd egy napra rá Ungváry Györgyöt javasolta a 3. (Ferdinánd) huszárezredhez.

¹²⁶ ÖStA KA HKR FV Kt. 124. 1849:153.

¹²⁷ ÖStA KA HKR FV Kt. 124. 1849:145.

¹²⁸ ÖStA KA HKR FV Kt. 124. 1849:380–383.

Ezeket a jelentéseket a korábban megszakadt kommunikációs vonalakra hivatkozva küldte be jelentős késéssel, valójában az ok az volt, hogy korábban néhány hónapra át átállt a magyar hadsereg oldalára.¹²⁹ Február 8-án Kocsis Jánosnak, a feloszlattott 34. sorgyalogezred lelkészének a sorsa iránt érdeklődött.¹³⁰ Kocsis ezredének 3. zászlóaljával a magyar szabadságharc mellé állt. Ennek ellenére a fegyverletételt követően purifikálták, és 1850. április 14-től a kiscelli invalidusház lelkészeként működött.¹³¹ Czigler 1849. február–márciusban további két tábori lelkészi kinevezésben működött közre: az 53. (Lipót) sorgyalogezredhez a diakovári egyházmegyéből Matheus Topalovičot, a 2. (Sándor cár) sorgyalogezredhez¹³² Salesius Steigauf ferences atyát nevezték ki. Az utóbbi kinevezése ugyan nem volt egészen törvényes, de a tábori püspökség Cziglert ellenvetései elnyomására utasította.¹³³ A Pozsony megyei származású Steigaufot csak 1849. március 19-én bocsátották el, viseleti jegyzéke szerint latin, német, szláv, magyar, olasz és francia nyelven beszélt, korábban tizennyolc éven át a pozsonyi kolostorban élt.¹³⁴

1849 márciusának elején a császári hadseregben a temetések meglehetősen szabálytalanul folytak. A temetésekkel kapcsolatos katonai előírások a polgári lakosságra vonatkozó szabályokhoz hasonlítottak: a halál beállta gondosan megállapítandó, és amennyiben nem kellett orvos által igazoltan a hulla gyors oszlásától, illetve fertőzésveszélytől tartani, akkor csak a halál beálltát követő negyven óra elteltével lehetett eltemetni a halottakat. Ezeket az előírásokat azonban háborús helyzetben gyakran nem lehetett betartani.¹³⁵ Czigler a rendelkezésére álló információkat 1849. március 7-én jelentette a hadsereg főparancsnokságának. A fő probléma az volt, hogy a meztelen testeket gyakran egyszerűen behajították a sírgödörbe. A tábori főpap három kérést fogalmazott meg ezzel kapcsolatban feletteseinek. Először is, a hullák fel- és lepakolásánál előfordultak teljesen ruhátlan tetemek, amelyekre még ing és alsónadrág sem volt. Ez az emberek erkölcsi és vallási érzelmeire és a halott gyakran jelen levő bajtársaira is rossz hatást gyakorolt, ezért Czigler véget akart vetni ennek. Második kérése az volt, hogy a testeket ne dobolják bele a sírgödörbe, hanem egy e célra rendszeresített hevederrel hosszirányban engedjék le oda. Harmadszor sürgette, hogy a sírásók az előírás szerinti mélységbe temessék a halottakat, nehogy nyáron járványveszély lépjen fel. Másnap a hadsereg főparancsnokság nehezményezte ezeket a visszásságokat az illetékes tábori-orvosi igazgatóságnál, és utasításokat adott ki Czigler javaslatainak szellemében.¹³⁶

A tavaszi hadjárat következtében visszavonuló császári csapatok fedezete alatt Hám János kinevezett primással, Farkas Ferenc székesfehérvári nagypréposttal és Biró László szatmári kanonokkal együtt Czigler Ignác is elmenekült Budáról Bécsbe. A menekülők április 22-én indultak el a hadipénztár védelmére kirendelt egységekkel együtt Budáról, és Székesfehérváron, illetve Veszprémen át 26-án érkeztek Pápára. 27-én tovább indultak Sopronba, ahová 28-án érkeztek meg. Hám János és a kíséretében lévő papok először Sopronban akarták kivárni, amíg a magyarokat vissza nem szorítják, de a császári hatóságok

¹²⁹ ÖStA KA HKR FV Kt. 124. 1849:133.; ÖStA KA HKR FV Kt. 126. 1849:1317.

¹³⁰ ÖStA KA HKR FV Kt. 125. 1849:896.

¹³¹ Zakar: *A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848–49-ben*, 137.

¹³² ÖStA KA HKR FV Kt. 124. 1849:323.

¹³³ ÖStA KA HKR FV Kt. 124. 1849:254, 341.

¹³⁴ ÖStA KA HKR FV Kt. 124. 1849:341.

¹³⁵ Leonhard: *Verfassung der Militär-Seelsorge*, 170.

¹³⁶ ÖStA KA AFA Kt. 1860. Armee Ober-Kommando Windisch-Grätz 2250/AO. A jelzetre Hermann Róbert hívta fel a figyelmemet, segítségét köszönöm.

utasították őket, hogy utazzanak tovább Nyugat felé. Hám és kísérete így 1849. május 1-jén Bécsbe érkezett.¹³⁷

A cs. kir. hadügyminisztérium 1849. május 16-án kelt leirata szerint Augustin Mayert visszarendelték a bécsi helyőrségi kórházhoz, és Czigler Ignácot áthelyezték a hadsereghez. Ezzel az intézkedéssel egyesítették a magyarországi tábori főpapi (*Feldsuperiorat in Ungarn*) és a hadsereg mellé rendelt tábori főpapi (*qua-Feldsuperior*) hivatalát.¹³⁸ Czigler a vett parancsnak megfelelően 1849. május 23-án érkezett meg a táborba, és másnap a Lajta menti Bruckban átvette a szolgálatot Augustin Mayertől.¹³⁹ A tábori főlelkészi kápolna, a hivatali pecsét, a halotti jegyzőkönyvek és egyéb iratok átvétele rendben lezajlott. Néhány nappal később kiderült, hogy a kápolnaeszközök közül hiányzik egy ezüstözött keresztelőmedence, aminek azonban nem tudtak a nyomára bukkanni, minthogy az állítólag már a kápolna schönbrunni átvételekor sem volt meg.¹⁴⁰

A nyári hadjárat során a császári–cári szövetséges csapatok térnyerése következtében a superiorátus is gyakran költözött. 1849. július 4-én Bruckból Magyaróvárra, július 18-án Magyaróváról Győrbe, 19-én Igmándra és 21-én Bicskén keresztül Budára. Közben a hadsereggel elvonuló tábori lelkészeket a helyben maradó kórházaknál pótolni kellett. Így rendelték Czigler javaslatára még július elején Andreas Zayacot ideiglenes kórházi lelkésznek huszonöt forintos fizetéssel a pozsonyi helyőrségi kórházba.¹⁴¹

Július 14-én Magyaróváron kelt jelentéséből tudhatták meg Czigler felettesei, hogy Bartholomeus Taschner július 10-én kolerában meghalt, helyére bonyi kórházi lelkésznek a tábori főpap Bernardius Holik bazini kapucinus atyát javasolta. A győri kórházban több mint kétezer beteg feküdt, többségük kolerában betegedett meg. A tábori főlelkész törekedett ugyan az egyházmegyes papság és a szerzetesek bevonására a munkába, de mint írta, ez nehézségbe ütközik, „mert a jó érzelmű papok elmenekültek a lázadók elől”, sokakat pedig elhurcoltak, illetve meggyilkoltak. Komárom védői ismét kitörték a várból, a császári hadseregnek sok halottja és sebesültje van. Czigler attól tartott, hogy a honvédek a Dunába fogják dobálni a meghalt császári katonák tetemeit, amelyek a vízben oszlásnak fognak indulni.¹⁴² A tábori főpap szertartáskönyvek, kápolnaszerek és tábori kápolnák küldését szorgalmazta, de a hadügyminisztérium nem tudta garantálni július közepén azok biztonságos elszállítását Budára. A Czigler által kért húsz szertartáskönyvből végül csak tizet szállítottak Pozsonyba, a többi tartalékban hagyták.¹⁴³

Czigler július 21-én lépett be a budai várban korábbi szállásának kapuján, az Úri utca 50. számú házba. Amikor az ajtót kinyitották, mindent feldúlva talált: iratok, jegyzőkönyvek, könyvek heverték egymáson a széttört bútorok között, a fiókok üresek voltak. Ingeit, fehérneműjét, asztali készletét, ágyneműjét, kabátját és kalapját elvitték, a kápolnát pedig kirabolták. Az anyakönyvek viszont megmenekültek. Budán és Pesten még mindenki izgatott volt, a császári érzelműeket hozzá hasonlóan kirabolták, és a „gonosz érzelműek”, azaz a magyarok hívei úgy bolyongtak körös-körül, „mint a farkasok”. Meghúzta magát szobájá-

¹³⁷ Irsik: *Boldog emlékü Hám János*, 203.; *Hám János emlékirata*. In: Zakar Péter (szerk.): *Egyedül Kossuth szava parancsolt. Katolikus papok feljegyzései az 1848/49-es szabadságharc eseményeiről*. Szeged, 2001. 94.

¹³⁸ ÖStA KA HKR FV Kt. 125. 1849:532.

¹³⁹ ÖStA KA HKR FV Kt. 125. 1849:572.

¹⁴⁰ ÖStA KA HKR FV Kt. 125. 1849:710.

¹⁴¹ ÖStA KA HKR FV Kt. 125. 1849:712, 717.

¹⁴² ÖStA KA HKR FV Kt. 125. 1849:753.

¹⁴³ ÖStA KA HKR FV Kt. 125. 1849:759, 764.

ban, és az anyakönyvek, valamint az iratok összegyűjtésével foglalkozott. Ezek kézbevétele – írta – gyógyír volt lelkének. Mednyánszky Cézár, a magyar főhadserg tábori főpapja lepecsételte lakását, mert át akarta venni levéltárát és hivatali eszközeit. Öreg szakácsnőjét halállal fenyegették, ha nem árulja el, hová rejtette Hám János kinevezett primás ezüstjét, aki, hogy életét mentse, át is adta az elrejtett értékeket.¹⁴⁴

Czigler ezt követően hosszasan ecsetelte császári érzelmeit, ami 1848-as szereplését figyelembe véve öngazolásnak tűnik. A magyar hatóságok állítólag terhére rótták, hogy házában Heinrich Hentzi cs. kir. vezérőrnagynak és más császári törzstiszteknek főztek és itatták is őket. Hentzit egyébként Czigler már nem tudta eltemetni, mert miután hosszú ideig feküdt teteme hullák százai között, már azonosíthatatlan állapotba került. Az exhumálás az élők egészségét is veszélyeztette volna, ezért Czigler nem járult hozzá. Miután a magyarok elfoglalták a várat, huszonnégy honvéd rontott a házába, és ha ott maradt volna, akkor kegyetlenül legyilkolták volna. A császári zászlókat is megőrizte a budai helyőrségi templomban, a kossuthista rendeleteket pedig nem hirdette ki. Miután Lamberg Ferenc gróf cs. kir. altábornagyot a budai hajóhídon meggyilkolták, a tábori főpap elrejtette tetemét, és a császári hadsereg bevonulását követően ünnepélyes keretek között eltemette. 1849 márciusában a Budáról történő menekülést megelőzően Hám János is nála rejtőzött, és Budáról ő szállította Bécsbe. Hosszasan ecsetelte anyagi természetű veszteségeit is. A lázadó magyar kormány zár alá vette javait, négyezer forint adóssága keletkezett, terményei a lázadók kezére kerültek, de szívesebben hagyja veszni javait, mint hogy „legkegyelmesebb Urunkat, Császárukat” cserbenhagyja.¹⁴⁵

A helyőrségi templom jelentős sérüléseket szenvedett az ágyúzástól és a bombázástól, a tető átluggatva, megrongálódott a tetőszerkezet, a falakat szintén több ponton ágyúgolyók, illetve bombák találták el, de a szentély az oltárképpel és az oltárral együtt megmenekült. Hat régi császári zászló, amelyet 1830-ban, hivatalba lépésekor helyzetetett oda, sértetlen maradt. Nagy szükség lesz arra, hogy Istennel és a cs. kir. hadsereg jó példájával az istentelen civileket visszavezessük a valláshoz. Néhány lelkészt ideiglenesen a kórházakba rendelt. Siralmas sok lelkész forradalom alatti viselkedéséről hallani, szerencsések azok, akiknek most nem kell előljáróik előtt állniuk – fejezte be jelentését.¹⁴⁶

A világsi fegyverletételt követően is a kórházi lelkészek diszponálása volt Czigler egyik legfontosabb feladata. Így tett javaslatot 1849. augusztus 28-án Tobias Hradlicska alkalmazására az 1. számú tábori főkórházba.¹⁴⁷ Október végén azután, amikor a katonai betegek száma már jelentősen csökkent, feloszlatták a magyarországi tábori kórházakat.¹⁴⁸

Cziglernek részt kellett vállalnia az igazoló-eljárás alá vont tábori papok ügyeiben is. A honvédség oldalára állt tábori papok közül többeknek sikerült a szabadságharc leverését követően a császári hadseregben folytatni szolgálatukat. Kocsis János 1850. április 14-től a kiscelli invalidusházban, Lukácsik Ferenc 1850. február 8-tól Munkácson,¹⁴⁹ Canczler Róbert pedig továbbra is a 60. (Gustav Wasa) sorjalogezred, Ujhelyi Imre az 5. (Radetzky)

¹⁴⁴ ÖStA KA HKR FV Kt. 125. 1849:830.

¹⁴⁵ ÖStA KA HKR FV Kt. 125. 1849:830.

¹⁴⁶ ÖStA KA HKR FV Kt. 125. 1849:830.

¹⁴⁷ ÖStA KA HKR FV Kt. 126. 1849:1236

¹⁴⁸ ÖStA KA HKR FV Kt. 126. 1849:1287.

¹⁴⁹ Lukácsik Ferenc arra hivatkozott, hogy miután a pétervárad vár a magyarok kezére került, ő nem vonult el ezredével mert beteg volt és a katonai kórházban fekvő betegek is vigasztalás nélkül maradtak volna, mivel sok volt köztük a román, akikkel csak Lukácsik tudott beszélni. A pesti cs. kir. hadbíróóság kiállította számára a purifikációs okiratot. Hermann: *A magyar katolikus papság*, 21–22.

huszárezred, Gabriel Krantzl a péterváradai vár, Menyhárh Lajos a komáromi vár, Rasska Ádám pedig a lipótvári erőd lelkészeként szolgált tovább. Kivételesen arra is volt példa, hogy a magyar hatóságok által kinevezett lelkészek is folytathatták szolgálatukat. Breinfolk Gusztáv a szegedi katonai kórháznál, majd a 4. (Schlik) huszárezredben, Ungváry György pedig továbbra is a 3. (Ferdinánd) huszárezredben szolgált. Az egykori cs. kir. hadseregből átállt tábori lelkészek között a magyarországi szuperiorátusban kisebbségben vannak azok a tábori papok, akiket elbocsátottak a szolgálatból (Dudás János, Joachimstadt (Ujlaky) Konstantin, Bierbauer József,.) illetve kivégeztek (Gonczeczky Jánost 1849. október 8-án, Pesten.)¹⁵⁰

Bierbauer Józsefről például már 1849 áprilisának elején tudták az osztrák hadügyminisztériumban, hogy a forradalom alatt teljesen kompromittálta magát. Az Apostoli Tábori Helynökség döntése szerint végkielégítés nélkül el kellett bocsátani a császári hadseregből, és vissza kellett toloncolni a wilheringi cisztercita kolostorba.¹⁵¹ Még a nyugalmazott Kugler Tamást is igazoltatták, aki a szabadságharc alatt Budán tartózkodott, és hogy nyugdíját ne veszítse el, kénytelen volt Schweidel József tábornoknak, Pest városparancsnokának aláírni egy iratot. Purifikációját csak annak köszönhetette, hogy az erősen császárpárti Sterbeczky Kamill plébános igazolta lojális érzelmeit.¹⁵² A pesti hadbíróóság előtt kellett igazolnia magát Chudich Dániel tábori papnak is.¹⁵³

Az összes purifikációs eljárást ugyan nem ismerjük részletesen, de úgy tűnik, a többség, (például a már említett Rasska Ádám) császári érzelmeinek vagy az adott ezredben szolgáló bajtársainak köszönhetette, hogy nem adták ki. Utóbbira jó példa Ungváry György, akit 1848. augusztus 8-án prezentáltak a 3. (Ferdinánd) huszárezredhez tábori papnak.¹⁵⁴ 1848 őszén az ezred törzse Verbászon tartózkodott. Vécsey Károly ezredes azonban – Ungváry vallomása szerint – nem engedte távozni akkor, amikor a császárhű tisztek benyújtották lemondásukat, így ezredénél kellett maradnia. A vizsgálat során sikerült eltitkolnia, hogy a forradalmi hadsereg vezetői rendkívül elégedettek voltak szolgálatával: a magyar hadügyminisztérium dicséretben részesítette, és Mednyánszky Cézár, a honvédség tábori főpapja is elégedett volt vele.¹⁵⁵ Ennek ellenére 1849 nyarán a fővárosban nem engedelmeskedett a kiűritési parancsnak, hanem átállt a császári hadsereg oldalára. A pesti cs. kir. hadbíróóság vizsgálatot folytatott ellene, de mivel bajtársai: tisztek és tábori papok, a pesti császári érzelmű plébánosok és polgárok is lojális érzelmeiről tettek tanúbizonyságot, így Kovács hadbíró-százados 1849. október 30-án úgy döntött, hogy ki kell állítani számára a purifikációs okiratot.¹⁵⁶

A „kompromittálódott” tábori lelkészek helyére újakat kellett kinevezni, ennek megfelelően 1849 őszén a 34., 39., 60. sorszámozottakhoz, valamint az 1., 2., 3., 4., 6. és 9. huszárezredhez új tábori papokat neveztek ki.¹⁵⁷ Még 1849 végén is a Komáromban működő öt kórházban mintegy ezerháromszáz beteg feküdt, nagy részük súlyos betegen (ko-

¹⁵⁰ Zakar: *A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848–49-ben*, 119–162.

¹⁵¹ ÖStA KA HKR FV Protokoll der hohen hofkriegsraetlichen Rescripte und Gegenberichte III. k. 303.

¹⁵² HL Abszolutizmus kori iratok. Pesti cs. kir. hadbíróóság 1849-1/451.; Spira György: *A pestiek Petőfi és Haynau között*. Enciklopédia K. 1998. 568.

¹⁵³ Hermann: *A magyar katolikus papság*, 22.

¹⁵⁴ ÖStA KA HKR FV Kt. 126. 1849:1317.

¹⁵⁵ Zakar: *A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848–49-ben*, 159.

¹⁵⁶ HL Abszolutizmus kori iratok. Pesti cs. kir. hadbíróóság 1849-3/480. 348–362. fol.

¹⁵⁷ ÖStA KA HKR FV Protokoll der hohen hofkriegsraetlichen Rescripte und Gegenberichte III. k. 316.

lera, tífusz, vérhas). Hiány volt tábori papokban, a civil életben tevékenykedő lelkészek nem akartak szolgálni a hadseregben. Sokan elmenekültek a honvédsereg fegyverletételét követően, hiszen a védők amnesztiában részesültek. Mások hadbíróság előtt álltak vagy betegen feküdtek valahol. Pest-Budán is még több mint négyezer beteggel kellett számolni. A politikai körülmények sem kedveztek. „Az itteni civil klérus a hadbírószági eljárások következtében teljesen elveszítette a kedvét, hogy a hadseregben szolgáljon és nehezebb ki-segítő lelkészekről gondoskodni, mint bármikor máskor” – írta a magyarországi tábori főpap. A tábori püspökség válaszában jóváhagyta Czigler Komárommal kapcsolatos személyi javaslatát, így Ireneus Pocza indult útnak Komáromba. Az 5. tüzérezredhez viszont nem találtak alkalmas papot, így Cziglernek a veronai szuperiorátussal kellett felvenni a kapcsolatot.¹⁵⁸

Josip Jellačić báró önálló horvát–szalavón–dalmát tábori főpap alkalmazását javasolta 1849 októberében, arra hivatkozva, hogy az említett országok az ő főhadparancsnoksága alá tartoznak. Október 23-án a hadügyminisztérium utasította a tábori püspökséget, hogy ideiglenesen a korábban *qua-Feldsuperior*ként működő Anton Horaczeket, a 4. tüzérezred lelkészét alkalmazza hatszáz forintos évi fizetéssel horvátországi tábori főpapként. Ezzel létrejött az önálló horvát tábori főlelkészség.¹⁵⁹

Cziglert előjárói kitüntetésre is felterjesztették 1850. február végén. Az előterjesztés szerint a tábori főpap, aki 1830 óta teljesít szolgálatot ebben a minőségében előjárói megelégedésére, a legutóbbi magyarországi hadjárat során a hadsereg főparancsnoksága mellé volt rendelve. Minden lehetőséget megragadott a cselekvésre, különösen a tábori kórházak szervezésében, valamint a betegek és sebesültek meglátogatásában tűnt ki, és tekintet nélkül sokrétű kötelességeire, fáradhatatlanul tevékenykedett. A császári házhoz való hűsége miatt mind budavári lakását, mint lekéri apátságát súlyos károk érték, ezért javasolták lelkészi érdemkereszttel való kitüntetését. Karl Grünne gróf, az uralkodó szárnysegéde azonban arról értesítette a 3. hadsereg parancsnokságát 1850. augusztus 12-én kelt levelében, hogy Ferenc József nem járult hozzá Czigler Ignác kitüntetéséhez.¹⁶⁰ A tábori főpappal azonban nem kellett sokáig várnia a legfelsőbb elismerésre, hiszen 1853-ban a Lipót-rend lovagkeresztjével tüntették ki.¹⁶¹

A magyarországi hadjárat során – Itáliához hasonlóan – számos tábori pap részesült kitüntetésben: Alex Bellosits, a bábolnai katonai ménesintézet, Josef Franz, a 12. (Wilhelm) sorgyalozezred, Peter Gessorowski, a 63. (Bianchi) sorgyalozezred, Methodius Herzig, a 49. (Heinrich) sorgyalozezred, Johann Hnizdo, a 7. dragonyosezred,¹⁶² Franz Hrubesch, a 24. (Károly Lajos) sorgyalozezred, Nicephor Kriss, a 2. sz. tábori kórház, Theodor Lohrer, a 3. tüzérezred, Alfred Nigrone von Riesenbach, a 15. (Bertolletti) sorgyalozezred, Paulovics Ferenc, a kiscelli invalidusház, Franz Ponocny, az 5. (Auersperg) könnyűlovass ezred, Vinzenz Stock, a 2. (Schwarzenberg) ulánus ezred,¹⁶³ Hugo Suschitzky, az 1. (Ferenc József)

¹⁵⁸ ÖStA KA HKR FV Kt. 126. 1850:20.

¹⁵⁹ ÖStA KA HKR FV Protokoll der hohen hofkriegsraetlichen Rescripte und Gegenberichte III. k. 318, 321.

¹⁶⁰ ÖStA KA Belohnungs-Anträge Kt. 47. 1850-244, a, b. Az irat fénymásolatát Hermann Róbert bocsátotta rendelkezésemre.

¹⁶¹ Bielik: *Geschichte der k. u. k. Militär-Seelsorge*, 312.

¹⁶² Hnizdo fogságba esett az 1849. március 5-i szolnoki ütközetben, még juriszdikciós oklevele is elveszett, amelyet az ősz folyamán ismét ki kellett állítani. ÖStA KA HKR FV Kt. 125. 1849:1068.

¹⁶³ Hummel: *Kreuz und Schwert*, 66.

könnyűlovas ezred,¹⁶⁴ Stanislaus von Tarnowsky, a 6. (Wrbná) könnyűlovas ezred, Wilhelm Thomas, a 14. (Hrabovsky) sorgealozezred és Johann Seichert, a 2. tüzérezred tábori papja.¹⁶⁵

Az erdélyi tábori főlelkészség

Vajda Ignác erdélyi tábori főpap jelentéseiből, amelyeket negyedévente küldött a tábori püspökségnek az anyakönyvi kivonatok másolataival együtt, nem sokat lehet kihámozni a forradalom eseményeivel kapcsolatban. A jelentés minden évnegyedben ugyanazokat a mondatokat tartalmazta: a szentmiséket a fennálló előírások szerint valamennyi csapat-testnél az előírások szerint megtartották, és az erkölcsösség mindenütt példás. Az 1848. április 1-jén és július 1-jén kelt jelentései egyaránt tartalmazták ezeket a korábbi években is rendszeresen felbukkanó sorokat. 1848. október 1-jén azonban már csak kommentár nélkül beküldte az anyakönyvi kivonatok, a csapatok erkölcsiségéről immáron nem ejtett szót.¹⁶⁶

Vajda Ignác nehezen alkalmazkodott a politikai változásokhoz. Amikor 1848 augusztusában nyugdíjazták Popp Bazilt, az 51. (Károly Ferdinánd) sorgealozezred ortodox lelkészét, Vajda a tábori püspökség intézkedését kérte „ezekben a nyugtalan időkben” az állás betöltése érdekében, de a püspökség 1848. szeptember 18-án kelt rendelete a magyar hadügyminisztériumhoz utasította.¹⁶⁷ 1848. szeptember 16-án az erdélyi tábori főpap felháborodottan jelentette, hogy a 63. (Bianchi) sorgealozezred egyik századosa „törvényellenesen” áttért a katolikusról a lutheránus hitre. A tábori püspökség azonban válaszában megnyugtatta, hogy a császári felség már engedélyezte a teljes vallásszabadságot, így nincs más teendője, mint hogy az áttérést bejegyezze a megfelelő iratokba.¹⁶⁸

Az erdélyi főlelkészség személyi állománya, más superiorátusokhoz hasonlóan, nem volt egységes a forradalom és a polgári átalakulás megítélésével kapcsolatban. Farczádi Mihály egykori erdélyi egyházmegyes lelkész, akit 1846. november 12-én neveztek ki az 51. (Károly Ferdinánd) sorgealozezred tábori papnak, a honvédség oldalára állt. Átállásának pikantériáját növeli, hogy miután ezrede a szabadságharc ellen fordult, ő maga egész oltárszerelvénnyel egyetemben állt át a magyar hadsereg oldalára. Bem altábornagy 1848. december 29-én nevezte ki az erdélyi hadsereghez tábori lelkésznek. Az osztrák hatóságok a lázadás leverését követően megpróbálták kézre keríteni, de nem jártak sikerrel. Farczádi ekkoriban álnéven Talpason húzta meg magát, és mint házitánító kereste kenyerét.¹⁶⁹ A magyar hadsereg mellé állt Geisler János, a 14. (1. székely) határőrgyalozezred lelkésze is. A szabadságharc leverését követően segédlelkészként, illetve adminisztrátorként alkalmazták Kolozsváron, Nagyágón, majd Lengyelfalván.¹⁷⁰ Hasonlóan cselekedett a híres nyelvész, Lőrinc Károly, a 11. (székely) határőr-huszárezred tábori papja is. Őt, aki egyúttal sepsiszentgyörgyi adminisztrátor is volt, a szabadságharc leverését követően a nagyszebeni ferenccs záróban kialakított börtönben tartották fogva. 1851-ben viszont már szabadlábban volt, rövid nagyági káplánkodást követően adminisztrátor volt Alsókapnikon, majd Kapnikbányán.¹⁷¹

¹⁶⁴ Hummel szerint a szó legnemesebb értelmében vett igaz ember és lelkipásztor volt. Hummel: *Kreuz und Schwert*, 67.

¹⁶⁵ Bielik: *Geschichte der k. u. k. Militär-Seelsorge*, 310–332.

¹⁶⁶ ÖStA KA HKR FV Kt. 122. 1848:311., Kt. 123. 1848: 580, 903.

¹⁶⁷ ÖStA KA HKR FV Kt. 123. 1848:837.; MOL Hadügyminisztérium Általános iratok. H 75 1848:432.

¹⁶⁸ ÖStA KA HKR FV Kt. 123. 1848:845.

¹⁶⁹ Zakar: *A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848–49-ben*, 129.

¹⁷⁰ Zakar: *A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848–49-ben*, 133.

¹⁷¹ Zakar: *A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848–49-ben*, 140.

Ennél is nagyobb veszteséget jelentett Vajda Ignác átállása a magyarok oldalára 1849 márciusában. 1848 őszén ugyan az erdélyi tábori főlelkész – a nagyszebeni helyőrséggel együtt – a cs. kir. csapatok mellé állt, de azt követően, hogy a honvédek bevették Nagyszeben (1849. március 11.), megmaradt állásában, csak éppen a magyar hadseregben szolgált tovább. Amikor az orosz csapatok visszafoglalták Nagyszeben (1849. július 21.), Kolozsvárra menekült, ahol viszont a császári hatóságok tartóztatták le.¹⁷² Az erdélyi osztrák katonai hatóságok tisztában voltak szerepével, így az erdélyi tábori főlelkészi posztot már 1849. október 9-től kezdve ideiglenesen Anton Hubatschekkel, az 1. román határőr-ezred tábori lelkészevel töltötték be.¹⁷³ Vajda ugyan szeretne volna megtartani a hivatalát, arra hivatkozva, hogy szóbeli parancsra maradt Nagyszebenben, de arra mégsem hivatkozhatott, hogy a magyar hadseregben történő szolgálatra kapott feletteseitől utasítást, így a vizsgálatot követően az uralkodó 1851. június 9-én jóváhagyta a lázadó főpap eltávolítását a tábori lelkészek közül.¹⁷⁴

A császári oldalon harcoló hadlelkészek közül Erdélyben különösen a 63. serezed tábori lelkésze, a zloczow-i születésű Peter Gesiorowski érdemelte ki előjárói elismerését. Őt 1848 novemberében vezényelték Nagyszebenbe, ahol egyedül látta el a helyőrség és a katonai kórház lelki gondozását. Nem volt tekintettel felekezeti különbségekre, noha a betegek és sebesültek száma olyan nagy volt, hogy már csak a padlóra leszórt szalmára tudták őket lefektetni. Mintegy tizenkétezer katonának szolgáltatta ki a halottak szentségét, akiknek a többsége tifuszban és kolerában szenvedett. Vigasztalta őket szenvedéseik során, és sokukat ő kísérte el az utolsó útjukra is. Amikor a magyarok bevették Nagyszeben, fogságba esett, de folytatta a kórházban hátrahagyott ezernégyszázhatvan osztrák katona gondozását, annak ellenére, hogy mint született lengyel a lengyel légió katonái átállásra csábították. A vár bevétele során két kápolnát a hozzá tartozó felszerelési tárgyakkal és anyakönyvekkel együtt megmentett a pusztulástól. Amikor a város ismét a szövetségesek kezére került, önfeláldozóan támogatta a magyar szabadságharc elleni erőket mint az osztrák csapatok egyetlen tábori papja.¹⁷⁵ Kitüntetését Adam Hubatschek ideiglenes erdélyi tábori főpap kezdeményezte 1849. december 29-én.¹⁷⁶ Végül meg is kapta a tábori papok számára rendszeresített kitüntetés, a (pro) „*piis meritis*” körirattal ellátott arany lelkési érdemkeresztet.¹⁷⁷

Noha az 1848–49-es hadjáratban nem kapott kitüntetés – szemben 1813-mal, illetve 1859-cel –, a szakirodalom dicsérettel említi Donysius Thalsen ferences atyát, a gyulafehérvári vár lelkészét is. A gyulafehérvári vár cernírozása során többször rövid, lelkesítő prédikációt intézett a katonákhoz, akikre ezek a beszédek nagy hatást gyakoroltak. Beszédeiben a császár, az Úristen, a tisztek és legfőképpen esküjükhöz való hűségre bízta a katonákat. Bátorságra intette őket az ellenséggel szemben, ugyanakkor nagyvonalúságot kért a fegyvertelenekkel és a sebesültekkel szemben. Egységre buzdította bajtársait, és a lelkükre kötötte, hogy más asszonyait ne bántsák. Aki mindezeket megtartja, azokért Szent

¹⁷² ÖStA KA HKR FV Protokoll der hohen hofkriegsraetlichen Rescripte und Gegenberichte III. k. 319.; Zakar: *A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848–49-ben*, 160.

¹⁷³ ÖStA KA HKR FV Kt. 126. 1850:21. A tábori püspökség viszont csak 1849. szeptember 15-én jelentette, hogy Vajda 1849. január 1-je óta megszakította velük a hivatalos levelezést. ÖStA KA HKR FV Journal 1847–1849. XIII. k. 125.

¹⁷⁴ ÖStA KA HKR FV Kt. 129. 1851:392, 707.

¹⁷⁵ ÖStA KA HKR FV Kt. 127. 1850:1060.

¹⁷⁶ ÖStA KA HKR FV Kt. 126. 1850:43.

¹⁷⁷ Bielik: *Geschichte der k. u. k. Militär-Seelsorge*, 314.

György és Szent Márton közben fognak járni, „aki azonban gyáva, esküszegő, rabló, kegyetlen, tolvaj és megátalkodott bűnös, az nem méltó a golyóra és azt elragadhatja a sátán” – fejezte be egy ízben mondandóját.¹⁷⁸

Összefoglalás

A tábori püspökség állományába tartozó lelkészek 1848–1849-ben rendkívüli erőfeszítéseket tettek, hogy elősegítsék a soknemzetiségű birodalom közös hadseregének egységét. Prédikációikban az uralkodó és császári ház, a katonai előljárók iránti hűség, a bajtársiaság és a hősiesség voltak a leggyakrabban előforduló fogalmak. Ugyanakkor fontos feladatuk volt a humanitás képviselése a hadjáratok során. Óvták híveiket a polgári lakosság bántalmazásától, a kórházakban és a kötözőhelyeken vigasztalták a betegeket és a sebesülteket, de nem hiányozhattak a csatákból és ütközetekből sem. Kiszolgáltatták a szentségeket (úrvacsorát), és vezették az anyakönyveket, amelyek fennmaradását azonban csak a másodpéldányok biztosították. Legnagyobb részben Itáliában és Magyarországon vettek részt a harcban, fegyvertelenül, egy olyan korban, amelyben a szekularizáció már a hadseregben is éreztette a hatását. Miközben számos európai országban a nők morális fölényéről és katolicizmusban betöltött szerepükről cikkeztek, a császári hadsereg 1848–49-ben megőrizte vallásos jellegét, s ebben a tábori püspökség papjainak döntő szerep jutott.¹⁷⁹

¹⁷⁸ Hummel: *Kreuz und Schwert*, 8–10.

¹⁷⁹ Frevert, Ute – Haupt, Heinz-Gerhard (Hrsg.): *Der Mensch des 19. Jahrhunderts*. Frankfurt – New York, 1999. 123–124. (A vonatkozó rész Michela De Giorgio munkája.)

PÉTER ZAKAR

The Apostolic Military Ordinariate in 1848–1849

The army bishopric was created in 1773 to provide pastoral care for the soldiers of the imperial and royal army and their families. In 1848, army chaplains were to be found on the battlefield primarily in Italy, Hungary and Transylvania. In the spring of 1848, keeping contact with the senior officers became difficult in Italy because the insurgents were making headway, and many chaplains were taken captive or cut off from their units. To make matters worse, they also had to face financial difficulties as, given the circumstances, almost nothing came in from the surplice fees. By July 1848, especially the shortage of hospital chaplains had become acute due to the military operations. The regiment ministers were needed on the battlefield, while many army chaplains fell ill because of the physical strain and the extraordinarily hot weather.

In the more peaceful provinces of the Empire, they rather dealt with scheduling the masses and other administrative tasks. On 15 March, 1849, celebrations commemorating the events that had taken place one year before were held not only in Hungary. With the exception of Lower Austria, the provincials in all Austrian provinces were ordered to have masses celebrated in every church on the anniversary of the imperial statement promising a constitution.

The Austrian authorities were surprised when, in the spring of 1848, Lázár Mészáros, the Hungarian minister of war proposed the appointment of an independent Hungarian military bishop. But on November 28, 1848, the army bishop Johann Michael Leonhard ordered the army chapelries in Upper and Lower Austria to commission, in accordance with the the orders from the Supreme Commander, four army chaplains for the army to be recruited against Hungary. During the campaigns, many army chaplains were taken captive by the Hungarian forces. The military hospitals in Pest and Buda were packed with patients, and in the spring of 1849 funerals were carried out rather irregularly. It is surprising that quite a few army chaplains who had went over to the Hungarian Home Defense Forces could continue their service in the Imperial Army after the suppression of the Revolution. Like in other provinces, the staff of the Transylvanian chief chapelry did not have an unanimous view of the revolution and the civil transition.

The ministers belonging to the army bishopric made great efforts in 1848 and 1849 to promote unity within the joint army of the multinational Empire. In their sermons, allegiance to the ruler and the house of the emperor as well as to the military superiors, comradeship and heroism were the most common concepts. At the same time, they had the important role of representing humanity during the campaigns. They defended their flock from civil harassments, they comforted the ill and the wounded in the hospitals and ambulance stations, while they were also there in the battles. They administered the sacraments (the Holy Communion) and kept the registers, the original copies of which almost never survived.

ZSIGMOND GÁBOR

Az Osztrák–Magyar Lloyd története

Mintegy 175 évvel ezelőtt, 1832-ben alakult Triesztben az *Österreichischer Lloyd* (Osztrák Lloyd), a Habsburg Birodalom első tengeri gőzhajózási vállalkozása. A társaság a nemzetközi gőzhajózásban már korán megjelent, alig 30 évvel Fulton 1807. évi gőzhajókísérlete után.¹ Az Osztrák Lloyd első gőzhajója, a *Lodovico Arciduca D’Austria* 1837. május 16-án futott ki Triesztből, hogy megkezdje első, tizennégy napos útját Konstantinápolyba. A 19. századi nemzetközi tengeri hajózásban nem elhanyagolható szerepet játszó társaság jogutódjai ma is működő hajózási cégek. Az Osztrák Lloyd az első világháború után *Lloyd Triestino* néven olasz vállalkozásként működött tovább, 2006-tól pedig egy névváltoztatás után *Italia Marittima* néven folytatja tevékenységét.² Ezzel párhuzamosan 1951-ben Bécsben is alakult egy vállalkozás, mely ugyancsak a fentebb említett Osztrák Lloydot tekinti jogelődjének.³ Ez a társaság nevében is – *Österreichischer Lloyd Seerederei (ÖL)* – hordozza az előd szellemi örökségét, színeiben (kék alapszín, aranyszínű horgony) és jelszavában (*Vorwärts*, vagyis Előre) szintén a 19. században felemelkedett céget követi.⁴ Az Osztrák Lloyd 1872-től két évtizeden át Osztrák–Magyar Lloyd néven működött, így a nevében is egyetlen közös kereskedelmi tengeri hajózási vállalkozása volt a Monarchiának. Az Osztrák

¹ Az első gőzhajót Fulton 1807-ben mutatta be, az Atlanti-óceánt azonban első ízben csak az 1819-ben szelte át a New Yorkban épült *Savannah*. A vitorlával is felszerelt hajó azonban az átkelés során alig használta gőzgépét. Húsz évvel később, 1838-ban a *Great Western* gőzösnek végül sikerült két hét alatt pusztán a gőz erejével átkelnie az óceánon. Noha nem a nagy transzatlanti versenyben, hanem a keleti Mediterráneumban, de az alapvetően szárazföldi hatalomként elkönyvelt Habsburg Birodalom ezekben az években az Osztrák Lloyd révén már részt vett a nemzetközi tengeri gőzhajózásban.

² A Lloyd Triestino elnöke, P. L. Maneschi jelentette be a névváltozást 2006 januárjában. Eszerint 2006. március 1-jétől a hivatalos megnevezés: *Italia Marittima SpA*, rövidítése: ITS. A bejelentés kapcsán kiadott sajtóközlemény idézi a társaság elnökét, aki említést tett a 170 évvel ezelőtt jogelődről, az Osztrák Lloydról: „*Mr. Maneschi said the new name Italia Marittima SpA reflects the company’s ambitions to strengthen its Italian national identity worldwide whilst recognising almost 170 years’ presence of Lloyd Triestino in the international shipping market. At the time the shipping company was established, on 2 August 1836, Trieste and the port were part of the Austrian-Hungarian Empire and the original name of the company was Oesterreicher Lloyd. On 3 January 1919, shortly after World War I, the name changed to Lloyd Triestino.*” A sajtóközlemény forrása a társaság honlapja: <http://www.italiamarittima.it/news/prindexinter.asp?file=LT%20CHANGES%20NAME.SWF> letöltve: 2007. május 15. (A társaság saját történeti bemutatásakor is figyelmet szentelt az Osztrák Lloydnak.)

³ Az 1951. évi alakulás után 1991-ben indult újra a társaság. Flottája jelenleg tizenhárom egységet számlál.

⁴ Der Österreichische Lloyd. In: Maritime Hotline 1999/08. forrás: http://www.oelsm.com/Presse-Texte/Press_34.htm, letöltve: 2007. március 19.

rák–Magyar Lloyd révén a Monarchia közös kereskedelmi lobogójában szereplő magyar trikolór először jelenhetett meg a nemzetközi vizeken egyre nagyobb teret hódító gőzhajókon. A mintegy húsz éven át fennmaradt – és mindvégig a magyarországi kritika kereszt-tüzében álló – „közösség” végül 1891-ben szűnt meg, amikor már megteremtődtek az ön-álló magyar tengerészet megalakításának feltételei is.

Az elmúlt évtizedekben az Osztrák(–Magyar) Lloyd történetéről kevés és természetsze-
rűleg elsősorban német nyelvű irodalom született. Ezek a művek is inkább az osztrák ten-
gerészet történetének átfogó bemutatásaiban emlékeznek meg a cégről. Ilyenek Horst F.
Mayer, Dieter Winkler, Anton Eugen Sokol írásai. Ki kell emelnünk azonban a társaság
alakulásának 150. jubileumára olasz szerkesztésben megjelent „*Der Lloyd in Triest ges-
tern-heute-morgen – Vom Österreichischen Lloyd zum Lloyd Triestino*” című német nyelvű
munkát.⁵ A mű tartalmazza az évfordulóra megrendezett trieszti és bécsi kiállítások rend-
kívül értékes anyagának fotóit is. A témához csak részben kapcsolódóan – de a Monarchia
tengerészete magyar és horvát forrásainak bemutatása miatt – a fiumei (rijekai) Városi
Múzeum igazgatója, Ervin Dubrović által szerkesztett munka egyes fejezeteit is megemlít-
jük.⁶ A téma (délszláv) irodalmában érdekes adalék az a kotori kiadvány, amely Vasilija
Ivankovićának a Monarchia egykori tengerpartja – ma különböző országokhoz tartozó –
kikötőinek tengerészeti gyűjteményeiben őrzött képeit mutatja be, közöttük az Osztrák-
Magyar Lloyd számos gőzösének festményét is.⁷ A társasággal kapcsolatos művészeti szín-
vonalú festmények, eszközök, képeslapok bemutatásában az említett „*Der Lloyd in Triest...*”
című munka mellett kiemeljük még Georg Pawlik és Lothar Baumgartner munkáját, mely
többek között Alexander Kirchner Lloyd-sorozatának egyes képeslapjait is bemutatja.⁸
Hazánkban a szerény tengerészeti szakirodalom keretein belül a Lloyd tevékenységének
történeti bemutatására még nem történt kísérlet, noha a társaság a Monarchia egyetlen
közös kereskedelmi tengerészeti vállalkozása volt, és már a korszakban rendkívül heves
viták tárgyát képezte. E tanulmány – terjedelméből adódóan is – csupán arra szorítkozhat,
hogy felvázolja, illetve bemutassa az egykor a magyar állam által is szubvencionált vállalko-
zás 1871–1891 közé eső két évtizedét, a viszonylag csekély számú szakirodalom és egyes le-
véltári források felhasználásával. A felhasznált munkák között arra törekedtünk, hogy be-
mutassuk a hazánkban a témával kapcsolatosan megjelent írások, cikkek, magyar, német
és olasz nyelvű röpiratok, egyéb publicisztikai írások mind szélesebb skáláját. A kutatott
hazai és fiumei levéltári iratokból pedig csak azokat használtuk fel, melyek nem vezetnek el
egyes – hosszabb elemzést igénylő – részletkérdésekhez. Így nem térünk ki részletesen a
pénzügyi és forgalmi adatok részletezésére, az egyes útvonalak pontos ismertetésére, de
a magyar álláspontok részletes bemutatására sem, csupán annyiban, amennyiben segítik
eredeti célunk elérését, az Osztrák–Magyar Lloyd fejlődésének megajzolását, a társaság
tulajdonképpen bemutatását. A vállalat történetének alapos feltárása hazánkban mindez-
idáig nem történt meg, és természetesen írásunkban sem törekedhetünk a teljességre.
Ugyanakkor bízunk abban, hogy e tanulmány ki tudja egészíteni a szerény hazai (kereske-
delmi) tengerészettel kapcsolatos szakirodalmak által eddig bemutatott képet, amellet,

⁵ Guido Botteri, Guido Favetta, Bianca Maria Santoro, Rosanna (ed.): *Der Lloyd in Triest ges-
tern-heute-morgen- Vom Österreichischen Lloyd zum Lloyd Triestino*. Triest, 1987.

⁶ Dubrović, Ervin (ed.): *Riječka luka, povijest, izgradnja, promet*. Rijeka, 2001.

⁷ Janičević, Radojka: *Slike Mariniste Vasilija Ivankovića u Boki Kotorskoj*. Kotor, 2002.

⁸ Pawlik, Georg – Baumgartner, Lothar: *Österreichs Marine und Küste auf alten Postkarten*. Graz, 1985.

hogy a Lloydal kapcsolatos további részletkérdések elemzéséhez megfelelő „összegző bevezetesként” szolgálhat.

Az Osztrák Lloyd társaság megalakulása és működése a hetvenes évekig

A Mediterráneum keleti felét és különösen az Adriai beltengert a 19. században már messze elkerülték a világforgalom számára fontos tengeri útvonalak. Az egykor Velence nevével fémjelzett földközi-tengeri hajózás nagy pillanati már rég lezárultak, a világforgalom áttevéődött az Atlanti-óceán partján fekvő „centrumországok” kikötőibe. Ugyanakkor a technikai újítások (vasutak elvezetése a kikötőkig, távíró, gőzhajó, a gőzgépek tökéletesítése, a hajócsavar alkalmazása) és a gazdaságelméleti rendszerek – mindenekelőtt a szabadkereskedelem elterjedése – elősegítették a nemzetközi tengeri áruforgalom fejlődését. Trieszt nemzetközi tengerhajózásba való bekapcsolódásakor e hatások mellett ki kell emelnünk, hogy a kikötő egy gazdaságilag fejlődőképes ország egyetlen tengeri kijárata volt. Így a földrajzi adottságok és a technikai, pénzügyi, gazdasági újítások mellett a politikai érdekek is nagy hangsúllyal bírtak.⁹ Anélkül, hogy a tengeri hatalomra való törekvést részletesen tárgyalnánk, meg kell említenünk, hogy a 19. század során a vitorlások korának alkonyán a tengeri hatalom kérdéseiben – a géphajózás megjelenésével, a hajótér és a sebesség növelésére irányuló fejlesztésekkel, a kikötők és a hátország közötti infrastruktúrák kiépítésével stb. – új tényezők jelentek meg, melyek szerteágazó módon hatottak a Lloyd fejlődésére is.¹⁰ A társaság megalakulását A. E. Sokol „*Seemacht Österreich*” című műve is Ausztria tengeri jelenlétének egyik fontos kezdeti időpontjának tekinti.¹¹ A trieszti Lloyd kétségtelenül az elsők között jelent meg a gőzhajózásban 1836–1837-ben, megelőzve olyan – később nagynevű – társaságok, mint a *Cunard Line* (1841), *Hamburg-Amerika-Linie* (Hapag, 1856), *Norddeutsche Lloyd* (1857), *Compagnie Générale Transatlantique* (1864) gőzhajózási üzemének elindítását.

A trieszti *Lloyd* 1832-ben a londoni *British Lloyd*¹² mintájára hét helyi biztosító társaság¹³ szövetségével, információk begyűjtésére és értékelésére jött létre. Az 1836. április 20-i közgyűlésen gőzhajózási osztály felállításáról, majd az 1837. április 9-én megtartott közgyűlésen már a menetrendek kialakításáról, a gőzhajók beszerzéséről, a részvények kibocsátásáról döntöttek.¹⁴ Alig több mint egy hónap múlva, május 16-án megérkezett Triestbe a társaság első gőzhajója, a Londonban épült *Lodovico Arciduca D’Austria*. Még ez

⁹ Penninger Antal: *A tengerhajózási mozgalmak és azok hatása Fiume forgalmára*. Közgazdasági Szemle, 28. (1904) 748–761.

¹⁰ A tengeri hatalom kérdéseiről bővebben: Nagy Miklós Mihály: *A tengeri hatalom geopolitikája*. In: Pap Norbert–Tóth József (szerk.): *Változó világ, átalakuló politikai földrajz*. Pécs, 1999.; Gorskov, Sz. G.: *Az állam tengeri hatalma*. Budapest, 1983.; Thayer Mahan, Alfred: *Influences of Sea Power upon History, 1660–1783*. Boston, 1890.; Potter, Elmer B.–Nimitz, Chester W.: *Sea power: a naval history*. Englewood Cliffs, N. J.–Prentice-Hall, 1960.

¹¹ Sokol, A. E.: *Seemacht Österreich. Die Kaiserliche und Königliche Kriegsmarine*. Wien–München–Zürich, 1972. 26–29.

¹² A *British Lloyd* már a 17. századtól foglalkozott a tengerészettel kapcsolatos hírek begyűjtésével, valamint tengeri biztosítással. Az első tengerészeti újságot 1696-ban *Lloyd’s News* néven ez a vállalkozás indította el.

¹³ Ezek: *Banco Adriatico di Assicurazioni, Azienda Assicuratrice, Banco Illirico d’Assicurazioni, Assicurazioni Generali Austro-Italiane, Banco di Marittime Assicurazioni, Compagnia degli Amici Assicuratori, Società Orientale d’Assicurazioni*.

¹⁴ *Az Osztrák–Magyar Lloyd gőzhajózási társasága keletkezésétől napjainkig (1836–1886)*. Triest, 1886. 6–7.

év nyarán átvették az ugyancsak Angliából rendelt *Giovanni Arciduca D’Austria* gőzöst, majd a triezti hajógyárban megépült a *Conte Kolourat* és a *Pricipe Metternich* névre keresztelt lapátkerekes gőzös is.¹⁵ A *Lodovico Arciduca D’Austria* 1839 novemberében a francia *Dante* gőzössel, majd alig két héttel később az ugyancsak francia *Leonidas* gőzhajóval ütközött össze. Az ilyen esetek a gőzhajók korszakának hajnalán gyakran előfordultak, azonban nem lehet kizárni a szándékosságot sem.¹⁶ 1838-ra elkészült a társaság hajóépítő telepe, és néhány évvel később, 1841-től a társaság részvényeit jegyezni kezdték a bécsi tőzsdén.¹⁷ Ugyanebben az évben megkezdték a Bécs–Trieszt vasútvonal építését, mely elkészülte után (1858) kiterjedt gazdasági hátországot biztosított a Lloyd számára, bekapcsolva az árucserébe a cseh, dél-német, valamint egyes magyar területeket is. Szintén a 1840-es évek közepén kezdte meg a Lloyd a postalobogó használatát. Azokban a közel-keleti kikötőben, ahol nem voltak saját postahivatalok, ott a levél- és csomagküldeményeket a Lloyd kirendeltségein is fel lehetett adni.¹⁸ A társaság idővel – igaz, sikertelenül – versenyt kívánt teremteni a brit egyiptomi posta szállításában érdekelt marseilles-i cégeknek is. A Földközi-tenger keleti medencéjében számos ügynökséget hoztak létre, a legfontosabb az isztambuli és az alexandriai volt. 1848-ban az alkalmazottak száma már ezer fölé, a hajók száma húsz fölé emelkedett, a járatok száma pedig az alakulás éveivel képest megnégyszereződött.¹⁹ 1849. április 10-én ünnepélyesen vízre bocsátották Triesztben a társaság jelszavát hordozó *Vorwärts* nevű gőzöst.²⁰ A következő évben Ferenc József is meglátogatta az osztrák tengeri kereskedelem letéteményesének számító várost, és még ugyanabban az évben létrehozták a Lloyd irodalmi-művészeti osztályát. Ez többek között reklám- és propagandacélokat is szolgált.²¹ Később neves triezti művészek dolgoztak itt, akik nemzetközi elismeréseket is szereztek maguknak, így Argio Orell, Marcello Dudovich, Ernesto Croci, Pietro Marussig, Glenco Cambon.²² Az osztály munkájáról művészien illusztrált könyvborítók, kereskedelmi kiadványok, folyóiratok, érmék és egyéb emléktárgyak tanúskodnak.

A Lloyd kezdeti sikereinek megalapozója Karl Ludwig von Bruck (1798–1860) volt, a társaság alapító tagja és első vezérigazgatója.²³ Bruck porosz protestáns családban született a Rajna-vidéki Elberfeldben 1798-ban egy könyvkötő fiaként. Egy ideig maga is könyvkereskedő volt, majd a görögök szabadságharcának megsegítésére indulva útközben Trieszt városában telepedett le. A város ismert nagykereskedője, Ritter von Reyer fogta pártfogásába, és a rövid életű *Azienda Assicuratrice*-nél kínált számára posztot. Bruck londoni példára már 1830-tól összefogásra buzdította a helyi biztosítótársaságokat, mígnem 1832-ben megalakult a triezti Lloyd, melynek biztosító és „hírgyűjtő” központja egy bérház szobája

¹⁵ *Az Osztrák–Magyar Lloyd gőzhajózási társasága*, 6–7.

¹⁶ Winkler, Dieter – Mayer, Horst F.: *In allen Häfen war Österreich-Die österreichisch-ungarische Handelsmarine*. Wien, 53.

¹⁷ *Az Osztrák–Magyar Lloyd gőzhajózási társasága*, 12–14.

¹⁸ A postaszolgálat még menetközben feldolgozta a leveleket, így a gőzösök Triesztbe való megérkezése után azonnal ki lehetett kézbesíteni a küldeményeket a városban, vagy a leghamarabb induló vonatokon továbbítani.

¹⁹ *Az Osztrák–Magyar Lloyd gőzhajózási társasága* 15–18.

²⁰ Winkler – Mayer: *In allen Häfen war Österreich*, 56.

²¹ *Az Osztrák–Magyar Lloyd gőzhajózási társasága*, 25.

²² Favetta, B. M.: *Archive und Museen in Triest als Quellen für die Ausstellungen de Lloyd*. In: *Der Lloyd in Triest*, 66.

²³ Bruck munkásságáról lásd még: Charmatz, Richard: *Minister Freiherr von Bruck. Der vor-kämpfer Mitteleuropas*. Leipzig, 1916.; Haschek, Helmuth: *Carl Ludwig von Bruck*. In: *Der Lloyd in Triest*, 25–27.

volt. Négy évvel később már elindult a Lloyd gőzhajózási osztálya. Az 1848-as események idején a frankfurti szövetségi gyűlés egyik résztvevője volt, ahol szóba került a birodalmi tengerészeti minisztériumi poszt odaítélése számára. Végül Bruck 1848-ban a Schwarzenberg-kormányban kereskedelmi miniszteri székletet kapott. Kivívott tekintélyét mutatja, hogy 1849-ben meghívták a Piemonttal zajló béketárgyalásokra, aminek sikeres lezárása után a Leopold rend mellé megkapta a bárói címet. Triesztben nem egyszerűen egy isztriai olasz kikötővárost látott, hanem egy közép-európai gazdasági térség mozdítóját. Kritikával illette a Monarchia társadalmi rendszerét, de szorgalmazta Ausztria vezető gazdasági szerepét a térségben.²⁴ Ismerte és hatott gondolkodására Friedrich List munkássága.²⁵ 1850-ben komoly szerepe volt a trieszti Tengerészeti Hatóság létrehozásában, és 1855-től a pénzügyminisztériumi tárca irányítójaként a banki, pénzügyi stabilizáció megteremtése mellett számos reformelképzelését sikerült megvalósítania a postai, tengeri és kereskedelmi kérdésekben.

A Lloyd az ötvenes évekre már tekintélyes flottával rendelkezett: Míg a társaság 1847-ben 21 hajóval, mintegy 127 052 utast és 6997 tonna árut szállított, addig 1856-ban már 61 hajóval 366 167 utast és 28 400 tonna árut.²⁶ A biztosítók szövetségéből jelentős hajózási társasággá nőtt vállalkozás mérlege először 1854-ben mutatott veszteséget. A krími háború²⁷ kitörése csak ideiglenesen, ám a francia és angol cégek térnyerése hosszabb távon is éreztette negatív hatását. Eközben az ötvenes évek végén tovább folyt a dalmáciai, görög és olasz járatok fejlesztése.²⁸ Miután a San Marco hajógyárat eladták a haditengerészetnek, 1853-ban új hajógyár létesítésének előmunkálatait kezdték meg a servolai-öbölben.²⁹ Az épület alapkövét Ferdinánd Miksa főherceg rakta le. A tervek kidolgozásával Christian Hansen dán építész bízta meg, aki Görögországban megvalósított hajógyárépítéseiről vált ismertté.³⁰ Az 1860-ban nagy ünnepség keretében átvett, közel öt millió forintból felépített új hajógyár 1862-ben kapta első igazán komoly megrendelését az *Austria* nevű gőzös megépítésére. A hajót három évvel később bocsátották vízre, és ez lett a társaság első teljesen fémből és kizárólag hazai nyersanyagokból épült gőzöse, egyben a maga 1700 tonnájával a flotta addigi legnagyobb hajója.³¹ Az 1866-ban Olaszország és Ausztria között kitört háborúban a Lloyd szerződészerűen részt vett a hadsereg szállítási ügyleteiben, miközben a haditengerészet által bérbe vett *Egitto* gőzöst parancsnoka kénytelen volt elsüllyeszteni.³² Az

²⁴ Az Osztrák Lloyd terjeszkedési politikája is mutatja Bruck elképzeléseit, melyben megjelent a brit kereskedelmi hegemonia európai és közel-keleti pozícióinak fenyegetése is. Brucknak a Földközi-tenger térségétől a Baltikumig terjedő közép-európai gazdasági övezetről való elképzeléseiről lásd bővebben: Austensen, Roy A.: *Austria and the „Struggle for Supremacy in Germany” 1848–1864*. The Journal of Modern History, 52. (1980) No. 2., valamint a kérdés további részleteire, az ún. nagyosztrák programokra nézve: Deák Ágnes: *A Habsburg Birodalom a nacionalizmus kihívásai között – Tervek és koncepciók a birodalom újjáalakítására (1848–1849)*. In: Aetas, 12. évf. (1997) 4. sz.

²⁵ Haschek: Carl Ludwig von Bruck. In: *Der Lloyd in Triest*, 25.

²⁶ *Az Osztrák–Magyar Lloyd gőzhajózási társasága*, 38.

²⁷ A krími háború ideje alatt a nehézkes osztrák külpolitikát a török kormány előtt éppen Bruck bárónak kellett képviselnie.

²⁸ Kemény Ödön: *A tengeri kereskedelem*. Fiume, 1906. 22–24. A szerző az Adria Rt. titkára, később igazgatósági tagja volt.

²⁹ *Az Osztrák–Magyar Lloyd gőzhajózási társasága*, 27–31.

³⁰ Winkler – Mayer: *In allen Häfen war Österreich*, 57.

³¹ Kemény: *A tengeri kereskedelem*, 24–25.; *Az Osztrák–Magyar Lloyd gőzhajózási társasága*, 48.

³² *Az Osztrák–Magyar Lloyd gőzhajózási társasága*, 53.

olasz nemzeti egyesítés küzdelmeiben feszült helyzetet teremtett, hogy a hajók kapitányai zömmel olaszok voltak, sőt a társaság szolgálati nyelve is az olasz volt.³³

A hatvanas évek végén a nemzetközi szállítási tarifák kedvezőtlen változása, a hajók befogadóképességének növelését célzó munkák lassúsága, valamint az erősödő konkurenciaharc némileg lelassította a Lloyd fejlődési ütemét. A hajók száma az 1857 és 1867 közötti tíz évben hatvanöttről hatvannégyre csökkent, igaz – a hajók hordképességére irányuló átalakítási munkálatok és nagyobb hajók beszerzése révén –, a tonnatartalom 33 755-ről lassan 45 513-ra gyarapodott.³⁴ Ezekben az években született meg Magyarország és Ausztria között a vám- és kereskedelmi szerződés, melynek VI. cikke szabályozta a leglényegesebb tengerészeti ügyeket, köztük a közös kereskedelmi lobogó ügyét is. A törvény szavaival: „Mindkét fél kereskedelmi hajói egy és ugyanazon lobogót használnak, mely az eddigi jelvényekkel a magyar korona alatti országok színeit és címerét egyesíti. [...] A két fél hajói a két államterület kikötőiben egyenlő bánásmódban részesülnek...” A törvény kitért a társaságra is: „Az »Ausztriai Lloyd« cim alatt működő, s mindkét fél forgalmi érdekeit előmozdító nemzetközi, tengeri postaszállító és hajózási vállalat a külügyi minister vezetése alatt áll, ki az ezen intézetet illető tengerészeti és postaügyeknek a két kereskedelmi ministerrel egyetértőleg fog eljárni. Az ezen vállalatnak szerződésileg biztosított államsegély a külügy-ministerium költségvetésének egyik részét képezendi.”³⁵

A magyarok számára a kiegyezéssel együtt járt Fiume kérdésének rendezése is. Az újból Magyarországhoz került Fiumében 1870. október 3-án létrehozták a magyar tengerészeti közigazgatás alapsejtjét, a Magyar Királyi Tengerészeti Hatóságot.³⁶ A magyar tengeremlék tengerészettel kapcsolatos minden személyi, hajózási, kereskedelmi, műszaki, szakképzési, egészségügyi, vesztegzári intézkedése ehhez az új hivatalhoz tartozott.³⁷ Az új közigazgatási szervezet Catinelli miniszteri tanácsos szakmai irányításával kezdhette meg működését.³⁸ A fiumei kormányzó volt egyben a Hatóság elnöke is, aminek épületében működött ekkor a tengerészeti főtanoda is a tisztképzés biztosítására.³⁹ A fiumei hajóforgalomra jellemző volt, hogy 1866 és 1870 között a kikötőben az osztrák hajókon kívül mindössze két angol és egy török gőzös vetett horgonyt.⁴⁰ A kikötő fejlesztésére született tervek véleményezésére a magyar kormány 1871-ben a marseille-i kikötő építkezési vezetőjét, a francia Hilarion Pascal-t kérte fel, majd a kikötőfejlesztés munkálatait később Hajnal Antal a Magyar Tengerészeti Hatóság főmérnöke koordinálta. A fejlesztéseket már az 1873-as bécsi világi kiállításon bemutatták.⁴¹ 1873. június 25-én a Szentpéter–Fiume, október 23-án a Károlyváros–Fiume vasútvonal átadása is megtörtént.⁴² A vasútvonalak kiépítése fontos volt, hiszen Magyarország belső területeit kötötte össze a kikötővárossal, lehetővé téve az ország

³³ Ugyanakkor a reklámokat, plakátokat és menetrendeket németül adták ki. Kivéve természetesen a levantei, valamint a távol-keleti járatokkal kapcsolatos információkat, melyek francia és angol nyelven is megjelentek.

³⁴ *Der Österreichische Lloyd und sein Verkehrsgebiet* (Chefredakteur: Hugo Bürger), Wien, Dampfschiffarts-Gesellschaft des Oeserr. Lloyd, 1901. 10–15.

³⁵ *Corpus Iuris Hungarici*. 1867:XVI.tc.

³⁶ *Riječka luka, povijest, izgradnja, promet*, 344.

³⁷ *M. kir. Tengerészeti Évkönyv az 1891. évre*. Fiume, 44–56.

³⁸ Alpha: *Fiume tengerészetéről*. *Nemzetgazdasági Szemle*, 13. (1889) 10. füzet, 858.

³⁹ Horváth József: *A „Nautica” – A fiumei Tengerészeti Akadémia története*. Budapest, 1999. 36–41.

⁴⁰ Kemény: *A tengeri kereskedelem*, 26.

⁴¹ *Riječka luka, povijest, izgradnja, promet*, 344.

⁴² *Adatok Fiume kereskedelmi állapotáról. A községi tanácsa és a kereskedelmi kamara emlékirata*. Fiume, 1880. 27.

áruinak, terményeinek az elszállítását a tengerig és onnan tovább a külföldi piacokra. Ennek hatása azonban még sokáig alig érződött, mivel a Trieszt számára kedvezőbb vasúti tarifák elvonták a forgalom egy részét Fiumétől.⁴³

Megállapítható, hogy a kikötő és infrastruktúrájának erőltetett fejlesztése még nem vonta magával a modern tengerhajózás megteremtését.⁴⁴ A magyar fél számára – amennyiben idővel valóban ki akarta aknázni a tengerhajózásban rejlő lehetőségeket, és nem csupán a tengerészet jogi, közigazgatási és egyéb feltételeit akarta megteremteni – az Osztrák Lloyd támogatása ilyen szempontból indokolható volt.

Az Osztrák–Magyar Lloyd fennállásának évei

Az Osztrák Lloydal a magyar fél 1871. november 18-án kötött szerződést. Andrássy Gyula közös külügyminiszteri székének elfoglalása után négy nappal írta alá a megállapodást, Szlávy József földművelési, ipari és kereskedelmi miniszter egyetértésével. A szerződés szövegét, valamint a közös külügyminisztériumnál Bécsben 1871. november 18-án készült – a szerződés kiegészítését képező – jegyzőkönyvet a magyar parlament is jóváhagyta, és az 1872. évi XXVI. törvénycikkben rögzítette. Ennek értelmében az Osztrák Lloyd felvette az Osztrák–Magyar Lloyd nevet. Az egyezmény a szubvenció mértéke mellett a menetrendek módosításáról is rendelkezett.⁴⁵ Az átalakult Lloydnak 1872-ben hatvanhárom gőzhajója volt, melyek 64 535 tonnatartalmat és több mint 13 millió forintot képviseltek.⁴⁶ Az Osztrák–Magyar Lloyd (*Lloyd Austro–Ungarico*) nem túl rövid cégneve a gombokon, kártyákon, törökön, szíjkapcsokon és a sapkajelvényeken úgy jelent meg, hogy az új kezdőbetűket – L. A. U. – kellett feltüntetni.⁴⁷ A társaság akkori igazgatója báró Elio Morpurgo volt. A marburgi zsidó családból származó, kitűnő bankár és kereskedő 1865-től egészen 1876-ban bekövetkezett haláláig volt a Lloyd igazgatója. Működési ideje a társaság egyik legdinamikusabb fejlődést mutató időszakává vált. Fia, Marco Morpurgo 1877-ben foglalta el a társaság igazgatói székét. Egészen 1891-ig, a társaság újabb átalakulásáig tartó vezetését a bécsi és a budapesti kormánnyal kötött szerződés meghosszabbításával kezdte, majd folytatta az apja által szorgalmazott távol-keleti kapcsolatok bővítését.⁴⁸

A hetvenes–nyolcvanas évekre a Szezei-csatorna átadását követően az újabb és újabb ázsiai járatok indítása, valamint fejlesztése volt jellemző.⁴⁹ Ebben a legtöbb európai hajó-

⁴³ Míg például 1880-ban 100 kilogramm gabona után a Budapest–Trieszt közötti, 619 kilométeres vasútvonalon közel 170 koronát kellett fizetni, addig a Budapestről Zákányon át Fiuméba tartó rövidebb (583 kilométeres) vasútvonalon 182 koronát. Lásd: *Adatok Fiume kereskedelmi állapotáról*. Fiume, 1880. 28–31.

⁴⁴ Erről bővebben: Berger, Kurt H.: *Der Hafen von Fiume*. Wien, é. n. 56–57.

⁴⁵ *Corpus Iuris Hungarici*. 1872:XXVI. tc.

⁴⁶ Kemény: *A tengeri kereskedelem*, 27.

⁴⁷ Winkler – Mayer: *In allen Häfen war Österreich*, 162.

⁴⁸ *Der Lloyd in Triest*, 107–109.

⁴⁹ Sok egyéb között a 19. század második felének egyik leggrandiózusabb vállalkozása volt a Szezei-csatorna megépítése, ami nemcsak a brit és francia kereskedőket töltötte el bizalommal, de az izmosodó osztrák kereskedő polgárságot is. A távol-keleti piacok jelentősége nagyban felértékelődött, ráadásul egy nagyméretű, számos lehetőséget magában rejtő felvevőpiac került hirtelen könnyen elérhető közelségbe. Ez a széles felvevőpiac most Afrika megkerülése vagy a hosszú szárazföldi út helyett egy olcsó és gyors útvonalon át vált elérhetővé, geográfiailag a dunai Monarchiához viszonylag közel. Az Osztrák Lloyd Port Saidban vezértügynökséget hozott létre, és a kivitel csekélyége ellenére is forgalomba állította távol-keleti járatait. Eközben a Monarchia haditengerészetének ún. „missziós hajói” a térség piacának feltérképezésében is részt vettek.

zási társaság részt vett, ami idővel komoly nemzetközi verseny kialakulásához vezetett. Az 1869-ben megnyílt Szezei-csatorna átadási ünnepségen maga Ferenc József is részt vett *Greif* nevű jachtján a Lloyd valamennyi igazgatótanácsosának társaságában. Korábban a csatorna építését a fentebb említett Bruck báró és Revoltella⁵⁰ is szorgalmazta. Az Osztrák–Magyar Lloyd flottáját a *Pluto*, *Vulkan*, *Amerika* gőzösök képviselték.⁵¹ A kelet-ázsiai és ausztráliai járatok menetideje a csatorna megnyitásával 30–40 nappal lett rövidebb.⁵² Nem szükséges hangsúlyoznunk, hogy ez az útvonal a történelemben ezt követően milyen jelentős szerepet játszott. A földközi-tengeri hajóforgalomra is élénkítő hatással bíró csatorna megnyitása új versenyhelyzetet teremtett az ázsiai piacokon. Jellemző azonban, hogy míg a brit kormány 50%-kal megnövelte a *Peninsular* társaság szubvencióját az indiai postajáratokra, addig az Osztrák–Magyar Lloyd állami támogatása alig emelkedett. A földközi-tengeri hajózás fellendülésével pedig megjelentek a török és görög hajózási társaságok is, tovább növelve a Lloyd közeli versenytársainak körét. Megemlítjük, hogy a szomszédos Oroszország is időnként meg-megerősödött a Duna mentén és a Fekete-tengeren.⁵³ Kétségtelen, hogy ez utóbbiak jelenléte váltakozó intenzitású volt, de az angol, francia és német társaságok komoly tőkével vették ki részüket a keleti Mediterráneum kereskedelmében, és ez valódi konkurenciaharcot eredményezett. Ebbe szállt be az egységessé vált szomszédos Olaszország egyre erősödő tengerészete. Az Osztrák–Magyar Lloyd felvéve a versenyt 1870 januárjában megnyitotta Trieszt–Bombay vonalát.⁵⁴ Az ez irányú kivitel Triesztből azonban nagyon csekély volt. Ráadásul a távol-keleti utakra nagy befogadóképességű hajókra volt szükség, így hozzá kellett fogni az áruszállító hajók befogadóképességének növeléséhez a servolai-öbölben felépített hajógyárban.⁵⁵ Az 1873-ban felvett hárommillió forintos kölcsön nagy segítséget jelentett a hirtelen támadt kihívás kezdeti éveiben.⁵⁶ A társaság 1876-ban 65 gőzossal és 70 016 tonnataralommal rendelkezett, míg tíz évvel korábban a 64 hajóból álló flotta csupán 45 513 tonnataralommal bírt. Vagyis miközben a hajók számában alig történt változás, a cég hajóter növelésére irányuló stratégiája sikeres – egyben rendkívül költséges is – volt. A hajók átalakításakor a régi gőzgépek helyére új, kisebb szénfogyasztású gőzgépeket is szereltek, így a hatvanas–hetvenes években egy modernnek számító flottával a társaság tíz év alatt közel 32 millió métermázsra árut és 2,8 millió utast szállított.⁵⁷ A Lloyd hajói 1875-ben részt vettek a török hadsereg gabonaellátásában, és egyre gyakrabban jelentek meg a Perzsa-öböl és a Távol-Kelet vizein. Az első komoly gondok éppen e járatok fenntartása körül adódtak. 1878. július elsején ugyanis a magyar fél megtagadta az ázsiai járatokhoz való hozzájárulást, és a továbbiakban csak a földközi-tengeri szolgálatra adott támogatást.⁵⁸ Mindez azonban nem bizonyult elegendőnek. Magyarorszá-

⁵⁰ Pasquale Revoltella (1795–1869) befolyásos trieszti bankár és vállalkozó volt, aki a pénzügyi és kereskedelmi élet mellett a művészetek támogatójaként is ismertté vált. A Lloydot alapító hét társaság egyikének (Assicurazioni Generali Austro-Italiane) igazgatója. A Szezei-csatorna építésének egyik támogatója, ezért bárói címet is kapott.

⁵¹ Winkler – Mayer: *In allen Häfen war Österreich*, 59.

⁵² Kemény: *A tengeri kereskedelem*, 26.

⁵³ Az 1700–1860 közötti időszakot Charles King az orosz hegemonia korának tekinti a Földközi-tenger beltengerének számító Fekete-tengeren. A Fekete-tenger történetét mutatja be King, Charles: *The Black Sea – A History*. Oxford, 2004.

⁵⁴ *Der Österreichische Lloyd und sein Verkehrsgebiet*, 11.

⁵⁵ *Az Osztrák–Magyar Lloyd gőzhajózási társasága*, 59–60.

⁵⁶ *Az Osztrák–Magyar Lloyd gőzhajózási társasága*, 63–65.

⁵⁷ *Der Österreichische Lloyd und sein Verkehrsgebiet*, 12.

⁵⁸ Lásd még: 1878:XXVII: tc.

gon a hetvenes évek óta röpiratok tucatjait írták a Lloydal kötött előnytelen, sőt sokak szerint egyenesen az önálló magyar tengerhajózás megteremtését lehetetlenné tevő szerződés ellen.

Lukács Bélának, az állandó pénzügyi bizottság tagjának egy 1878-ban közzétett képviselőházi beadványa kiválóan összegzi a véleményeket, emiatt érdemesnek tartjuk egyes részleteit itt idézni: „A Lloyd gőzhajózási vállalatnak subventionálása Magyarország szempontjából, Magyarország érdekeit tekintve, alig egyéb egy luxuskiadásnál. A kormány indoklásában mindenekelőtt politikai indoklásból ajánlja a Lloyd-szerződés elfogadását, kiemeli továbbá azon szolgáltatásokat, melyeket e gőzhajózási vállalat a posta-szolgálat közvetítése által tesz és csak utolsó sorban emeli ki azon kereskedelmi érdekeket, melyek e társulat segélyezése mellett szólnak. Alulírott az indoklást mindenekelőtt kénytelen megfordítani s a kereskedelmi érdekre fektetni a főszólyt, mert politikai érdekek első sorban ott fejlődnek s postaközlekedésre is ott van szükség, hol már egy bizonyos kereskedelmi forgalom létezik. A mely országokhoz nem fűznek minket anyagi és kereskedelmi érdekek, ott sem politikai actióra és tüntetésre, sem postai közlekedésre nincs szükség.[...]. A Lloyd hajói osztrák iparcikket visznek ki a keleti piacokra s orosz gabonát hoznak vissza az osztrák piacokra; kelendőséget szereznek tehát az osztrák gyártmányoknak, és versenyt teremtenek az osztrák piacokon, a magyarországi nyersterményekkel szemben.”⁵⁹ A Lloydnak egyetlen nyugat-európai járata sem volt, miközben Magyarország elsősorban a nyugati piacok fejlesztésében lett volna érdekelt. Egy 1876-ban Fiumében kiadott röpirat kitér arra is, hogy az 1871-ben Magyarország által vállalt állami szubvencióért cserébe Fiumét a „roszszabb” Lloyd-hajók és a „problematikusabb” járatok érintik.⁶⁰ Ez alatt a szerző nyilvánvalóan a lassabb, part menti járatokat érti, és hiányolja, hogy a gyors, nemzetközi vonalak nem térnek be Fiume kikötőjébe. Peretti, a kikötőváros képviselője a budapesti országgyűlésen is felszólalt a Lloyd-szerződés visszasságai ellen. A probléma gyökere abban keresendő, hogy a magyar kormány által arányaiban is szépen támogatott társaság fiumei járatai a megtett útvonalak alig több mint 5%-át tették ki. A Lloyd nem volt abban érdekelt, hogy nemzetközi gyorsjáratait egy fiumei kitérővel lassítsa. A fiumei vonalak szerződés szerint a közeli Lussinpicolót, Zengget, Zárát, Vegliát érintették, majd Magyarország kérésére ezeken a vonalakon tett mérföldkorrekciót követően megnyílt a Fiume–Cattaro vonal is.⁶¹ Ezek összesen sem érték el a 42 ezer tengeri mérföldet, miközben a trieszti járatok 780 ezer mérföld fölött teljesítettek. Tehát, miközben Magyarország jelentős összegekkel támogatta a társaságot, a járatokból alig 5%-ban húzhatott volna hasznot. Azonban ezek a járatok is csak a part menti forgalmat fejlesztették. A nemzetközi áruforgalmat Trieszt fölözte le, ráadásul, mint említettük, a vasútpolitika is ennek a városnak kedvezett. A magyar gazdaság számára legfeljebb a Lloyd által nyújtott postaszolgálat előnyeit lehetett érezni, ám ez a kortársak szerint sem érte meg a kiadásokat, melynek a bevételi oldala Ausztriában, illetve Triesztben jelentkezett. A probléma másik felét a Magyarországhoz került és már a hetvenes évek eleje óta folyamatosan modernizált fiumei kikötő adta, ami – úgy tűnt – csak vitte az állami pénzeket: „A fiumei kikötő legnagyobb része elkészült. Sőt némi ideje van már, hogy képessé lőn téve ugy nagyszámu, valamint a legmélyebb járatú hajók befogadására. Milliókat áldozott az ország e cél elérés végett. – Elértük azt. Fájdalommal tapasztaljuk

⁵⁹ *Különvélemények a vámszerződés, a vámtarifa s a Lloyd-szerződés tárgyában.* A képviselőházhoz beadták: B. Simonyi Lajos, Lukács Béla, Mudrony Soma. Budapest, 1878. 16–17.

⁶⁰ Dr. G. A. B.: *L'Ungheria ed il Lloyd Austro-Ungarico* (Magyarország és az Osztrák–Magyar Lloyd). Fiume, 1876. 10.

⁶¹ Lásd a mellékletet.

azonban, hogy eredményt, melyet hazánk kereskedelmére és iparára nézve e kikötő-építésnek szülnie kellett volna – nem látunk.⁶² Ez utóbbi gondolatok már Havass Rezsőtől származnak 1878-ból. Véleménye szerint a magyar lisztkivittelt Trieszt helyett Fiume felé kellene terelni, és ez a forgalom kiegészülve a fakivittel – igaz, szerény kezdetekkel – megalapozhatja egy önálló magyar tengerhajózási vállalkozás működőképességét.⁶³ Havass ezzel a véleményével nem állt egyedül. A sok ismert és ismeretlen szerzőtől származó röpirat és cikk mellett Keleti Károly, a nagynevű statisztikus már 1883-ban nagyobb lélegzetű munkában is kiállt az önálló magyar tengerészet fejlesztéséért.⁶⁴ Keleti szerint Fiume az időközben Boszniával megnagyobbodott hátországával és Triesztnél kedvezőbb földrajzi adottságaival a Monarchia számára mind a hadi-, mind a kereskedelmi tengerészetben fontosabb szerepet érdemel. Az önálló magyar tengerhajózás ügyét ekkor már báró Simonyi József miniszter is támogatta. Azonban a Lloyd az 1881-ben alakult Adria Magyar Tengerhajózási Részvénytársaság első megkezdett vonalai számára is – így a lisztexportban fontos brazíliai, a szesz kivittel számára nyitott barcelonai járatoknak – konkurenciát próbált teremteni.⁶⁵ Ez csak tovább fokozta a feszültségeket.

Ismert, hogy a magyar áruk – mindenekelőtt a mezőgazdaság produktumainak, köztük az éppen túlermelésben szenvedő szeszipar termékeinek – elsődleges felvevőpiacai Nyugat-Európában voltak, miközben a Lloyd a keleti kereskedelemben volt érdekelt. Mindenközben a magyar állam által támogatott társaság orosz gabonát szállított az osztrák–magyar vámterületre, amit nem hagyhattak szó nélkül a hazai agráriusok sem. A magyar kormány a Glynn-féle liverpooli vállalattal szerződést írt alá, melynek értelmében az állam 21 000 forintot fizetett a fiume–liverpooli járatok havonkénti üzemeltetéséért. 1877-ben meg is indultak a járatok, és a következő évben már az Osztrák–Magyar Lloyd is jelentkezett a járatok fenntartásáért. A nyugati vonalak ugyanis sikeresek voltak: 1878-ban már csaknem hat millió forintos összeforgalmat értek el, melyből a kivitel 4,5 milliót tett ki. A következő évben a kormány felemelte a segély összegét, minthogy az angol cég által közvetített forgalom 15,5 millió forintra emelkedett.⁶⁶ Az 1879:LIX. törvénycikk rögzíti, hogy „az Angolország és Fiume közt eszközlendő kereskedelmi gőzhajózási járatok segélyezésére, a folyó évi költségvetésbe felvett 50,000 forintnyi összegen felül, ez évre még 16,000 forintnyi összeg póthitelkép engedélyeztetik.”⁶⁷ A forgalmi adatok javulása látványos volt. Mennyiségben kifejezve a Fiumén átmenő kivitel 1877-ben 2245 tonnát, 1878-ban pedig már 22 828 tonnát tett ki.⁶⁸ A kiviteli adatok további javítása érdekében a magyar kormány 1880. április 10-én írt alá szerződést az *Adria Steamship Company*val, melynek beltágjai: a *Schenker and Company*, a glasgow-i *Burrell and Son*, valamint a Fiume és Liverpool között fenntartandó járatokra nézve szerződés szerű tagjai, a liverpooli *Burns and Mac Iver*, illetve a hajók rendelkezésre bocsátója, a londoni *Glarkson and Company*.⁶⁹ A szerződés értelmében 1881. december 21-én a társaság új nevet vett fel, ezzel megalakult az Adria Magyar Tengeri Hajózási Részvénytársaság. A vállalat székhelye Budapest lett, Fiumében üzletigazgatósá-

⁶² Havass Rezső: *Magyar kikötő, magyar hajózás*. Klnym. az Ellenőr 1878. évi 261. számából

⁶³ Havass: *Magyar kikötő*, i. m.

⁶⁴ Keleti Károly: *Tengerészetünk és Fiume jövője*. Budapest, 1883. 24.

⁶⁵ Keleti: *Tengerészetünk*, 15–16.

⁶⁶ Kádár Ferenc: *A magyar tengeri kereskedelmi hajózás története*. Budapest, 1968. 44–45.

⁶⁷ Corpus Iuris Hungarici, 1879:LIX. tc.

⁶⁸ A behozatal mindemellett mindvégig csekély maradt, 1877-ben 734 tonnát mutatott, a következő évben pedig mindössze 205 tonnát. Kemény: *A tengeri kereskedelem*, 28.

⁶⁹ Corpus Iuris Hungarici, 1880:XXV. tc.

got hoztak létre. A társaság 1882. évi alapszabálya értelmében a budapesti igazgatóságot kétharmad részben magyar állampolgárokból kellett kialakítani, az angol részvényesek érdekeinek védelmében pedig egy angol bizottság létesítését írták elő.⁷⁰ Az Adria Rt. elnöke gróf Károlyi Tibor, alelnöke *Beretvás Endre* lett. A vezérigazgatói posztot Cattinelli Hektor töltötte be. Az igazgatóság tagjai: gr. Szapáry István, Tolnay Lajos, Keleti Károly, Jókai Mór, Hirsch József L., Herz Ármin, Burkhard Konrád, Simon Jakab, Markó Albert voltak. Az állam részéről Gyulai Gaál Jenő nyugalmazott fregattkapitányt neveztek ki kormánybiztosnak. Az új társaság és a magyar kormány között 1882. január 31-én tíz éves időtartamra jött létre megállapodás, melynek szövegét a „Fiume és a nyugot-európai kikötők közt fentartandó rendes gőzhajózási összeköttetéséről” szóló 1882. évi XIII. törvénycikk melléklete tartalmazza.⁷¹ Ezzel – mintegy tíz évvel a magyar tengerészeti közigazgatás megeremlése után – megteremtődött az önálló magyar tengeri hajózás alapját képező vállalat.

Az Osztrák–Magyar Lloyd anyagi nehézségei ekkor még alig látszottak, de a végtelenségig tartó járáthosszabbítások, a mind távolabbi terjeszkedés hatalmas áldozatokkal járt. A Lloyd egyelőre sikeresebbnek tűnt, mint valaha, és 1878-ban a Magyarországgal kötött postaegyezményt is sikerült meghosszabbítani.⁷² Bár az orosz–török konfliktus miatt Oroszország gabonakivitelére egy ideig nem lehetett számítani, a Lloydot sok minden kárpótolta ebben az időszakban. Az 1878-ban kirobbanó balkáni háborús helyzetben a társaság hajói mintegy 136 ezer kivándorlót szállítottak a balkáni területekről, az európai Törökországból a gyengülő birodalom ázsiai felébe. Bosznia okkupációja során pedig 72 000 katonát, 8000 lovat és 90 000 tonna hadianyagot vittek Triesztből Dalmáciába.⁷³ Négy évvel később, 1882-ben Egyiptomban véres zavargásokra került sor, és a haditengerészet Alexandriába rendelte a *Laudon* fregattot, valamint a *Mars*, a *Ceres* és a *Diana* Lloyd gőzösöket azzal a céllal, hogy biztonságba helyezték az osztrák–magyar alattvalókat.⁷⁴ Az uralkodóház ezekért az érdemekért több ízben is kitüntette a társaságot.⁷⁵ A Lloyd igazgatósága a sikereket tartós jelenségnek könyvelte el, és tovább folytatta a keleti kapcsolatok sokszor pazarló bővítését. 1878-ban a *Memfi* gőzös kezdte meg rendszeres útjait Ceylon és Calcutta között, 1879-ben Colombóig, majd 1880-ban már Szingapúrig terjesztették ki a járatokat. A fejlesztésekkel járó kiadások fedezetét az 1881. évi közgyűlés döntése értelmében újabb hárommillió forintos kölcsön felvételével kívánták előteremteni.⁷⁶ A nyolcvanas évek sikereit jól reprezentálja a társaság flottájának gyarapodása is: 1885-ben már 84 gőzhajóval rendelkeztek, ami jelentős számbeli javulás az 1876-os 65 hajóhoz képest. A társaság tulajdonát képező, nem Triesztben épült hajók San Roccoban, Dumbartonban, Glasgowban, illetve

⁷⁰ Az „Adria” Magyar Tengeri Hajózási Részvénytársaság alapszabályai. Budapest, 1886. 3–10.

⁷¹ Corpus Iuris Hungarici, 1882:XXV. tc.

⁷² 1877:XXVII. tc. és 1878:XIII. tc., noha ekkor már jelentős volt Magyarországon a Lloydot kritizálók köre.

⁷³ *Der Österreichische Lloyd und sein Verkehrsgebiet*, 13.

⁷⁴ Winkler - Mayer: *In allen Häfen war Österreich*, 59.

⁷⁵ A Lloyd az egyiptomi Mahdi-felkelés okozta kivándorlásban is részt vett. Az 1877 és 1885 közötti személyszállítás statisztikáiban jól látható, hogy előbb a balkáni konfliktus, majd az egyiptomi helyzet megerősítette a cég forgalmát: Míg 1877-ben 302 594 főt szállítottak a társaság hajói, addig a következő évben már 607 109 utast, kétszer annyit, mint egy évvel korábban, vagy akár egy évvel később. Az egyiptomi szállításra pedig jellemző, hogy 1881-ben a társaság alig 293 ezer utast szállított, míg 1882-ben 364 ezret, tehát több mint hetvenezer fővel többet. A személyszállítási adatok további lassú növekedést mutatnak, 1885-ben már 380 ezren utaztak az Osztrák–Magyar Lloyd hajóin. *Der Österreichische Lloyd und sein Verkehrsgebiet*, 77–80., 87.

⁷⁶ *Az Osztrák–Magyar Lloyd gőzhajózási társasága*, 77–78.

londoni, stocktoni, stettini, valamint a sunderlandi és grennocki hajógyárakban készültek. A hajók tonnatartalma az 1876. évi hetvenezerről 1885-re százhuszezer tonnára nőtt. Ekkoriban összesen mintegy 5500 ember dolgozott a társaság hajóin, gyárában, irodáiban. 1883-ban már uralta a rakpartot a Heinrich von Ferstel osztrák építész tervei alapján felépített új Lloyd palota.⁷⁷ Közben Wilhelm Flattich tervei szerint elkészült a város déli pályaudvara,⁷⁸ és 1883-ban a tizenöt éve megkezdett ún. „Új kikötő” (*Punto Franco*) fejlesztési munkálatai is befejeződtek. Hamarosan elindultak – az Adria Rt. járataihoz hasonlóan – a társaság brazíliai járatai is, melyek a veszteségek csökkentése érdekében csak a kávé-szezon idején működtek.⁷⁹ 1886. szeptember 27-én hatalmas városi ünnepség keretében vízre bocsátották a társaság modern, több mint 4000 tonnás, csaknem 120 méter hosszú és 7,3 méter merülésű *Imperator* névre keresztelt gőzösét. A Lloyd ötvenéves fennállásakor a jubileumi *Imperator*t és testvérhajóját, az *Imperatrix*et a kelet-ázsiai, hongkongi járatra szánták.⁸⁰

Mindezen sikerek azonban már magukban rejtették a nyolcvanas évek végén jelentkező problémákat is. A távol-keleti járatok fenntartása rendkívüli összegeket emésztett fel, miközben az ez irányú forgalom nem volt egyenletes. A gazdaságtalan hajóbeszerzéseket, a Lloyd palota építési költségeinek átlépését még a Lloyd egy 1901-ben megjelent saját kiadványa is megemlíti.⁸¹ Ráadásul a kikötői illetékek és díjak általános növekedését a fuvardíjak növekedése nem tudta ellensúlyozni. Az angliai kőszén árának emelkedése szintén érezhető volt. A szenet egyébként mintegy kétharmad részben Angliából szereztek be, a fennmaradó mennyiség zömét pedig Olaszországból, de morva, sőt dalmát és isztriai szenet is használtak. Az 1888:XXI. törvény már előírta, hogy: „Az »osztrák–magyar Lloyd« arra kötelezi magát, hogy szénszükségletét lehetőleg belföldi termékkel fedezze és célra belföldi bányákból évenként legalább 30,000 tonnát, és pedig 20,000-et Ausztria, 10,000-et pedig Magyarország területéről, pályázat útján oly módon szerez be, hogy az Fiuméből kiinduló vonalak számára szükséges mennyiség Fiuméba, a Triesztből kiinduló vonalak számára szükséges mennyiség pedig Triesztbe, mint átadási helyre szállíttassék.”⁸² Egy ismeretlen szerzőtől származó röpirat szerint, ha a kőszén ára az 1888. évi szinten stagnálna, a Lloydnak ez még akkor is évi kétszázezer forintnyi többletkiadást jelentene.⁸³ Mindeközben a kor-

⁷⁷ Winkler – Mayer: *In allen Häfen war Österreich*, 26. Az épület egészen 1986-ig megőrizte eredeti funkcióját. A Lloyd Triestino – mai nevén Italia Marittima – ugyanis csak ekkor költözött át egy külső kerületbe.

⁷⁸ A mai központi pályaudvar Triesztben. Alapkövét Ferenc József 1850. március 13-án tett látogatásakor helyezte el.

⁷⁹ *Der Österreichische Lloyd und sein Verkehrsgebiet*, 14.

⁸⁰ Az időközben 129 ezer lakosúra duzzadt városban még 1867-ben hozzáláttak az északi kikötő, a Punto Franco modernizálásához. Terveit a francia Hilarion Pascal készítette el, aki a hetvenes években a fiumei kikötő fejlesztését ellenjegyezte. Pascal a munkálatok vezetésére Friedrich Bömches mérnököt kérte fel. A költségek elérték a harminc millió koronát, és a munkálatok egészen 1883-ig elhúzódtak.

⁸¹ *Der Österreichische Lloyd und sein Verkehrsgebiet*, 15.

⁸² *Coprus Iuris Hungarici 1888:XXI. tv.* A szerződés jegyzőkönyvének kiegészítése szerint: „A Lloyd kötelezettsége a belföldi kőszénnek a megállapított mennyiségben való beszerzésére azon föltételhez köttetik, hogy annak tüzelő ereje a Lloyd által rendszeresen használt angol kőszénével oly arányban álljon, mint 84:100; továbbá, hogy a belföldi szén Triesztbe vagy Fiuméba szállítva ne legyen drágább, mint a mibe ott az angol szén kerül.”

⁸³ *Az osztrák–magyar Lloyd helyzete*. Budapest, 1889. 3.

mányzati támogatások növeléséről szóló tárgyalások rendszerint csak lassan haladtak előre, ami egy piaci résztvevőnek időarányosan anyagi károkat is jelentett.

A távol-keleti áruforgalomban a kivitel továbbra sem emelkedett számottevően, miközben az onnan érkezett árucikkek árai megváltoztak, például az indiai ezüst árának csökkenése néhány járatot veszteségessé tett. A nyolcvanas években csak az *Imperator* és az *Imperatrix* gőzösök építése közel hárommillió forintot vitt el. Egyre nagyobb gondot okozott a nemzetközi és főleg az évről-évre erősödő olasz konkurencia. Velence helyzeténél fogva Triesttől hódított el piacokat. A *Società Generale Italiana* a nyolcvanas évek végén a Földközi-tengeri szolgálatban több mint kétszer annyi támogatásban részesült, mint az Osztrák–Magyar Lloyd, vagyis a mérföldenként juttatott segély összege 2,31 aranyforintot tett ki, a triesti cég 1,99 aranyforintnyi segélyével szemben. Sőt, a térségben további konkurensnek számító brit *Peninsular and Oriental Steam Navigation Company* „középtengeri szolgálatra” kapott állami szubvenciója még ennél is magasabb, mérföldenkénti 4,93 aranyforintot, a francia *Messageries Maritimes* segélye pedig 1,93 aranyforintot tett ki. A térségben szintén érdekelt *Norddeutscher Lloyd* 3,18 aranyforintnak megfelelő összeget kapott mérföldenként földközi-tengeri járataihoz.⁸⁴ Valamennyi versenytársal szemben az Osztrák–Magyar Lloyd csaknem a legkevesebb állami támogatást kapta. Az orosz törekvések ugyan meggyengültek a század második felében, de az orosz gabona tengeri kivitelében a századforduló felé közeledve egyre több nemzet hajója vett részt. Egyre gyakrabban jelentek a görög és török hajók is a Mediterráneum keleti felében. A Lloyd legközelebbi és legfőbb vetélytársa, az olasz *Navigazione Generala Italiana* 1885-ben egy 85 hajóból (106 063 bruttó tonna) álló flottával rendelkezett. Négy évvel később, 1889-ben a társaságnak már 103 hajója volt (157 020 bruttó tonnatartalommal). Közben az Osztrák–Magyar Lloyd hajóállománya ugyanebben az időszakban 83 hajóról 79 hajóra csökkent, és az összes bruttó tonnatartalom négy év alatt 115 720-ról csupán 125 638-ra növekedett.⁸⁵ A 79 Lloyd gőzsöknek 1889 végén kimutatott értéke (16 970 000 forint), 1890-re 15 646 600 forintra csökkent.⁸⁶ A hajópark modernizálása miatt a tüzelőanyagok költségei a kisebb kőszénfogyasztásnak köszönhetően 1890-ről 1891-re mintegy 45 ezer forinttal csökkentek.⁸⁷ A vállalat megtakarításokat csak hivatalnokai számának csökkentésével, a hajószemélyzet minimális létszámon tartásával, esetenként pedig – a hajógyári építkezések ideiglenes szüneteltetése idején – elbocsátásokkal tudott elérni. A hajógyár ugyanakkor megrendelések híján csak javítási munkálatokkal foglalkozhatott, aminek következtében ezek árai is megemelkedtek. Ekkoriban a társaság hajóállományában több mint harminc hajó volt húsz évnél idősebb, így a további hajóbeszerzéseket és korszerűsítéseket nem lehetett sokáig halasztani. A javítási költségek 1890-ben mintegy 1,6 millió forintot tettek ki.⁸⁸

Kiválóan mutat rá egy ismeretlen szerzőtől származó, Budapesten megjelent német nyelvű röpirat arra is, hogy a Monarchia az ipari termékek keleti importjában és a legolcsóbb tarifákban érdekelt.⁸⁹ Mindeközben a Lloyd fuvardíjai majdnem a legmagasabbak voltak a Földközi-tengeren, és a versenytársakhoz mért csekély állami támogatások miatt

⁸⁴ *Az osztrák–magyar Lloyd helyzete*, 12–13.

⁸⁵ *Az osztrák–magyar Lloyd helyzete*, 7.

⁸⁶ Magyar Országos levéltár (a továbbiakban: MOL), Kereskedelmi Minisztérium Levéltára (a továbbiakban: Ker. Min.) Kereskedelmi Osztály, 1891, 9, 30.351

⁸⁷ MOL, Ker. Min. Ker. osztály, 1891, 9, 30.351

⁸⁸ MOL, Ker. Min. Ker. osztály, 1891, 9, 30.351

⁸⁹ *Der Triester Haijisch – Ein Mahnruf in zwölfter Stunde gegen die Abmachungen mit dem österr.–ung. Lloyd*. Budapest, 1888. 5–6.

ezen nem lehetett változtatni. Az állami beleszólás a társaság ügyeibe nem egyszer a részvények kedvező időben történő kibocsátását is megakadályozta, mivel a kormányzati döntés esetenként csak több hónapos késéssel született meg. Az 1889–1890-es években a társaság tartalékai már nem voltak elegendők tartozásai kiegyenlítésére.⁹⁰ Tény, hogy az 1890. évi mérlegben az elsőbbségi kölcsönök 265 000 forinttal csökkentek, és az előző évihez képest 19 178 forinttal kisebb volt a kölcsönök összege is, a pénzügyi mutatók azonban nem jelezték a valódi problémákat.⁹¹ Kétségtelen, hogy a társaság 1890. évi bevétele elmaradt az előző évitől, ráadásul 1891. első felében valamennyi hónapban gyengébben teljesített, mint a megelőző években.⁹² A Lloyd kénytelen volt újra és újra a bécsi és budapesti kormányokhoz fordulni. Azonban a magyar igényeket kevésbé szolgáló társaság nemzetközi és pénzügyi helyzete mellett a két ország eltérő piaci igényei, a Fiumében befektetett jelentős összegeknek a hazai közvélemény előtti látszólag irremotabilis jellege arra készítette a magyar kormányzatot, hogy egy önálló magyar tengerhajózási vállalkozást támogasson. A magyar kormány még 1888-ban meghosszabbította a Lloyddal kötött szerződést. Ez az új megállapodás már rögzítette az előírt paraméterekkel rendelkező hajók menetrend szerinti, pontos üzemeltetését, és a szerződés IV. cikke vonalanként meghatározza az elvárt legkisebb hajótérfogatot is.⁹³ A konstantinápolyi, korfui, pireuszi, alexandriai és egyéb nemzetközi járatok már érintették Fiumét. A szerződés fontos kitétele volt, hogy „A Lloyd kötelezi magát, hogy Fiumében egy megfelelő tág hatáskörrel felruházandó aligazgatóságot állít fel. A Bécsben és Budapesten fennálló főügynökségek továbbra is megmaradnak s fel fognak hatalmaztatni, hogy a küldő kívánatára az áruk tengeri szállítására vonatkozó szerződést, sőt az esetre, ha közvetlen irányítások léteznek, az egész, vagyis a feladás helyétől a rendeltetési helyig való szállításra vonatkozó szerződést is, a Lloyd igazgatósága nevében megköthessék.”⁹⁴ Az aligazgatóság mellett négytagú bizottság működéséről is döntöttek az adminisztrációs teendők előremozdítására.⁹⁵ Ekkor a társaság Magyarországtól évi 408 ezer forint segélyt kapott. A következő évben azonban a Lloyd az állami szubvenció további emelését kérte, az 1890. február 24-i beadvány pedig már 1,3 millió forintos segélyemelésért.⁹⁶ Az 1889-ben kereskedelemügyi miniszterre⁹⁷ kinevezett Baross Gábor az 1890. június 20-i minisztertanácstól utasításokat kapott a Lloyd-szerződés felbontásával kapcsolatban.⁹⁸ A felmerült aggályok feloldását tükrözi Baross állásfoglalása az 1890. november 26-i minisztertanácsi jegyzőkönyv tanúsága szerint: „..., hogy ha mindjárt a Monarchia két állama külön-külön tengeri hajózási vállalatokkal fog is rendelkezni, kölcsönös jóakarattal állapítsa meg a különválás minden részletét, biztosítva egymásnak a kölcsönös jóindulatú támogatást, és ekként távolítsa el mindazt, ami kölcsönös versenyre sürölődásokra és pana-

⁹⁰ Winkler – Mayer: *In allen Häfen war Österreich*, 61.

⁹¹ MOL, Ker. Min. Ker. osztály, 1891, 9, 30.351

⁹² MOL, Ker.Min., 1891. 9. tétel. 66.924

⁹³ Corpus Iuris Hungarici 1888:XXI. tc.

⁹⁴ Corpus Iuris Hungarici 1888:XXI. tc.

⁹⁵ Hrvatski Državni Arhiv (DAR) JU-5 169/eln. 1888. A kormányzó által a bizottságba javasolt személyek bemutatása a miniszterelnök számára. Ugyanebben a tárgyban DAR JU-5 90//eln. 1888. irat újabb javaslatot tesz. A javasolt személyek mind fiumei lakosok, az egyetlen magyarországi Maderspach Sándor kapitány volt.

⁹⁶ Lakos János (összeáll.): *A Szapáry- és a Wekerle-kormány minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1890. március 16–1895. január 13.* 1. kötet. Budapest, 1999. 261.

⁹⁷ Ld. még: Corpus Iuris Hungarici, 1889:XVIII. tc.

⁹⁸ *A Szapáry- és a Wekerle-kormány minisztertanácsi jegyzőkönyvei*, 61.

szokra vezethetne. Mindenekfelett pedig, tekintve azt, hogy Magyarországnak még csak megalkotnia kellend azt, amivel Ausztria mint kész művel már rendelkezni fog, biztosítandó lesz Magyarország részére egy oly átmenet és további állapot, mely kizárja azt, hogy a Lloyd a még csak serdülőben levő magyar vállalatot ellenséges támadásokkal meggyengítse vagy éppen tönkretegye.”⁹⁹ Ez a jegyzőkönyv már az Adria Részvénytársaság hajóbeszerzéseiről, járatgyarapításáról is tanúskodik. A javaslatok között már szerepelt a menetrendek egymáshoz igazítása, melynek értelmében a magyar vállalat a nyugati, az osztrák társaság a keleti járatokat tartaná fenn, miközben a Fekete-tenger mindkét fél számára szabadon használható. A brazíliai vonalakat az Adria és a Lloyd a jövőben közösen tartja fenn. Ahogy a minisztertanácsi jegyzőkönyvek is világosan mutatják, többféle alternatíva is kínálkozott a helyzet megoldására, de az önálló magyar tengerhajózási vállalat megteremtése vitán felül a legcélravezetőbbnek tűnt. A Lloyd támogatásának megemlése, a szerződés érvényben maradása vagy az államosítás az ország gazdasági és pénzügyi érdekeire hivatkozva könnyedén elhagyható alternatívákat jelentettek.

A fentiek fényében a Szapáry Gyula vezette magyar kormány az Osztrák–Magyar Lloyd további anyagi támogatásának megszüntetéséről döntött. Az 1891. május 12-én a gróf Kálnoky Gusztáv közös külügyminiszter és az Osztrák–Magyar Lloyd gőzhajózási vállalat által megkötött egyezmény az 1888. évi március 19-én megkötött hajózási és posta-szerződést december hó 31-ével hatályon kívül helyezte, majd a döntést az 1891:XXIX. törvénnyel a magyar parlament is elfogadta.¹⁰⁰ Kálnoky miniszter mellett a Lloyd nevében Marco Morpurgo és Otto Bruck báró írta alá a szerződést.¹⁰¹ A társaság kivette nevéből a magyar jelzót, és 1892. január 1-jétől újra Osztrák Lloyd néven folytatta tovább tevékenységét. A magyar parlament által meghozott következő törvény, az 1891:XXX. törvénycikk már az Adria Magyar Tengerhajózási Részvénytársaság jelentősebb összegű állami támogatásáról rendelkezett. A magyar kormány érvényesíteni tudta elképzeléseit, és az önálló magyar tengeri hajózás megteremtését, az Adria Rt. „újjáalkotását” Baross egykori bírálója, Szabó Jenő miniszteri tanácsos a következő szavakkal méltatta később: „Baross e tényét nem ugyan a legfontosabb, de legsikeresebb művének tartjuk.”¹⁰² Az Adria Rt. első évtizedes működése alatt tizenegy gőzösre gyarapodott flottájával mintegy 180 ezer tonna – a közbeeső kikötők közötti forgalommal együtt 285 340 tonna – áruforgalmat bonyolított le.¹⁰³ Saját ügynökségeit a legfontosabb piacokon már megalakította, így 1891-ben vezérügynökségei voltak többek között Glasgowban, Liverpoolban, Rio de Janeiróban, New Yorkban és Chicagóban is. További ügynökségeket tartott fenn Algírban, Amszterdamban, Máltán, Calcuttában, Oportóban, Patrasban, Port Saidban, Santosban, Havre-ban, összesen mintegy negyven-négy helyen.¹⁰⁴ A vállalkozás működése a fiumei forgalmi adatokban is tetten érhető: a kikötő áruforgalma 1880-ban ötvenmillió koronát tett ki, 1885-ben már százötvenmillió fölé, 1890-ben 177 millió fölé kúszott.¹⁰⁵ A Fiumébe érkezett hajók száma tíz év alatt megduplá-

⁹⁹ *A Szapáry- és a Wekerle-kormány minisztertanácsi jegyzőkönyvei*, 381–383.

¹⁰⁰ *Corpus Iuris Hungarici*, 1891:XXIX. tc.

¹⁰¹ *Budapesti Közlöny*. 1891. aug. 4. 176. szám, MOL, Ker. Min., Ker. osztály, 1891, 9, 17.453

¹⁰² Szabó Jenő: *Baross Gábor rendszere és művei (III.)* In: *Budapesti Szemle* (szerk.: Gyulai Pál), 211. szám, Budapest, 1894. 18.

¹⁰³ Szabó: *Baross Gábor rendszere*, 5.

¹⁰⁴ *Magyar tengerészeti évkönyv az 1891-iki. évre*. I. kötet. Fiume, 1891. 132–141.

¹⁰⁵ *Magyar tengerészeti évkönyv az 1891-iki évre*. II. kötet, 50.

zódott, 1890-re megközelítette az 5500 hajót.¹⁰⁶ 1891-ben Trieszt hasonló státusával együtt megszűnt Fiume szabadkikötői helyzete, vagyis az állam már érvénybe léptette vámtételeit és illetékeit a kikötő egész területén, kivéve az ún. *Punto Francot*. Ennek kapcsán újabb létesítmények (fővámhivatal, vámkirendeltségek, vámraktár, őrbódék) építésére írtak ki versenytárgyalást.¹⁰⁷

A Monarchia tengerészete a dualista állam fennállásáig megmaradt struktúrában működött tovább. A Loyddal kötött szerződés felbontása elősegítette a magyar tengerészet önálló fejlődését. Az állami támogatások megváltozása pedig a Lloydon belül is átalakításokhoz vezetett, emiatt a társaság egyik saját kiadványa is kiemelt fordulópontnak tekinti az 1891. évet, jelképesen 1892. január 1-jét, amikortól is a vállalat újra Osztrák Lloyd néven folytatta tevékenységét.¹⁰⁸

¹⁰⁶ Berger: *Der Hafen von Fiume*, 47. Eközben a Triesztbe érkezett hajók száma a 8000 felé közelített.

¹⁰⁷ MOL, Ker. Min., Kereskedelmi Osztály, 1891, 9. tétel, 10.516

¹⁰⁸ „Seit diesem Tage führt die Gesellschaft wieder ihren ursprünglichen namen Oesterreichischer Lloyd, und wurden nebst dieser Aenderungen auch sonstige einschneidende Neuerungen im inneren Dienste und in der organisation vorgenommen, so dass dieser Zeitpunkt als ein wichtiger Wendepunkt im Leben der Gesellschaft bezeichnet werden kann.” Der Österreichische Lloyd und sein Verkehrsgebiet, 15.

MELLÉKLET

Az 1872. évi XXVI. törvénycikk mellékletét képező kimutatás
az Osztrák–Magyar Lloyd által teljesítendő járatokról¹⁰⁹

Tétel	MENET MEGNEVEZÉSE	Az évi menetek száma	Egy-egy teljes menettel megjárt tengeri mértföldek száma
	A) Azon menetek, melyekért az állam tengeri mértföldenként 4 o. é. frt költségtérítést fizet.		Menet és jövet
1	Triest–(Fiume) Corfu–Alkpxandria és vissza, gyorm.	52	2 402
2	Triest–Corfu–Syra–Konstantinápoly és vissza, gyorsm.	52	2 356
3	Konstantinápoly–Varna és vissza, gyorsmenet	91	290
	B) Azon menetek, melyekért az állam tengeri mértföldenként 1 frt 15 kr. o. é. költségtérítést fizet.		
4	Fiume–Lussin piccolo és vissza (kapcsolatban a konstantinápolyi menettel)	52	124
5	Triest–Pola–Dalmatia–Albania–Prevesaig és vissza	52	1.468
6	Triest–Pola–Dalmatia–Albania–Durazzoig és vissza	52	921
7	Triest–Pola–Dalmatia–Cattaroig és vissza	52	797
8	Triest–Fiume és vissza	104	272
9	Fiume–Zengg és vissza	52	56
10	Fiume–Zengg–Zara és vissza	52	210
11	Fiume–Lussin–Zara és vissza	52	248
12	Fiume–Veglia–Zara és vissza	26	198
13	Fiume–Lussin grande és vissza	26	118
14	Triest–Ancona–Corfu–Syra–Smyrna és vissza	52	2.164
15	Syra–Piracus és vissza	104	156
16	Konstantinápoly–Burgas–Galatz és vissza	40	700
17	Konstantinápoly–Trapezunt és vissza	26	980
18	Konstantinápoly–Salonich–Volo és vissza	26	940
19	Konstantinápoly–Smyrna–Rhodus–Cyprussziget–Beirut Jaffa–Portsaid–Alexandria–Smyrna–Konstantinápoly	26	2.154
20	Konstantinápoly–Smyrna–Alexandria–Portsaid–Jaffa–Beirut–Cyprussziget–Rhodus–Smyrna–Konstantinápoly	26	2.154

¹⁰⁹ A járatok későbbi változtatásairól a tanulmányban közölt törvénycikkek rendelkeztek, a melléklet az első megállapodás szerinti adatokat közli.

GÁBOR ZSIGMOND

The History of the Austro-Hungarian Lloyd

The Austrian Lloyd of Trieste was the first sea transport steamship company in the so called Danubian Monarchy of the Habsburgs. The enterprise was founded in 1832 by seven local insurance companies, primarily to collect and assess information and news from the Eastern part of the Mediterranean. The Lloyd was inspired by the examples of the British and French societies. Ahead of many other shipping companies, the Lloyd of Trieste created a steam navigation department in 1836. The Austrian Lloyd became a dominant shipping enterprise primarily in the Mediterranean basin, but after the opening of the Suez Canal it reached out to the Far Eastern markets as well. In 1871, barely four years after the Austro-Hungarian Compromise, the Hungarian government started investing in the company. However, the Hungarian navigation industry, still in the early stages of development, did not benefit much from the new venture that operated under the name Austro-Hungarian Lloyd from 1871 onwards. Because, despite the Hungarian financial support, the company did not care much about the commercial and market needs of the Hungarians. The primary markets for Hungarian agriculture were in Western Europe, while the Lloyd was interested in trade with the Middle East and the Far East.

From the 1870s, Hungary invested heavily in the modernization of the port of Fiume, which had been attached to Hungary again in 1868. The expensive port development project together with other infrastructural investments were seen unnecessary by many in the Hungarian intelligentsia as, despite of all these, the independent Hungarian sea navigation industry showed no signs of progress. Many argued against supporting an Austrian company that did not take into account the needs of the Hungarians. (For example, it happened that the Lloyd's steamers shipped cheap Russian grain to the markets of the Monarchy, creating competition for the Hungarian Agriculture.) Moreover, the Austro-Hungarian Lloyd was facing growing competition, mainly from the neighboring and young Kingdom of Italy and its fleet. It was in 1891 when the Hungarian government finally decided to cancel the contract and not to support the Lloyd any further. The company changed its name back to Austrian Lloyd, while the Hungarian government started financing independent Hungarian sea navigation. So 1891 was not only a watershed for the Lloyd, but it also marks a new era in the history of Hungarian sea trade, which was soon transformed from an institution existing only on paper into a truly functioning entity with the financial support of the government. The Lloyd continued to expand towards the Orient, while the new Hungarian Adria Company built a network of agencies in and launched its lines to Western European ports.

BABJÁK ILDIKÓ

Az írástudatlanok váltóképessége a dualizmus idején*

A 19. századi ipari-technikai forradalom során Európában nemcsak a munkafolyamat, az eszközök és így a végtermékek modernizálása, hanem az egész társadalom „átgyúrása” zajlott, az emberek mindennapi szokásainak, világlátásának forradalmaként is tekinthetünk rá. Az ipari forradalom kulturális forradalom is volt egyben, amely az írásbeliség nagyarányú és a korábbiakhoz képest gyors ütemű elterjedését hozta magával.

Az írásbeliség diadalmenete a 16. században kezdődött, de a tömeges írni-olvasni tudás csak 1750 és 1850 között jelenik meg, és akkor is csak Nyugat-Európa egyes részein.¹ A 16. századi fellendülés három támponton nyugodott: az anyagi kultúra fejlődésén, amely egyre többeknek adott lehetőséget és időt az írás-olvasás elsajátítására; a reformáción, amely az emberek széles tömegeit kívánta meggyőzni a maga igazáról, de kellő számú hittérítő híján ezt szóban nem tehette; végül pedig a könyvnyomtatáson, amely lehetővé tette, hogy viszonylag olcsón egyszerre sok emberhez szóljanak.² A töretlen fejlődés eredményeként a 19. század derekára az írni-olvasni tudók aránya Európa egészére vetítve 50% körüli volt, jókora különbségekkel. Dániában, Németországban, Hollandiában, Svájcban, Svédországban, Finnországban és Norvégiában például nem érte el a 30%-ot az írástudatlanok aránya; 30–50% közötti volt Angliában, Belgiumban, Franciaországban és Ausztriában. Magyarország – Görögország, Itália, Spanyolország, Portugália, Románia, Bulgária, stb. mellett³ – azon országok közé tartozott, ahol 50% fölötti volt az írástudatlanság aránya.⁴ Az írásbeliség elterjedésének tekintetében teljesen megbízható adatokkal még korunkban sem rendelkezünk: gyakran összemósódnak a csak olvasni és az írni-olvasni tudás mutatói, néha nem világos, hogy egy-egy százalékos adat a teljes népességre, a felnőtt népességre vagy csupán a felnőtt férfiakra értendő-e. (A nők literációját minden korban jelentősen elmarad a férfiakétól.) A literáció szintjét egyes munkák a házasságkötéskor és a sorozáskor aláírni

* A tanulmány a Deák Ferenc Ösztöndíj támogatásával készült.

¹ Grabe, William: *Writing Research*. In: *International Encyclopedia of Linguistics*. Ed. by William Bright. Vol. 4. Oxford, 1992. 251.

² Míg az ókorban és a középkorban Európa déli területein terjed inkább az írni-olvasni tudás, a reformáció következtében a helyzet megfordult, s a 17. század végére az északi, a reformáció által meghódított területek kerültek az élre. 1700 körül már Hollandia és Anglia a két leginkább literátus ország. A protestáns országokban ez idő tájt 35–45%, a katolikus országokban 20–30% az írni-olvasni tudók aránya, Kelet-Európát nem számítva. Cípolla, Carlo M.: *Literacy and development in the West*. London, 1969. 61.

³ Oroszországban még ezen államoknál is szomorúbb állapotok uralkodtak, ugyanis a lakosságnak csak 5–10%-a tudott írni és olvasni. Cípolla: *Literacy and development*, 113–115.

⁴ Cípolla: *Literacy and development*, 113–115.

tudók és nem tudók arányán mérik, arról viszont nincs megbízható adat, hogy közülük hányan voltak olyanok, akik csupán a nevük „alárjazolására” voltak képesek, lényegében azonban írástudatlanok voltak; másfelől arra sincs semmilyen támpontunk, hogy a nevüket aláírni nem tudók közül mennyien tudtak ennek ellenére olvasni.⁵

A 19. századi etnokulturális folyamatok vizsgálata alapján az alfabetizációt két tényező határozta meg: a vallásfelekezet és az állam (nemzet). Skóciában például az ipari forradalom kezdetén a felnőtt népesség 80%-a tudott írni, Angliában viszont ez az arány „csak” 60%-ra tehető. A skót előny a presbiteriánus egyház szerepének köszönhető, ám az ipari forradalom mégsem Skóciát, hanem Angliát tette világelső iparos nemzeté, tehát elsődlegesen nem a vallásfelekezet az oka az iparosodás fellendülésének. A válasz sokkal inkább az iskoláztatásban keresendő, ahogyan azt Ausztriában és Poroszországban a felvilágosult abszolutizmus iskoláztatásban betöltött szerepe mutatja.⁶ Magyarországon az iskoláztatás előzményei 1777-ig, a Mária Terézia-féle Ratio Educationis első kibocsátásáig vezethetők vissza. A 19. században már több olyan rendelkezés is született, amely kedvezően befolyásolta az alfabetizáció arányának növekedését: a helytartótanács 1845-ös rendelete Magyarország elemi tanodáinak szabályairól, a neoabszolutizmus 1850-es iskolareformja és az Eötvös-féle népiskolai törvény (1868:XXXVIII. tc.).

Nemcsak az írástudatlanság aránya, hanem az írástudatlanság arányának változása is lényeges szerepet játszott. 1870-ben a történelmi Magyarország hat éven felüli lakosságának 58,16%-a sem írni, sem olvasni nem tudott, a szűkebb értelemben vett Magyarországon ez az arány 51,01% volt, míg Erdélyben a lakosok 78,67%-a, Horvát-Szlavónországban pedig 84,10%-a volt analfabéta.⁷ Az ezt követő tízévenkénti népszámlálások adataiból jól látszik az a dinamikus fejlődés, amelyet Magyarország az eötvösi iskolareformot, az általános iskolakötelezettség bevezetését követően az alfabetizáció útján bejárt.⁸ Az adatok azt is nyilvánvalóvá teszik, hogy minden erőfeszítés ellenére a történelmi Magyarország területén a népesség jelentős csoportjai még a 20. század elején is kívül maradtak az írott kultúra világán.⁹

A Függelékben közölt táblázat az 1901. évi állapotok alapján illusztrálja a lakosság írástudatlanságának arányait az egyes országrészek népessége szerint.¹⁰ Eszerint a lakosság 48,4%-a, azaz 8 142 117 fő volt analfabéta. Az írástudatlanság olyan komplex problémaként jelentkezett, amely számos mélyreható társadalmi következménnyel járt. Nemcsak a váltóképesség megadása vagy meg nem adása tekintetében – mint ahogyan azt a későbbiekben látni fogjuk – osztotta meg a közvéleményt, hanem például az új választójogi törvény javaslatának¹¹ kidolgozása kapcsán is 1871-ben. Az általános választójog megadása vagy meg

⁵ Chartier, Roger: *The Practical Impact of Writing*. In: *A History of Private Life*, III. Ed. by Roger Chartier. Harvard University Press, 1987. 112.

⁶ Kövér György – Gyáni Gábor: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig...* Budapest, 2006. 154.

⁷ 1870-től tízévenként tartottak népszámlálást, amely adatai feltüntették a lakosságon belül az írni és olvasni, illetve a csak olvasni tudók és az analfabéták számát. Tóth István György: *Mivelhogy magad írást nem tudsz...* Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. Budapest, 1996. 229.

⁸ *A Magyar Szent Korona országaiban 1870. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei*. Pest, 1871. 227–232., 239-re hivatkozik. Tóth: *Mivelhogy magad írást nem tudsz...* 229.

⁹ Tóth: *Mivelhogy magad írást nem tudsz...* 229.

¹⁰ A táblázatot lásd a Függelékben.

¹¹ A magyar kormány 1871. november 8-án nyújtotta be az országgyűlésnek a választójogi törvény javaslatát. Gerő András: *Az elsőpró kisebbség*. Budapest, 1988. 32.

nem adása körüli vitákban ugyanis az életkori cenzus mellett a műveltségi cenzus, tehát az írni-olvasni tudás került a figyelem középpontjába.

A dualizmus korában a váltóképesség korlátozásának problémája általában véve is megosztotta a társadalmat, és e „vitacsomag” részeként bukkant fel – a politikai viták speciális szakmai leágazásaként – az írástudatlanok váltóképességének kérdése.

A váltóképesség fogalma, változatai és korlátai

A váltó intézménye hazánkban nagyon szerény múltra tekinthetett vissza. 1840-ig még a kereskedők sem nagyon ismerték, a leghíresebb korabeli jogászok és publicisták, sőt a váltótörvény elkészítésére 1839-ben kiküldött országos bizottság előtt is idegen volt a váltójog. Pedig ezen bizottság tagja volt Deák Ferenc, Szentkirályi Móric, Szentiványi Károly, Zsedényi Ede, Klauzál Gábor, Pulszky Ferenc is, mégsem kezdtek hozzá a törvény előkészítéséhez, amíg Wildner Ignác, bécsi jogtanár szakértőként nem csatlakozott hozzájuk.¹²

A váltót tehát mint a magyarok körében alig ismert, de Nyugat-Európában általánosan elterjedt, nemzetközi fizetési és hiteleszközt ültették át jogrendszerünkbe. Nálunk a váltót 1840-ig csupán a külföldiekkel való kereskedés során, kizárólag kereskedelmi célokra használták, és csak az 1840. évi váltótörvénnyel vett a váltóforgalom élénkebb lendületet. Az 1840. évi váltótörvény alkotásakor még nem voltak meg a magyar jogrendszerben a váltójog alapelvei és irányelvei, így természetesnek látszott, hogy átültettük azokat az elveket, amelyek a velünk már addig is háromszáz éves közjogi kapcsolatban élő osztrák tartományokban éltek. Ezen elvek között szerepeltek a váltóképességet korlátozó intézkedések is, így került az 1840. évi váltótörvényünkbe a papok és a nők váltóképességének megtagadása.¹³ Ez a váltótörvény 1876-ig, az új váltótörvény megalkotásáig maradt hatályban, amely már az általános váltóképességet deklarálja. Az újabb rendelkezést egy évtized múltán bíráló Tóth Gáspár komáromi ügyvéd szerint azonban „az épület alapos berendezésénél [...] általános dogmák, csillogó frázisok és magasztos elvek képezték a kiindulási pontot, s nem a nép igényei, nem a nemzetgazdasági követelmények, nem a lakosság anyagi érdekei”.¹⁴ A szabadelvűség és a jogegyenlőség jelszavai jegyében eltörölték az uzoratórvényeket és a kamatmaximumot, proklamálták a szabad ipart és kereskedést, megengedték a paraszti telkek szétadarabolását, és kimondták az általános váltóképességet.

A 19. századi magyar váltójogi irodalomban számos, egymással össze nem egyeztethető nézetet találni a váltóképesség mibenléte, fogalma, különösen pedig változatai tekintetében. Míg Apáthy István – az Európa-szerte tapasztaltakhoz hasonlóan – cselekvő és szenvedő váltóképességet különböztetett meg,¹⁵ addig Plósz Sándor, vitatva ezen felosztás jogá-

¹² Tóth Gáspár: *A váltóképesség korlátozásáról*. Jogtudományi Közlöny, 20. évf. (1885) 38. sz. 298. Tóth László jegyzetben utal arra, hogy Wildner a kiküldött bizottságnak előadásokat tartott, melyeket még báró Eötvös József is sokáig emlegetett.

¹³ 1840. évi 15. tc.: 9.§: „Idegen váltók által, azoknak kibocsátásában, forgatásában (Giriren), elfogadásában (Acceptiren), vagy azokérti kezeskedésben (Verbürgen) magát minden teljeskorú kötelezheti, ki terhes szerződést törvényesen tehet. Az asszonyok és hajadonok azonban, hacsak mint kereskedők a törvény értelmében bejegyezve nincsenek, idegen váltókra nézve sem bírnak szenvedő váltó-képességgel.

11.§ Váltóbeli kötelezést vállalni semmi tekintetben nem képesek: a) Bármely vallásbeli papi személyek; b) A szerzetesek; c) Valóságos szolgálatban lévő katonai személyek.” Corpus Iuris Hungarici (a továbbiakban: CIH)

¹⁴ Tóth: *A váltóképesség korlátozásáról*, 298.

¹⁵ Apáthy István: *Anyagi és alaki váltójog*. Budapest, 1884. 83.

szi megalapozottságát, azt vallotta, hogy a váltóképesség mindig cselekvési képesség, így a váltóképesség nem lehet szenvedő, az mindig cselekvő.¹⁶ A korabeli európai váltótörvények általában a szenvedő váltóképességet a szerződési képességgel hozzák összefüggésbe, az egyes államok szabályai csak abban térnek el egymástól, amennyiben máshol húzzák meg a szerződési képesség korhatárát.¹⁷

Az 1876. évi magyar váltótörvény az alábbiak szerint szabályozza a váltóképességet és szab életkori határt: „1. § Szenvedő váltóképességgel bír mindenki, a ki terhes szerződéseket jogérvényesen köthet. Nem teljeskorúak szenvedő váltóképességgel csak az esetben bírnak, ha önállóan ipart űznek.”¹⁸ Teljeskorúnak az minősült, aki betöltötte 24. életévét.¹⁹ Logikus, hogy az önálló iparűzéshez a jogalkotó megadja annak lehetőségét, hogy az illető váltójogi kötelezettséget vállaljon, még akkor is, ha kiskorú. A korabeli jogalkotás szerint kiskorú az, aki élete 14. évét betöltötte, és ezen személyek „arról, a mit szolgálatuk és munkájuk által szereznek, szabadon rendelkezhetnek, ha fentartásukról maguk gondoskodnak”.²⁰ Az önálló iparűzésen túl voltak olyan élethelyzetek, amelyek alapján a 24. évüket még be nem töltött személyek is szenvedő váltóképességgel rendelkeztek.²¹ Az egyik ilyen eset, ha a gyámhatóság nagykorúsít egy 18. évét betöltött kiskorút, és ezáltal teljeskorúvá válik.²² Ezen túlmenően azon 20. évüket betöltött kiskorúak is rendelkeznek szenvedő váltóképességgel, akik azáltal válnak teljeskorúvá, hogy vagyonukat szabad rendelkezés céljából – gyámhatósági jóváhagyással és apjuk beleegyezése mellett – átveszik, vagy önálló háztartást alapítanak.²³

¹⁶ Plósz Sándor: *A magyar váltójog kézikönyve*. Budapest, 1889. 67. sk.

¹⁷ 1840. évi váltótörvényünkben az 1.§ határozza meg, ki rendelkezik szenvedő váltóképességgel: „szenvedő váltóképességgel bír mindenki, a ki terhes szerződéseket jogérvényesen köthet”. Ugyanígy fogalmaz a német váltórendszabály 1. cikke is. Érthető a német és a magyar jogalkotó törekvése: a kereskedelmi forgalom dinamizmusa azt kívánja, hogy mindenki használhassa a váltót (mint a kereskedelmi forgalom közvetítőjét), akit a magánjog felruház azzal a képességgel, hogy kötelezettséget vállaljon, azaz visszerhes szerződéseket kössön. A francia *Code de commerce* 113. és 114. cikkei és az olasz *Codice de commercio* 199. és 200. cikkei is hasonlóak, azonban azt a megszorítást hozzák e körben, hogy a kereskedést nem űző nők és a kiskorúak által aláírt váltólevelek nem érvényesek, tehát ezen személyeknek nem biztosítják a váltóképességet. Vö. Apáthy: *Anyagi és alakí váltójog*, 84.

¹⁸ 1876. évi 27. tc. 1.§. (CIH)

¹⁹ 1877. évi 20. tc. 1.§: „Teljeskorúság a személy életkora 24. évének elteltével éretik el.” (CIH)

²⁰ 1877. évi 20. tc. 3.§ (CIH)

²¹ 1877. évi 20. tc. 7.§: „A szenvedő váltóképességre nézve az 1876. évi XXVII. törvénycikk 1. §-a érin tetlenül hagyatván, azok, a kik a jelen törvény 4., 5. és 6. §-ai szerint válnak teljeskoruakká, éltök 24. évének betöltése előtt is szenvedő váltóképességgel bírnak.” (CIH)

²² 1877. évi 20. tc. 4. §: „Éltök 18-ik évét betöltött kiskorúak teljeskoruakká válnak, ha a gyámhatóság által nagykorusítottak. A nagykorusítás elhatározása előtt a szülők, nagyszülők s ezek nem létében a legközelebbi oldalrokonok s a gyám meghallgatandó. Nagykorusításnak akkor van helye, ha a kiskorú saját ügyeinek vitelére elegendő képességgel és érettséggel bír. Ha a nagykorusítás az ezen § értelmében meghallgatottak egybehangzó véleménye alapján adatik meg, ahhoz további jóváhagyás nem szükséges, ellenkező esetben a határozat jóváhagyás végett a felsőbb gyámhatóság-hoz hivatalból felterjesztendő.” (CIH)

²³ 1877. évi 20. tc. 6.§: „Kiskorúak, kik életkoruk 20. évét betöltötték, teljeskoruakká válnak, ha az atyai hatalmat gyakorló atya 1. a kiskorúnak vagyonát ennek szabad rendelkezésre átadja, vagy 2. beleegyezik abba, hogy ez önálló háztartást alapítson. Mindkét esetben a gyámhatóság jóváhagyása szükséges.” (CIH)

Vita a váltóképességről a Jogtudományi Közlöny hasábjain

1883-ban egy a Kúria által hozott határozat²⁴ indított el egy olyan vitát a Jogtudományi Közlöny hasábjain, amelyben egy királyi aljárásbíró és több ügyvéd véleményüket – sokszor élcelődve, de – jogászai érvekkel alátámasztva jelentették meg hétről hétre. A polémiát involváló jogeset lényege az volt, hogy az írástudatlan C. Nikolai váltóelfogadó nevét nem ő maga, hanem megbízásából a fia írta rá a váltóra. Ítéletében a Kúria ezt *megbízásból eredő váltónyilatkozatnak* nevezte, és jogelvként mondta ki, hogy ez érvényes váltónyilatkozat, és ezzel egy aláírást minősített váltójogi cselekménynek. Elvi határozatát a váltótörvény 1.§-ára, a jogcselekmény minősítését pedig a 104.§-ra alapította.

Tekintsük végig a Közlönyben megjelent reakciókat, amelyeket egy bírótól, egy segéd-fogalmazótól és ügyvédektől kapott a szerkesztőség. Ezekből ugyanis képet kapunk a váltóképesség korabeli megítéléséről.

Elsőként Serly Antal losonczy királyi aljárásbíró nyilvánított véleményt, aki tévesnek tartotta a Kúria által kimondott jogelvet. Szerinte a váltótörvény 1.§-a – mely szerint „szenvédő váltóképességgel bír mindenki, a ki terhes szerződéseket jogérvényesen köthet” – csak általános rendelkezés, és megadja ugyan az általános váltójogot, de gyakorlását alakiságokhoz is köti. Hangsúlyozza továbbá, hogy az 1.§-ból nem következik az, hogy az írástudatlanok váltójogi szerződést köthessenek. Azt tekinti e körben eldöntendő kérdésnek, hogy az írástudatlan személy váltójogi szempontból szellemi fogyatékosnak tekintendő-e. Az írástudatlanság váltójogi és magánjogi tekintetben való megkülönböztetése azért lényeges, mert magánjogilag az írástudatlanság – ha az önrendelkezéshez szükséges kellékek egyébként nem hiányoznak – önmagában véve még nem vehető szellemi fogyatkozásnak. Serly azzal a „köztudott” ténnyel támasztja alá nézetét, hogy a váltószerződés az általános szerződési feltételeknél szigorúbb feltételű kötelezettségeket ró a váltóképes személyekre, ezért a szenvédő váltóképesség törvényi feltételei is magasabb szinten állnak. Hozzáteszi továbbá, hogy ez a váltótörvény 104.§-ából is kitűnik, ugyanis a törvény még a testi fogyatékosok váltójogi nyilatkozatát is szigorú alakisághoz köti, holott az egyébként szellemileg ép kötelezett ezen testi hiányát „akadálymentesen” pótolhatná meghatalmazás útján adott nyilatkozatával, ahogyan ezt a vita tárgyát képező kúriai ítélet alapjául szolgáló jogesetben a váltókötelezett tette.²⁵ A váltótörvény az írástudatlanságot már eleve olyan szellemi fogyatkozásnak tekintette, hogy az abban szenvédőkre a törvény 1.§-ának alkalmazását kizárta, és elégnék tartotta a 104.§-ban kimondani, hogy azon „váltónyilatkozatok, melyek névaláírás helyett keresztvonással vagy más kézjeggyel eszközöltetnek, váltójogi hatálylyal rendszerint nem bírnak”.²⁶ Az egyéb magánjogi ügyletek esetében az írástudatlanság keresztvonással vagy kézjegy által pótolható volt, a váltóügyleteknél azonban a törvény 104.§-a ezt kizárja.

Serly a Kúria azon elvét, hogy a szenvédő váltóképesség nincs írástudáshoz kötve, tévesnek, és ezen elv 1.§-sal való magyarázatát „felettébb tévesnek” tartja, mert a törvény szerint a terhes szerződéseket jogérvényesen az írástudatlan is csak abban az esetben köthet, ha egyébként szellemi fogyatékoságban nem szenved, és azért kell neki kötelezettség-válaló nyilatkozatát a törvény követelte formában legalább kézjeggyével ellátni, hogy szellemi képességét formailag is igazolja. A váltótörvény 104.§-a azonban az ilyen alakban megnyil-

²⁴ Ezt a határozatot a Jogtudományi Közlöny 1883. évi 47. számában közzölték.

²⁵ Vö. Serly Antal: *A m. kir. Curia legújabb határozata a váltó-törvény 1.§-ára vonatkozólag*. Jogtudományi Közlöny, 19. évf. (1884) 13. sz. 103.

²⁶ 1876. évi 27. tc. 104.§ (CIH)

vánuló nyilatkozatot nem tekinti váltójogilag érvényesnek, tehát az írástudatlanok a váltó-szerződések, azaz „terhes szerződések” jogérvényes megkötésére képtelenek. A szenvedő váltóképesség Serly szerint tehát legalábbis a név aláírásához van kötve, és vitatja, hogy az írástudatlan szenvedő váltóképességgel bír; és így ezt a képességet meghatalmazott által sem gyakorolhatja.

Serly eszmefuttatására legelőször Moder Tibor budapesti királyi táblai segédfogalmazó reagált, aki a Közlöny két héttel később megjelent számában a Kúria álláspontjára helyezkedve mintegy megvédte a „mundér becsületét”.²⁷ Cikkében azt igazolja, hogy a Kúria ítéletében felállított jogelv nem ellentétes a váltótörvénnyel, sőt az abban foglalt elveknek folyománya. Mind a 1.§, mind pedig a 104.§ tekintetében részletesen interpretálja a váltótörvényt, bevonja a német váltórendszabály vizsgálatát, hazai és német váltójogászok műveire támaszkodva veri vissza a kúriai ítélet ellen indított támadásokat. Moder Plószhoz és Apáthyhoz hasonlóan – figyelemmel a korabeli nyugat-európai váltórendszabályokra is – azon a véleményen van, hogy a szerződési képesség a szenvedő váltóképességet involválja, és váltótörvényünk szerint a váltóképesség a főszabály. Serly cikkére reagálva megjegyzi, hogy a váltótörvény I. fejezete kétségtelenül nem mondja ki: az írni nem tudók nem bírnak szenvedő váltóképességgel, de azt tőlük már csak azért sem lehet megvonni, mert nincs magánjogi szabály, amely az általános szerződési képességet (mely pedig involválja a szenvedő váltójogi képességet) az írni nem tudóktól megvonná. Ők tehát váltóképesek, épp úgy, ahogyan az olvasni nem tudók is, mert ők is vállalhatnak szerződéses kötelezettséget. Moder azokat hozza példának e körben, akik nem értik a váltó nyelvét, mégis vállalhatnak váltójogi kötelezettséget (legfeljebb kifogást emelhetnek később a váltókövetelés ellen, arra hivatkozva, hogy azért nem vállaltak váltókötelezettséget, mert a váltó tartalmát aláírásakor nem ismerték²⁸).²⁹

Moder Tibor a Kúria ítéletének védelmében úgy fogalmaz: a váltónál a kötelezés alapja a formának akarásában, és nem a névírás mi módoni használatában áll. Tarthatatlannak tartja továbbá Serly azon bírálatát, hogy az írástudatlan már csak azért sem tehet váltónyilatkozatot meghatalmazott által, „mert akinek nincs joga a kevesebbhez (váltókezesség kézjegye), nincs joga a többhöz (meghatalmazás);”³⁰ ugyanis váltókezességet az írástudatlan éppúgy vállalhat meghatalmazás útján, mint bármely más váltónyilatkozatot. Sőt, hangsúlyozza Moder, azt saját személyében is megteheti, ha például a más által ironnal történt névírását utánavonalazza. Abból pedig, hogy az írástudatlan kézjegye által nem tehet váltónyilatkozatot, egyáltalán nem következik az, hogy ő váltói kötelezettség elvállalására meghatalmazást sem adhat. Tévedésnek nyilvánítja továbbá a bírálat azon állítását, hogy a váltótörvény 1.§-a kimondja ugyan az általános jogot, de annak gyakorolhatóságát alakításokhoz köti. A váltónyilatkozatok kiállítására csak a 104.§-ban foglaltak esetén van alakításokhoz kötve, és az is csak azon esetre áll, ha a testi fogyatkozás miatt nevüket leírni nem tudók saját személyükben akarnak váltói kötelezettséget vállalni. Más esetekben a váltónyilatkozatok kiállításánál – eltekintve a váltóügylet formális feltételeitől – alakításokra nincs szükség. Mivel a váltóügylet formálügylet, a váltónyilatkozat érvényességéhez csak az szükséges, hogy azt a váltótörvény által megkívánt formában nyilvánítsák ki, és

²⁷ Moder Tibor: *Az írni nem tudó váltóképessége*. Jogtudományi Közlöny, 19. évf. (1884) 15. sz. 116–118.

²⁸ Vö. Thöl Heinrich: *Das Wechselrecht*. Göttingen, 1878. 23.§

²⁹ Moder: *Az írni nem tudó váltóképessége*, 116.

³⁰ Serly: *A m. kir. Curia legújabb határozata a váltó-törvény 1.§-ára vonatkozólag*, 103.

csak ilyen értelemben lehet azt mondani, hogy a törvény „a váltóképesség gyakorlását alakiságokhoz köti”.³¹

Serly írása Vásárhelyi Domokos komáromi ügyvédet is véleménynyilvánításra készítette, sorai néhány héttel később jelentek meg a Jogtudományi Közlöny 1884. évi 17. számában.³² Vásárhelyi rámutat, hogy azon kérdésben, ki bír és ki nem bír szenvedő váltóképességgel, csak a váltótörvény 1.§-a és az 1877. évi 20. tc. 7.§ második bekezdése³³ a döntő. Kifejti, hogy ha a törvényhozónak szándékában állt volna megfosztani az írástudatlanokat a szenvedő váltóképességtől, akkor azt „nyíltan, magyarán kimondta volna az első §-ban, hová az természete szerint tartozik”,³⁴ és nem rejtette volna el a 104.§-ba, ahonnan Serly Antal azt kiolvasni véli. Vásárhelyi szerint a váltótörvény 1.§-a világosan fogalmazza meg, hogy szenvedő váltóképességgel rendelkezik az, „a ki terhes szerződéseket jogérvényesen köthet”, és az igaz, hogy ez „csak általános rendelkezés”,³⁵ de minden általános rendelkezés, amely személyeket bizonyos jogi tulajdonságokkal³⁶ felruház, kiterjed minden személyre, aki ezen rendelkezés alól nincs kivéve. A rendelkezés alól kivételt pedig csak bizonyos kiskorúak és a teljes korú nők egy része képez.³⁷ Mivel az írástudatlanok nincsenek a kivételek között említve, rájuk az általános rendelkezést kell alkalmazni. Serly azon állítását, hogy az írástudatlanság váltójogilag szellemi fogyatkozás, Vásárhelyi „nevetségesnek” tartja, és nem tudja elképzelni, hogy a törvényhozó „az írástudatlanokat, s ezek között számtalan vagyó-

³¹ Moder: *Az irni nem tudó váltóképessége*, 117.

³² Vásárhelyi Domokos: *Az írástudatlanok váltóképessége*. Jogtudományi Közlöny, 19. évf. (1884) 17. sz. 134. sk.

³³ 1877. évi 20. tc. 7.§: „A szenvedő váltóképességre nézve az 1876. évi XXVII. törvénycikk 1. §-a érintetlenül hagyatván, azok, a kik a jelen törvény 4., 5. és 6. §-ai szerint válnak teljeskoruakká, éltök 24. évének betöltése előtt is szenvedő váltóképességgel bírnak. Vö. 4. §: Éltök 18-ik évét betöltött kiskorúak teljeskoruakká válnak, ha a gyámhatóság által nagykorusítottak.

A nagykorusítás elhatározása előtt a szülők, nagyszülők s ezek nem létében a legközelebbi oldalakonok s a gyám meghallgatandó.

Nagykorusításnak akkor van helye, ha a kiskorú saját ügyeinek vitelére elegendő képességgel és érettséggel bír.

Ha a nagykorusítás az ezen § értelmében meghallgatottak egybehangzó véleménye alapján adatik meg, ahhoz további jóváhagyás nem szükséges, ellenkező esetben a határozat jóváhagyás végett a felsőbb gyámhatósághoz hivatalból felterjesztendő.

5.§: Kiskorúak életkoruk 18. évének betöltése után az atyának, illetőleg a gyámnak gyámhatósági-lag jóváhagyott beleegyezésével önálló ipart űzhetnek s ez által teljeskoruakká válnak.

6.§: Kiskorúak, kik életkoruk 20. évét betöltötték, teljeskoruakká válnak, ha az atyai hatalmat gyakorló atya

1. a kiskorúnak vagyonát ennek szabad rendelkezésre átadja, vagy

2. beleegyezik abba, hogy ez önálló háztartást alapítson.

Mindkét esetben a gyámhatóság jóváhagyása szükséges.” (CIH)

³⁴ Vásárhelyi: *Az írástudatlanok váltóképessége*, 134.

³⁵ Serly: *A m. kir. Curia legújabb határozata a váltó-törvény 1.§-ára vonatkozólag*, 102.

³⁶ Vásárhelyi hangsúlyozza, hogy nem egy *joggal*, hanem egy *jogi tulajdonsággal* ruház fel a törvény. Vö. Vásárhelyi: *Az írástudatlanok váltóképessége*. 135.

³⁷ Vannak ugyanis olyan kiskorúak, akik az 1877. évi 20. tc. (gyámsági törvény) 3.§-a szerint bizonyos terhes szerződéseket jogérvényesen köthetnek, továbbá azon nők esnek velük egy tekintet alá, akik 24. évük betöltése előtt férjhez menetelükkel nagykorúakká váltak. 1877. évi 20. tc. 3. §: „Kiskorúak, kik éltök 14. évét betöltötték, arról, a mit szolgálatuk és munkájuk által szereznek, szabadon rendelkezhetnek, ha fentartásukról maguk gondoskodnak. 1874. évi 23. tc. 1. §: Hajadonok 24-ik életévük betöltésével teljeskoruakká válnak és minden, a teljeskorúsággal járó jogok élvezetébe lépnek. 2. §: Minden nő, tekintet nélkül életveire, férjhezmenetelével teljeskorúvá lesz. (CIH)

nos és előkelő kereskedőt, mezőgazdát a szenvedő váltóképesség áldásától megfosztani akarta”.³⁸

A 104.§-t is megvizsgálva Vásárhelyi arra a következtetésre jut, hogy ezen paragrafus szerint a váltónyilatkozatok érvényességéhez névalírás szükséges ugyan, de sem itt, sem pedig a 3. és 5. §-ban nem követeli meg a sajátkezű aláírást. Példaként hozza a jogi személyeket, akik ugyanúgy nem tudnak írni, mint azok, akik más okból írásképtelenek, de nekik is egyetlen lehetőségként a meghatalmazás útját javasolja ezen esetekben. Vásárhelyi szerint ez az út mindenki előtt nyitva áll, aki rendelkezik szenvedő váltóképességgel, tehát váltói kötelezettség meghatalmazott által is vállalható. Állítását a váltótörvény 105.§-ával is igyekszik alátámasztani, amely szerint váltónyilatkozatot „mint másnak meghatalmazottja” is aláírhat valaki, és mint bárki másnak, a szenvedő váltóképességgel rendelkezőknek is lehet meghatalmazottja. Mivel a meghatalmazást a magánjog, illetve a kereskedelmi jog körébe tartozó szerződésnek tekinti – Vásárhelyi szavaival: „a meghatalmazás nem váltószerződés” –, nincs írásba foglaláshoz kötve, szóban is megköthető szerződés, és nincs kizárva, hogy a meghatalmazás mint szerződés megtörténtét szükség esetén főesküvel bizonyítsák.³⁹ Egy dologban azonban igazat ad Serlynek: a meghatalmazotti jogviszonynak ki kell tűnnie a váltóból, ezt szintén a 105.§-ből vezette le: „mint másnak meghatalmazottja ír alá”. Összességében tehát Vásárhelyi a Kúriával azonos álláspontra helyezkedett, amellyel természetesen kiprovokálta Serly Antal viszontválaszát, amelyet a Jogtudományi Közlöny 1884. évi 21. számának lapjain olvashatott a polémia iránt érdeklődő korabeli jogászság.

Serly újabb megnyilatkozásában arra alapozta „védekezését”, hogy már a 13. szám megjelenése előtt véleményével egyezően ítelt egy váltójogi perben a marosvásárhelyi királyi ítélőtábla,⁴⁰ és ezen határozatot, valamint annak indoklását ő csak „magáévá tette”.⁴¹ Továbbra is szellemi fogyatkozásnak tekinti az írástudatlanságot, sőt tovább megy: a műveltség és az értelmi képesség olyan alacsony fokának tartja, amely minden fogyatkozást magában foglal arra nézve, hogy „az abban szenvedő a váltókötelezettségnek horderejéről magának tiszta képet képesítve alkotni lehessen”.⁴² Hangsúlyozza, hogy a szellemi fogyatkozást itt jogi szempontból kell érteni, és nem szűkebb értelemben vett tanulmányi hiányról van szó, hanem egy olyan értelmi fogyatkozásról, amely kizárja a szenvedő váltóképességet. Serly lényegében azt igyekszik megmagyarázni, hogy korábbi cikkében nem azt állította, hogy az írástudatlan nem bír szenvedő váltóképességgel, hanem hogy a törvény szerint rendelkezik váltóképességgel, de ezen képesség gyakorlati megvalósulásának feltétele a formások betartása – hiszen az elfogadást vagy bármely váltónyilatkozatot magára a váltóra kell ráírni –; az írástudatlan ugyan *de jure* szenvedő váltóképes, *de facto* azonban nem az. Tehát mivel az írástudatlan ténylegesen nem bír szenvedő váltóképességgel, ezt meghatalmazott útján sem gyakorolhatja. Áttérve a Moder Tibor által írottakra, elismeri, hogy a szerződési képesség a szenvedő váltóképességet involválja, és a váltótörvény 104.§-a a váltónyilatkozat érvényességét rendszerint a névalírástól teszi függővé, s hogy a kézjeggyel tett

³⁸ Vásárhelyi: *Az írástudatlanok váltóképessége*, 135.

³⁹ Vásárhelyi: *Az írástudatlanok váltóképessége*, 135.

⁴⁰ A kérdéses döntvény számát és ennél fogva az alapul szolgáló tényállást Serly nem tette közzé, ezért jelen tanulmányban sem tudunk konkrétumokról szolgálni róla.

⁴¹ Serly Antal: *Az írástudatlanok váltóképességéhez*. Jogtudományi Közlöny, 19. évf. (1884) 21. sz. 164.

⁴² Serly itt a Moder Tibor által a Jogtudományi Közlöny egy korábbi számában hivatkozott, az Országgyűlés váltótörvényt tárgyaló jogügyi bizottsága által megfogalmazottakat idézi. Serly: *Az írástudatlanok váltóképességéhez*, 164.

váltónyilatkozatot csak a nevüket testi fogyatkozás miatt aláírni nem tudóknál tekinti – az ott leírt feltétel mellett – érvényesnek. Ebből arra következtet, hogy szenvedő váltóképességgel bír ugyan mindenki, aki terhes szerződéseket jogérvényesen köthet, de csak úgy, ha ezen képességét a váltótörvény 21.§-a értelmében nyilvánítani, vagyis váltónyilatkozatát a váltóra ráírni is képes, azaz a váltót kiállítani vagy aláírni tudja. A névaláírást továbbá a „közhitelű papírok iránt közönségesen meglevő kereskedelmi-forgalmi bizalom és tágabb értelemben a közhitel megrendítése okából sem” fogadja el.⁴³

A folyóirat következő száma (1884. évi 22. szám) Fleischner Samu ügyvéd levelét tette közzé, amely még Serly Antal imént bemutatott cikkének megjelenése előtt érkezett a szerkesztőséghez.⁴⁴ Véleménye lényegében azonos Serlyével, ugyanis szerinte sem kötelezheti le magát váltóilag az írástudatlan ember. Elismeri ugyan, hogy a váltótörvény 1.§-a nem mondja ki világosan az írástudatlanok váltóképességének hiányát, de annál határozottabban teszi ezt a 104.§, mely szerint a kézjegyet nem von maga után váltójogi kötelezettséget, kivéve, ha a testi fogyatékosságban szenvedő kénytelen azzal élni, amikor – hitelesítve – ez a szakasz megállapítja a váltókötelezettséget. Fleischner hangsúlyozza, hogy nem ismer olyan esetet a magánjogban, hogy a meghatalmazott több joggal bírna, mint a meghatalmazó, és ellenkezik a jogi észjárásával egy olyan konstrukció, amelynél fogva valakinek jogképességi jogköre csak azért szélesíthetné ki, mivel az illető meghatalmazott segítségével él. Szerinte a Kúria ítélete azt jelenti: az írástudatlan ember, aki a váltó horderejét fel sem foghatja, könnyebben köthet váltóügyletet, mint a művelt, de szerencsétlen ember. Az előbbinél elégséges, ha nevét kifizia vagy szomszédja írja alá, még ha írásban történt is a meghatalmazás, és ez kevesebb formalitással jár, mint az írás-értő embernél, akinek néha mérföldeket kell utaznia aláírása hitelesítése végett, míg az írástudatlan ember saját szobájában húzhatja a keresztet. Hivatkozott az általános német váltórendszabály 94. cikkére (amely szerint azon váltónyilatkozatok, amelyek névaláírás helyett keresztvonást vagy más kézjegyet tartalmaznak, váltójogi hatállyal csak közjegyzői vagy bírói hitelesítés mellett bírnak⁴⁵), amelyet a magyar törvényhozás „messzemenőnek tartott”, vagy azért, mert már akkor is a váltóképesség megszorítását célzó mozgalom befolyása alatt álltak, vagy azért, mert veszélyesnek tartották a váltóforgalmat a nép legalsóbb osztálya előtt megnyitni, és a váltókötelezettséget az írástudatlan földművesekre is kiterjeszteni, vagy pedig azért, mert nem akartak ok nélkül eddigi törvényeinkkel szakítani (régí váltótörvényünk 14.§-a alapján ugyanis az írástudatlan egyáltalán nem kötelezhette magát váltóilag, és a testi fogyatkozásban szenvedő is csak úgy, ha kézjegyet hitelesítette⁴⁶). Rámutat továbbá, hogy bármelyik indokot is fogadjuk el, törvényhozásunk célszerűbbnek tartotta a német váltójogi rendtartás 94. cikkelye helyett régí váltótörvényünk imént idézett intézkedését átvenni.⁴⁷ Ennek következtében a régí váltótörvény 14.§-a az új váltótörvény 104.§-ában köszön vissza, és

⁴³ Serly: *Az írástudatlanok váltóképességéhez*, 166.

⁴⁴ Fleischner Samu: *Az írástudatlanok váltóképességéhez*. Jogtudományi Közlöny, 19. évf. (1884) 22. sz. 174. sk.

⁴⁵ Borchartd, Siegfried Max: *Die Allgemeine Deutsche Wechselordnung*. Berlin, 1869. 579.

⁴⁶ 1840. évi 15. tc. 14.§: „Ha a kibocsátó írást nem tud, jegye és nevének más kézzeli aláírása törvényes erővel csak akkor bír, ha a váltólevél az illető törvényhatóság, vagy törvényes bizonyság, vagy rendezett tanács által a magát lekötelezni szándékozó előtt felolvastatván, s magyaráztatván, a szokott mód szerint hitelesítve vagyon; három esztendővel azonban jelen törvény kihirdetése után csak az állalhat magára törvényes erővel bíró váltói kötelezéseket, ki írást tud; – a fentebbi rendelet csak azokra maradván fel, kik testi tehetetlenség következtében nevüket maguk alá nem írhatják.” (CIH)

⁴⁷ Fleischner: *Az írástudatlanok váltóképességéhez*, 174.

mivel ezt Fleischner elég világosnak tartja, megkérdőjelezi a testi fogyatékosokban szenvedőkre vonatkozó intézkedés indokoltságát. Ugyanis ha ők is köthetnek meghatalmazottak által váltóügyleteket, akkor ez egyszerűbb mód lenne, mint a kézjegy hitelesítése közjegyzőileg vagy bíró által. Összegezve tehát véleményét, beismeri, hogy bár nagy tisztelője a bírói karnak, a Kúria polémiát elindító ítélete által „kapacitálva nem lett”.⁴⁸

Hogy a Kúria fent idézett ítélete ténylegesen „felborzolta” a jogászi kedélyeket, bizonyítja az, hogy Moder Tibor újfent tollat ragadott, és a Jogtudományi Közlöny következő számában ismét kifejtette Serly Antaléval szemben álló és a Kúriát támogató véleményét.⁴⁹ Míg Serly azt vitatja, hogy „a kérdés csak az lehet, vajon az irni nem tudó a mi tételes váltójogunk szempontjából oly szellemi fogyatkozásban levőnek tekintendő-e, mely reá nézve, a szenvedő váltóképességet kizárja, minthogy a törvény 104.§-a a kereszt- vagy kézjeggyel történő váltónyilatkozatokat váltójogi hatályuaknak nem tekinti,” addig Moder helyesebben úgy teszi fel a kérdést, hogy „az írástudatlan vagy azért nem lehet váltóképes, mert szellemi fogyatkozásban szenved, vagy pedig azért, mert a 104.§ a kézjegyet rendszerint kizárja, s így az írástudatlan a kötelezés e módjától el lévén zárva, nincs megadva neki a lehetőség, hogy magát váltóilag kötelezhessen”.⁵⁰ Moder a 104.§-ra alapozva véleményét kimondja, hogy az ún. szellemi fogyatkozás a testi fogyatkozással „egy kalap alá nem vonható”. A 104.§ kizárólag a testi fogyatkozásról szól, amely miatt valaki nem írhat alá. A szellemi fogyatkozásról mint a váltói akarat akadályáról nem a váltótörvény, hanem a magánjog intézkedik, és ezt abból vezeti le, hogy a váltótörvény a váltóképességet a lekötélezési képességhez köti, ennél fogva a váltónyilatkozatoknak – mint bizonyos formában nyilvánított akaratnak – akadályai is ugyanazok, mint általában a jogi akaraté.

Moder megjegyzi azt is, hogy azon intézkedést, mely szerint a törvény (104.§) a kézjegyet rendszerint nem engedi meg, a váltóforgalom biztonsága indokolja, továbbá az a körülmény, hogy a kézjegy nehezen ismerhető fel. Ezt követően ismételt emlékeztet arra, hogy a sajátkezű névírás nem kelléke az aláírásnak; az utánvonalmazott és kézvezetés útján tett névírás is kötelező erővel bír.⁵¹ Helytelennek tartja, hogy Serly a kézvezetéssel eszközölt névírást kézjegynek tekinti, és mint ilyenre a 104.§-t alkalmazza, ugyanis – véli Moder – a 104.§ szerint csak a forma az irányadó, tehát az, hogy a váltó aláírást vagy kézjegyet tartalmaz-e. Ha tehát a kézvezetéssel eszközölt névírást véleménye szerint már nem lehet kézjegynek tekinteni, ugyanezt tekinti igaznak az utánvonalmazásra is.

Moder szükségesnek tartotta továbbá Apáthy Istvánnak, a váltótörvény-tervezet szerzőjének e tárgyban kifejezett véleményét ismertetni: „a 104.§-ből azonban nem következik az, hogy azok, kik más mint testi fogyatkozás miatt irni nem képesek, érvényes váltószereződést nem köthetnek, mert egyrészt a váltószereződések képviselők általi megkötése általában nincs korlátolva, mert továbbá más részről az írástudás a váltóképesség feltételét nem képezi.”⁵² Erre hivatkozva Moder azt a kérdést szegezi Serlynek, hogy az irni nem tudó mennyivel áll alacsonyabb fokon, illetve mennyivel nagyobb szellemi fogyatkozásban szenved, mint az, aki pusztán csak a nevét tudja valahogy aláírni. A kereskedelmi törvény 40., 43. és 44.§-aira alapozva ismételt tévesnek tartja Serly véleményét. A 40.§ szerint a cégvezető köteles az aláírásnál a céghez saját nevét a cégvezetésre vonatkozó toldással csatolni,

⁴⁸ Fleischner: *Az írástudatlanok váltóképességéhez*, 175.

⁴⁹ Moder Tibor: *Még egy szó az írástudatlanok váltóképességéhez*. Jogtudományi Közlöny, 19. évf. (1884) 23. sz. 180–182.

⁵⁰ Moder: *Még egy szó az írástudatlanok váltóképességéhez*, 180.

⁵¹ Vö. Plósz: *A magyar váltójog kézikönyve*, 76.

⁵² Apáthy: *Anyagi és alaki váltójog*, 77.

de az ügylet akkor is érvényesnek tekintendő, ha a cégvezető ebbéli minőségét nem tünteti fel, és nevét a céghez nem csatolja. Ugyanez vonatkozik a kereskedelmi meghatalmazottra is,⁵³ különös meghatalmazásra pedig csak a kereskedelmi megbízottnak van szüksége, a cégvezetőnek nem. Ennek indoka, hogy a kereskedelmi törvény a kereskedelmi képviselőnek kifelé, illetve harmadik személyek irányába való foganatosítását maga szabályozza, maga állapítja meg a képviselők jogkörét. Ha tehát e jogkört kiterjesztik, ez csak külön meghatalmazás alapján lehetséges. Mindezek alapján Moder arra a végkövetkeztetésre jut cikkében, hogy a meghatalmazás útján történt kötelezés a meghatalmazó nevének egyszerű odaírásával is megtörténhet, annál is inkább, mert a 105.§ célja nem az volt, hogy az aláírás módjára nézve általános szabályt állítson fel. Végül ismételtlen leszögezi, hogy az aláírás két módon is, saját kezűleg és meghatalmazás útján is „eszközölhető”.

Serly Antal aljárásbíró úr természetesen nem hagyhatta szó nélkül Moder eszmefuttatását. A Jogtudományi Közlöny 33. számában jelentette meg válaszát. Jelzi ugyan, hogy teljes tisztelettel hajlik meg a Moder által meghivatkozott külföldi és hazai tudományos tekintélyek véleménye előtt, de tudvalevőnek tartja, hogy „az elméleti jogtudomány a gyakorlati élet követelte opportunitásokra épen valami érzékeny súlyt nem igen szokott fektetni”.⁵⁴ Nem kétli, hogy Apáthy a 104.§-t úgy tervezte, hogy az a német váltórendtartás 94.§-ával azonos legyen, de a törvényhozás az eredeti tervezetet sarkaiból kiforgatta, ahogyan azt már – az általunk is feljebb idézett – Fleischner Samu is kifejtette,⁵⁵ és a Moder korábbi cikkében is méltatott, a 104.§-ra vonatkozó jogügyi bizottsági indoklás⁵⁶ is alátámasztja. Serly szerint tehát minden kétségen kívül áll, hogy a cikksorozat elindító, a Kúria által kimondott jogelv helyessége feletti vitában csak az lehet döntő, mit mond a törvény, és nem az, mit mond a tudomány vagy annak tekintélyes szóvivői. Ismét Fleischnerre hivatkozva hangoztatja, hogy a Kúria által kimondott jogelv „csak erőszakolt, s a törvényen kívül álló tényezőkkel támogatott magyarázat eredménye”.⁵⁷ Arra nem kívánt reflektálni, hogy a magánjog ismeri-e a szellemi fogyatkozást mint a lekötelési képesség akadályát, de kijelenti, hogy amiatt, hogy ez a fő akadálya annak, hogy valaki ügyleteket jogérvényesen köthessen, a szellemi fogyatkozás még inkább kizárja a váltói akaratot, mint az önkívület vagy a kényszer. Serly szerint a törvényhozásnak a 104.§-sal pedig az volt a célja, hogy kizárják az írástudatlanokat a váltóképesség gyakorlásából. Ezt nem közvetlen intézkedéssel tette (az 1.§-ban), hanem közvetve. Serly ennek indokát abban látja, hogy a váltóképesség bármilyen áldás is a gazdaság és a kereskedelem terén működő és a műveltség megfelelő szintjén álló személyeknél, „áldástalan és vést hozó az a helyes vezetésre szoruló, oly műveletlen egyénekre nézve, kik még az írni- és olvasnitudásból álló legrimitivebb műveltség fokára sem emelkedtek”. Végül azzal a kívánalmával zárja cikkét, hogy apadjon az írni-olvasni nem tudók száma a minimumra, és akkor a 104.§ intézkedései a gyakorlatban majd önmaguktól elenyésznek.

⁵³ Vö. Apáthy István: *Kereskedelmi jog*. Budapest, 1876. 188., 199.

⁵⁴ Serly Antal: *Még egyszer az írástudatlanok váltóképességéről*. Jogtudományi Közlöny, 19. évf. (1884) 33. sz. 260.

⁵⁵ Vö. Fleischner: *Az írástudatlanok váltóképességéhez*, 174.

⁵⁶ Vö. Moder: *Az írni nem tudó váltóképessége*, 117.

⁵⁷ Serly: *Még egyszer az írástudatlanok váltóképességéről*, 260.

A IX. Magyar Jogászyűlés vitája a váltóképesség korlátozásáról

A IX. Magyar Jogászyűlés 1885 szeptemberében három szakosztályban tárgyalta az aktuális nagy horderejű jogi kérdéseket. A II. szakosztály volt hivatott válaszolni arra a kérdésre: „Kivánatos-e az 1876: XXVII. tcz.-ben a szenvedő váltóképességre vonatkozólag foglalt intézkedésnek módosítása és ha igen, mily irányban?”⁵⁸ A kérdésre csak egy vélemény érkezett be, Nagy Ferencé, aki jogi, történeti, közgazdasági és statisztikai tanulmányainak eredményeire támaszkodva azt indítványozta, „mondja ki a jogászyűlés, hogy sem a szenvedő váltóképesség korlátozását, sem a váltóérvények bizonyos minimális összegétől függővé tételét nem pártolja”.⁵⁹

Tóth Gáspár ügyvéd azzal az indítvánnyal fordult a Jogászyűléshez (amely a Jogtudományi Közlönybe írt cikkének megjelenésével egy időben ülésezett⁶⁰), hogy mondja ki: „a szenvedő váltóképességet korlátozandónak tartja és azzal csupán a productiv foglalkozások önálló tagjait véli fölruházandónak”.⁶¹ Tóth az alábbi indokokat sorolja fel a váltóképesség korlátozása mellett: a magyar jog nem ismerte az általános váltóképességet a „legtűbb időkig”, a magyar nép még éretlen, és a váltót nem mint a hitelezés jótékony előmozdítóját, hanem mint az uzsora és a törvényes formába öltöztetett büntetlen csalás eszközt ismerte meg. Hangsúlyozta továbbá, hogy a társadalom többségének „hitelgényei a váltóhitelt nem követelik, sőt ez rájuk nézve az anyagi romlás kútforrásává vált”.⁶² Indítványában a váltóképesség korlátozásának terjedelmére is javaslatokat tett. Csak két csoportot ruházna fel váltóképességgel: az önálló kereskedőket és iparosokat kivétel nélkül, illetve azon gazdákat, földművelőket és földbirtokosokat, akik akár tulajdonosként, akár haszonbérletként 40 holdnál nagyobb ingatlannal rendelkeznek.⁶³

Tóth Gáspár javaslatát elsőként Buchwald Lázár szabadkai ügyvéd kommentálta a Jogtudományi Közlöny hasábjain „Korlátoztassék-e a szenvedő váltóképesség?” címmel.⁶⁴ Azon véleményének ad benne hangot, hogy értekező kollégája is azon sokak közé tartozik, akik a vízzel együtt a gyereket is ki akarják önteni. Hangzatos frázisnak nevezi, hogy a társadalom bizonyos osztályai más úton korlátlanul szerződhetnek, csak a váltóügylet idézné elő tönkremenetelüket, például, ha valaki jogosult bármiképp szerződni egész vagyona fellett, miért ne legyen joga egy 100 forintos váltót aláírni? Buchwald ügyvéd úr azt javasolja, hogy továbbra is változatlanul maradjon érvényben a váltótörvény 1.§-a, amely az általános váltóképességet rögzíti. Nem tartja ugyanis a váltóképesség korlátozását olyan eszköznek, amely az uzsoráról és a káros hitelügyletekről szóló törvényeknek nagyobb érvényt szerezne. Hozzáteszi még, hogy Tóth téves premisszákból kiindulva téves eredményre jutott, ugyanis javaslatait megfogadva ügyvédek, orvosok, technikusok és más foglalkozású intelligens egyéneket is megfosztanák attól a joguktól, hogy váltóra pénzt vehessenek fel. Kifejti, bízik abban, hogy a hullámzó közvélemény nem befolyásolja a Jogászyűlést, és az szigorúan az igazság és a célszerűség elvei szerint fog állást foglalni a váltóképesség korlátozásának kérdésében.

⁵⁸ *Ifj. dr. Neumann Sándornak a II. szakosztály munkájáról írott beszámolója alapján.* Jogtudományi Közlöny, 20. évf. (1885) 40. sz. 316.

⁵⁹ *Ifj. dr. Neumann Sándornak a II. szakosztály munkájáról írott beszámolója alapján,* 316.

⁶⁰ Vö. Tóth: *A váltóképesség korlátozásáról,* 298.

⁶¹ Tóth: *A váltóképesség korlátozásáról,* 298.

⁶² Tóth: *A váltóképesség korlátozásáról,* 299.

⁶³ Tóth: *A váltóképesség korlátozásáról,* 300.

⁶⁴ Buchwald Lázár: *Korlátoztassék-e a szenvedő váltóképesség?* Jogtudományi Közlöny, 20. évf. (1885) 41. sz. 326–327.

A Jogászgűlés II. szakosztálya ülésének előadójaként Neumann Ármin nagyon alapos felkészültségről adva bizonyosságot fejtette ki ellenszenvét azon uralkodó áramlattal szemben, amely a váltót az uzsora bűnrészesének deklarálja. Elismerte, hogy a váltó eszköze lehet az uzsorának, de kiemeli egyúttal, hogy a szenvedő váltóképesség megszorításával az uzsora csak egy védbástyát veszítene, megmaradna viszont a közjegyzői okirat, az egyezség, a bón, a kereskedelmi utalvány. Az uzsora elnyomására az érvényben lévő büntetőjogi szabályokat elegendőnek tartja, és szerinte nincs olyan társadalmi osztály, amely a legitim váltóhitelre ne szorulna rá. Végül hangsúlyozta, hogy a váltóforgalom nem tűr semmiféle megszorítást, és Nagy Ferenc indítványát elfogadásra ajánlja. Ezen javaslat ellen Tolnai Antal szólalt fel, aki nem látott veszélyt a szenvedő váltóképesség megszorításában, és nem ismerte el, hogy ezzel a váltóforgalom megbénulna. Indítványozta, hogy a szenvedő váltóképességet oly formán szorítsák meg, hogy abból a papok, hivatalnokok, katonatisztek, földművelők és a nők ki legyenek zárva. Murányi Endre hasonló felfogásból indult ki, amikor azt javasolta, hogy csak a kereskedők és iparosok bírjanak szenvedő váltóképességgel. Wittmann Mór az előadó indítványához csatlakozva kifejtette, hogy a nemzetközi törvényhozás mindinkább a formális kötelezettség általánosítása felé közeledik, illetve uzsora volt és lesz, akár megszorítjuk a váltóképességet, akár nem. Végül az előadó ismételtén a szakosztály figyelmébe ajánlotta indítványát, amelyet nagy többséggel el is fogadtak, tehát a váltótörvény szenvedő váltóképességgel kapcsolatos rendelkezését nem javasolták módosítani.⁶⁵

Tóth Gáspár természetesen válaszolt Buchwald ügyvéd úr cikkére a Jogtudományi Közlöny 1885. évi 44. számában, de már a IX. Magyar Jogászgűlés határozatának ismeretében.⁶⁶ Álláspontja szerint Nagy Ferenc véleménye alapján a Jogászgűlés határozatának indokai között a szabadelvűség és a jogegyenlőség elvei kapnak főszerepet, és ezek eredménye az általános váltóképesség proklamálása. Szerinte Buchwald is az általános váltóképesség híve, de nem híve a formalizmusnak, amely a váltójogot uralja, és ennek eredményeként garanciát keres az anyagi igazság érvényesülése érdekében. Tóth, mint írja, az anyagi igazságot a szabadelvűség és jogegyenlőség teóriái fölé helyezi, és közelebb állónak tartja magát Buchwald, mint a Jogászgűlés álláspontjához. A maga és Buchwald álláspontja között – Tóth szerint – az a különbség, hogy Buchwald csupán a váltójog merev formalizmusa ellen keres orvoslást, ő maga pedig „azon visszaélések ellen is, melyeknek tisztességi órévé a váltót szokták alkalmazni”.⁶⁷ Buchwaldnak a váltóképesség korlátozásával kapcsolatos ellenérveit hét pontban cáfolja. Ezek közül a leghangsúlyosabb az, hogy a váltóhitel korlátozása nem von maga után jogfosztást. Ellenkezőleg, a szenvedő váltóképesség korlátozása jogvédelem lenne mindazokra nézve, akiknek a váltóhitel csak anyagi romlására van. A jogegyenlőség nemcsak azt vonja maga után, hogy az állam minden polgára egyenlően gyakorolhassa jogait, hanem azt is, hogy az állampolgárok vagyónbiztonsága egyenlő jogvédelemben részesüljön. Ahogyan a kiskorúakat gyámság alá, a személyi képességgel nem bírókat gondnokság alá helyezik, úgy kell *quasi* gondnokságot gyakorolni azokkal szemben is, akik bizonyos hiteleszközöket saját javukra nem képesek felhasználni. Tóth szerint minden polgár annyi és olyan joggal rendelkezzen, amennyi és amilyen jog gyakorlása az érdekében áll; ezt a polgár és az állam jóléte egyaránt megköveteli.⁶⁸

⁶⁵ *Ifj. dr. Neumann Sándornak a II. szakosztály munkájáról írott beszámolója alapján*, 317.

⁶⁶ Tóth Gáspár: *A szenvedő váltóképesség korlátozásáról*. Jogtudományi Közlöny, 20. évf. (1885) 44. sz. 348. sk.

⁶⁷ Tóth: *A szenvedő váltóképesség korlátozásáról*, 349.

⁶⁸ Tóth: *A szenvedő váltóképesség korlátozásáról*, 349.

Összegzés

Jelen tanulmányban a dualizmus korának magyarországi statisztikai adataira támaszkodva kívántuk igazolni, hogy az írástudatlanság az ország lakosságának csaknem felét érintette, az írni és olvasni tudáshoz pedig olyan közjogi és magánjogi jogosítványok kapcsolódtak, mint a választójog és a váltóképesség. Mivel több mint nyolcmillió fő volt analfabéta, indokolt volt a dualizmus derekán napirendre tűzni ezen tömegek jogainak és jogosítványainak kiterjesztését. A korabeli közvéleményt okkal foglalkoztatta az a kérdés, hogy részesülhetnek-e, és ha igen, milyen módon gyakorolhatják azon jogukat az írástudatlanok, hogy váltói kötelezettséget vállaljanak, azaz megfoszthatók-e a váltóhitel lehetőségétől „pusztán” az írni tudás képességének hiánya miatt. A Monarchia területén virágzott a váltóügylet, így érthető, hogy a Jogtudományi Közlöny oldalain rendszeresen napvilágra kerültek azon jogászai vélemények, amelyek az írástudatlanok váltóképességének teljessége vagy korlátozása mellett tették le voksukat. Mivel a váltóképesség korlátozása a korabeli javaslatok szerint a 40 holdnál kisebb földön gazdálkodókat és a nem termelő munkát végző (viszont képzettséget igénylő) foglalkozásúakat sújtotta volna elsősorban, a társadalom jelentős hányada esett volna el a váltóhitel lehetőségétől. A lefolytatott vita végül a korlátozás ellen fellépők álláspontját erősítette meg. A dualizmus idején az írástudatlanok is kaphattak tehát váltóhitelt, meghatalmazás útján vállalhattak váltójogi kötelezettséget, vagy pedig a más által tollal (ironnall) előírt nevüket utána vonalazták, illetve valaki vezette kezüket a névalírás során.⁶⁹

A váltóképesség kérdése a dualizmus második periódusában is újra és újra témaként szolgált jogáskörökben. Nagy Ferenc 1906-ban az 1876. évi váltótörvény 30. évfordulójának alkalmából így foglalta össze gyakorlati tapasztalatait: „arról szó sem lehet, hogy az általános váltóképességet visszacsináljuk; a váltó sokkal univerzálisabb eszköz, semhogy annak nagy előnyeit bárkitől meg lehessen tagadni, s ha visszaélések történnek, azok ellen nem a váltóképesség megszorítása által, hanem más, nevezetesen büntetőjogi eszközökkel kell védelmet és orvoslást nyújtani”.⁷⁰

A 20. század első évtizede hozta el az egységes nemzetközi váltójog eszméjének gyakorlatba történő átültetését. Ez több lépésben valósult meg, amelyek közül a Nemzetközi Jogi Egyesület Budapesten (1908-ban) megtartott 25. kongresszusa tárgyalt a váltóképesség nemzetközi egységesítéséről. A harminc évvel korábban Brémában megalkotott ún. brémai szabályokhoz hasonlóan a budapesti kongresszus is szabályzata élére állította azt a tételt, hogy a váltóképességet az általános szerződési képesség határozza meg.⁷¹ A nemzetközileg egységes váltójogot végül is csak 1912-ben a Hágában megrendezett nemzetközi váltójogi értekezlet alkotta meg. Hazánk is élénk szerepet vállalt a munkafolyamatokban, és az egyezményt közvetlenül létrejöttekor a hágai értekezleten aláírtuk. Ezt az egyezményt az igazságügyi kormányzat a törvényhozás elé terjesztette az új magyar váltótörvény javaslatával együtt. A tervezet a váltóképesség kérdésében fenntartotta az 1876. évi szabályt, de az írni nem tudók kötelezettségvállalásánál a 1876-os rendelkezéssel szemben erősebb biztosítékokat nyújtott, amelyek egyrészt kizárták azt, hogy az írni nem tudó tudatlanságával visszaéljenek, másrészt azonban nem zárták el teljesen az írni nem tudót a rá nézve esetleg kedvezőbb váltóhitel igénybevételétől.⁷² Az új váltótörvény javaslata azonban a világháború miatt csak tervezet maradt.

⁶⁹ Plósz: *A magyar váltójog kézikönyve*, 116.

⁷⁰ Nagy Ferenc: *Visszapillantás kereskedelmi és váltótörvényünk 30. esztendejére*. Jogtudományi Közlöny, 41. évf. (1906) 45. sz. 380.

⁷¹ Hantos Elemér: *A nemzetközi egységes váltójog vezérelvei (Budapesti szabályok)*. Jogtudományi Közlöny, 43. évf. (1908) 44. sz. 352.

⁷² Fodor Ármin: *Az új magyar váltótörvény javaslata*. Jogtudományi Közlöny, 50. évf. (1914) 5. sz. 42. sk.

ILDIKÓ BABJÁK

The Liability of the Illiterate on Bills of Exchange during the Dual Monarchy

In the era of the Dual Monarchy, almost half of the Hungarian population was unable to write and/or read, and the public showed great concern about the question: could the illiterate take liability on bills of exchange? First, the paper discusses the role of illiteracy in the exchange law. Bills of exchange were widely used all over the Monarchy, so it was obvious that on the pages of the Journal of Jurisprudence legal professionals published their view of the problems with liability on bills. The debate started with a Supreme Court decision in 1883. The arguments and counter-arguments of some famous jurists sent to the paper are described: as the limitation of liability on bills of exchange – as it was seen in the age – would mostly affect smallholders and people having unproductive professions (with qualification), the significant proportion of society would lose the chance of getting credit on bills of exchange. We prove that the proposals were intended to influence not only public opinion but also the 9th Hungarian Jurist Assembly, having a session just then. Thanks to the decision of the Assembly, the illiterate could get credit on bills of exchange: they could take liability on bills of exchange by delegation of authority or they could draw their names outlined on the paper by somebody else, or somebody could lead their hand when “singing” their names.

FÜGGELÉK

A jelenlévő népességből az írni és olvasni tudók száma összevetve
a nemmel és az anyanyelvvél
a Magyar Szent Korona országainak 1901. évi népszámlálása alapján

Közigazgatási egység országterület	Magyar anyanyelvű		Német anyanyelvű		Tót anyanyelvű		Oláh anyanyelvű		Rutén anyanyelvű	
	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő
Duna bal partja	206.187	176.319	53.260	53.154	361.726	303.265	161	25	62	17
Dunajobb partja	721.622	612.811	206.506	192.206	7.268	4.426	124	42	34	6
Duna-Tisza köze	839.141	742.119	142.163	137.637	26.791	23.772	1.171	318	3.033	2.522
Tisza jobb partja	261.681	234.895	33.764	32.723	104.305	96.876	304	19	22.953	16.563
Tisza balpartja	439.595	388.037	16.055	12.469	23.764	21.952	45.455	22.178	10.458	5.415
Tisza-Maros köze	128.713	105.608	154.984	149.609	14.564	12.095	157.476	65.732	197	124
Király-hágón túl	234.669	183.290	89.007	81.587	781	380	178.508	100.604	207	32
Fiume	1371	932	803	859	8	17	11	4	--	--
Magyarország összesen	2.832.979	2.444.011	695.542	660.244	539.407	462.783	383.210	188.922	36.944	21.673

Horvát anyanyelvű		Szerb anyanyelvű		Egyéb anyanyelvű		Ismeretlen Anyanyelvű		Összesen
<i>Férfi</i>	<i>Nő</i>	<i>Férfi</i>	<i>Nő</i>	<i>Férfi</i>	<i>Nő</i>	<i>Férfi</i>	<i>Nő</i>	
1.221	742	107	25	4.672	2.606	7	6	1.163.562
49.763	38.309	3.672	2.506	27.025	20.518	7	6	1.886.851
1.568	984	40.790	26.579	24.430	16.597	31	14	2.029.660
247	39	41	12	3.369	1.439	9	2	809.241
243	52	63	15	1.117	521	5	5	987.399
1.949	940	67.336	40.327	12.359	8.077	14	6	920.110
542	44	138	19	3.275	1.293	11	2	874.389
2.548	1.813	29	13	8.596	7.917	5	--	24.926
58.081	42.923	112.176	69.496	84.843	58.968	89	41	8.696.138

Forrás: *A magyar szent korona országainak 1901. évi népszámlálása*, Harmadik rész: A népesség részletes leírása/ [...], szerkeszti és kiadja a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1907. 662–693.

Herceg Esterházy Pál belépése a Batthyány-kormányba és visszahúzódása a miniszteri tevékenységtől

A Metternich kancellár által felmentett herceg Esterházy Pál kormányra kerülését a liberális ellenzék helyeslőleg fogadta, s nem rontotta volna meg az egyetértést az sem, ha nyilvánosságra kerül, hogy a herceg kinevezését elsőként Széchenyi István javasolta. Metternich bukása után Esterházy maga is ambicionálta, hogy visszakerüljön a nagypolitikába, ezt Széchenyi naplója egyértelműen bizonyítja. A felkérésre végleges választ azonban csak akkor adott, amikor a március végi válságos napok elmúltak, amelyek addig kétségessé tették, hogy megalakulhat a felelős magyar kormány. Az alább közölt április 4-i levelében feltételeket szabott, amelyek elfogadhatók voltak, így azokat másnap Batthyány jóváhagyta. Hivatalát elfoglalva s a megszűnt hivatali kancellária feladataiból a minisztériumára háruló tennivalókat megismerve a herceg április 18–20. között készült jegyzékben kért felvilágosítást a kormánytól, részletezve várható feladatait. Kérdéseivel az április 22-én tartott minisztertanács egyetértett, de elutasította azt a javaslatot, hogy a „közös érdekű” ügyekben az osztrák és a magyar miniszterek közvetlenül lépjenek kapcsolatba egymással. Batthyány az április 24-én kelt levelében arról tájékoztatta Esterházyt, hogy a minisztertanács a két fél közötti kapcsolatot „kirekesztőleg a külügyminisztérium útján” tartja lehetségesnek.

Az alább közölt okmányok másik, nagyobb csoportja a király szökése után Innsbruckba rendelt Esterházy tevékenységének azzal a szakaszával foglalkozik, amely Batthyánynak az udvartól történt távozása, illetve Jellačić késedelmes megérkezése után történt. Esterházy Batthyány elutazása után június 15–26. között hét levélben küldött részletes tájékoztatást az udvarnál történekről. Feladatát igyekezett korrektül ellátni. Így amikor Ferenc Károly főherceget a császár *alterego*jának nevezte ki, azonnal közölte, hogy Magyarországon a törvény értelmében csak István nádor lehet *alterego*. Törekedett azt tisztázni, hogy a kormány a közelgő országgyűlés megnyitására kit szeretne királyi biztosnak. Amikor Jellačić Ferenc Károly főhercegnél akart tisztelegni, Esterházy a fogadáson jelen kívánt lenni. Amikor azonban a horvátok tiltakoztak, a kívánatos kiegyezés érdekében visszalépett. A herceg jelentései egyértelművé teszik, hogy elengedhetetlennek tartotta a horvát–magyar kiegyezést. Ezért javasolta, hogy az uralkodónál megjelent Jellačićnak tett szemrehányást ne hozták nyilvánosságra, mert az a horvátok között felháborodást okozna. Amikor értesült arról, hogy Batthyány a horvát–szlavyon lakossághoz és a határőrökhöz intézett királyi manifesztumokat publikáltatta, neheztelően nyilatkozott, s veszedelmes következményektől tartott. Egyben a feszültség oldására szolgáló kormánynyilatkozat kiadását javasolta, egyenesen Jellačićnak küldve. Amikor az Innsbruckba utazott István nádor megkapta a felhatalmazást az országgyűlés megnyitására (mivel mind Ferenc Károly, mind Ferenc József főherceg „megbetegedett”), s egyben teljhatalmat kapott, a horvát–magyar kérdésekben történekekkel elégedetlen herceg innsbrucki küldetését befejezettnek tekintette. Eredeti tervétől eltérően nem jelent meg az országgyűlés megnyitásán, hivatalának teendőit pedig Pulszky Ferenc államtitkárra bízta. Egyben kijelentette, hogy hivatalát akkor fogja esetleg visszavenni, ha a császár visszatér székvárosába. Azt azonban megjegyezte, hogy ha „a horvát viszonyok kiegyenlítése” miatt szükség volna szolgálatára, akkor azt vagy Bécsben vagy Zágrábban vál-

lalja. Június 26-i levelét követően Esterházy gyakorlatilag megszűnt összekötő lenni a magyar kormány és az udvar között.

*

Az okmányokat a *Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai* című forráskiadvány alapján közöljük, amely megtartotta az iratok eredeti helyesírását és a szereplők névalakját.

1.

Pozsony, 1848. április 4.

Esterházy Pál közli Batthyány Lajos miniszterelnökkel, hogy milyen feltételekkel vállalja a miniszterséget.

Méltóságos Gróf,
különösen tisztelt Minister elnök Ur!

Elvállalt kötelességemnek eleget tenni, s épen azért az elvállalendő hivatal igényeit saját erőmmel s tehetségeimmel egybevetni főtörvényem. Őszintén megvallom, komoly megfontolás után, tehetségem és a kérdésben lévő felelős ministerség terhe közt oly nagy aránytalanságot találtam, hogy teljesen el valék határozva, ezt el nem fogadni. Más részt át látom, hogy hazánk jelen pillanata oly fontos, hogy senki sem tagadhatja meg tőle parányi szolgálatját, ha az ország s azok által, kiknek kezében a haza jövődjé van, bizalommal felszólítatik. Ezen tekintetből legalább jó szándékomat akarom bebizonyítani, és hátra lévő csekély erőmet megkíséretetni. Erre leg inkább Nádor ő fensége és Minister elnök úr hízegő bizodalma bátorit.

De nem mulaszthatom el egyszersmind egy két feltételemet, mellyek nélkül lehetlenek tartom az elvállalást, megemlítni.

Elsőben: ha gyöngékedő egészségem meg kívánja, vagy ha kényes állásomban a király és az ország közt valamely alig gondolható eset elő fordulna, mellyet vagy a *pragmatica sanctio* teljes épségbeni fen tartása, vagy az ország függetlensége s biztosítékai szempontjából lelki ismeretes meg győződésemmel öszve egyeztetni nem tudnék, hivatalomról lemondhassak, a nélkül, hogy bárki ezen egyéni nézetem miatt feleletre vonhasson.

Másodsor: minthogy az ország gyűlés folytában is hivatalomnál fogva a király személye mellett maradnom kell: különben is majdnem harmincz évi következtében a hazán kívül az ország gyűlési vitatkozásokra megkívántató gyakorlati készséget magamnak meg nem szerezhettem, s okosan nem is remélhetem, hogy előre haladt koromban azt magamévá tehessem: azon esetben, hogy ha hivataloskodási körömben az ország gyűlésen felvilágosítások kívántatnának, azokat helyettem vagy Minister elnök Úr, vagy megkeresésére más minister társom adhassa.

Többnyire szíves hajlandóságába ajánlott, megkülönböztetett tisztelettel maradok

Méltóságodnak

Pozsony April 4-kén 1848

készakaratu szolgája

Esterházy Pál

Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai. A dokumentumokat válogatta, a jegyzeteket készítette, az előszót írta Urbán Aladár. Budapest, 1999. 1. kötet. 240.

2.

Pozsony, 1848. április 5.

*Batthyány üdvözli Esterházy Pál elhatározását, hogy belép a minisztériumba,
és elfogadja a herceg feltételeit.*

Főméltóságú herceg! különösen tisztelt minister úr!

Örömmel vettem nagy becsű nyilatkozatát, miszerint kegyelmességed a számára kijelent ministeri tárczát elfogadni méltóztatik; melly elfogadásban tanusított hazafiui érzelmeit annál fontosabb áldozatnak ismerem el, minthogy annak kötelességeit hosszú szolgálatai után olly idő szakban vállalta el, midőn arra az országnak és nemzet jövődjének legnagyobb szüksége van.

A mi herczegségednek feltételeit illeti azoknak elseje, t.i. az akármikori egyéni nézet következtében felelet terhe nélküli lemondhatás, önkint értetik; másikára t.i. az országgyűlésen személyében, s hivatalkodási körében ne talán kívántatandó felvilágosításokra annál örömessebb ajánlkozom, minthogy azt, herczegségednek, a felséggeli országos érintkezések által igényelt távollétében kötelességemnek ismerem.

Többnyire szives hajlamiba ajánlott, megkülönböztetett tisztelettel maradok
Főméltóságú herceg, Minister urnak
Pozsonyban April 5-én 1848

készakaratu szolgálja
G. Batthyány Lajos
minister elnök

Batthyány iratai, 245.

3.

Bécs, 1848. április 18–20.

Esterházy jegyzéke arról, hogy miként képzeli hivatali tevékenységét.

A magyar ministerium alakítása iránti törvénynek egyes szakaszait egybevetvén; – azokból magam állására nézve, – azokon kívül, mellyeket az elnökministerhez f.h. 4.kén kelt levelemben már bizodalmasan közlöttem, s mellyek iránt annak ugyanazon hó 5.ről kelt válaszáat vettem, még némelly észrevételek merülnek fel, mellyek gyakorlati tekintetben további utasítást igénylenek. Nevezetesen

A VII.dik szakaszban [ti. a 7. paragrafusban] elősorolt állapotoknak reám bizott kezelésében aképen kívánok eljárni: hogy a kegyelmezési vagy is a halálos büntetést és fogóság beli idő egy részét stb. elengedő leg főbb rendeleteket, az igazság szolgáltatására ügyelő minister urnak fogom az eszközlendők eszközlése végett megküldeni, s Ő Felsege egyéb kegyelmeinek nemeiről is, mellyek e pontban említvék – a mennyiben szükségesnek látnám, előleges értekezés után tudósítani. Mi végre az illető főtörvény székek és törvényhatóságok utasítandók lennének, hogy a kegyelmezés jogának gyakorlatára vonatkozó tárgyakat ezen-tul vagy egyenesen, vagy – ha úgy látszanék – az igazsági minister úr útján terjesszék hozzám, – az eféle folyamodványok iránti tudósítások az illető törvényhatóságoktól, egyenesen általam, vagy – ha czélszerűbbnek tartatnék, az igazságügyi minister úr útján leendvén, – saját, vagy az oldalam melletti egyik álladalmi tanácsnok aláírása alatt kívánandók.

A nemességi perekbe azt tartván, hogy az ezekbeni leg főbb utasításokat, vagy határozatokat egyenesen az igazság szolgáltatásbeli ministerhez küldhetem; a diplomaticus uton hozzám jelentendő, vagy általam külföldre szinte ezen uton előmozdítandó örökösödésbeli

követelések iránt, úgy vélekedem: hogy a dolog siettetése tekintetéből, valamint az illető törvényhatóságokkal, vagy azoknak elnökeivel a kérdés előleges felvilágosítása okáért, közvetlenül innen lenne a kellő értekezés folytatandó, úgy a közbejárás végeredménye is egyenesen ugyanazoknak volna tudtokra adandó.

A mi azonban a 8 dik [paragrafust] szakaszt illeti, ennek valódi értelme, nézetem szerint csak az lehet, hogy az ezen szakaszban érintett rendelkezések és kinevezések ugyan általam legyenek ellenjegyzendőek, de magáért Ő Felségének elhatározásáért, mellynek keletkezésébe a magyar hadi minister leendő befolyással – e szakasz értelme szerint engem a felelősség nem illethet. Mit is annyival inkább meg kell jegyezniem, mivel

A XIII. szakasz [ti. a 13. paragrafus] azt rendeli: „hogy mind azon viszonyokban, mellyek a hazát az örökös tartományokkal közösen érdeklik, befolyván, azokban az országot felelősség mellett képviseljem”. – A kormányzásnak leg több ágai ugyan is, különösen pedig: a kereskedési, pénzügyi, kincstári és hadi állapotok Magyarországot az örökös tartományokkal többet kevesebbet közösen érdeklik. Ezeket tehát kiegyenlíteni, elhatározni s kormányozni – kivált, midőn az átalakulási rendszer még gyakorlatilag kifejlődve nincsen, – felfogásom szerint csak magát az összes magyar miniszteriumot és az ennek összes szándékaiban tökéletesen beavatott különkülön minisztereket illethetvén, – kik ebbeli tisztökben, igénytelen nézeteim szerint, az örökös taromány beli illető miniszterekkel kölcsönös értekezés útján fognak eljárni, – magamnak illy-nemű tárgyakban csak olly esetekben képezhetek illetékes befolyást, ha példának okáért a kérdés kiegyenlítése, valamely a dolog lényegét nem illető, de mégis érdekeseb környülállástól, vagy feltételtől függne, melly főként közvetlen szóbeli bizodalmasb értekezés útján lenne bővebben kifejtendő s felvilágosítandó, mit is a miniszterelnök úrtól veendő utasítás szerint eszközölni kötelességem lenne.

Vége azon tárgyak közt, mellyek itt Bécsben szinte naponként előfordulnak, a külföldre kiadandó út-leveleket, vagy külföldön létező honfitársaink künmaradhatási engedelem iránti folyamodásaikat sem hallgathatom el. Ezekre nézve tehát, nyilvános utasítás kívántatik az iránt: valljon az eddig e részben a magyar udvari kancellária által folytatott kezelés, ez után az én hatás körömhöz tartozandik-e akként, hogy mindennemű ut-levélbeli kérdésekben részint az álladalmi kancelláriával, részint az illető törvényhatóságokkal s azoknak elnökeivel a szükségelt értekezés egyenesen innen eszközöltessék s a kiadandó út-levelek is itt szolgáltassanak ki- mellyeknek alakjára nézve egyszersmind megjegyezni kívántam, hogy azok eddig az udvari kancellária elnökeinek neve s aláírása alatt adattak ki.

A XX–XXI. pontban [ti. a 21. és 22. paragrafusban] említett két álladalmi tanácsos és személyzetek csak azon esetre tekintethetnek elégségeseknek, ha az itteni miniszternek teendői az imént kifejtett nézetek szerint értetnek.

Datálatlan aláírás nélküli irat.

MOL H 2 Miniszterelnök elnöki iratai 1848:35.

4.

Pest, 1848. április 24.

Batthyány közli a minisztertanács fenntartásait Esterházy személyzeti politikájával kapcsolatban, és tudatja a külügyminisztérium hatáskörét illető határozatokat.

A minister elnök
herceg Esterházi külügy miniszter urhoz

A ministerium az álladalmi titkárok választásában az egyes ministerek czélzatait megelőzni nem akarja ugyan, ohajtja még is: hogy e részben a választás olly egyénekre ne essék, kiket

a közvélemény ellenszenvé sujt, s kiknek kineveztetése a ministeriumot kellemetlen gyanúsításoknak tenné ki. – Ezen elv alkalmazásának kapcsában, azon személyzet iránt, mely Herczegséged által a külügyi ministeriumhoz javaslatba tétetett, s mellyet a ministerium inkább kiválasztás mint sem megerősítés végett vele-közlöttnek tekint, azon véleményben lévén egyébiránt, hogy midőn Herczegséged, álladalmi titkárját előterjeszti, ki, miként kétleni nem lehet, a ministerium jóváhagyását is megnyerendi, ennek segedelmével az egész személyzet alkalmas egyénekből fog alakíthatni észrevételkép azt kívánja tudatni a külügyi ministeriummal: hogy a törvény értelmében meghatározott két álladalmi tanácsosi állomásokon, főként Barthal és Platthy urakat ohajtaná látni, az alsóbb hivatalok fokozatain pedig Paziazi, Frenreisz és Gaszner kineveztetéséhez sem tetszését sem bele[e]gyezését nem adhatná, hanem e tekintetben magáról minden felelősséget elhárítani kénytelenítettnek.

A külügy minister állásának és hatáskörének bővebb meghatározása iránt azon jegyzék következtében, mellyet Herczegséged átküldeni méltóztatott, a ministeriumi tanácsnak folyó hó 22-dikén tartott ülésében következők határozottak:

1.) A kegyelmezési jog kezelése iránt a főtörvényszékek és törvényhatóságok az ezen jog gyakorlatára vonatkozó tárgyakat egyenesen a külügyi ministeriumnak fogják felterjeszteni s azt ez iránt tudósítani.

2.) Herczegségednek nézetei a nemességi perekre s külföldi örökösödésekre nézve tökéletesen megegyeznek a ministeri tanács nézeteivel, valamint a 8-dik szakasz értelmezése is, – mellyre nézve a ministeri tanács kijelenti, hogy a külügy minister csak arról felelős: miszerint az ellenjegyzett rendelet a hadügyminister előterjesztésével csakugyan megegyező; – nemkülönben a 13-dik szakasz a ministeri tanács nézetei szerint úgy értelmezendő, hogy minden viszonyok Magyarország és az örökös tartományok s minden kölcsönös érintkezés a magyar és az ausztriai ministerium között, kirekesztőleg a külügyminister útján s az ő eszközlése mellett tárgyalandók az egyes ministeriumoktól jövő dolgokra nézve mindig az illető ministerium felelős, a külügy minister felelőssége csak magára az eszközzésre állhatván fenn. Illy értelemben elfogadja a ministeri tanács Herczegségednek e részbeni nézeteit.

Az utlevelekre nézve megjegyeztetik, miként mind a belügy minister, mind a külügy minister adhatnak ki külföldre szóló utleveleket, alakjok s kiadásuk módjára nézve a belügy minister érintkezésbe fog lépni a külügy ministeriummal.

A 20-dik s 21-dik szakasz világosan két álladalmi tanácsosról szólván, ezeknek száma nem szaporíthatatik; a törvény azonban ki nem zárja a ministeri tanácsosok kinevezését, ha a külügy minister ezeknek elkerülhetetlen szükségét látná.

Vége a ministerek ideiglenes távollétében vagy akadályoztatásuk esetében, az illető álladalmi titkárok előterjesztésére, az illető Ministerium rendeleteit más minister fogja aláírni s illetoleg ellenjegyezni, kire a minister vagy a ministeri tanács az aláírásokat bízza.

A külügy minister akadályoztatásának esetében pedig álladalmi titkára gyakorolja az aláírást és ellenjegyzést, miről a törvényhatóságokat körlevél által tudósítani fogja.

Pest, april 24.dikén 1848.

G. Batthyány Lajos
me

5.

Innsbruck, 1848. június 15.

Esterházy tájékoztatója az innsbrucki fejleményekről: a király megbetegedett, az országgyűlést Ferenc Károlynak vagy a nádornak kell megnyitnia; János főherceg a horvát és a magyar küldöttekkel Innsbruckban kívánja folytatni a tárgyalásokat.

A Külügyminister a Minister Elnök Urnak.

Folyó évi Junius 8-ik és 10-kén a tisztelt ministerium által Ő Felségéhez intézett két rendbeli kérelem¹ folytán, miszerint Ő Fölsége minél előbb Buda városában hiv magyarjait legmagasabb jelenlétével szerencsétlenül méltóztatnék, az e tekintetben szükséges lépéseket megtettem, és midőn már e forró kívánat teljesülését bizonyosnak tartottam, tegnapi napon azon szomorú hírral lepettem meg, hogy Ő Császári Királyi Fölsége gyengélkedő állapota miatt Innsbruck városát el nem hagyhatja. Miután tudni illik az e napokban Ő Fölségéhez küldött számos követségek közül az egyik bécsi választmánynak megígérte volna, hogy kevés napok múlva a végett miszerint Bécshez közelebb legyen, innét elinduland: az akár ezen ígélet – akár az egymást felváltó követségek kihallgatása folytán fölgerjedt idegrendszer Ő Felségének többnyire is gyöngélkedő állapotát annyira fölzavarta, hogy már tegnap a morvai követséget el nem fogadván, mái napon az orvosok tanácsára ágyában maradt, úgy hogy több hetek, talán hónapok is múlni fognak, míg Ő felségének egészsége helyre állhat. – Ezen szomorú körülményekben Ő Császári Királyi Fölsége az ausztriai minsterek javaslatára Fenséges Öccsét Főherczeg Ferncz Károlyt az ausztriai ország gyűlés megnyitására, de egyszersmind ideiglenesen az ausztriai tartományoknak saját legmagasabb nevében átveendő kormányzására mint „Alter Ego”-t felhatalmazni méltóztatott. – Az ez iránt tartott tanácskozások alkalmával oda nyilatkoztam, hogy miután a fennálló törvények szerint Magyarország és az ahhoz kapcsolt részekre nézve Ő Fölsége gyöngélkedése esetében más „Alter Ego” nem lehet, mint az ország Nádora, kit mint királyi Helytartóját az 1848:3-dik t.c. által Ő Fölsége már is a végrehajtó hatalom gyakorlatával megbízni méltóztatott: az érintett ideiglenes királyi felhatalmazás csak az ausztriai tartományokra terjedhet, fenntartván magamnak, hogy a Magyarország ez idő alatti kormányzására nézve a magyar ministeriumnak jelentésemet megtenni, és további rendeleteit be fogom várni. – Mi ellen kifogás nem lévén, kettő már most a kérdés, melly iránt határozott utasítást kérek. Első az: vallyon a magyar ország gyűlés megnyitására Főherczeg Ferncz Károly, mint királyi biztos küldettség e ki, (mire igen is késznek nyilatkozott) vagy ha ezen megnyitási szertartás a Fenséges Nádor mint „Alter Ego” tulajdonihoz tartozik, erről csak a Fenséges Nádorhoz szöllő királyi leiratban említés történjék? – E tekintetben azért haboztam, mert meglehet, hogy hazánknak Horvátországhoz mostani viszonyaiban a tisztelt ministerium éppen Főherczeg Ferncz Károlyt királyi biztosnak kívánandja, ki a ministerium által készített megnyitó beszédjében a horvátországi álhíreket valóságos rágalmaknak nyilvánítván, egyébiránt is, mint korona örökös a felzavart kedélyeknek megnyugtatóhoz járulhat.

Második kérdés az: vallyon a tisztelt ministerium abbéli nézeteimet osztván, miszerint hazánkra nézve más „Alter Ego” nem lehet, mint az Ország Nádora, az ez iránti k.k. leiratot Ő Fölsége alá írása alá terjesszem?

Ha Főherczeg Ferencz Károly kir. biztosnak neveztetik, két rendbeli, ha nem, csak a Főherczeg Nádorhoz intézendő egy rendbeli k.k. leirat kívántatik. Mind a kettőnek elkészítésére a tisztelt ministeriumot azon észrevétellel megkérem, hogy azt a ministerium minden

¹ Ld. Batthyány iratai, 690–693, 705–708.

tagjainak egyenkénti ellenjegyzésével ellátván, haladék nélkül nékem elküldeni méltóztassék, hogy általam és Ő Felsője által alá iratván a Felsője Főhercegeknek, vagy egyedül a Felsője Nádornak átküldhessem.

Továbbá jelentem, hogy a kapcsolt részekből tegnap és ma két rendbeli követség jelent meg itten, az egyik Szerém vidékéről a karloviczi érsek vezérlése alatt, mely a karloviczi lázas választások helybenhagyásáért esedezik, – a másik Horvátország részéről, mely a mint hallom, báró Jellachich elnöksége alatt a horvátországi viszonyok iránt Ő Felsőjének akar udvarolni; – Jellachich még eddig nem érkezett meg, hitelesen sem az egyik, sem a másik követség szándokáról értesítve nem vagyok; – Ő Felsője által semmi esetben el nem fogadtathatnak, – örködni fogok, hogy az eddig Ő Felsője által kibocsátott rendeletekhez képest utasíttassanak el; azonban a tisztelt ministeriumnak Junius 10-én Ő Felsőjéhez intézett felterjesztése nyomán, mely szerint Főherceg János mint közbenjáró kérettetett ki, ez úttal jelenthetem, hogy Főherceg János azon esetben, ha a magyar ministerium és Horvátország küldöttjei a fennforgó zavaroknak barátságos kiegyenlítése végett ide Innsbruckba fölhatalmazott követeket küldenének, Ő Császári kir. Főhercegsége a közbenjárást elvállalná. – Én eleve azon feltételeket megtudni, és a felől biztosságot szerezni akartam, vallyon Horvátország részéről ezen kiegyenlítés – és mely alapon – kívántatik; miután azonban Jellachich még ide nem érkezett, és a többiek is tartózkodva nyilatkoznak, – biztos tudósítást nem adhatok, a melyet nyervén, – azonnal Andrássy István által jelentésemet elküldeni, és a fennforgó körülményeket be fogom jelenteni, minden esetre szükséges, hogy Főherceg János, a ministerium érintett felterjesztése nyomán a horvátokkal beszéljen, mi különben elmaradt volna; azon vagyok, hogy az általam készített javaslat szerint értekezék. – A hadügy ministeriumhoz szölvő rendelet, melyről az ausztriai hadügyminister is értesítetett. és az erdélyi országgyűlés által felterjesztett 3-ik T.c. iránti k.k. leirat, az ide mellékelt alakban mai napon Ő Felsője által még alá iratott.²

Innsbruck városában Junius 15-én 1848. estve 7 1/2 órakor.

H. Esterházy Pál

Batthyány iratai, 735–737.

6.

Innsbruck, 1848. június 17.

Esterházy jelenti Jellačić megérkezését és a Ferenc Károly főhercegnél tervezett tisztelgése körüli bonyodalmakat.

A Külügy Minister
Minister elnök urnak

Báró Jellachich József tegnapi napon estve érkezett ide, máma Ő csász. kir. Főhercegsége Ferencz Károlynak udvarolni akart; ebbeli kérelme a Felsője Főherceg főudvari mestere által nékem bejelentvén, először is sürgettem, hogy mint horvát országi bán, és a törvénytelen tartományi gyűlés által kiküldött választmány elnöke, el nem fogadtathatik, másodsor hogy ha mint báró Jellachich udvarolni akar, a felsője Főherceg, kiről a horvát hírlapok álnokul azt hirdetik, miszerint báró Jellachich Józsefet különös pártfogásával biztatná, egyedül jelenlétemben fogadja el őtet. Ő csász. kir. Főhercegsége ebbeli nyilatkoza-

² Az erdélyi nemzeti fegyveres erőkről alkotott III. tc.-ről van szó. A mellékelt királyi kézirat arról tájékoztat, hogy az uralkodó miért nem írta alá a tc. 3–8. paragrafusait.

tomhoz képpest az audientiát délutáni egy órára elrendelvén, erről báró Jellachichet főudvari mestere által tudosította. Ez üzenet báró Jellachichet, ki horvát társai jelenlétében és már diszruhájában várta az elfogadtatás oráját, kellemetlenül lepte meg; a megütközés első perceiben mindnyájan Zágráb városába visszatérni akartak nemzetiségök suljos megsértését abban találván, hogy egy horvát alattvaló Ő csász. kir. Főhercezségével egy magyar minister közbenjárása nélkül nem beszélhet, végtére báró Jellachich azt felelte a főudvari mesternek, hogy fájdalommal vévén ez üzenetet, azt tagadó válasznak tekinteni kéntelen, miután azonban a fenforgó visszázkodások kiegyenlítésére törekednék, újra arra kéri a fenséges Főherceget miszerint közbejövetelem nélkül udvarlását elfogadni méltóztatna. Ennek folytán a Főhercegek Ferencz Károly és Jánossal értekezvén, abban állapotunk meg, hogy miután a minister közbejövetele tulajdonkép csak Ő Felségénél nyerendő audientiánál szükséges, és én jelenlétemet tulajdonkép csak a fenséges Főherczeg Károly érdekében szükségesnek tartottam, az által azonban a tisztelt ministerium által is kívánt kiegyenlítést akadályoztatni nem akartam, továbbá a Fenséges Főherczeg Ferencz Károly megígérni méltóztatott, hogy az általam bemutatott javaslat szerint ő vele fog értekezni, a kért audientia közbejövetelem nélkül megengedtessek. A főudvarmester ezek szerint felelt báró Jellachichnek, ez óráig azonban nem tudom, valjon abbéli üzenetre, hogy mivel kívánságomtól elállottam, mint báró Jellachichnak az audientia jelenlétem nélkül megengedtetett, fog e udvarolni vagy sem?

Továbbá jelentem, hogy Főherczeg Ferencz Károly az Ő Felsége gyengélkedése ideje alatt reá ruházott kormányzói hatalmat el nem fogadván, ugyan az Főherczeg Jánosra biztatott, és így a magyar országgyűlés megnyitására alkalmasint Főherczeg Ferencz József mint királyi biztos kifog küldetni.

Innsbruck városában Junius 17-én 1848.

H. Esterházy Pál

Batthyány iratai, 748–749.

7.

Innsbruck, 1848. június 19.

Esterházy beszámolója a Jellačić által vezetett horvát és a Rajacić érsek által vezetett szerb küldöttség innsbrucki fogadtatásáról; javasolja, hogy a bán elleni királyi nyilatkozatot egyelőre ne hozzák nyilvánosságra.

A Külügy Minister
a Minister Elnök úrnak.

Nem akarom azon zűrzavar körülményeit bővebben előadni, mellyek mint tegnap mint ma az itten létező különbféle küldöttségek el vagy el nem fogadtatását kísérték, elég legyen annyit említeni, hogy a horvátországi és karloviczi vendégek e tekintetben mindegyikhez csak hozzám nem fordulván, én ki reggeltől fogva királyi palotában jelenlétén a mozgalmakat szemmel tartottam, csak az utolsó perczen értesíttem a felől, miszerint ma fél egy órára a horvát küldöttek Ő Felségéhez rendeltettek, miről azonban Ő Felsége saját parancsára olly hozzátétellel értesíttem, hogy közbejövetelemet kívánni méltóztatik. Azonnal Főherczeg Ferencz Károly és Ő Felségének udvaroltam, és megütközésemet jelentettem, hogy az Ő Felsége által törvénytelennek nyilatkozott gyülekezet férfijait fogadni méltóztatik, azon megnyugtató legkegyesebb választ nyervén, hogy nem mint küldöttek, de magánosok fogadtatnak, kiknek Ő Felsége az eddigi eljárásukkal megelégedetlenségét kijelen-

teni, őket a magyarokkali régi szövetség fentartására, és a fenforgó zavarok békés kiegyenlítésére felszólítani akarja; egyuttal arról is értesítetem, mi szerint Ő Felsége báró Jellachichnak az eddigi viseletéveli meglegedetlenségét, a mint az az előre bocsátott ministeri értekezések folytán³ kívántatott, kijelenteni fogja, reménylven, hogy ez által a magyar ministerium részéről is kívánt czél is el fog érettetni. Engedtem tehát e legkegyesebb akarataknak, és így a Felséges asszony a magyarok iránt legkegyesebb királynénk, főherczeg Ferencz Károly és az alólírt minister jelenlétében Ő Felsége legelőször is báró Jellachich urat kegyes színe eleibe bocsátani méltóztatott, ki a hozzá intézett öt Innsbruckba rendelő parancsnak eddig elhalasztott teljesítése iránt magát mentvén, az ide ./ alatti szavakkal, mellyeket báró Jellachich mély hódolattal fogadott, elbocsátatott. Azután ugyan azon báró Jellachich vezérlete és szónoklata mellett (és így a tegnapi jelentésemben említett szavai a főherczeg Ferencz Károlynak, hogy Jellachich nem tagja a küldöttségnek, oda magyarázandók, hogy ő akkor a főherczegnek nem mint követ udvarolt) a horvátok jelentek meg, kik a hódoló beszéd után az ide ./ alatti mellékelt folyamadványokat nyujtották be, mire Ő Felsége az ide ./ alatti szavakkal válaszolni és azoknak eltávozta után az érintett irományokat azon legkegyesebb meghagyással nékem átadni méltóztatott, hogy a magyar ministeriumát a különféle kérelmek gondos tárgyalatása, és a felett teendő jelentésre egyszers mind és főleg a fenforgó visszázkodások méltányos kiegyenlítésére legmagasabb nevében utasítsam; időközben báró Jellachich és a horvátok főherczeg Ferencz Károlynak udvaroltak, ki az ide 4./ alatti szavak értelmében, mert a beszédet fel nem olvasta, válaszolt.

E szerint a hazánk érdekében tett legfelsőbb nyilatkozatokat megküldvén, egy uttal jelentem, hogy az audientia után báró Jellachich urral személyesen is értekeztem, és ő tőle azon biztosítást kaptam, miszerint ő maga is a magyarok és horvátok közti meghasonlást fájdalommal tekinti, és miután ez csak a kölcsönös ingerültségnek tulajdonítható, melly jobbadán félre értékekből és fel nem világosított aggodalmakból támadt, ő kész Felséges Urunknak akarata szerint, főherczeg János közbejárására a békés kiegyenlítést – ha azonnal a horvát ország és ő irányábani minden ellenséges lépések függőben tartatnak, – kieszközölni, csak olly engedmények adassanak a horvát és tót országi lakossoknak, mellyek mellett magokat a magyar minden hatóság ellen védhessék, és saját országuk beligazgatási függetlenségüket az eddig történt kinevezések vissza huzásával (Jozipovichét különösen emlegetvén) fentarthatassák, említvén egyszers mind azon rehabilitatiot, mellyel a magyar ministerium ő neki magának tartozik, ki hazájáért élni és halni kész, ki azonban ennek jogai biztosítása mellett a magyar ország dicsőségét és nagyságát is előmozdítani hazafiui kötelességének tartandja.

Ezen nyilatkozat után arra kérem a tisztelt ministeriumot, hogy legelőször is az Ő Felsége által báró Jellachichnak adott feleletet addig köz hírré ne tétesse, míg talán a zágrábi ujságban valamely ellenkező hírek nem közöltetnének, minthogy ezen szavak egyedül jelenlétemben mondattak és azután minden további eljárást Jellachich vagy horvát ország ellen felfüggesztvén, a békés kiegyenlítést Felséges Főherczeg János utján kísérték meg, kinek is a feltételeket, a mellyeket a jövő ország gyűlés elébe a kiegyenlítés végett terjeszteni kívánják, haladék nélkül Bécsbe megküldeni lehetne, hogy ezek a horvátokkal közöltevén az ország gyűlés végzése siettessék, és talán a horvát követek is, mellyeknek elválasztására regálisok által még fel sem szólítottak, megjelenhessenek. A többi válaszokat nem diplomacice, de hogy biztos hírek szerint ez értelemben adattak, köz hírré tenni lehet, de a horvátokat bosszantó minden commentár nélkül.

³ Batthyánynak Innsbruckból történt elutazása előtt Ferenc Károly főherczeggel megállapodtak abban a szövegben, amellyel a király a kihallgatáson megjelenő Jellačićot megfeddi.

A palotából már eltávozván jelent meg a karloviczi küldöttség, mely az ottani törvénytelen gyűlésben megessett választások és határozatok helyben hagyására irányzott folyamodványt Ő Felségének be akarta mutatni. Tudtomra mai napon egyedül a fenséges Főherceg Károlynak kellett volna udvarolnia, és így az Ő Felsége által adandó válasz általam még be nem nyújtott. Miután azonban már az előszobában várakoztak, Zsedényi álladalmi tanácsnok úr, ki még a királyi palotában volt, a Főherceg Ferencz Károlynak át adott javaslat értelmében, a legfelsőbb – szükségkép rövid – választ elkészítette és benyújtotta, mely Ő Felsége által helybe hagyattatván, a karloviczi érsek vezérlése és szónoklata mellett udvarolt az itten 5./ alatt összeirt tagokból álló küldöttség, ki a 6./ alatti beszédet elmondván, a 7./ alatti ide mellékelt folyamodványt benyújtotta, mire Ő Felsége a 8./ alatti legkegyesebb választ adni méltóztatott, mire a küldöttség eltávozván, fenséges Főherceg Ferencz Károlynak udvarolt, ki a tegnapi napon közlött szavak értelmében felelt, – a mint az engemet látogató érsek nyilatkozása után ítéltetek, a magyar ministerium, kihez Ő Felsége által is utasittatak, sokat tehet a folyamodók megnyugtatóására. E végett és az egész kérelem tárgyalatása miatt Ő Felsége az érintett folyamodványt a tisztelt ministeriumnak téteti át, mely a horvátok által benyújtott petitoban is pártolt folyamodvány végső eredményéről, egyszer mind jogainak biztosítása és öregbitéséről minél előbb a karloviczi érseket értesíteni, ki a mint mondják, hivei megnyugtatóására nagy befolyással bir, a vallás és közoktatási minister úr által folyó évi Junius 3-án 1400. sz. a. átküldött irományokat ezennel visszacsatolván.

A nádor huszár ezred helyett a Würtenbergiai huszárok parancsoltattak be magyar országba, mely alkalommal arra figyelmeztetem a tisztelt ministeriumot, hogy ezentul az ausztriai tartományokat illető magyar ország részéről kívánandó rendeletek Főherceg János elhatározása alá tartoznak.

Innsbruck Junius 19-én este 9. órakor 1848.

alázatos szolgálója
H. Esterházy Pál

Batthyány iratai, 758–760.

Az irat a Staatsarchivban őrzött Bach-hagyatékban található. Az említett horvát és szerb beadványok a miniszterelnök elnöki iratai 371. szám alatt találhatóak. Innen emelték ki Esterházy jelentését.

8.

Innsbruck, 1848. június 20.

Esterházy bejelenti Batthyáynak, hogy rövidesen elhagyja Innsbruckot; az országgyűlés megnyitására Pestre szándékozik jönni, s minisztériuma ügyeit Pulszkyra bízta.

A Külügy minister a minister Elnök Urnak!

Miután a legfontosabb tárgyak befejezése után, már most egyedül azon ministeri üzenetet bevárnom kellett, mely június 15-kén az ország gyűlés megnyitása és az „Alter Ego” kérdésében tett jelentésemre holnapután estve itten lehet. Méltóságodnak jelenteni sietek, miszerint ezen tárgy elintézése után Innsbruck városát folyó hó 24-dikén Zsedényi álladalmi tanácsnok úrral elhagyván, részint azért hogy az ország gyűlés megnyitására Pesten lehessenek, részint hogy a horvát ügyek barátságos kiegyenlítését eszközölhessem, útnak indulni akarok. – Ő császári királyi Felsége két, legfeljebb három hétig itten maradand ugyan, s Magyarország nézve Alter Ego-t nevezni nem fog, mindazonáltal legkegyesebb elhatározása alá terjesztendő fontos tárgyak nem lévén, mind azon királyi rendeleteket, mellyek leg-

magasabb aláírása alá bocsátandók, az illető minister ellenjegyzésével ellátva, Czillich úr által Ő Felségének be lehet mutatni, a legmagasabb udvar külső körülményei felett teendő jelentések végett pedig Christen ministeri fogalmazót Innsbruckban visszahagyom mindaddig, még más rendelést nem kap; azon nem várt esetben, hol fontosabb tárgyak volnának Ő Felsége elébe terjesztendők Pulszky álladalmi titkár úr ide siethet, kinek jelenléte, Bécsben különben szükséges hol Főherczeg János a felelős ministeriummal az ausztriai tartományokat kormányozza, és ausztriai Parlamentum mozgalmi szemmel tartandók, későbbben magam is Bécsbe visszatérek. Reményem, hogy Ő Felségéhez későbben Budán szerencsénk leend, és igen való színű hogy legmagasabb személyében az ország gyűlést berekesztendi. Ezeknek bejelentése után Méltóságodat arra kérem, hogy az előadottak iránti nézetet, vagy a tisztelt ministerium által hozott végzést hozzám Bécsbe intézendő levele által tudtomra adni szíveskedjen.

Innsbruck június 20-kán 1848.

H. Esterházy Pál

Batthyány iratai, 764–765.

9.

Innsbruck, 1848. június 21.

Esterházy ellentmondásosnak minősíti a kormány politikáját: miközben közvetítésre kéri fel János főherceget, ugyanakkor nyilvánosságra hozza a Jellačićot elmarasztaló manifestumokat; javasolja: megfelelő nyilatkozattal kell ellensúlyozni a történeteket.

A Külügy Minister a Ministerelnök Urnak

Némü megütközéssel értettem Pulszky álladalmi titkár Úr által hozzám intézett leveléből, hogy ő Felségének a határór vidékiekhez és horvát országiakhoz intézett két rendbeli Manifestumnak közhírré tétele elrendeltetett, jóllehet a tisztelt Ministerium még június 10-kén ő Felségéhez intézett fel irásában Főherczeg János közbenjárását a fenforgó viszályok békés ki egyenlítése végett ki kérte volt. Meg valom, hogy ezen utóbbi kívánság a Manifestum köz hírré tételével merőben ellenkezik s teljesítését nehezíti, miután előre látni lehet, hogy báró Jellachich ez által még inkább fel ingereltetvén a Manifestumban érintett rendeletek végre hajtásának fegyveres kézzel ellen fog állani, sőt hazánk határain is átléphet. A dolgok illy állásában már most nem tudom, hogy mihez tartsam magamat? A horvátok azon hirrel mentek el innét, hogy Főherczeg János közbenjárása mellett a békés kiegyenlítés meg fog kísértetni, Zágrábban azonban a Manifestumok közhírré tételét megértendik; lehet e ezután még valamelly kiegyenlítést reményleni, nem tudom; minden esetre az ez iránt teendő lépések a tisztelt Ministeriumtól függeni fognak, melly a fenforgó körülményekhez képest netalán egy báró Jellachichhez magához intézendő nyilatkozat által őtet az eddigi eljárás függesztéséről azon feltétel alatt tudósíthatná, hogy horvát ország részéről is a status quo fen tartatván, mind két részről a Főherczeg János közbenjárásának sikere bevévárassék és a Manifestumok közhírré tétele még akkor rendeltetett el, midőn az érintett közbenjárás elfogadtatása a Ministerium előtt tudva nem volt. E lépés könyvebitésére a Főherczeg Jánoshoz intézett legfelsőbb kézirat másolatát ide rekesztem.

Miután továbbá az Augsburgi hirlapban alkalmasint a horvátok részéről azon bal hir közöltetett, hogy báró Jellachich az udvarnál lévő magyarok által megelőzőleg fogadtatott, ennek meg czáfolására az ide mellékelt czikket ugyan azon hirlapba igattam, a Tyroler Bothehoz pedig melybe az ide zárt szám alatti utolsó lapon a Zágrábi ujság szerkesztője ré-

széről a Főherceg Ferencz Károly iránt terjesztett rágalmak meg czáfolására intézett, de igen álnokul szerkesztett czikk közhírré tétetett, egy az előbbihez hasonló tartalmu felelet az itten közlött alakban meg fog jelenni, melly alkalommal el nem hallgathatom azt, hogy ezen Tyroler Bothe szerkesztősége a horvátok fel szólítására a magyarok érdekében szerkesztett czikknek felvételét megtagadván a helyett az ide mellékelt lapjában olvasható feleletet igtatta be, és így ennek közhírré tétele más hirlap utján eszközöltetett; sőt a mostani czikknek felvételére is csak több közbenjárások után birathatott.

Innsbruck Junius 21-kén 1848.

H. Esterházy Pál

Batthyány iratai, 771–772.

10.

Innsbruck, 1848. június 23.

*Esterházy tájékoztatja Batthyányt az innsbrucki fejleményekről,
Széchenyi, Eötvös és a nádor megérkezéséről.*

A Külügy Minister a Minister Elnök urnak.

Saguna görög nem egyesült erdélyi püspök és kísérei által Ő Felségének mai napon beadott folyamodványt ./ alatt, és ő cs. k. a. Felségének arra adott legkegyesebb válaszát ./ alatt azon észrevétellel küldöm át, hogy ezen válasz, a Románok bővebb megnyugtására, az átadott folyamodványban foglalt kívánságaikat részletesen érintette, Ő Felsége pedig különösen kíváni méltoztatik, hogy nemzetiségük és nemzeti oskolaikra nézve a Ministerium által egy a Románokat megnyugtató törvény javaslat a jövő ország gyűlés elébe terjesztessék; – úgy látszik, hogy a legmagasabb válasz, melly azonnal közhírré teendő, a folyamodókra jó hatást gyakorlott, és a tisztelt Ministerium iránt rokonszenvet gerjesztett. Én ki egy két nap óta rosszul érzem magamat, az audientiánál jelen nem lehettem, de rendelést tettem, hogy a legkegyesebb szóbeli választ írásban is közöltessék a folyamodókkal.

Mai napon reggeli 11 órakor érkeztek ide Gróf Széchenyi és Báró Eötvös Minister urak, kik egy órakor Felséges Asszonyunk a Királynénak udvarolván, azon kegyes választ nyertek, hogy miután Ő Felsége Bécsbe nem megyen, mert beteg, igen feltűnő volna ha ezen gyöngélgedő állapotában Budát látogatná meg, különben reményli miszerint későbbben csakugyan Magyar országba jönni fognak. Ez értelmében nyilatkoztak Főherceg Ferencz Károly és neje Főherceg asszony Zsófia. Holnapra Ő Felségénél audientiát nyertek, meg lehet, hogy ha egészsége javul az ország gyűlés megnyitására birhatják.

Báró Jellachichnak az itteni ujságban közhírré tétetett proclamatióját, a mellyet az olasz országban létező határőrezredekhez még innét bocsátott ./ alatt a végett közlöm, hogy a tisztelt Ministerium ebből is azon módort megérthesse, melly által a nekie nem kedvező audientiát maga részére magyarázgatja, és az udvar kedvét megnyerni igyekszik.

Fenséges cs. kir. Főherceg István országunk Nádora e pillanatban érkezett meg.

Innsbruck Junius 23-kán 1848.

H. Esterházy Pál

Batthyány iratai, 784–785.

A jelentés mellett a balázsfalvi gyűlés május 17-i kelettel készült folyamodványa, Saguna és társai Bécsből június 16-i kelettel ellátott beadványa s az arra adott uralkodói válasz szövege. A harmadik mellékletként említett hírlapi cikk nincs itt; szövegét ismertette a Közlöny június 30-i száma.

11.

Innsbruck, 1848. június 26.

Esterházy tájékoztatja Batthyányt a nádor innsbrucki látogatásának eredményéről, egyben bejelenti ideiglenes visszavonulását.

A külügyminister a Minister elnök Urnak.

Midőn azon legfelsőbb kéziratot mely az ország gyűlés megnyitása és Ő Felségének betegeskedése miatt szükségessé vált képviselőség tárgyában Fenséges István főherczeg Nádorhoz intéztetett, másolatban ide zárnám egyszeres mind jelentem: hogy Főherczeg Ferencz Károly Ő Felségének oldala mellett okvetlen szükséges lévén, több napok előtt nyilvánította, miszerint fenséges fíját, főherczeg Ferencz Józsefet az ország gyűlés megnyitására mint királyi biztost leküldendi, de mély fájdalomkra ezen főherczeg is hideg lelés folytán ágyba kerülvén, abból nyolcz vagy tiz nap előtt nem szabadulhat, s így az ország gyűlés megnyitása Fenséges Nádorunkra bizattatott.

Ő Felségének mibenléte és lassanként Magyar ország felé veendő útoni közelítése, megjelenése s további tartózkodása iránt az itten volt minister urak bővebb tudósítást adhatnak; én kötelességemnek tartottam mind azt, mi a Budapesti Ministerialis tanácsban Ő Felsége megjelenésének sürgetősége iránt előadatott, az itteni conferentiában a felséges udvar tudomására juttatni; de bátran állíthatom, miszerint az elkésztett megjelenés jelenleg nem az akarat hiányának hanem egyedül a physikai lehetetlenségnek tulajdonítható.

Ő Felsége képviselősége iránt némü nehézségek forogtak fen, miután Fenséges Urunk Magyar ország kormányzását úgy mint eddig továbbá is megtartani kívánván, azon leg alázatosabban előadott nézetnek mindazon által engedni méltóztatott, hogy a mostani szem-pillanatban minden halasztás veszélyes lévén, Inssbruckból Magyar ország dolgait igazgatni lehetetlen és így – Fenséges Főherczeg Nádorunk teljhatalmu képviselőnek a tisztelt Ministerium által készített leirat értelmében kineveztetvén, Ő Felsége csak az 1848-i 3-ik törvény czikk 7 §-ban kijelölt jogok gyakorlatát tartotta fel magának.

A főrendi tábla elnökének Majláth György országbiró úr, alelnökének Báró Perényi Zsigmond, és vallás minister úr előterjesztésére a primás és több püspökök Ő Felsége által nevezettek ki

Ezek szerint a reám bízott tárgyakban eljárván, miután már most az országglás akadéktalan folyama miatt Ő Felsége a Kormányt teljhatalmu képviselőjének Fenséges Nádorunknak ideiglenesen átadni, és Ön magának egyedül fenemlitett jogok gyakorlatát fentartani méltóztatott, mely mellett ugyan azon törvény rendelete szerint mindig az illető felelős Minister ellenjegyzése meg kívántatván, annak felírása az álladalmi titkár úr által is Ő Felségének bemutatathatik, törvényes hivatásom érdekes működése megszűnt, s így f. h. 20-án bejelentett szándékomhoz képest holnap Inssbruck városát elhagyván, Méltóságodnak jelenteni kötelességemnek tartom, hogy jelenleg gyengélkedő egészségem miatt Budapestre nem jöhetvén, míg Ő Felsége, egészségének helyreálltával az országglást ismét átveendi, saját egészségem és magán ügyeim érdekében hivatalos foglalatoságimtól vissza vonulva azoknak folytatását Méltóságod helyben hagyása mellett, Pulszky álladalmi titkár urra bizandom, fentartván magamnak, hogy Ő Felségének Bécsbe leendő vissza jövele után ministeri hivatalommal összekötött viszonyokat tekintve mostani állásom meg vagy meg nem tartása iránt azon nyíltszivűséggel és bizodalommal nyilatkozhaszak, mellyel Méltóságod becses felszólítására szerencsém volt, hivatalom el vállalásakor nézeteimet előadni. Midőn Méltóságodat és a tisztelt Ministeriumot már most arra kérném, hogy ha a bennem helyzetetett várakozásnak minden tekintetben eddig is meg nem felelhettem volna, ezt nem

a tiszta akaratom, vagy forró ügyekeztem hiányosságának, de a körülmények parancsoló fordulatának tulajdonítani méltóztassanak, egyszersmind kinyilatkoztatván, hogy ha időközben a horvát viszonyok ki egyenlítése tekintetéből akár Bécsbe, akár Zágrábban is Méltóságod közbenjárásomat hasznos és szükségesnek tartaná, szeretett hazám boldogságára szentelt minden tehetségeimet és perczeimet ezen feladat elősegítésére ezennel felajánlom.

Innsbruck Junius 26-án 1848.

H. Esterházy Pál

Batthyány iratai, 800–802.

Mellette az uralkodó által jún. 26-án István nádorhoz intézett és az országgyűlés megnyitásával megbízó levelének másolata.

A dokumentumokat sajtó alá rendezte, az előszót és a jegyzeteket írta: URBÁN ALADÁR

Egy életpálya vonzásában

Összeállításunkkal köszöntjük Urbán Aladár történészt
80. születésnapján

Urbán Aladár történész a Békés megyei Csorváson született 1929. április 17-én. Középiskolai tanulmányait a Szegedi Piarista Gimnáziumban végezte 1943–1947 között. Az érettségit követően az ELTE Bölcsészettudományi Karának történelem szakára nyert felvételt. Egyetemi tanulmányait 1952-ben fejezte be jeles eredménnyel. Ezt követően az Újkori Egyetemes Történeti Tanszék tanársegédévé nevezték ki. Pályája a továbbiakban egyenletesen alakult: 1957-től adjunktusi, 1967-től docensi, 1987-től pedig egyetemi tanári kinevezést kapott. Időközben, 1992–1994 között tanszékcsoport vezetői feladatokat látott el. A katedrától 1999-es nyugdíjba vonulásával búcsúzott. 2000-től professor emeritus.

Az oktatás mellett tevékeny szerepet vállalt a magyar tudományos életben: 1994-től 1997-ig az MTA közgyűlési képviselőjeként, illetve több éven át a Doktori Tanács történettudományi szakbizottságának, a Történettudományi Bizottságnak a tagjaként. 1975–2007 között a Századok történész szakfolyóirat szerkesztője. Munkásságát 1989-ben Akadémiai díjjal ismerték el.

Kutatási területe az 1848/1849-es magyar forradalom és szabadságharc története, illetve ennek európai vetülete, valamint az Egyesült Államok 18–19. századi társadalomtörténete. Nevéhez fűződik Batthyány Lajos miniszterelnök iratainak összegyűjtése és közlése, illetve peranyaga iratainak magyar nyelvű kiadása. Vizsgálódásai bebizonyították, hogy Batthyányinak döntő szerepe volt 1848 nyarán az önálló magyar haderő megteremtésében. Kutatásai nyomán alakult ki a korábbiaknál teljesebb és tisztultabb Batthyány-kép.

Tisztelt Professzor Úr! Beszélgetésünk elején, kérem, röviden foglalja össze, hogyan került kapcsolatba a történelemtudománnyal, miként kezdte meg oktatói-kutatói pályáját.

Az egyetemen irodalom–történelem szakos hallgatónak iratkoztam be, az irodalom szakot azonban egy év után elhagytam, s felvettem a szociológiát, sőt pszichológiát is hallgattam egy ideig. Szerencsés véletlenek sorozatának köszönhetem, hogy a végzés után az Újkori Egyetemes Történeti Tanszékre kerültem, bár a szakdolgozatom magyar történeti témájú volt, s nem lett volna jó ajánlólevél, hogy a szegedi piaristáknál végeztem a középiskolát. Az akkori elhelyezési rendszerben nem voltam tehát az egyetemre szánva. A tanszék akkori vezetőjének azonban egy olyan kollégát ajánlottak, akivel szemben a vezetőnek különböző okok miatt komoly fenntartásai voltak. Mivel a tanszékre kellett még ember, tanulmányi eredményeim alapján rám esett a választás. Ilyen előzmények után 1952 őszén – miután az akkori törvények szerint három hónapos tartalékos tiszt képzésen kellett részt vennem – kineveztek tanársegédnek, s félévi felkészülés után megtarthattam első szemináriumaimat. Ezek témája valamennyi harmadéven tanító tanársegéd esetén azonos volt: a francia forradalom történetével, a francia–porosz háborúval és a párizsi kommünnel foglalkoztunk. 1956 után egyéni tematika szerint az utópista szocialisták nézeteivel, a 19. század első felének angol társadalomtörténetével, az angol chartista mozgalommal foglalkoztam.

Szándéka volt-e egyetemes történelmi témákkal kutatóként is foglalkozni, vagy kielégítették a szemináriumokra és az órákra való felkészülés eredményei?

Nem állt szándékomban egyetemes történelmet kutatni, de ezt akkor nem is várták. Az egyetemen oktatni kellett. Kellő felkészültséggel, a szakirodalom megismerése és feldolgozása után, két-három évet követően ez már csupán kiegészítő munkát jelentett. Tanítottam, de kutatási témám szinte első perctől kezdve 1848–1849 magyar eseményeihez kapcsolódott. Hallgatóként a kiírt szakdolgozati téma, amelyre jelentkeztem, a szabadságharc vörössipkás zászlóaljainak története volt. Hamar kiderült, hogy a 9. (kassai) zászlóaljat leszámítva nincs ehhez komoly anyag, így diplomamunkának nem írható meg. Barta István tanácsai alapján kezdtem az Országos Levéltárban a kutatómunkához, s örömmel tapasztaltam, hogy jelentős forrásanyag van az első tíz honvédzászlóalj szervezésére, megalakulására. Ez lett tehát a szakdolgozatom témája. Méltányló bírálójának egyetlen kritikai megjegyzése az volt, hogy nem foglalkoztam a baloldal szerepével a szervezés folyamatában. Ami érthető volt, hiszen ennek nyomát sem találtam. Óriási élmény volt számomra Batthyány, Széchenyi és Kossuth irataival foglalkozni, s elhatároztam, hogy folytatni fogom a témát. A levéltári kutatómunka meggyőzőtt, hogy a témámra vonatkozó források nem a hadügyminisztérium, hanem Batthyány miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai, valamint a belügyminisztérium iratai között találhatóak. 1955-ben megjelent az első tanulmányom a Hadtörténelmi Közleményekben a tiszántúli honvédtoborzásról, egyidejűleg közlöttem annak iratait is. Egy évvel később pedig a nemzetőrség szervezésére vonatkozó utasításokról és tervezetekről jelentettem meg forráspublikációt. Rövidesen úgy éreztem, hogy meg tudok írni egy könyvet az első tíz honvédzászlóalj megszervezéséről. A Zrínyi Kiadóval kötöttünk is egy szerződést, de pénzügyi nehézségek 1957 tavaszán ezt elfűjták. Itt jegyzem meg, hogy az akkori tanszékvezetőm, értesülve a tervemről, erősen neheztelt, mert ő még nem volt kandidátus. Kijelentette, hogy ha én ezzel a témával foglakozom, s abból kandidálok, akkor nem kellek a tanszékre. Ezért úgy döntöttem, hogy átmenetileg elállok a tervemtől. De világosan láttam azt is, hogy a honvédség szervezésére vonatkozó eredményeim csak akkor lehetnek teljesek, ha feldolgozom a nemzetőrség szervezését és alkalmazását is, hiszen a nemzetőrségi törvény nyújtott lehetőséget a honvédség megszervezésére. Ez lett tehát az elkövetkező évek kutatási célkitűzése. 1964-ben benyújtottam és 1965 tavaszán megvédtem a kandidátusi disszertációm. Akkor még úgy terveztem, hogy ezt kiegészítem két dologgal: a hadsereg szervezésével és a délvidéki harcokkal, vagyis a pákozdi csatával lezárom a témát. Kiderült azonban, hogy ebből olyan terjedelmű munka születne, amelyet nem lehetne kiadatni. Ezért a hadügyminisztérium szervezésével foglalkozó dolgozatomat külön tanulmányként jelentettem meg. 1971-ben disszertációmmal megkerestem az Akadémiai Kiadót. Kiadása nehézkesen indult, de az 1973-as évfordulóra tekintettel hajlandók voltak kézbe venni a kéziratot, s az év decemberében meg is jelenhetett a *Nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán* című könyvem.

Egyetemes történelmet oktatott és magyar témát kutatott. Miként lehetett ezt összeegyeztetni, és mit szolt ehhez a tanszék vezetője?

Az akkori tanszékvezető nem ellenezte ezt, hiszem oktatómunkámat kifogástalanul elláttam. Amellett természetesen részt vettem az oktatási segédanyagok készítésében. A minisztérium megbízásából a tanszék új- és legújabb kori szöveggyűjteményeket készített, s a 19. századi kötetet én szerkesztettem, illetve a dokumentumok egy részét én válogattam. Rövidesen egy újkori egyetemes történelmi térkép-vázlat-gyűjteményt készítettem, amely több kiadást ért meg. 1981-ben összeállítottam egy kötetet az Egyesült Államok 1789–1918

közötti történetének dokumentumaiból, amely 1992-ben új kiadásban is megjelent. Természetesen igyekeztem magyar történeti ismereteimet egyetemes történeti összefüggésben elhelyezni. 1970-ben jelent meg a Kossuth Kiadó népszerű történelem sorozatában az *Europa a forradalom forgószeleiben 1848–1849* című összefoglalásom. Közben 1967-ben voltam egy rövid ideig Angliában is, majd 1973–1974-ben tíz hónapot az Amerikai Egyesült Államokban. Jelentős volt számomra ez az időszak, mert a fontosabb angol nyelvű szakirodalmat összegyűjtöttem. Tulajdonképpen felkészültem arra, hogy hazatérésem után csak Amerikával foglalkozó előadásokat és szemináriumokat tartsak. Ezt a tanszékvezetőm jóváhagyta. Két-három év alatt dolgoztam be magam ebbe a témába, s meggyőződésem, sikerült az amerikai alkotmány szerkezetéről, a kétpártrendszer alakulásáról, egyes kiemelkedő személyekről, a függetlenségi és a polgárháborúról, a rabszolgaság kérdéséről és összefüggéseiről jó órákat tartanom. Természetesen foglalkoztam az Egyesült Államok társadalmi-politikai rendszerének hazai ismertetésével, elsősorban publicisztikai formában. Összefoglalást adtam 1976-ban arról, hogy az 1848. évi sajtóban miként tekintettek az államokra, miként publikálták a Függetlenségi Nyilatkozat és az alkotmány szövegét. Nyugat-Európával vagy Amerikával kutatási szinten foglalkozni egyébiránt nem volt könnyű azokban az években, utazni alig lehetett, komoly kapcsolatok nem épülhettek ki. Ez játszott szerepet abban, hogy az 1960-as évek végétől anyaggyűjtésbe kezdtem, és tisztázni akartam, hogy milyen ismeretekkel találkozhatunk az 1815–1848 közötti magyar sajtóban, útleírásokban és levelezésekben az Egyesült Államokról, annak társadalmi és politikai berendezkedéséről. Véleményt kértem a Tudományos Minősítő Bizottságtól, hogy az említett téma feldolgozása benyújtható-e nagydoktori értekezésnek. A TMB titkárságáról azt a választ kaptam, hogy a személyem ellen nincs ugyan kifogás, de a témát bővíteni kellene. Ez számomra nyilvánvalóan a téma indokolatlan kibővítését jelentette volna. Ekkor döntöttem úgy, hogy visszatérek Batthyányhoz. 1970-ben a Történelmi Társulattól a miniszterelnök iratainak összegyűjtéséhez és sajtó alá rendezéséhez kaptam támogatást, de ez a munka 1973-ban az amerikai ösztöndíjam miatt megszakadt. Ezt sikerült felújítani 1975–1978 között. Ezzel az is eldőlt, hogy a nagydoktori disszertációmát Batthyány miniszterelnöki tevékenységéről fogom megírni. Az anyaggyűjtést ki kellett terjeszteni a korabeli sajtóra és egyéb kiadványokra, valamint az emlékiratokra. Ezt a munkát folytattam 1978–1982 között.

A korábban említettek szerint amerikai tanulmányútiát elsősorban arra használta fel, hogy ismereteket és anyagot gyűjtsön az egyetemi oktatáshoz, hogy megismerkedjen a legfrissebb szakirodalommal. Az fel sem vetődött, hogy kutatásokat végezzen a magyar forradalom és szabadságharc amerikai visszhangjára vonatkozóan?

Foglalkoztatott a gondolat, és 1981. évi, rövidebb utam alkalmából gyűjtöttem is sajtóanyagot, de nem láttam túl sok fantáziát a dologban. Hiszen hogyan is tudósított ekkor az amerikai sajtó? Ha megérkezett Európából a hajó az első kikötőbe New York fölött valahol, onnan távirati úton küldték a szalagcímeket, majd beérkezése után adták a tudósítást. Sajnos, ezek nagy része megbízhatatlan, jobbára azért, mert a tudósítók az információkat osztrák lapokból vették át. Másrészt – talán hihetetlen, de – például Philadelphiában elég nehéz volt hozzájutni az 1848–1849-es amerikai lapokhoz. Felfigyeltem viszont egy Ludwig Sámuel nevű egyénre, aki a '40-es években a cenzúra elől menekült el itthonról, és ott német nyelvű lapot szerkesztett. A róla gyűjtött anyagot átadtam egy tanítványomnak, hogy használja fel, s legyen valami nyoma ennek az embernek. Az Amerikában eltöltött időmnek persze volt egy általam kitűzött célja: össze akartam gyűjteni annyi anyagot, amelyből tudományos igényű ismeretterjesztő munkát írhatok a forradalmukról. Ez a munka nagy késéssel 1994-ben jelent meg *Köztársaság az Újvilágban 1763–1789* címmel.

Batthyány miniszterelnöki tevékenységének feltárása mennyire volt politikai kérdés az 1970-es években Magyarországon? Hiszen a gróf nem volt 1848 történetének elfogadott alakja. Természetesen évről-évre megemlékeztünk róla mint mártír miniszterelnökről, de mintha ez lett volna életének egyetlen említésre méltó eseménye.

1848–1849 korszerű marxista igényű feldolgozása 1959-ben jelent meg Spira György, a Történettudományi Intézet munkatársának tollából. Mivel ő a korabeli baloldalt tekintette a helyes politikai nézetek képviselőjének, Batthyányt erősen elmarasztalta, s az udvar engedelmese eszközének tartotta. Ez hivatalos álláspontnak minősült, s a feldolgozások és tankönyvek ezt követték. Én viszont már az 1950-es évek közepén másképpen láttam Batthyány és a baloldal szerepét is. Így amikor azt bizonyítottam, hogy például 1848 nyarán Kossuth nem volt szövetségben a baloddallal, komoly kritikát kaptam egyebek mellett az 1848-as Széchenyiről szóló könyv terjedelmes lábjegyzetében. A munkámat azonban nem akadályozták, s tanulmányaim állításait nem kellett hivatalos vitákon védelmezni. A diszsertációm mindenesetre 1985-ben elkészült, s azt igen előkelő bizottság előtt minden nehézség nélkül megvédtem. Kosáry Domokos volt az elnök, Szabad György, Varga János és Vörös Károly a három bíráló. Az egyhangú minősítésnek oka lehetett az is, hogy az értekezés legfontosabb téziseit kisebb-nagyobb tanulmányokban az 1970-es évek végétől folyamatosan publikáltam. A tudományos közélet gondolkodásában ekkor már kezdett formálódni egy másik Batthyány-portré.

Amikor Batthyány Lajossal kezdett foglalkozni, nem a reformkorhoz, a kezdetekhez nyúlt vissza, hanem szinte azonnal 1848 eseményeihez. Tudatos volt ez a választás? Volt valamilyen különös kötődése a forradalom és szabadságharc időszakához?

1848 iránti érdeklődésem középiskolás koromra nyúlik vissza. Ebből fakadt szakdolgozati témaválasztásom is, s a megkezdett kutatásból a felismerés: a honvédsereg megszervezésének és létrejöttének tudományos feldolgozása még nem született meg. A 1973-as monográfiában Tóth Kálmán versének egyik szakasza a mottó: *Csodálatos ifjú sereg, / Mely, nem tudni, hogyan támadt, / Napok születték, s mégis mintha / Szülte volna három század.* Mindezt csodálatos folyamat volt a nemzet életében. Amikor pedig a levéltári anyagból nyilvánvaló lett, hogy nem Kossuth teremtette a hadsereget (és nem is Mészáros Lázár hadügyminiszter), hanem Batthyány Lajos gróf, s hogy a pákozdi győzelem nem Kossuth népfelkelőinek eredménye, hanem a szerveződő honvédsereg győzelme, megérlelődött a gondolat: össze kell gyűjteni és ki kell adni Batthyány iratait, hiszen csak ezekkel lehet meggyőzően igazolni mindezt. Az anyaggyűjtés során számtalan új eredményre jutottam. Bizonyossá vált, hogy fel kell térképezni a Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány iratállományát, hiszen ez a szervezet szinte a kormány kihelyezett tagozata volt a fővárosban, amely előkészítette a Batthyány-kormány hivatalba lépését. Ennek kapcsán viszont kiderült, hogy Batthyány nem azért küldte a Bizottmányt Pestre, hogy az ott lehetetlenné tegye a baloldali mozgalmakat. Tisztázni tudtam továbbá az Országos Honvédelmi Bizottmány megalakulásának időpontját és körülményeit is, vagyis hogy az nem szeptember 16-án jött létre. Ki tudtam deríteni, hogyan és miért épp az ismert nevet választotta be az országgyűlés a Bizottmányba. Érdekel az is, hogy Kossuth távollétében miként működött ez a testület. Tulajdonképpen ennek a gyűjtőmunkának az eredménye az is, hogy a mozgalmas szeptemberi napokkal foglalkozva meg tudtam írni a Kossuth-féle szabadcsapat és a Zrínyi-csapat megalakulásának történetét.

2007-ben emlékeztünk meg Batthyány Lajos gróf születésének 200. évfordulójáról. Konferenciák sokaságát tartották, rendezvényeken emlékeztek, tanulmányok, könyvek jelentek meg a miniszterelnökről. Professzor Úr szerint mi volt mindezek hozadéka? Változik, változhat-e a Batthyányról a közgondolkodásban kialakult/kialakított kép?

Ami engem illet, 2007-ben két könyvet jelentettem meg. Az egyik – a kisebb – Batthyány életútjának összefoglalása, a másik – a terjedelmesebb – miniszterelnökségének, fogságának és perének elemző összegzése. Nagyon tiszteletreméltó volt az az erőfeszítés, amit Vas megyében tapasztalhattunk az emlékévkapcsán. Országos vetélkedőt és konferenciát szerveztek. Molnár András és Hermann Róbert példásan szép és tartalmas emlékkönyvet szerkesztett, színvonalas képes albumot publikált a Budapesti Történeti Múzeum, és sorolhatnám még a pozitív példákat. Igaz, a Batthyány-szobor felállítása 2008 tavaszára csúszott, de végül csak elkészült az is. Ezek és a megemlékezések talán-talán segítenek abban, hogy az átlagos érdeklődésű emberekben árnyaltabb kép alakuljon ki erről a kiemelkedő politikusról és államférfiről. Hiszen Batthyányval szemben óriási az adósságunk, van mit jóvátenni vele szemben. De sajnos időről időre még most is előbukkannak a korábbi pontatlanságok, amelyek a tények nem-ismeretén alapulnak. A legbosszantóbbak és legérthetlenebbek természetesen a máig élő ténybeli tévedések. Ilyen például Batthyány születésének éve, ami hibásan szerepelt az 1998-ban kibocsátott emlékérmén, vagy hogy a gróf hány éves korában lépett ki a hadseregből, amit még egy éve is hibásan emlegettek egy nyilvános rendezvényen. Úgy gondolom azonban, hogy egy hitelesebb kép és megítélés akkor alakulhat ki első felelős miniszterelnökünkéről, ha a tudományos eredmények beépülnek az oktatásba. Ha az általános és középiskolai tankönyvek valóban súlyának megfelelően kezelik őt, s a történeti valóságnak megfelelő képet sugallnak róla. A tankönyvek szerzőire természetesen lehet hatni. Az 1970-es évek elején a hivatalos 3. osztályos gimnáziumi történelemkönyvet Unger Mátyás írta, aki az egymást évente követő kiadásokban a Batthyány-kérdésben lépésről lépésre óvatosan finomította az értékelést.

Hol tart ma a Batthyány-kutatás? Mennyire tekinthetjük lezártnak? Előkerülhetnek-e még olyan források, amelyek lényeges pontokon módosíthatják azt a képet, amelynek kialakításában Önnek kétségtelen érdemei vannak?

Úgy gondolom, alapvető jelentőségű forrásokra már nemigen számíthatunk. Talán két területen finomíthatjuk még a portrét esetleg előkerülő forrásokra alapozva. A bécsi levéltárakból remélhetünk bizalmas jelentéseket, illetve olyan anyagokat, amelyek 1848-ban Batthyányról és kormányáról készültek a birodalmi kormány számára. Tudjuk ugyanis, hogy Pest–Budán ekkor is működtek osztrák ügynökök. Tudunk arról is, hogy Batthyány titkára, Jászay Pál naplót vezetett, hiszen a Hentaller Lajos által szerkesztett Vérrózsákban a 19. század végén részleteket közöltek belőle. A naplónak azonban nyoma veszett. Úgy vélem, hogy a család kezébe került, és a második világháborúban megsemmisült. Ez feltehetően tájékoztatott volna egy másik – kevésbé fontos – kérdésről, Batthyány magánéletéről, ezen belül a sógornőjéhez fűződő viszonyáról.

Professzor Úr! Az Ön pályája szinte összeforrott Batthyány életének feltárásával. Milyen kutatási és publikációs tervek foglalkoztatják még?

Nem tudom, hogy nyolcvan éves korában az ember mennyire tervezhet még, mennyire tekinthet előre. Mindenesetre van egy téma, amely az 1960-as évek eleje óta foglalkoztat. Egyik tanulmányomban – amelyben az 1848-as pest–budai honvédtoborzásról írtam –, a június 11-i Károly-laktanyai vérengzés kapcsán megjegyeztem, hogy az események követ-

keztében bevezették az idegenek ellenőrzését, s felállítottak a fővárosban egy rendőri hivatalt. Ez a vasútállomáson, a hajóállomáson ellenőrizte az érkező idegeneket, továbbá politikailag fontos információkat gyűjtött. Tulajdonképpen politikai rendőrség vagy államrendőrség volt. Már akkor láttam, hogy ennek a hivatalnak – amelyet Országos Rendőri Hivatalnak neveztek, és december 1-ig működött – nincsenek meg az iratai. Azóta gyűjtöttem a Hivatal által kibocsátott leveleket, rendeleteket, továbbá a reá vonatkozó megjegyzéseket és sajtóutalásokat. Remélem, rövidesen sikerül rekonstruálni a tevékenységét. Nem lesz nagy méretű tanulmány, hiszem meglehetősen kevés az anyag. Fontosnak tartom azonban, hogy ismerjük ennek a szervezetnek a tevékenységét is, hiszen Batthyányhoz, illetve az 1848. nyári–őszii eseményekhez kapcsolódik.

Tartalmas és eredményekben gazdag pályafutása során minden bizonnyal megfogalmazott követhető és követendő kutatási elveket. Miben látja Ön a történelmi munka, hivatás célját és felelősségét?

A történész célja, hogy a múltat minél alaposabban megismerje új adatok feltárása, a régi ismeretek ellenőrzése révén. Ebben a munkában segítségére van élettapasztalata és személyisége. Felelőssége a jövővel szemben az, hogy egyéni elfogultságai ne nyomják rá bélyegüket kutatásainak eredményeire.

Köszönöm a beszélgetést! További munkájához jó erőt és egészséget kívánok!

Az interjút készítette: PELYACH ISTVÁN

Urbán Aladár szakmai tevékenységének válogatott bibliográfiája

1955

Honvédtoborzás a Tiszántúlon 1848 nyarán. In: *Hadtörténelmi Közlemények* 3–4. sz. 134–166.
Dokumentumok a tiszántúli honvédtoborzás történetéhez. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 3–4. sz. 452–471.

1956

Utasítások és tervezetek az 1848-as nemzetőrség szervezésére. In: *Hadtörténelmi Közlemények* 2. sz. 333–356.
Lincoln (1809–1865). In: *Élet és Tudomány* 1133–1137.
Kovács Endre: Bem József. In: *Századok* 1. sz. 260–264. (Ismertetés.)

1958

A szabadságharc első honvéd egységei. A pákozdi csata 110. évfordulójára. In: *Élet és Tudomány* 1219–1222.

1959

Az angol–búr háború (1899–1902). In: *Élet és Tudomány* 675–678.
Batthyány Lajos. Az első magyar miniszterelnök halálának 110. évfordulójára. In: *Élet és Tudomány* 1283–1287.

1960

Zehn kritische Tage aus der Geschichte der Batthyány-Regierung, 10–20 Mai 1848. In: *Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis, Sectio Historica*. Tom. II. 91–124.

1961

Polgárháború az Amerikai Egyesült Államokban (1861–1865). In: *Az Élet és Tudomány Kalendáriuma*. 1961. 299–303.

1962

L'influenza nell'Ungheria dei movimenti Italiani rivoluzionari per l'indipendenza in primavera dell'anno 1848. In: *Annales ... Sectio Historica*. Tom. IV. 107–122.
La recherche historique dans les Universités de Hongrie (1957–1962). In: *Acta Historica* 1–2. sz. 117–154.
Lenkey százada. In: *Élet és Tudomány* 291–295.

1963

A magyarországi osztrák hadszervezet és a hazánkban állomásozó katonaság 1848 áprilisában. In: *Hadtörténelmi Közlemények* 2. sz. 145–169.
Honvédtoborzás Pest-Budán 1848-ban. In: *Tanulmányok Budapest Múltjából*. XV. 403–444.
Történeti adalékok egy Petőfi-vers címváltozataihoz. In: *Irodalomtörténeti Közlemények* 3. sz. 339–342.
A Mészáros hadigőzős 1848-ban. In: *Az Élet és Tudomány Kalendáriuma*. 1963. 299–303.

1964

A Nádor-huszárok hazatérése 1848-ban. In: *Az Élet és Tudomány Kalendáriuma*. 1964. 277–280.

1965

A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán. (Kandidátusi értekezés megvédése ez év májusában.)

A nemzetőrség és honvédség felfegyverzésére irányuló erőfeszítések 1848 nyarán. In: *Hadtörténelmi Közlemények* 2. sz. 283–298.

Abraham Lincoln halálának 100. évfordulójára. In: *Népszabadság* április 15.

Waldapfel Eszter: A független magyar külpolitika, 1848–1849. In: *Századok* 6. sz. 1296–1301. (Kritikai ismertetés.)

1966

Szöveggyűjtemény az újkori egyetemes történet tanulmányozásához, 1789–1919. Válogatás és szerkesztés. Tankönyvkiadó. Bp. I-II. 384., 204.

Die Bewaffnung der ungarische Nationalgarde in Sommer 1848. In: *Annales ... Sectio Historica*. Tom. VIII. 115–137.

1967

Diplomáciai és nemzetközi jogi lexikon. Szerk.: Hajdu Gyula. 2. kiadás. Akadémiai Kiadó. Budapest (XVII–XIX. századi diplomáciatörténet, a korszak angol és amerikai államférfiainak címszavai.)

Die Organisierung des Heeres der ungarischen Revolution vom Jahre 1848. I. In: *Annales ... Sectio Historica*. Tom. IX. 105–130.

1848-as forradalmunk első áldozata. *Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicinae Hungarica*. No. 41. 151–159.

1968

Az 1848. május 10-i katonai vérengzés a budai várban. In: *Hadtörténelmi Közlemények* 1. sz. 71–92.

„Lamberg szívében kés, Latour nyakán kötél...” In: *Élet és Tudomány* 1627–1635.

Az 1848-as sajtó történetéhez. Okmányok és adatok. In: *Irodalomtörténeti Közlemények* 2. sz. 221–231.

1969

A magyar Egmont. Batthyány Lajos halálának 120. évfordulójára. In: *Kortárs* 10. sz. 1627–1635.

A Helytartótanács 1848. március 15-éről. In: *Századok* 4. sz. 709–716.

Petőfi népgyűlése körül. A költő 1848. májusi közéleti szerepéről. In: *Kritika* 11. sz. 32–35.

A győri 5. honvédszászlóalj toborzása 1848-ban. In: *Arrabona* 11. 163–176.

1970

Európa a forradalom forgószélében, 1848–1849. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 321.

Új- és legújabbkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény I/1–2. Nyugat-Európa és Amerika 1789–1918. (A kötet szerkesztése, az 1–4. fejezet anyagának válogatása, bevezetése és jegyzetelése.) Tankönyvkiadó, Budapest, 881.

A Marczius Tizenötödike sajtópere. In: *Petőfi és kora.* (Szerk.: Lukácsy Sándor és Varga János.) Akadémiai Kiadó. Budapest, 485–514.

Agitáció és kormányválság 1848 májusában. In: *Történelmi Szemle* 3. sz. 344–386.

1971

A Batthyány-kormány hadügyi politikájának első szakasza. 1848. április–május. In: *Hadtörténelmi Közlemények* 2. sz. 211–237.

A Párizsi Kommün száz év távolából. In: *Nagyvilág* 3. sz. 434–437.

1972

- Petőfi Sándor honvédszázados. In: *Hadtörténelmi Közlemények* 4. sz. 622–644.
- Petőfi 1848 augusztusában. In: *Petőfi tüze*. (Szerk.: Tamás Anna és Wéber Antal.) Kossuth–Zrínyi Kiadó. Budapest, 386–411.
- Die Organisierung des Heeres der ungarischen Revolution vom Jahre 1848. II. In: *Annales ... Sectio Historica*. Tom. XIII. 159–182.
- Újkori egyetemes történet 1789–1918. Térképvázlat-gyűjtemény*. (Szerkesztés, a vázlatok tervezése vagy adaptálása, a magyarázó szövegek készítése.) Tankönyvkiadó, Budapest, 294.
- Honvéd szavunk jelentésének kialakulása 1848-ban*. In: *Magyar Nyelv* 3. sz. 330–332.
- Járt-e Petőfi a parndorfi táborban? In: *Kritika* 11. sz. 30–31.
- H. Balázs Éva: Berzeviczy Gergely a reformpolitikus 1763–1795. In: *Annales ... Sectio Historica*. Tom XIII. 378–381. (Ismertetés.)

1973

- A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 426.
- Az 1848-as első honvédszászlóalj toborzási utasítása. In: *Hadtörténelmi Közlemények* 3. sz. 567–574.
- A korszerű Petőfi-kép és a költő helye az 1848-as eseményekben. (Válasz a „Petőfi helye a mai szellemi életben” c. körkérdésre) In: *Irodalomtörténet* 1. sz. 150–163.; *Látóhatár* 3. sz.
- Magyar tavasz, európai tavasz. In: *Népszabadság* március 11.
- Pest-Buda forradalma. In: *Magyar Hírlap* március 15.
- A szabadságharc honvédserege. Pákozd, 1848. szept. 29. In: *Magyar Hírlap* szeptember 29.
- Pándi Pál: „Kísértetjárás Magyarországon”. In: *Acta Litteraria* 1–2. sz. 245–250. (Ismertetés.)

1974

1848. október 6. Ez történt, így történt. In: *Népszabadság* október 6.
- Kétszáz éve történt: a bostoni teadélután. In: *Élet és Tudomány* 1231–1234.
- George Washington az Egyesült Államok első elnöke. In: *Élet és Tudomány* 2360–2361.
- Gál Éva: Újházi László, a szabadságharc utolsó kormánybiztosa. In: *Századok* 3. sz. 721–723. (Ismertetés.)

1975

- Kiegészítések Vörösmarty életrajzához. A költő 1848–1848-es tevékenységéről. In: *Irodalomtörténet* 4. sz. 946–960.
- Kétszáz éve történt: az amerikai függetlenségi háború kezdete. In: *Élet és Tudomány* 754–758.
- Vörösmarty Mihály: a Kegyelmi Szék közbírája. In: *Élet és Tudomány* 2163–2167.

1976

- Az 1848-as magyar hadügyminisztérium megszervezése. In: *Hadtörténelmi Közlemények* 1. sz. 42–71.
- A Lesson for the Old Continent. The Image of America in the Hungarian Revolution of 1848–48. In: *The New Hungarian Quarterly*. Vol. XVII. No. 63. 85–96.
- Kétszáz éves a amerikai Függetlenségi Nyilatkozat. In: *Népszabadság* július 4.
- Az amerikai Függetlenségi Nyilatkozat Magyarországon. In: *Magyar Nemzet* július 4.
- Az amerikai Függetlenségi Nyilatkozat. In: *Élet és Tudomány* 1256–1261.
- A kétpártrendszer kialakulása az Egyesült Államokban. In: *Élet és Tudomány* 2076–2080.
- Az amerikai forradalom és függetlenségi háború, 1775–1783*. TIT Történelmi Füzetek 45.

1977

- Kovács Endre: Szabadságharcunk és a francia közvélemény. In: *Magyar Nemzet* február 27. (Ismertetés.)

1978

- Kormányválság és Batthyány Lajos ügyvezető miniszterelnöksége 1848 szeptemberében. In: *Századok* 6. sz. 1036–1096.
- Újkori egyetemes történet 1789–1918. Térképvázlat-gyűjtemény. 2. kiadás. Tankönyvkiadó, Budapest, 294.
- A budai vár 1848. március 15-én. In: *Magyar Nemzet* március 15.
- Az USA függetlenségi háborúja a francia király fegyvereivel. In: *Élet és Tudomány* 776–779.
- Szabad György: Kossuth politikai pályája. In: *Magyar Nemzet* január 22. (Ismertetés.)
- Kretzoi Miklósné: Az amerikai irodalom kezdetei, 1607–1750. In: *Századok* 5. sz. 965–967. (Ismertetés.)
- Xántus, John: Travel in South Carolina. In: *The Journal of American History*. Vol. 65. 162–163. (Ismertetés.)

1979

- The Hungarian Army of 1848. In: *War and Society in East Central Europe*. Vol. I. Ed. by Béla K. Király and Gunther E. Rotherberg. Brooklin College Press, New York, 97–111.
- Újkori egyetemes történet 1789–1918. Térképvázlat-gyűjtemény. 3. kiadás Tankönyvkiadó, Budapest, 294.
- A Vadnyugat hőskora. Legenda és valóság. In: *História* 2. sz. 16–18.
- Az aradi vértanúk. S.a.r., bev. és a jegyzeteket készítette Katona Tamás. In: *Kritika* 10. sz. 36. (Ismertetés.)
- Spira György–Vörös Károly: Budapest története, 1848–1914. In: *Népszabadság* május 10. (Ismertetés.)
- Böloni Farkas, Sándor: Journey in North America 1831. Translated and ed. by Árpád Kadarkay. In: *Századok* 4. sz. 716–718. (Ismertetés.)
- Böloni Farkas, Alexander: Journey in North America. Translated and ed. by Theodore and Helen Schoenemann. (Philadelphia, 1977); Böloni Farkas, Sándor: Journey in North America 1931. Translated and ed. by Árpád Kadarkay (Santa Barbara, 1978). In: *Acta Historica* 3–4. sz. 367–368. (Ismertetés.)
- Louis Kossuth „The Nation’s Guest.” Compiled and ed. by Joseph Széplaki. In: *Századok* 1. sz. 160–161.; *Acta Historica* 1980. 3–4. sz. (Ismertetés.)

1980

- A székely katonaság segítségül hívása 1848 májusában. In: *Hadtörténelmi Közlemények* 3. sz. 405–420.
- Reformtörekvések és történelmi tanulságok. Az alkotmányos fejlődés korabeli eredményei és a politikai publicisztika kezdetei Magyarországon, 1841–1842. In: *Századok* 1. sz. 26–49.
- Attempts at Reform and the Lesson of History. Constitutional Models and the Beginnings of Political Journalism in Feudal Hungary, 1841–1842. In: *Etudes Historiques Hongroises* 1980. Akadémiai Kiadó, Budapest, Vol. I. 463–490.
- Istvan Deak: The Lawful Revolution. Louis Kossuth and the Hungarians 1848–1849. In: *Századok* 6. sz. 1048–1052. (Ismertetés.)
- A modern rabszolgaság gyökerei. In: *História* 1. sz. 16–17.

1981

- A nagy év sodrában. Tanulmányok 1848-ról.* Magvető Könyvkiadó, Budapest, 604.
- Batthyány Lajosné visszaemlékezése férje fogságára és halálára. In: *Századok* 3. sz. 587–620.
- A nyugat-európai államrendszerek és a reformkor nemzedéke. In: *A magyar politikai államrendszerek.* (Szerk.: Pölöskei Ferenc és Ránki György.) Tankönyvkiadó, Budapest, 9–49.
- Die Emissäre der ungarischen Ministerpräsidenten aus dem Szeklerland im Mai 1848. In: *Annales ... Sectio Historica*. Tom. XXI. 93–116.

Dokumentumok az Egyesült Államok történetéhez 1774–1918. (Válogatás és szerk.) Tankönyvkiadó, Budapest, 329.

Benjamin Franklin. Halálának 275. évfordulójára. In: *Magyar Nemzet* január 17.

Angol vereség az amerikai szárazföldön. Fegyverletétel Yorktownnál – kétszáz év távolából. In: *Magyar Nemzet* október 20.

1982

Batthyány és a honvédelem 1848-ban. –In: *Századok* 6. sz. 1229–1250.

Vasvári és a „Fővárosi csapat” a Lajtánál. In: *Hadtörténelmi Közlemények* 4. sz. 525–545.

„Honunkat dúló ellenségeinknek minden lépteit nehezítsük ...” Válogatás Batthyány Lajos miniszterelnöki irataiból, 1848. szeptember 13–26. In: *Századok* 6. sz. 1262–1265.

Eötvös József két levele 1848-ból. In: *Irodalomtörténet* 3. sz. 647–656.

Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök, 1807–1849. TIT Történelmi Füzetek. Budapest, 41.

Az első magyar miniszterelnök. Batthyány Lajos születésének 175. évfordulójára. In: *Magyar Nemzet* február 11.

George Washington, az Amerikai Egyesült Államok első elnöke. In: *Magyar Nemzet* február 21.

Görgey István: 1848 júniusától novemberéig. Okmánytár. S.a.r. Katona Tamás. In: *Századok* 4. sz. 806–808. (Ismertetés.)

Sked, Alan: The Survival of the Habsburg Empire. Radetzky, the Imperial Army and the Class War, 1848. In: *Századok* 6. sz. 337–341. (Ismertetés.)

Küzdelem, bukás, megtorlás. Emlékiratok, naplók az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc idejéből. S.a.r. Tóth Gyula. In: *Irodalomtörténet* 4. sz. 965–970. (Ismertetés.)

1983

A Batthyány-kormány, a szerb nemzeti mozgalom és a kormánybiztosok 1848 nyarán. In: *Szerbek és magyarok a Duna mentén. Tanulmányok a szerb–magyar kapcsolatok köréből.* Szerk.: Bona Gábor. Akadémiai Kiadó, Budapest, 135–147.

Vác 1848–48-ben. In: *Vác története.* Szerk.: Sági Vilmos. Szentendre. 269–287.

Petőfi-mozaik 1848-ból. In: *Irodalomtörténet* 4. sz. 941–955.

A Stuartok 1660. évi restaurációja. A III. osztályos gimnáziumi tankönyv margójára. In: *Történelem-tanítás* 3. sz. 6–9.

Feszült napok a diétán. Az utolsó rendi országgyűlés berekesztése 1848-ban. In: *Magyar Nemzet* március 15.

Kétszáz éve történt: A párizsi béke 1783. In: *Magyar Nemzet* szeptember 7.

Póka-Pivny Aladár–Zachar József: Az amerikai függetlenségi háború magyar hőse: Kovács Mihály ezredes élete, 1724–1779. In: *Századok* 6. sz. 1408–1410.; *Acta Historica* 3–4. sz. 415–418. (Ismertetés.)

1984

A Batthyány-kormány megalakulása és kinevezése. In: *Századok* 6. sz. 1085–1113.

One Army and Two Ministers of War: the Armed Forces of the Habsburg Empire between Emperor and King. In: *War and Society in East Central Europe.* Vol. IV. Ed. by Béla K. Király. Brooklyn College Press, New York, 419–438.

The Hungarian Valmy and Saratoga: the Battle of Pákozd, the Surrender at Ozora and their Consequences in the Fall of 1848. In: *War and Society in East Central Europe.* Vol. IV. Ed. by Béla K. Király. Brooklyn College Press, New York, 538–556.

Pákozd 1848. Móra Könyvkiadó, 200.

Puskás Júlia: Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban, 1880–1940. In: *Századok* 6. sz. 1271–1276. (Ismertetés.)

1985

- Batthyány Lajos miniszterelnöksége és a miniszterelnöki hatáskör 1848-ban.* (Akadémiai doktori értekezés. Megvédve 1985 novemberében.)
- Batthyány és a vasi felkelősereg 1848 októberében. In: *Hadtörténelmi Közlemények* 4. sz. 786–800.
- Batthyány Lajos. In: *Ezer év. Arcok a magyar történelemből.* Szerk.: Mód Aladárné. Hazafias Népfront. Budapest, 231–235.
- „Pár hitvány év miatt nem leszek szökevény.” Batthyány Lajos kivégzésének évfordulójára. In: *Magyar Ifjúság* október 4. 26–28.
- Elnökválasztás, elnöki hatáskör. In: *História* 5–6. sz. 27–30.

1986

- Batthyány Lajos miniszterelnöksége.* Magvető Kiadó, Budapest, 845.
- Hunfalvi Pál: Napló 1848–1849.* A szöveg gondozása, bevezetés, jegyzetek. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 449.
- Sztankó Soma tervezete az 1848-as honvédség felállítására. In: *Hadtörténelmi Közlemények* 3. sz. 525–540.
- Az Unió [Erdéllyel 1848-ban]. In: *História* 2. sz. 20–21.
- J. F. Kennedy. In: *História* 5–6. sz. 12–15.
- Az Egyesült Államok elnöki rendszere. In: *Népszabadság* május 13.
- Pákozdi és az újkori hadtörténete. In: *Magyar Nemzet* szeptember 27.
- Degré Alajos: Visszaemlékezései. In: *Irodalomtörténet* 4. sz. 977–982. (Ismertetés.)
- Szabó László: Magyar múlt Dél-Amerikában (1519–1900). In: *Századok* 4. sz. 866–868. (Ismertetés.)
- A zászlóktól a kardbojtig. Bárczy Zoltán–Somogyi Győző: A szabadságharc hadserege című munkája margójára. In: *Magyar Nemzet* július 7.

1987

- A „Mészáros hadigőzős” 1848-ban. In: *Hadtörténelmi Közlemények* 4. sz. 668–689.
- Hajnal István: *A Batthyányi-kormány külpolitikája.* 2. kiadás. Előszó, a jegyzetek gondozása. Gondolat Könyvkiadó. 181.
- Batthyány Kázmér 1848-ban és az emigrációban. In: *Batthyány Kázmér élete.* Vár- és Múzeumbarát Kör, Siklós, 21–38.
- Batthyány Lajos emlékezete. Születésének 180. évfordulójára. In: *Vasi Honismereti Közlemények* 1. sz. 1–8.
- Európa 1848. A februári fordulat. In: *Magyar Nemzet* február 21.
- Batthyány márciusa. In: *Népszabadság* március 14.
- Thomas Paine, az amerikai forradalom angol szószólója. In: *Élet és Tudomány* 134–135.
- Az amerikai elnök és a Kongresszus. In: *Propagandista* 2. sz. 188–197.
- A Monitor és a Merrimac csatája. In: *Magyar Nemzet* június 1.
- Riadj magyar! 1848–1849 fametszetes ponyvai, csatakrónikái. S.a.r. Pogány Péter. In: *Századok* 1. sz. 177–180. (Ismertetés.)
- Borsi-Kálmán Béla: Együtt vagy külön utakon. In: *Századok* 5. sz. 969–973. (Ismertetés.)

1988

- Kossuth szabadcsapata 1848 őszén. In: *Hadtörténelmi Közlemények* 4. sz. 638–665.
- Count Louis Bathány and the Organization of the Hungarian National Army, 1848–1849. In: *War and Society in East Central Europe.* Vol. XXV. Ed. by Béla K. Király and Albert A. Nofi. Atlantic Research and Publications. Highland Lakes, New York, 41–80.
- Újkori egyetemes történet, 1789–1918. Térképvázlat-gyűjtemény.* 4. kiadás. Tankönyvkiadó, Budapest, 295.
- Beard, Charles A.: *Az Egyesült Államok gazdasági értelmezése.* Utószó és jegyzetek. Európa Könyvkiadó.

- Az Egyesült Államok alkotmányának életbe léptetése és első kiegészítései (1789–1791). In: *Világtörténet* 1. sz. 20–26.
- Erdély uniója Magyarországgal. In: *Magyarok a Kárpát-medencében*. Szerk.: Glatz Ferenc. História Könyvek 146–147.
- „Mostantól és mindörökké...” Lincoln felszabadítási nyilatkozata. In: *Magyar Nemzet* január 11.
- Közelebb negyvennyolchoz. Gondolatok a forradalom évfordulójára. In: *Magyar Nemzet* február 24.
- A magyar „flotta” 1848-ban. A „Mészáros hadigőzős” őrzárata. In: *Magyar Nemzet* július 30.
- A toborzó és önkéntesei. A Hunyadi-csapat szervezése 1848-ban. In: *Magyar Nemzet* szeptember 24.
- A „Dicsőséges Fordulat” évfordulójára (1688). In: *Magyar Nemzet* december 29.

1989

- A francia forradalom és az Egyesült Államok. In: *Tanulmányok a francia forradalomról*. Szerk.: Vadász Sándor. Kossuth Kiadó, 68–91.
- J. A. Blackwell magyarországi küldetése 1843–1851. S.a.r. Haraszi-Taylor Éva. Európa Könyvkiadó. Szakmai ellenőrzés, szerkesztés és jegyzetek.
- Gergely András: Egy nemzet az emberiségnek. In: *Irodalomtörténeti Közlemények* 1–2. sz. 341–346. (Ismertetés.)
- H. Balázs Éva: Bécs és Pest-Buda a régi századfordulón. In: *Danubian Historical Studies* 2. sz. 85–92. (Ismertetés.)
- Batthyány Lajos búcsúlevele. In: *Magyar Nemzet* október 6.

1990

- Count Louis Batthyány, the First Prime Minister of Hungary. In: *Studies Historiques Hongroises*. Vol 5. Reformist and Radicals in Hungary. Akadémiai Kiadó. Budapest, 41–50.
- Az 1848–49-es szabadságharc rendvédelmi testületei. In: *A magyar rendvédelmi testületek és az önkormányzati szervek kapcsolata 1848–1945*. (Tudományos tanácskozás a Rendőrtisztví Főiskolán 1990. április 24.) 7–16.
- Terjeszkedés tengertől tengerig. Az Egyesült Államok területi növekedése. In: *História* 4. sz. 12–14.
- Az amerikai elnöki rendszer születése. In: *Magyar Napló* február 22.

1991

- Batthyány Lajos a népképviselői országgyűlésen 1848 decemberében. In: *Századok* 3–4. sz. 205–226.
- Batthyányi Lajos felségárulási pöre. Bev. a *Batthyányi Lajos gróf főbenjáró pöre* című kötethez, 3–34. és s.a.r. Európa Könyvkiadó, Batthyányi Társaság.
- Perczel Mór és a Zrínyi szabadsereg. In: *Hadtörténelmi Közlemények* 1. sz. 77–107.
- „Mi lesz belőlünk magyarokból?” Széchenyi István a Batthyányi kormányban. In: *Forrás* 9. sz. 59–67.
- Boorstin, Daniel J.: *Az amerikaiak. A gyarmatosítás kora*. Gondolat Könyvkiadó. A fordítás szakmai ellenőrzése.
- F. Kiss Erzsébet: Az 1848–1849-es magyar minisztériumok. In: *Századok* 3–4. sz. 387–391. (Ismertetés.)

1992

- „Értesítve valánk a Hazátul, hogy siessünk védelmére.” Lenkey századának hazatérése 1848-ban. In: *Hadtörténelmi Közlemények* 3. sz. 3–36.
- Dokumentumok az Egyesült Államok történetéhez 1774–1918*. 2. kiadás. Tankönyvkiadó, Budapest, 329.
- Lenkey százada: a hazaszeretet és a katonai fegyelem konfliktusa 1848 májusában. In: *Király Béla emlékkönyv*. Szerk.: Jónás Pál, Peter Pastor, Tóth Pál Péter. Századvég Kiadó, Budapest, 285–295.
- A váci nemzetőrtábor. In: *Madách-kör tár* 1. Vác. 69–74.
- Kossuth és Batthyány. In: *Rubicon* 2. sz. 20–22.
- Roberts, Ian W.: Nicholas I. and Russian Intervention in Hungary. In: *BUKSZ* 4. sz. 506–508. (Ismertetés.)

Körkép a gyarmati Amerikáról: D. J. Boorstin, Az Amerikaiak. A gyarmatosítás kora. In: *Tudomány* április. 27–28. (Ismertetés.)
SH Atlasz. Világtörténelem. Spriger Verlag, Budapest. Az 1763–1914 közötti fejezetek szövegellenőrzése.

1993

Kossuth és Görgey 1848 őszén. In: *Századok* 1. sz. 37–68.
Mészáros Lázár a Batthyány-kormányban. In: *Mészáros Lázár emlékezete.* Bajai dolgozatok 8. 23–33.
Széchenyi István válogatott művei I–III. Szerk. Spira György. In: *Századok* 3–4. sz. 327–337. (Ismertetés.)

1994

Köztársaság az Újvilágban. Az Egyesült Államok születése 1763–1789. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 378.
Széchenyi és a reformkor Amerika-képe. In: *Nemzeti és társadalmi átalakulás XIX. században Magyarországon. Tanulmányok Szabad György 70. születésnapjára.* Korona Kiadó, Budapest, 119–127.
Kossuth Lajos és a szegedi olasz foglyok kiszabadítása 1848 októberében. In: *Századok* 5. sz. 872–887.
Kossuth Lajos kiadatlan pénzügyminiszteri és országos biztosi iratai. In: *Századok* 5. sz. 1000–1016.
Az Országos Honvédelmi Bizottmány kezdeti tevékenysége dokumentumok tükrében. In: *Hadtörténelmi Közlemények* 4. sz. 80–114.
Az élő múlt az Egyesült Államok jelenében. Reflexiók C. N. Degler: *Az élő múlt. Milyen erők formálták Amerika mai képét?* című munkájáról. In: *Századok* 2. sz. 394–418.
Még egyszer Petőfi Sándor századosi kinevezéséről. In: *Irodalomtörténeti Közlemények* 1. sz. 72–76.
Észak és Dél. Gazdaság és politika a rabszolgakérdés tükrében. In: *Rubicon* 9. sz. 4–8.
Címszavak az Egyesült Államok történetének tanulmányozásához I. 1763–1877. Melléklet a *Rubicon* 9. számához.
Hermann Róbert: A rendőrminiszter és a Zichy-gyémántok. In: *Századok* 5. sz. 1039–1040. (Ismertetés.)
Karsa Ferenc: Szabadságharcos napló. S.a.r. Bona Gábor. In: *Századok* 5. sz. 1041–1043. (Ismertetés.)
Deák István: Volt egyszer egy tisztikar. A Habsburg Monarchia tisztikarának társadalmi és politikai története, 1848–1918. In: *Századok* 5. sz. 1043–1048. (Ismertetés.)
Why the Confederation Lost? Ed. by G. S. Boritt. Oxford U. P. 1992. In: *Századok* 2. sz. 448–454. (Ismertetés.)
A modern Magyarország születése. In: *Népszabadság* március 14.

1995

Az emberi jogok és a 18. századi polgári forradalmak. In: *Politikai portrék, jogalkotások, intézmények a 17–18. században.* Szerk.: Szabolcs Ottó. A történelemtanári továbbképzés kiskönyvtára IV. 26–35.
Kosáry Domokos: A Görgey-kérdés története. In: *Századok* 4. sz. 919–926. (Ismertetés.)
Együtt az első kormányig. Kossuth és Batthyány. In: *Rubicon* 1–2. sz. 36–37.
Címszavak az Egyesült Államok történetének tanulmányozásához II. 1871–1941. Melléklet a *Rubicon* 5. számához.

1996

Népítélet Lamberg felett. Beszámoló, emlékezések, tanúvallomások. In: *Századok* 5. sz. 1063–1115.
Az Egyesült Államok nagyhatalommá válása. In: *Európáról és Magyarországról.* A történelemtanári továbbképzés kiskönyvtára V. Szerk.: Szabolcs Ottó. 22–36.
Az 1848–49. évi magyar forradalom és szabadságharc története. Szerk.: Hermann Róbert. Tévépont Kiadó, Budapest (Összefoglaló cikkek a magyar és az európai eseményekről.)
Eszmei áramlatok Európában 1815–1848 között. In: *Tanulmányok Brunsvik Teréz emlékezetére.* Szerk.: Övegesné Hornyák Mária. Martonvásár. 9–21.
Az Amerikai Függetlenségi Nyilatkozat és az Alkotmány. Melléklet a *Rubicon* 7. számához.

1997

Sziklay Andor: *Merész diplomácia*. Argumentum Kiadó. Utószó.

1998

- Batthyány Lajos miniszterelnöksége, fogsága és halála. In: *Batthyány Lajos gróf, első magyar miniszterelnök emlékezete*. Szerk.: Körmöczy Katalin. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 89–174.
- Deák Ferenc a Batthyány-kormányban. In: *A Batthyány-kormány igazságügyi minisztere*. Szerk.: Molnár András. Zala megyei levéltár, Zalaegerszeg, 53–91.
- Mészáros Lázár seregvezéri jelentései a bácskai táborból. 1848. augusztus 27. – szeptember 28. In: *Hadtörténelmi Közlemények* 3. sz. 700–727.
- Csáktornyától Velencéig. Csány László kormánybiztos jelentései a Dráva-vonatról és a visszavonulás állomásairól. In: *Századok* 2. sz. 417–456.
- Nagy-Britannia 1789–1890. Az Amerikai Egyesült Államok 1789–1890. Latin-Amerika a 19. században. In: *19. századi egyetemes történet 1789–1890*. Szerk.: Vadász Sándor. Korona Kiadó, Budapest, 131–169.; 385–434.; 435–450.
- A nemzetőrség és a honvédség megszervezése 1848-ban. (Előadás jegyzetelt szövege.) In: *Új Forrás* 6. sz. 75–84.
- Nagy-Britannia és az 1848-as forradalmak. In: *Magyar Tudomány* 5. sz. 570–576.
- A Batthyány-kormány az újkori magyar történelem első rendszerváltozása élén. In: *Magyar Nemzet* április 11.

1999

- Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai*. I–II. A dokumentumokat válogatta, a jegyzeteket készítette és az előszót írta ... Argumentum Kiadó, Budapest, 1790.
- Agitáció a magyar köztársaságért 1848–49-ben. In: *Századok* 2. sz. 221–250.
- Az osztrák kormány jegyzékei és nyilatkozatai a magyar-osztrák viszonyról 1848 nyarán. In: *Aetas* 1–2 sz. 208–233.
- Batthyány Lajos miniszterelnöksége. Számvetés 150 év távolából. In: *Rubicon* 4. sz. 12–16.
- A történész műhelyéből. Kérdések és válaszok a Batthyány-kormány időszakából. In: *Valóság* 10. sz. 33–41.
- Batthyány Lajos. In: *Nagy Képes Millenniumi Arcképcsarnok*. Szerk.: Rácz Árpád. Rubicon–Aquila Könyvek, Budapest, 199–203.
- Halála a bosszú műve. Százötven éve végezték Batthyány Lajost. In: *Magyar Nemzet* október 6.
- A szabadságharc katonai története Pákozdtól Világosig. Szerk.: Bona Gábor. In: *Századok* 6. sz. 1360–1363. (Ismeretetés.)
- Hahner Péter: Az Egyesült Államok elnökei. In: *Századok* 6. sz. 1364–1366. (Ismeretetés.)

2000

- Gróf Batthyány Lajos emlékezete. In: *Aetas* 1–2. sz. 132–157.
- A magyar 1848 és az amerikai forradalom tanulságai. In: *Visszapillantó tükör. Tanulmányok Lukácsy Sándor 75. születésnapjára*. Szerk.: Kerényi Ferenc, Kecskeméti Gábor. Universitas Könyvkiadó, Budapest, 204–216.
- Batthyány Lajos miniszterelnöksége a legújabb kutatások tükrében. In: *Batthyány Lajos emlékezete*. Vas Megyei Levéltár, Szombathely, 43–59.
- A székely katonaság segítségül hívása 1848 májusában. In: *A kompromisszumok embere. Tanulmányok Klapka György tábornok életéből*. Kriterion Kiadó, Bukarest–Kolozsvár, 59–88.
- Buda Attila: Gróf Károlyi István élete. In: *Századok* 2. sz. 471–474. (Ismeretetés.)
- Hermann Róbert: Mindig az elsők között. Poeltenberg Ernő a szabadságharc tábornoka. In: *Századok* 2. sz. 477–482. (Ismeretetés.)

2001

- A Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány működése, 1848. március–április. In: *Századok* 1. sz. 3–30.
- A Honvédelmi Bizottmány megválasztása 1848. szeptember 16–21. In: *Hadtörténelmi Közlemények* 2–3. sz. 361–385.
- Petőfi választási kudarca és az országgyűlés. In: *Irodalomtörténeti Közlemények* 1–2. sz.
- Kossuth első kormánybiztosa: Újházi László. In: *Ezredforduló – századforduló – hetvenedik évforduló. Ünnepi tanulmányok Zimányi Vera tiszteletére*. Szerk.: J. Újváry Zsuzsanna. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Piliscsaba, 505–513.
- A magyar külpolitika dimenziói 1848/49-ben. Gondolatok Kosáry Domokos könyvéről. In: *Századok* 1. sz. 191–203.
- Közcsend és közbátorság Budán, Pesten és Óbudán 1848–49-ben. Dokumentumok Budapest Főváros Levéltárának irataiból. In: *Századok* 4. sz. 1049–1050. (Ismertetés.)
- Batthyány Lajos reforcikori beszédei, levelei, írásai. S. a. r. Molnár András. In: *Századok* 5. sz. 1240–1242. (Ismertetés.)
- Csány László kormánybiztosi iratai 1848–1849. S. a. r. Hermann Róbert. In: *Századok* 5. sz. 1243–1245. (Ismertetés.)
- Történelem és emlékezet. Művelődéstörténeti tanulmányok a szabadságharc 150. évfordulója alkalmából. Szerk.: Kriza Ildikó. In: *Századok* 6. sz. 1443–1446. (Ismertetés.)
- Hermann Róbert: Győr város és megye hadtörténete. 1848–1849-ben. In: *Századok* 6. sz. 1446–1448. (Ismertetés.)

2002

- Kossuth alföldi toborzó útja 1848 őszen. In: *Hadtörténelmi Közlemények*. 3. sz. 539–568.
- Bizottmány a haza védelmére, a rend és béke fenntartására. A Honvédelmi Bizottmány kezdeti tevékenysége. In: *Századok* 4. sz. 741–984.
- Batthyány Lajos gróf. In: *Magyar miniszterelnökök*. Szerk.: Stemler Gyula. Kossuth Kiadó, 6–11.
- Szemere Bertalan. In: *Magyar miniszterelnökök...* 12–17.
- Kossuth alföldi toborzóútja. In: *Rubicon* 8. sz. 12–17.
- A szabadságharc Debrecenbe költözött. *Tanulmányok 1848/49 történetéhez*. Szerk.: Takács Péter. *Századok* 2. sz. 507–510. (Ismertetés.)
- Hermann Róbert: 1848–1849. A szabadságharc hadtörténete. In: *Századok* 6. sz. 1512–1516. (Ismertetés.)

2003

- Lajos Kossuth in the Batthyány Cabinet. In: *Lajos Kossuth Sent Word... Papers delivered on the occasion of the bicentenary of Kossuth's birth*. Ed. by Laszlo Peter. et all. School of Slavonic and East European Studies. University College, London, 15–40.
- Az Öreg ABC-től a Király tanácsadójáig. Vas Gereben népfelvilágosító kiadványai 1848 tavaszán. In: *Magyar Könyvszemle* 2. sz. 234–241.
- A Pesti Középponti Választmány lapja: A Nép Barátja 1848-ban. In: *Aetas* 3–4. sz. 155–188.
- Nemzetiségi néplapok Magyarországon 1848-ban. In: *Életünk Kelet-Európa. Tanulmányok Niederhauser Emil 80. születésnapjára*. Szerk.: Krausz Tamás és Szvák Gyula. Pannonica Kiadó, 266–273.
- Középkolai történelmi atlasz*. Szerkesztőbizottsági tagság (újkori egyetemes történelem). Cartographia.
- Egyed Ákos: Erdély utolsó rendi országgyűlése. In: *Századok* 6. sz. 1457–1463. (Ismertetés.)

2004

- A Nemzetőrségi Haditanács és a honvédtűzérség megszervezése 1848-ban. In: *Hadtörténelmi Közlemények* 2. sz. 511–538.

2005

- István nádor 1848 márciusában. (A nádor megítélésének kérdéséhez.) In: *Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére*. Szerk.: Hausner Gábor. Argumentum Kiadó, 791–802.
- Arany János és Vas Gereben ötezer forintja. In: *Emlékkönyv Orosz István 70. születésnapjára*. Debrecen, 181–184.
- Nagy-Britannia 1789–1914; Az Amerikai Egyesült Államok 1789–1814; Latin-Amerika a 19. században. In: *19. századi egyetemes történelem*. Szerk.: Vadász Sándor. Korona Kiadó, 156–203., 597–663., 664–682.
- Szakály Orsolya: Egy vállalkozó főnemes. Vay Miklós báró (1756–1824). In: *Századok* 2. sz. 485–495. (Ismertetés.)
- Angliától Nagy-Britanniáig. Magyar kutatók tanulmányai a brit történelemről. Szerk.: Frank Tibor. In: *Századok* 2. sz. 498–505.

2006

- Kossuth Lajos a Batthyány-kormányban. In: *Kossuth Lajos a magyarok Mózes*. Szerk.: Hermann Róbert. Osiris Kiadó, 95–122.

2007

- Gróf Batthyány Lajos Magyarország első alkotmányos kormányfője. Holnap Kiadó. 241.
- Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöksége, fogsága és halála. Argumentum Kiadó. 505.
- Gróf Batthyány Lajos pöre, – a kompromittáló vádpont. In: *Századok* 3. sz. 613–633.
- Vizsgálat gróf Batthyány Lajos öngyilkossági kísérlete ügyében. In: *Hadtörténelmi Közlemények* 3. sz. 765–793.
- Batthyányné Zichy Antónia grófnő áldozatos szerelme. In: *Historia* 8. sz. 31–34.
- Batthyány Lajos pozsonyi miniszterelnöki irodája. In: *Levéltári Közlemények* 2. sz. 139–149.
- Megkésett ünneplés. Gróf Batthyány Lajos emlékezete. In: *Napút* októberi szám 3–7.
- Magyarország első felelős miniszterelnöke, gróf Batthyány Lajos. 1848. októbert 6. In: *Vértanúk Könyve*. Szerk.: Hermann Róbert. Rubicon Könyvek, 11–18.
- Batthyány Lajos és Kossuth Lajos 1848-ban. In: *Batthyány Lajos emlékalbum*. Szerk.: Nagy Mézes Rita. Budapest Történelmi Múzeum, Kossuth Kiadó, 63–78.

2008

- A székely katonaság segítségül hívása 1848 májusában. In: *Székely határőrök a magyarországi hadszíntereken 1848-ban*. Szerk.: Csikány Tamás. Timp Kiadó. 11–72.
- 1848–1849. A forradalom és szabadságharc képes története. Szerk. Hermann Róbert. Tóth Könyvkereskedés és Kiadó Kft. Debrecen. (Összefoglaló cikkek a magyar és az európai eseményekről.)

A gót „földmérők” eredete és tettei, avagy a meg nem vett város megvédése

Megjegyzések Jordanes Geticájának új kiadásáról

Jordanes: Getica. A gótok eredete és tettei.

Közreadja: Kiss Magdolna.

L'Harmattan Kiadó, Budapest. 2004.³

272 oldal

Az utóbbi években világszerte egyre népszerűbb a kora középkor és késő antikvitás időszakának kutatása, sorra követik egymást a korszakkal foglalkozó, egész Európára kiterjedő nagy összefogások és az egyes régiók, illetve törzsek kultúráját bemutató nagy kiállítások.¹ A késő-antik világba beépülő barbár *gens*ek² és a Kárpát-medence korai történetének is egyik legfontosabb forrása a gót származású Jordanes 6. század derekán

megírt *De origine actibusque Getarum* című műve, amit Theodor Mommsen óta a tudomány csak *Geticaként* tart számon.³ E mű jelentősége a kora középkor kutatók körében máig felbecsülhetetlen, hiszen mára már elveszett munkák adatainak nagy részét a *Getica* őrizte meg az utókor számára: így például Priskos Rhétor 449-es hun követjárásának egyes részleteit, Attila leírását, valamint olyan, a gótok történetével foglalkozó szerzők nevét (*Ablavius*), akik más forrásból nem ismertek. Jordanes jelentősége tükröződött utóéletében is, hiszen históriája a középkor folyamán igen népszerű és sokszor másolt olvasmány volt, így az északi Edda énekek mellett többek között a magyar krónikairadalomra is jelentős hatást gyakoroltak történetei.⁴

Jordanes művét teljes egészében először Bokor János fordította le; megjelent 1904-ben a *Középkori Krónikások* című sorozat 3. köteteként.⁵ Bokor fordítását kilencven év múltán követte egy újabb Jordanes-ma-

¹ Ilyen összefogás eredményeként született meg például a Brill kiadónál megjelenő *The Transformation of The Roman World* sorozat is, melynek kötetekben a legjobb kora középkorral foglalkozó kutatók jelentetik meg írásaikat. 2008 nyarán Bonnban rendeztek Európa minden részéről származó leletekből egy langobard kiállítást, melynek a kiállítási katalógusa is megjelent: *Die Langobarden. Das Ende der Völkerwanderung*. Bonn, 2008.

² A latin „*gens*” terminust használják a források különböző, a kora középkor folyamán megjelenő germán barbár csoportokra. Magyarul a „nép” szóval lehetne e fogalmat visszaadni, ám ettől a valódi jelentéstartalom nagyban eltér. Magam ezért használom a „*gens*”, „*gentilis*” kifejezést. A témáról bővebben lásd: Reinhard Wenskus alapvető művét, valamint magyar recepcióit Szűcs Jenőtől és Schäfer Tibortól. Wenskus, Reinhard: *Stammesbildung und Verfassung*. Köln 1961.; Szűcs Jenő.: *A magyar nemzeti tudat kialakulása*. Budapest, 1997. (Bizonyos állításainak módszertani kritikáját lásd: Kristó Gyula: *A magyar nemzet megszületése*. Szeged, 1997. 26–73); Schäfer Tibor: *A germán népek etnogenezise*. Acta Historica, 106. évf. (1998) 79–87.

³ Jordanes: *Getica (De summa temporum vel origine actibusque gentis Gothorum)*. In: Monumenta Germaniae Historica. Auctores Antiquissimi. Tomus 5. Ed.: Mommsen, Th. Berlin, 1882. 53–138.

⁴ Eckhardt Tibor: *Attila a mondában*. In: Németh Gyula (szerk.): *Attila és hunjai*. Budapest, 1940 (reprint Budapest, 1986) 184–185. A csodaszarvas monda magyar krónikairadalomban való megjelenéséről és annak szakirodalmi megítéléséről összefoglalóan lásd: Györffy György: *Krónikáink és a magyar őstörténet*. Budapest, 1948. 35–38.

⁵ Jordanes: *A gótok eredete és tettei. De Origine Actibusque Getarum*. A latinból fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta: Dr. Bokor János. Középkori Krónikások III. Szerk. Gombos F. Albin. Brassó, 1904.

gyarítás Kiss Magdolna és Lengvári István tollából, de ez csak a *Getica* egy részletét érintette. A szerzőpáros 1996-ban további fejezeteket közölt magyarul a gót történetből.⁶ Kiss Magdolna az előtanulmányokat követően 2000-ben és 2002-ben immár önálló kötetként jelentette meg az egész mű fordítását, melyet bőséges jegyzetanyaggal látott el.⁷ A jelenlegi ismertetés tárgya a harmadik, bővített és javított kiadás, mely a L'Harmattan kiadó gondozásában látott napvilágot 2004-ben, éppen száz évvel Bokor fordítása után. A kötet felsőoktatási tankönyv- és szakkönyvként való megjelenését az Oktatási Minisztérium is támogatta.

A kötet érdekessége, hogy a fordítást voltaképpen a Pécsi Tudományegyetem Ókortörténeti és Régészeti Tanszékének hallgatói végezték el Kiss Magdolna vezetésével. Az ilyen megoldás ritka, bár nem példa nélküli, hiszen 1969-ben hasonló módon tették közzé a *Vita Sancti Severini*t Mócsy András vezetése mellett.⁸

Az igényes borító Kiss Magdolna és Szabó Zsolt munkáját dicséri. A bordó hátterén arany betűkkel olvasható a *Getica* felirat, melynek „c” betűjét a domagnanoi kincslelet arany fülbevalója helyettesíti, mintegy előre jelezve a régészet kiemelkedő szerepét a jegyzetanyagban belül. A kötet 272

oldalas, a fordítás és a hozzá kapcsolódó jegyzetek mellett tartalmaz két tanulmányt (Horváth Szilvia: *Jordanes élete és műve*, Kiss Magdolna: *Alarich*) is.

Az előszóban a kötet közreadója felhívja a figyelmet, hogy a Bokor János fordítása óta eltelt száz év során rendkívüli módon bővült a hazai óorkutatás és régészet ismeretanyaga, ami már önmagában is szükségessé teszi a *Getica* új, bő kommentárokkal ellátott kiadását. (VII. old.) A magyar ókor- és régészettudomány valóban rengeteget fejlődött ez idő alatt, azonban a késő antikvitással és népvándorláskorral foglalkozó szakirodalom is jelentős növekedést tudhat magáénak. A kötet közreadója felvet egy igen elgondolkodtató kérdést is: a népvándorlás-kori Kárpát-medencére vonatkozó régészeti tudás gyarapodása milyen mértékben lehet segítségünkre *Jordanes Geticájának* értelmezésénél? Jelen esetben sokkal inkább a szöveggel kapcsolatos filológiai ismereteink gyarapodását kellett volna kiemelnie és érdeklődésének középpontjába állítania. Kiss Magdolna már a következő oldalon hangsúlyozza, hogy a *Jordanes* szövegével kapcsolatos, az elmúlt száz év során felgyülemlett filológiai problémákkal nem kívánja a nyájias olvasókat leterhelni. (VII–VIII. old.) Ez az önellentmondás zavaró lesz a későbbiekben, így az egész kötet az ismeretterjesztés és a szaktudomány határmezsgyéjén mozog.

Az előszókat Horváth Szilvia tanulmánya követi, aki *Jordanes* életéről és műveiről írt röviden. A szakirodalom alapján ismerteti a mű feltételezhető keletkezési idejét (551) is. Hiányolom a *Getica* stílusával és nyelvhasználatával kapcsolatos megfigyeléseket, valamint a *Getica* szerkezeti felépítésének ismertetését, beillesztését a korszak történeti műveinek sorába, mely kérdések akár önálló írások alapjait is képezhetnék. Horváth Szilvia írását tárgyi tévedések és következtelenségek terhelik. Az 551/552-re keltezett gepida–langobárd háború valójában nem a Balkánon zajlott, hanem valahol

⁶ Kiss Magdolna–Lengvári István: *Jordanes, Getica I.* XXIV–XXVIII. (Fordítás és magyarázat). Előszót és jegyzeteket írta Kiss Magdolna, szerkesztette: Kiss Magdolna–Lengvári István. *Specimina Nova* 9. sz. 1993 (1994) 201–220.; Kiss Magdolna–Lengvári István: *Jordanes: Getica II.* Ford., bevez., jgyz.: Kiss Magdolna szerk. Kiss Magdolna–Lengvári István. Ford. a JPTE Ókortörténeti és Régészeti Tanszék hallgatói munkaközössége. In: Barta Gábor Emlékkötet Szerk. Lengvári I. Pécs, 1996. 19–38.

⁷ *Jordanes: Getica: A gótok eredete és tettei.* Pécs, 2000, 2002.

⁸ Eugippius: *Vita Sancti Severini.* A bevezető tanulmányt írta Bóna I. Fordította az ELTE BTK Régészeti Tanszékének hallgatói munkaközössége. *Antik Tanulmányok*, 16. sz. (1969) 265–320.

a Kárpát-medence területén.⁹ Az Aniciusokat először Konstantinápoly legbefolyásosabb családjaként, majd pedig emigránsként említi a szerző. Ehhez képest az Anicius a galliai eredetű késő római szenatori arisztokrácia egyik vezető családja volt: az 5. században egy nyugati császárt adtak a Birodalomnak, valamint a család köréhez tartozott Ennodius és Boethius is.¹⁰ Az Aniciusoknak a 6. század közepi zavaros események miatt kellett távozniuk Itáliából az új császárvárosba.

Horváth Szilvia tanulmányát követi a kötet egyik legnagyobb talánya, Kiss Magdolna írása a Rómát 410-ben feldúló gót Alarichról. Alarich mindenképpen meghatározó alakja az 5. század első felének, ám életére és működésére vonatkozóan nem a *Getica* a fő forrásunk. Alarich nem tartozik Jordanes gestájának főszereplői közé, hiszen a gót származású író elsősorban az Amal-nemzetség tagjait teszi meg művének hőseivé. Személye kilenc *caput*-ban szerepel, ugyanannyiban, mint a 4. század derekának szinte legendás uralkodója, Ermanarich. Mindezek ellenére az Alarich pályáját bemutató tanulmány jónak mondható, általa részletes korrajzot kap az olvasó, azonban a biográfiához felhasznált kútfők terén felfedezhető némi hiányosság. A jegyzetanyagban főleg Zosimosra történik hivatkozás, ezzel szemben a kortárs Sozomenos, a másik nagy gót történetíró Sevillai Izidor, a Róma elpusztítását megörökítő Hieronymus vagy Hydatius egyetlen említést sem kap.

⁹ Az eseményt hagyományosan 551-re datálják. Ezzel szemben Walter Pohl a gót háború eseményeit és Justinianos Duna vidéki politikáját vizsgálva 552-re keltezte az eseményt. Pohl, W.: *Die Langobarden in Pannonien und Justinians Gotenkrieg*. In: Bialeková, D.–Zabojník, J. (eds.): *Ethnische und kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau im 6–11. Jahrhundert*. Bratislava, 1996. 27–36.

¹⁰ Mommaerts, T. S.–Kelley, D. H.: *The Anicii of Gaul and Rome*. In: Drinkwater, J.–Elton, H. (eds.): *Fifth-century Gaul: a crisis of identity?* Cambridge, 1992. 111–121.

Alarich tetteit követi a könyv érdemi része, a *Getica* magyar nyelvű fordítása. Ezt, amint említettem, pécsi egyetemi hallgatók végezték Kiss Magdolna irányítása mellett.¹¹ A több fordító által létrehozott munka értelemszerűen több hibalehetőséget rejt magában, ha nincs, aki az elvégzett részfeladatokat gondos figyelemmel egységesíti. Kár, hogy esetünkben is ez történt. „*Sajnos mind ezt az írói gazdagságot nem lehet teljesen a magyar nyelven visszaadni, de megpróbáltuk*” – írja a kötet közreadója a bevezetőben (VIII. old.), célozva a műfordítás nehézségeire, mert, mint tudjuk, a fordítás egyben értelmezés is. Vissza-visszatérő hibaként jelentkeznek az egyeztetési, a fordítási és értelmezési tévedések egyaránt. Ezek javarésze feltehetően a negyvenhárom fordító munkájának eleve összecsiszolhatatlan voltából fakad. A következőkben csak az egyes típushibák szemléltetését fogom elvégezni egy-két *caput* példáján keresztül.

Az egyeztetési hibára kiváló példát szolgáltat a 98. fejezet, mely a fordításban így olvasható: „... követeket küldött Ostrogothához [...] s panaszkodott, hogy zord hegyek közé vannak zárva és sűrű erdők közé szorítva, egyet kíván e két dolog közül: vagy háborút, vagy földmérést szervezzenek számukra.” A latin szövegben a *praepararet* alak szerepel, amely egyes szám harmadik személyben van, és a pár sorral feljebb található Ostrogothára vonatkozik. Így helytállóbb lenne egyes szám harmadik személybe átrakni a fordításban szereplő igelakot. A 301. *caput*-ban egy szintén hasonló értelmezési–fordítási hiba fedezhető fel: „jött Petza, aki kimentette Savinianus kezeiből, mire köszönetképpen behódolt Theodoricus királynak.” A *Getica* szövege alapján a mondat végének alanya nem Mundo, hanem Pitzia/Petza. A szövegben a „*fecit*

¹¹ Érdeemes lett volna a fordítók személyét a belső borítón is feltüntetni, nem csak az előszó végén, mivel így munkájuk némileg anonimításba vész. Iordanes: *Getica*. A *gótok eredete és tettei*, IX.

subiectum” kifejezés szerepel, ami „alattvalójává tesz” értelemben olvasandó, ahogy azt 1904-ben Bokor helyesen tette: „Petza megsegítvén Savinianus kezeiből kiragadta és hálálkodások között Theodorich alattvalójává tette.”¹²

Az alany és állítmány egyeztetése mellett néhány helyen téves vagy zavartkeltő az egyes latin kifejezések magyar fordítása, ami nem minden esetben Jordanes nehézkes szövegének köszönhető. A 300. *caput*-ban az alábbi magyar fordítás olvasható: „Comesét Pitziamust, akit az első (primi) közé választott Sirmium városának védelmére irányította.” A szövegben Jordanes az „*ad obtinendam Sirmiensem*” szerkezetet használja, csak hogy az „*obtineo*” igéből képzett participium, mely egy gerundivumos szerkezet tagja, jelen esetben nem megvédést, hanem elfoglalást jelent. 473–474-ben az osztrogótok Balkánra történő elvonulása után a kedvező politikai helyzetet, jelesül a mindkét birodalomfélben dúló belharokat kihasználva a gepidák szállták meg a várost, amit egészen 504-ig birtokoltak.¹³ Ezen ismereteink birtokában tehát eléggé érdekesen hat egy el nem foglalt várost megvédeni.

A 206. fejezetben Attila mauriacumi csatát megelőző nagy monológjának egyik záró mondata hangzik így az új fordításban: „Elsőként csapom össze dárdám az ellenséggel.” A fordítók a „*telum*” kifejezést automatikusan lándzsának fordították, holott a terminus más lehetőséget is kínál a magyarra történő átültetéskor. A *telumot* főleg az „*arma*” ellentétéként, a távolsági fegyverek gyűjtőneveként használják a latin auktorok. A „*telum*” szó önmagában lövedéket jelent, alkalmazzák a latin szerzők a hajító-dárda, a nyíl és a katapultokból kilőhető lö-

vedékek megnevezésére egyaránt.¹⁴ Ha a *telumot* „nyílvesző” értelemben használják, akkor egyszerre vonatkozik az egész nyílra, vagyis a nyílcsúcsra, a vesszőre és a tollakra is.¹⁵ E szó ebben az értelemben gyakran előfordul a késő ókori, kora középkori kútfőkben. Jordanes például többször használja a keleti gótok fegyverének megjelölésére, Schäfer Tibor szerint pedig a kérdéses helyen Attila a mauriacumi csatát is lövésekkel („nyílkilövés” értelemben) nyitotta meg.¹⁶ A hun nagykirályhoz az új és a nyíl Jordanes tudósítása alapján is jobban illik, mint a lándzsa, elegendő csak Marcianus álmára utalni Attila kettétört íjáról. (93. old.) Minthogy a gót író a nyílveszőre használja a „*sagitta*” főnevet is, így mindenkor mérlegelendő a „*telum*” értelmezése. Esetünkben tehát megért volna egy alapos jegyzetet a „*telum*” terminus fordítási nehézségeivel kapcsolatban felmerülő eshetőségek elemzése.

A 250. *caput* beszámol a gót király, Thorismud szerencsétlen haláláról: „amint mondják, lovasbalesetben halt meg.” Az új kiadás a „*casu equi*” kifejezést lovasbalesetnek fordítja, ám ez igazából a ló elesését, elbukását jelenti. Bokor tolmácsolásában helyesebben így hangzik a mondat: „Lovának elbukása következtében halálát lelte.”¹⁷

A következő, 251. fejezet azt példázza, hogy a pontosabb fordítás mennyivel jobban megkönnyítené az egyes filológiai problémák észlelését. A Thorismudot követő uralkodók felsorolásánál Jordanes megnevezi Vanadarius anyai és apai nagybátyját, de az új magyar fordításból ezek az adatok nem derülnek ki: „Ezt a Vandaliarist, aki

¹⁴ Glare, P. G. W. : *Oxford Latin dictionary*. Oxford, 2004. 1911.

¹⁵ Koliás, T.: *Byzantinische Waffe*. Byzantina Vindobonensia, 5. (Wien, 1988) 218.

¹⁶ Schäfer Tibor: *Lovasnomád hatás a keleti germán népekre*. In: Balogh László – Keller László (szerk.): *Fegyveres nomádok, nomád fegyverek*. Budapest, 2004. 20–25.

¹⁷ Bokor: *Jordanes*, 113.

¹² Bokor: *Jordanes*, 131.

¹³ Pohl, Walter.: *Die Gepiden und die gentes an der mittleren Donau nach dem Zerfall des Attilareiches*. In: Daim, F.–Wolfram, H. (hrsg.): *Die Völker an der mittleren und unteren Donau im fünften und sechsten Jahrhundert*. Wien, 1980. 239–305., 288–289.

ugyanis Hermanarichus unokaöccse és a fentebb írt Thorismud unokaöccse volt.” A szövegben konkrétan „*fratruelis*” és „*consubrinus*” alakok állnak, s ezek apai és anyai unokaöcsöt jelentenek. Megjegyzendő, hogy még ezen információkkal is eléggé zavaros a geneológiai vonal, amire a kötet szerzője nem is hívja fel a figyelmet a jegyzetanyagban.

A már korábban idézett 98. *caput* záró mondatában az alábbi részek olvashatók: „vagy háborút, vagy földmérést szervezzenek számukra.” A tárgyalt egyeztetési hiba mellett rögtön felkelti az olvasó figyelmét a „földmérés” szó. A *Getica* textusában elég zavarosan van ez a mondat megfogalmazva, azonban földmérés biztosan nem szerepel, vagy a „*locorum suorum spatia praepararet*” kifejezést bajosan lehetne így visszaadni. Bokor olvasatában így hangzik a mondat: „legyen készen háborúra, vagy pedig területek átengedésére.”¹⁸ Ez sokkal kézenfekvőbb megoldásnak tűnik, mint az olvasó szeme előtt megjelenő hosszú lándzsájukkal földmérést végző gótok bizarr képe.

Abban is következtelen a kötet közreadója, hogy egyes kulcsfontosságú kifejezéseket eredeti latin alakokkal zárójelben tünteti fel a főszövegben, míg más fontos terminusok fölött elsiklik figyelme. A 246. *caput*ban ott a „fejedelmi” jelző mellett a „*principatus*”, ugyanúgy, miként a 300. *caput*ban megtalálható az „elsők” mellett az eredeti „*primi*” is. Ezzel szemben a 301. fejezetben a „tolvaj” kifejezés mellett nincs feltüntetve a „*scamarae*” zárójelben, amely terminus pedig igen egyedinek mondható az adott időszakban.¹⁹

Az egész fordítást sújtó probléma a „*populus*”, „*gens*”, „*natio*” terminusok helyes

viszAADÁSA. Szűcs Jenő véleménye szerint a *populust* az alapvetően fiktív vérségi alapon szerveződő *gens*ektől és a *natiótól* elsősorban a jog, a politikai egység és a közös kultúra különbözteti meg. A „*populus*” az adott korban főleg a „*populus romanus*” és „*christianus*” egyetemes fogalmainak kifejezője, szemben az inkább barbár politikai alakulatokra értett „*gens*” („*gens Gothorum*”, „*gens Langobardorum*”) főnévvel.²⁰ A honi tudományos közmegegyezés még nem képes e három terminus árnyalt megkülönböztetésére, azonban a probléma felvetése mindenképpen szükséges lett volna.²¹ Ám az adott főnevek fordítása sem egységes, ami szintén a többfordítás munka egyik eredménye. A „*gens*” a 96. *caput*ban nemzetséggént, ám a 117-ikben nemzetséggént és népként egyaránt előfordul. A „*gens*” fogalmi egységesítése azért is fontos, mivel az szinte kizáróan csak a barbár törzsi alakulatok mellett áll a *Getica* szövegében is („*gens Herulorum*”, „*gens Ostrogothorum*”, illetve „*gens Scirorum*”). Az egyik 200. fejezetbeli szöveghely szerfelett aggályosnak számít a kora középkor vonatkozásában: „királyok tömege és különböző nemzetek hadvezérei”. A „nemzet” fogalom mai értelmé az újkorban született, és a 19. század nemzeti ébredésének korszakában élte virágkorát, így a kora középkori szöveg teljesen anakronisztikussá²² vagy legalábbis erősen vitathatóvá válik. Itt is elkelt volna egy

²⁰ Szűcs: *A magyar nemzeti tudat kialakulása*, 45–46.

²¹ A „*gens*” terminussal és annak kora középkori jelentőségével foglalkozik Goetz. Goetz, Hans-Werner: *Gens. Terminology and perception of the 'Germanic' peoples from late Antiquity to the early Middle Ages*. In: Corradini, R.–Diesenberger, M.–Reimitz, H. (eds.): *The Construction of Communities in The Early Middle Ages. Texts, Resources and Artefacts. The Transformation of The Roman World*. Vol. 12. Leiden–Boston, 2003. 39–64.

²² Brather, Sebastian: *Ethnische Identitäten als Konstrukte der frühgeschichtlichen Archäologie*. Germania, 78. (2000) Nr. 1. 139–77.

¹⁸ Bokor: *Jordanes*, 62.

¹⁹ A Duna vidéken Scamarae nevezett rablókról bővebben: Szádeczky-Kardoss, S.: *Zur Geschichte der spätantiken sozialen Bewegung der Skamarer (Scamarae)*.: Actes du VIIe Congrès de la Fédération Internationale des Associations d'Études Classiques (FIEC). Vol. II., Budapest, 1983. 113–118.

lábjegyzet annak indoklására, miért alkalmazta a fordító ezt a megoldást.

A fordítást bőséges jegyzetanyag kíséri, amely azonban váltakozó színvonalú, sajnos javarészt felületes. Egyes jegyzetek igen terjedelmesek és gazdag hivatkozási anyaggal rendelkeznek, míg igen jelentős kérdéseket elnagyol vagy teljesen kihagy a szerző. Gyakran éppen olyan részek kommentárjai nem kapnak kiemelkedő figyelmet, melyekről egyedül a *Getica* emlékezik meg. Sajnálatos módon tárgyi tévedések vagy igen kérdéses felvetések is maradtak a jegyzetanyagban.

Kiss Magdolna szerint a hun korszakot követően a herulok, úgymond, nagy birodalmat hoztak létre a Duna-kanyar, a Kisalföld és az ettől északnyugatra fekvő vidéken (30. jegyzet). Bár a herulok az 5. század második felében és a 6. század elején a Duna-vidék meghatározó *gentilis* alakulatát alkották, ám királyságukat semmiképpen sem nevezhetjük nagy birodalomnak. Lokalizációjuk eléggé kérdéses, mivel elég kevés adat áll rendelkezésünkre velük kapcsolatban. Feltételezhető, hogy az egykori rugi alsó-ausztriai szállásterületek mellett megszállták a morvaországi részeket is.²³ Jelenlétük a Kisalföldön eléggé kérdéses, itt a szerző valószínűleg a Hegykő-csoport egyik komponensét látta bennük.²⁴

Már ennél a jegyzetnél is feltűnő, hogy a szerző a régészeti emlékmagyagot és az írott forrásokból nyerhető adatokat sokszor egyes érveléssel próbálja meg egy nevezőre hozni. Módszertanában megreked a Kossina-féle régészeti kultúra = nép = nyelvi közösség hármasságának szintjén. Olyan

bizonytalan esetekben, mint a kora császárkorra keltezhető Wielbark-kultúra (32. jegyzet) vagy az igencsak kérdéses 4. század végi – 5. század eleji Felső-Tisza-vidéki leletanyaggal (42. jegyzet) kapcsolatban sem tekint el az etnikai azonosítás lehetőségétől. Némi mentségül legyen mondva, hogy a kötet 2004-ben jelent meg, így a szerző nem ismerhette a német nyelvterületen kibontakozó nagy teoretikus vitát az etnikum és a régészet kapcsolatáról.²⁵ Itthon 2005-ben rövidebb, 2006-ban pedig hosszabb formában látott napvilágot Bálint Csanád nagy összefoglalása, amit szintén nem használhatott fel munkájában.²⁶ Tanulásaikkal segítségével talán finomabban fogalmazta volna meg több esetben is a régészeti leletek és az írott források egybevetésével kapcsolatos nézeteit. Szintén több jegyzetben (264., 274., 285. jegyzet) feltűnik az egyes leletek konkrét személyekhez vagy történeti eseményekhez történő kapcsolásának lehetőség. A régészet nagyon kivételes esetekben tud leletegyütteseket írott kútfőkből ismert személyekhez kötni (tourna-i Childerich-sír), az itt felhozott példák nem igazán alkalmasak erre. A Bolia-menti csata lokalizációjában fontos érvként szerepel a Sárvíz mellett

²⁵ Brather és Birbrauer vitája. Brather: *Ethnische Identitäten als Konstrukte der frühgeschichtlichen Archäologie*. Bierbrauer, Volker: *Zur ethnischen Interpretation in der frühgeschichtlichen Archäologie*. In: Pohl, W. (hrsg.): *Die Suche nach den Ursprüngen. Von der Bedeutung des frühen Mittelalters*. (Forschungen zur Geschichte des Mittelalters 8.). Wien, 2004. 45–84.

²⁶ Bálint Csanád: *Ki volt „magyar” a honfoglalás korában és Szent István korában?* In: Romsics I.–Szegedi-Maszák M. (szerk.): *Mi a magyar?* Budapest, 2005. 37–56.; Bálint Csanád: *Az ethnosz a koraközépkorban. (A kutatás lehetőségei és problémái)*. Századok, 140. (2006) 2. sz. 277–347. Továbbiakban: Bálint 2006. Bálint Csanáddal szemben Fodor István fogalmazta meg véleményét: Fodor I.: *A régészettudomány történetisége. A magyar őstörténet példáján*. Archaeológiai Értesítő, 131. (2006) 89–114.

²³ Pohl: *Die Gepiden und die gentes an der mittleren Donau nach dem Zerfall des Attilareiches*, 277–278.

²⁴ Bóna, István: *Das langobardenzeitliche Gräberfeld von Hegykő, Komitat Győr-Sopron*. In: Anreiter, P.–Bartosiewicz, L.–Jerem, E.–Meid, W. (eds.): *Man in the Animal World. Studies in Archaeozoology, Archaeology, Anthropology and Palaeolinguistics in memoriam Sándor Bökönyi*. Budapest, 1998. 109–120.

előkerült kőberakásos pajzs pereme, holott azt sem tudjuk, díszpajzsral van-e dolgunk, vagy pedig, ahogyan Jörg Kleemann rámutatott, nyeregkápa díszes veretével.²⁷ Továbbra is él a kérdés, miszerint egy kiemelkedő gazdagságú lelet mennyire lehet perdöntő egy csata lokalizálásánál, amit az írott források közül *hapax legomennonként* egyedül csak Jordanes említ meg.

A jegyzetanyag nagy hiányossága, hogy nem foglalkozik tüzetesebben a hun kori osztrogótok és az Amal-nemzetség történetével, pedig Jordanesnél számos ellentmondó adat található erről (*Getica* 79–81. és a 249–251. fejezet). A korábbi kutatás már feltételezte, hogy Jordanes szándékolatlan ködösít, mi több, ezeken a pontokon megpróbálja fő hőseit, az Amalokat tisztára mosni és hun kapcsolataikat elpalástolni.²⁸ Peter Heather tanulmányában egyenesen arra jutott a forráshelyek vizsgálatánál, hogy Hunimund és Thorismud nem is volt az Amal dinasztia tagja.²⁹

A más forrásokból nyerhető adatok idézése és felhasználása eléggé változó színvonalú, ugyanis míg egyes helyeken a szerző párhuzamos forráshelyeket idéz, máshol

megelégszik a szekunder irodalom citálásával. Attila galliai hadjáratával kapcsolatban Hermann Schreiber népszerűsítő könyvének adatait idézi. Ezek néhol eléggé hipotetikusak, ugyanis egy kútfő sem emlékezik meg arról, hogy a hunok és segédcapataik a Rajna mely részén szállították át ostromgépeiket (213. jegyzet). A galliai hadjáratról Jordanes tudósításán kívül szinte csak helyi legendákra épülő szentéletrajzok állnak rendelkezésünkre, amelyek alapján a pontos eseménymenet nehezen rekonstruálható.³⁰ A 215. jegyzet a hunok haderejében résztvevő germán *genseket* tárgyalja; itt érdemes lett volna a szekunder szakirodalom álláspontjainak ismertetése mellett lehetni a források szintjére is. A résztvevő népekről Jordanes mellett egy kortárs galliai író, a késő római irodalom kiemelkedő alakja, Sidonius Apollinaris és egy viszonylag késői, adatait ismeretlen helyről merítő forrás, Paulus Diaconus *Historia Romanája* is beszámol.³¹ Forrásaink népfelsorolása alapján az valószínű, hogy a galliai hadjáratban a gepidák, az osztrogótok, a rugiak, a szkírek, a burgundok keleti része, a thüringek és a rajnai frankok jelentősebb csoportjai vettek részt a hunok oldalán.

A párhuzamos szöveghelyek idézésénél több hivatkozás szól Anonymus Valesianus két munkájáról (*Pars prior*, *Pars posterior*), azonban ezeket Kiss Magdolna nem mindig különíti el a jegyzetanyagban, ami nagyban megnehezíti az adatok ellenőriz-

²⁷ Kleemann, J.: *Bemerkungen zum Cloisonnierten Goldbeschlag vom Sárvíz*. Archaeológiai Értesítő, 132. (2007) 123–141.

²⁸ Ilyen esettel találkozhatunk a Valamert megelőző osztrogót uralkodóknál is. A 250–252-es *caputok*ban is számos egymásnak ellentmondó közléssel találkozhatunk: Vandalarius egyszerre unokaöccse Ermanarichnak és Thorismodnak is, azonban a 80. *caput* adata itt kimarad, mely szerint Vandalarius Venetharius fia, azonban a két dolog eleve kizárja egymást. Heather, Peter: *Cassiodorus and the Rise of the Amals: Genealogy and the Goths under Hun Domination*. The Journal of Roman Studies, 79. (1989) 103–128.; Schäfer Tibor: *Untersuchungen zur Gesellschaft des Hunnenreiches auf kulturanthropologischer Grundlage*. Bochum, 1998. 100–101.

²⁹ Heather: *Cassiodorus and the Rise of the Amals: Genealogy and the Goths under Hun Domination*, 25–27.

³⁰ Bachrach, S.: *Old Kaspars: Attila's invasion of Gaul in the literary sources*. In: Drinkwater, J.–Elton, H. (eds.): *Fifth-century Gaul: a crisis of identity?* Cambridge, 1992. 38–48.

³¹ Sidonius Apollinaris, Carmen VII, 319–325. *Sidonius Gaius Sollius Apollinaris: Epistulae et carmina*. Monumenta Germaniae Historica. Auctores Antiquissimi. Tomus 8. Berlin, 1887. Sidoniusnál szereplő fiktív népnevekről: Thompson, E. A.: *A hunok*. Ford. Felöldi. Sz. Debrecen, 2003. 114. Paulus Diaconus: *Historia Romana*, XIV, 2. MGH SS Rerum Germanicum in usum scholarum. Berlin, 1879.

hetőségét. Szintén többször történik utalás a szövegben az 5–6. századi *annales*-szerű krónikákra, melyek a Theodor Mommsen által szerkesztett *Chronica Minorá*nak nevezett kötetekben összegyűjtve található az *MGH Auctores Antiquissimi* sorozatán belül.³² Sajnálatos módon nincsenek mindig feltüntetve az egyes krónikák szerzőikkel együtt, gyakran csak a *Chronica Minorára* történik hivatkozás (46. jegyzet).

A 294. jegyzetben előkerül a *Getica* 300 és 301. *caputjában* szereplő Mundo, Attila unokája. Kiss Magdolna a *The Prosopography of the Late Roman Empire* (a továbbiakban: PLRE) adataira támaszkodva elfogadja azt a téves nézetet, miszerint a sirmiumi háború eseményeinél említett Mundo nem azonos a gót háborúban Justinianus vezéréként szolgáló Mundóval. A jegyzetben Mundo hunként szerepel, míg a szövegben csak Attila leszármazottja („*de Attilanis quondam origine descendens*”) olvasható. A PLRE-vel szemben Walter Pohl, Patrick Amory és Brian Croke is elfogadja a két személy azonosságát.³³ Mellékesen megjegyzendő, hogy a PLRE kihagyja a források közül Malalast és Theophanést, akiknek a tudósítása összeköti Mundo korai pályájá-

nak a *Geticában* fennmaradt és Prokopiosnak az élete kései szakaszára vonatkozó adatait.³⁴

A 46. jegyzetben Kiss Magdolna már a magyar őstörténet problémáival foglalkozik, sőt Jordanes alapján eleink 6. századi szálláshelyeit is lokalizálni kívánja. A *Getica* 37. fejezete beszámol egy „*hungurus*” népről, amely a Fekete-tenger felett él, és prémkereskedelemmel foglalkozik. Kiss Magdolna szerint a prémkereskedelem kifejezetten finnugor sajátosság [!], amit megpróbál alátámasztani Herodotos *budinoszokra* vonatkozó említésétől kezdve a muszlim szerzők magyar leírásán át egészen Árpád-kori forrásokkal bezárólag. A prémes állatok évezredes múltra visszamenő vadászatát és a bőrükkel történő kereskedést azonban nem tekinthetjük etnikumjelzőnek, ugyanis az az adott régió állatvilágától függ. A „*hungurus*” névalak összevetése a magyarság elnevezéseivel eléggé problémás. Ez a népnév valószínűleg az onogurokat takarja, akik akkor az adott régióban éltek.³⁵ A névhasználat következtelensége miatt akár a magyarokra is vonatkozhat, de éppen a névhasználat következtelensége miatt ez éppen úgy nem lehet bizonyító erejű, mint a prémkereskedelem.

Sajnos gépelési és szerkesztési hibák is találhatóak az apparátusban. A 114. és a 115. jegyzet például egybecsúsított, nincs elvá-

³² *Chronica minora* saec. IV, V, VI, VII. Ed. Mommsen, Th. Vol. I–II, Monumenta Germaniae Historica. Auctores Antiquissimi. Tomus IX. Berlin, 1892.

³³ Mindenképpen egy személynek tekintik: Szádeczky-Kardoss, Samu: *Die Geschichte des Attila-Abkömmlings Mundo und ihre Chronologie bei Theophanes*. Acta Classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis, 10–11. (1974–1975) 165–174.; Maenchen-Helfen, Otto: *Die Welt der Hunnen*. Wien–Köln–Graz, 1978. 245.; Pohl: *Die Gepiden und die gentes an der mittleren Donau nach dem Zerfall des Attilareiches*, 292–293.; Wolfram, Herwig.: *Die Goten*. München, 1990. 321. Az angolszász szakirodalomban ugyanezt a véleményt osztja: Croke, Brian: *Mundo the Gepid: from Freebooter to Roman General*. Chiron, 12. (1982) 125–135.; Amory, Patrick: *People and Identity in Ostrogothic Italy 489–554*. Cambridge, 2003.

³⁴ Malalas XVIII, 450. *The Chronicle of John Malalas*. Trans.: Jeffrey, E. – Jeffrey, M. – Scott, R. (Byzantina Australiensia 4.) Melbourne, 1986. Theophanés, A. M. 6032. *The Chronicle of Theophanes Confessor. Byzantine and Near Eastern History AD 284–813*. Trans.: Cyril Mango-Roger Scott. Oxford, 1997.; Prokopios. *De bello Gotico* I. 5. 11; I. 7. 2–6. Prokopios: *Gotenkriege*. Griechisch-Deutsch ed. Veh, O. München, 1978.

³⁵ Zimonyi István: *Muszlim források a honfoglaláskor előtti magyarokról. A Ğayhāni-hagyomány magyar fejezete*. Budapest, 2005. 183–186.; Ziemann, Daniel: *Vom Wandervolk zur Grossmacht: Das Entstehen Bulgariens im frühen Mittelalter (7–9. Jahrhundert)*. Köln–Wien–Böhlau, 2007.

lasztva egymástól. A 225. jegyzetben a mauriacumi csata nem 451-es, hanem 351-es dátummal szerepel. A 262-es jegyzetben Wirth munkájára téves hivatkozási dátumként 1991 került 1999 helyett, a 267. jegyzetben pedig lemaradt egy nulla (Müller 200). A 291. jegyzet Anastasius gótellenes szövetségét 481-re keltezi, ami azért jelent problémát, mivel a császári trónra csak 491-ben került, így valószínűleg gépelési hibáról lehet szó. A 144. jegyzetben kissé elhamarkodott kijelentésnek tekinthető a szerzőtől, hogy Bóna István foglalta össze a hunok régészeti leletanyagát utoljára, ugyanis Bóna munkája után 1998-ban jelent meg Bodo Anke nagy monográfiája, amely a 4–5. századi tárgytípusokat igen széles európai és ázsiai kitekintéssel részletesen elemzi.³⁶

A jegyzetanyagot követi a Kiss Magdolna által összeállított, a *Getica* több mint háromezres szereplőjére kiterjedő névmutató, ahol az adott szereplők neve mellett a szövegben történő előfordulásukon túl kisebb életrajzok is találhatóak. A névmutatón belül az egyes személyek pályájának leírásával kapcsolatban aránytalanságok fedezhetők fel. Zavaró, hogy az egyszer említett görög mitológiai szereplőkhöz, akiknek idézése Jordanes részéről kötelező irodalmi klisének számított, ugyanakkora leírás társul, mint a 6. századi kortárs személyekhez. Amalasintha életével kapcsolatban ugyanannyi adat olvasható, mint a trójai háború legendás hősiének Achillesnek a leírásánál. Az aránytalanságok néha egy-egy személy pályájának leírásán belül is megfigyelhetők. Nagy Theoderich itáliai uralmának második szakaszáról például szinte alig ír valamit Kiss Magdolna. Az olvasó legnagyobb meglepetésére a 210. oldal tanulsága alapján Scipio emlékmű is a *Getica* emberi szereplőjének számít. Ha elveit figyelembe véve dolgozott volna végig a szerkesztő, akkor

nem kellett volna ezek alapján felvenni a személyek jegyzékébe a nedaoi csatánál említett Ardarich gepida király kardját („*Ardarici gladius*”) vagy akár Attila íját („*Arcum Attilae*”) is? Az összeállítás közben felfedezhető következetlenség azonban megkímélt vagy inkább megfosztott minket a további, ilyesfajta derűt fakasztó hibáktól. A névmutató hivatkozásai között nagyrészt kezdőbetűkből összeállított lexikonok és egyetemi tankönyvek adatai szerepelnek. Ezt a technikát a szerző valószínűleg a késő-antikvitás nagy életrajzgyűjteményének közkeletű rövidítésének (PLRE) mintájára alkalmazza. Itt inkább az adott szócikk vagy fejezet szerzőjének nevét lett volna érdemes hivatkozni, nem az egész munkát. Problémát jelent még, hogy az általa bevezetett betűrövidítések betűi gyakran felcserélődnek, így olvasható a HGL (Hunok–Gepidák–Langobardok) helyett GHL, vagy az FMH (Ferenczy–Maróti–Hahn) helyett a nem éppen a klasszika-filológia tudományának köréből ismert FHM alak. Jó pár esetben előfordul, hogy nem szerepel szakirodalmi hivatkozás az egyes személyek neve mellett (például: Magóg, Marcia).

A névmutatót Fazekas Ferenc összeállításában egy földrajzi és egy népnévmutató követi három térképpel kiegészülve. A mutatók egy ilyen munkánál elvárhatóan, ebben az esetben is jól megszerkesztettek. Talán a térképmellékleteknél fel lehetett volna tüntetni jól rekonstruálható hadjáratok menetét, és ki lehetett volna emelni a gótok helyhez köthető csatáinak színtereit külön jelöléssel. Kiss Magdolna a *Geticában* található ókori mértékegységek mai arányait is közli egy külön mellékletben. Szintén Kiss Magdolna állított össze három családfát (Balthusok, Amalok, Nagy Theoderich és Justinianus) is, ami megkönnyíti a szövegben található szövevényes rokonsági kapcsolatok értelmezését. Az Amal családfánál viszont a már a jegyzetanyagnál is jelzett problémák szintén nem jelennek meg, az egymásnak ellentmondó adatok nincsenek feltüntetve.

³⁶ Anke, Bodo: *Studien zur reiternomadischen Kultur des 4. bis 5. Jahrhunderts*. I–II. (Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mittel-europas Band 8.) Weissbach, 1998.

A könyvet a források és a szakirodalom jegyzéke zárja. A források két csoportba sorolva olvashatók: a *Getica* által használt kútfők és a kötet jegyzetanyagához használtak. Sajnos nem derül ki, hogy Kiss Magdolna Orosius esetében milyen kiadást használt, ugyanis a névmagyaroztatban, melyre hivatkozik, csak szekunder szakirodalom szerepel. A *Consularia Italicánál* vagy Hydatiusnál nincs megadva a *Chronica Minorán* belüli pontos oldalszám. Malchus fragmentumainál a Blockley-féle kiadás pontos címe még a másodlagos irodalmak jegyzékében sem kerül feloldásra.³⁷ A források közül érthetetlen okokból kimaradt Malalas világkrónikája is, holott ez a 6. század történetének értékes bizánci kútfője. A szerkesztő valószínűleg nem ismerte Christian Rohr új Ennodius kiadását, mivel nincs rá történő utalás.³⁸ A *Getica* korábbi magyar megjelenései mellett érdemes lett volna felsorolni a különböző világnyelveken megjelent mérvadó fordításokat is. Az irodalomjegyzék szintén több sebből vérzik. Itt a nagyfokú következetlenséget és a könyvészeti adatok igen nagy hiányát emelhetjük ki. Alább csak válogatást közlök az egyes típushibákból. A kötetek, folyóiratok, lexikonok vagy önálló monográfiák feltüntetésekor egyáltalán nem kurzivál a bibliográfia összeállítója, ezzel is megnehezítve az olvasó dolgát. A *Germanen, Hunnen, Awaren* kötet egyes tanulmányainak esetében gyakorta lemarad a tanulmány záró oldalszámának megadása, ami a folyóiratokban megjelenő cikkek esetében is többször előfordul. A *Frühmittelalterliche Studien* Bierbrauer 1994-es munkájánál FMS-nek van rövidítve, míg Castriusnál ki van írva a periodika teljes címe. Moravcsik Gyula tanul-

mánya az itt található feloldás alapján monográfiának tűnik, mivel nincs megadva a *Magyar Nyelv* folyóirat, amelyben az 1930 folyamán megjelent. A kiadás helyeinek átírása nem mindig következetes, egyszer Munich angolos formában, míg másszor München alakban olvasható. A *Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba* című kötet a bibliográfiai adatfeloldásánál az „ősközösségi” társadalmat idéző Szegedi Őstörténeti Közösség olvasható, a helyes Őstörténeti Munkaközösség helyett. A folyóiratoknál több esetben külön kiírták a kiadás helyét is a hivatkozásnál, azonban ezt nem folytatták következetesen, mivel a fővárosban kiadott periodikákra ez nem érvényesült.

A harmadik és javítottként feltüntetett kiadás ellenére rengeteg hiba terheli mind a fordítást, mind pedig a hozzá kapcsolódó segédleteket. Az előszóban olvasottak szerint erre a kiadásra aktualizálták a jegyzetanyagot és a szakirodalmat is, ennek ellenére igen jelentős alaplúvek hiányoznak. Még inkább fájó pont, hogy a második világháború utáni német történészgeneráció egyik ide vágó alaplú munkája, Reihard Wenskus 1961-es *Stammesbildung und Verfassung* című monográfiája, amely a kora középkori *gens*-kutatás egyik sarokköve, teljes egészében hiányzik a kötetből. Wenskushoz hasonlóan az ő nyomdokain elinduló bécsi iskola jelentős alakjának, Walter Pohlnek a téma szempontjából megkerülhetetlen tanulmányai szintén mind hiányoznak, valamint a wenskusi vonalat itthon felfedező Szűcs Jenő és Kristó Gyula munkái is erre a sorsra jutottak.

A posztmodern narratíva-központúság ellenére érdekesebb lett volna többször támaszkodni Walter Goffart 1988-as *The Narrators of the Barbarian History (AD 550–800): Jordanes, Gregory of Tours, Bede, and Paul the Deacon* című munkájára. Ez számos, igen jó filológiai észrevételt tesz a *Geticáról*. Ezt Horváth Szilvia tanulmányában mindössze egy alkalommal idézi, citálása a jegyzetanyagból teljesen hiányzik.

³⁷ Blockley, R. C.: *The fragmentary classicising historians of the later Roman Empire: Eutropius, Olympiodorus, Priscus and Malchus*. Liverpool, 1981.

³⁸ Rohr, Christian: *Der Theoderich-Panegyricus des Ennodius*. MGH Studien und Texte 12 XXXVII. Hannover, 1995.

Az *ethnosz* és a *gens* szakirodalmának hiánya áthatja az egész jegyzetanyagot, néhol már egyesesen pozitívista jelleget kölcsönöz neki. Ez azért is nagy baj, mert Vásáry István szavaival élve: „A gótok eredetének a példája lesz talán a legtalálób, mert ezen mint valami állatorvosi lovon a betegségeket, úgy tudjuk nyomon követni az összes fent említett módszert.”³⁹ Ezen irodalmak ismeretében talán sikerült volna végigkövetni a Patrick Geary által megfogalmazott módszert, és az ethnogenezis apró lépcsőfokait is lehetett volna a gótok esetében tisztázni, amit a nyugati szakirodalom javarészt már meg is tett.⁴⁰

A kötet szerkesztésénél figyelembe kellett volna venni a Christian Rohr által kiadott *Ennodius Panegyricust*. Rohr Ennodius életének ismertetése mellett külön tanulmányt szentelt a szerző stílusának, valamint a jelen kiadásból is roppant mód hiányzó kézirati hagyományok ismertetésének. A kötetbe kevésbé indokolható módon bekerült Alarich-tanulmány helyett egy ilyen dolgozat közlése sokkal hasznosabb lett volna.

A kora középkor egyik legtöbbet idézett auktorának új magyar nyelvű kiadása alaposabb, mindenekelőtt figyelmesebb munkát igényelt volna. A negyvenhárom fordító műve kiváló kezdeményezésnek, szemináriumi munkának tekinthető, azonban egységes műfordítássá való összeállítása szinte lehetetlen. Csak egy fordító esetén lehet az azonos fogalmakat és az azonos szerkezeti egységeket az auktor stílusának megfelelően azonos színvonalon tolmácsolni az olvasók felé. A kiadvány ismeretében az embernek a fordítás adta mondattal élve olyan benyomása támad, mintha egy el nem foglalt város megvédéséhez látott volna hozzá a munkaközösség.

KISS P. ATTILA

³⁹ Vásáry I.: *Középkori elméletek a magyar őshazáról*. In: Vásáry I.: *Magyar őshazák és magyar őstörténeszek*. Budapest, 2008. 111–129., különösen 114.

⁴⁰ „az ethnogenezis nem egy folyam, mely a forrástól az óceánig vezet, és hiába azonos annak neve akár több országon át is, a belefolyó vizek révén a víz összetétele a torkolatnál már egyáltalán nem hasonlítható a forrásból kiáramlóéhoz...” (Patrick Geary). Idézi: Bálint: *Az ethnosz a koraközépkorban*, 296.

Egy ókortörténész emlékezete

Orpheusz búcsúzik. Tanulmányok Sarkady János emlékére. Szerkesztette Fehér Bence és Könczöl Miklós. Károli Egyetemi Kiadó, Budapest, 2007. 416 oldal

A külsejében is impozáns, gazdag tartalmú kötet három részre tagolódik. Az elején a volt tanítvány és kolléga, Nemes Zoltán, valamint az egykori hallgató- és Eötvös-kollégiumi társ, majd oktató- és – mondhatni – harcostárs, Ritoók Zsigmond személyes hangú visszaemlékezése olvasható, a kötetet pedig Sarkady János diákkori levelei zárják. Ez a két rész foglalja keretbe a kiadvány zömét kitevő mintegy harminc tanulmányt és az elhunyt tudós műveinek bibliográfiáját.

A debreceni tanítvány, Nemes Zoltán visszaemlékezésében tudatosan vállalta a szubjektivitást: Sarkadyt mint embert és mint pedagógust egyaránt kiegyensúlyozottnak, jóindulatúnak, segítőkésznek és megértőnek, de erkölcsi tekintetben igényesnek mutatja be, aki a jellemtelenséggel szemben kérlelhetetlenül szigorú. Alapjában véve derűs természetű volt, szerette a természetet, a virágokat – az őt ért méltánytalanságok viszont gyanakvóvá tették, s a leselkedő veszélyek elől inkább óvatosan kitért; igaz emberségén azonban a nehéz körülmények sem változtattak. Ehhez a részhez egy kisebb korrekciót kell fűznünk: tanárként már a budapesti egyetemen is megismerhették a hallgatók, amikor még egészen fiatalon a Szabó Árpád előadásaihoz kapcsolódó három szeminárium egyikét vezette az ötvenes évek elején.

Ritoók Zsigmond áttekinti Sarkady János egész pályafutását, a hangsúlyt a tudományos tevékenységre, a kutatási eredmények méltatására helyezve. Vácolja, hogy a szenvedélyes olvasással megszerzett széleskörű tájékozottsága, kritikai érzéke és főleg a

problémák megoldására koncentrálnak mód-szere révén hogyan vált Attika korai történetének elismert kutatójává. Megtudjuk, hogy Sarkady felismerte az aiszóposzi állapotmese egykori társadalmi mondanivalóját, s hogy Arisztotelész Athéni államának magyar fordításához írt kommentárjában a drakóni alkotmány hitelességéről tett megállapításai nagy jelentőségűek. Nem hallgatja el az áttekintés Sarkady felkészültségének talán egyetlen gyenge pontját, tudniillik azt, hogy hatalmas idegennyelv-tudása ellenére hiányzott az aktív beszéd-készsége, s ez akadályozta a nemzetközi fórumokon való szereplésben. Méltán tekinthető úttörő jelentőségű tudományos tetteket a mykénéi kor társadalmának tekintélyektől és a hivatalos felfogástól eltérő elemzése, ami „a sztálini leegyszerűsítés cáfolata volt”. Megítélésünk szerint ennek a munkájának is szerepe lehetett abban, hogy 1956 után a BTK forradalmi bizottságában vállalt jelentéktelen, passzív tagsága miatt eltávolították az egyetemről, és éveken át csak vidéki gimnáziumokban taníthatott. Sarkady tudományos buzgalmát azonban a méltatlan bánásmód sem törte meg: kutatott, publikált, és ennek eredményeként került ismét oktatói státusba a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen, először a Klasszika-filológiai Tanszék adjunktusaként, majd mint az Ókortörténeti Tanszék docense, utóbb tanszékvezetője. Nemzetközi tudományos érdeklődésre és elismerésre először a görög ünnepekre és a naptárrendszerekre vonatkozó írásai vezettek, amelyekben kimutatta, hogy ezekből az adatokból az egyes görög törzsek történetére és egymáshoz való viszonyukra nézve is fontos következtetések vonhatók le. Ritoók áttekintése életrajzi adatok regisztrálásával indul, tartózkodó hangja azonban fokozatosan felmelegszik,

és az elhunyt társ iránti szeretetéről, megbecsüléséről vall.

A két személyes visszaemlékezést a kötet zömét kitevő, az elhunyt emléke előtt tisztelgő tanulmányok követik a szerzők nevének betűrendes sorrendjében. Ezeket az írásokat a könnyebb áttekinthetőség kedvéért igyekszünk tematikusan csoportosítva bemutatni. Nagy részük a görög történelem és irodalom témakörébe tartozik, és igen sokszínű a hazai provinciális régészeti, elsősorban a Pannónia történetére vonatkozó anyag.

Az ókori görögség történetével foglalkozó tanulmányok sorát időrend szerint Tegye Imrénének, a mykénéi kor jeles szakértőjének a szótagírásos lineáris B táblák anyagából választott témája nyitja meg. Az „E-QE-TA” című írás a pyloszi és a knoszszoszi táblákon egyaránt előforduló tisztviselők mibenlétét, katonai, illetve gazdasági feladatkörét, azaz a pyloszi állam és Kréta területén talált dokumentumok tanúságait elemzi. Módszeres, lépésről lépésre haladó megállapításai során rámutat a bizonytalanságokra, a további tisztázásra váró kérdésekre. E szövegek alapján óvatos történeti következtetéseket is megfogalmaz.

Németh György „A spártai fémkereskedelem kérdéséhez” című tanulmányában Moses I. Finley-vel szemben kimutatja, hogy a spártai hadsereg fegyverzetét az állam területén belül, zömmel a *perioikoszok* műhelyeiben készítették. A hadizsákmány egy részét másodlagosan csak a fegyverzet kiegészítésére fordították. A családon belül apáról fiúra szálló védőfegyvereket (mellvért, sisak, pajzs, lábvért) helyi mesterek alakították az örökös méreteire. Ez is hazai kovácsok meglétére utaló bizonyíték, akiknek az említésével az írott forrásokban sűrűn találkozni. A hoplita hadsereg fegyverzete igen fémgényes volt: tízezer fős sereg esetén csak a pajzsok mintegy negyven tonnát tettek ki, s akkor még nem volt szó a sisakok, lábvérték, a támadó fegyverek bronzanyagáról. A szükséges rezet és önt importból kellett fedezniük – ez a távolsági kereskedelem meglétét bizonyítja.

Töttössy Csaba egy előítéletekkel terhelt problémához nyúl. Ezúttal a latin és szanszkrit nyelv kiváló kutatója és tanítója is görög történeti tárgyat választott elhunyt egykori görög szakos évfolyamtársa emlékére. „Themistoklés és Athén” című tanulmányában alapos forráselemzéssel, a szakirodalom kritikai kezelésével ábrázolja a szalamiszi győző változatos életútját. Azét a Themistoklését, aki messze tekintő intézkedéseivel megeremtetette Athén tengeri nagyhatalmát, ezzel és furfangos cseleivel megvédte poliszát a perzsáktól. Majd makacs szorgalmazásával elérte az athéni városfalak és a kikötő felépítését, így megvédte már Spártával szemben is, és megalapozta Athén későbbi kulturális felvirágzását. Mindezek után a spártai támogatással és választási csalással újra hatalomra került arisztokrata vezetők ármánya elől el kellett menekülnie korábban megmentett hazájából. Töttössy az általa legnagyobb athéni államférfinak ábrázolt politikus életútjának áttekintését a hagyományos felfogással szemben több kritikus észrevétellel korrigálja. Végezetül az utókor megítélését vizsgálva a nagy tragikusok, elsősorban Sophoklés darabjaiban elemez ki (irodalmároknak is becsületére való elmélyültséggel) finom utalásokat, párhuzamokat Themistoklés sorsára vonatkozóan.

Kertész István „*The Brothers from Argos and Melancomas of Caria*” című tanulmányában Dion Khrysostomos 28. beszédéből indul ki, amelyben Kleobisnak és Bitonnak, Kydippé, Héra argoszi papnője fiainak történetét meséli el, visszanyúlva Szolón és Kroiszosz Hérodotosz által megírt fiktív beszélgetésére. Itt Szolón azt mondja, hogy senkit sem lehet boldognak tekinteni a halála előtt. Példaként hozza fel, hogy e testvéreket az istennő anyjuk iránti szeretetük jutalmaként az ünnepe utáni éjszakán boldog halálban részesítette. A párhuzamba állított másik történet a káriai Melankomasról, a rövid pályafutása során veretlen bokszolóról, pythói győztesről szól, aki győzelmeit ügyes védekező technikájának és kivételes testi adottságainak: hatalmas ter-

metének, hosszú karjainak köszönhető. Az ökölvívót sikerei csúcsán érte a hirtelen halál: Neapolisban, a Sebastára készülve edzés közben vagy a verseny után elvesztette eszméletét, és többet nem is tért magához. Halálát vagy szívroham, vagy agyvérzés okozta; Kertész szerint az utóbbi.

Hegy Dolores *„Der Persische Golf in der hellenistischen Zeit”* című tanulmányában Arrianos közlését veszi alapul, amely szerint az Euphratész torkolatától százhusz stadion távolságra két sziget volt a tengerben. Az egyiket Alexandrosz rendelkezésére Ikarosznak nevezték el, a másik neve Tylosz volt. Ezen találtak egy eredetileg valamilyen természetistennőnek, a görögök által Artemisszel azonosított alaknak állított templomot. Arrianos korábban mesésnek tartott elbeszélését igazolta egy 1956-ban talált görög nyelvű felirat, amelyet Kuvaittól tizenhárom kilométernyire délre, Failaka szigetén szántás közben fordított ki a földből az ekevas. Az ezt követően rendszeresen folytatott ásások során további görög felirat- és kerámiatöredékek, templomépület-maradványok kerültek elő. Egy Kr. e. 203-ra datálható csonka felirat alapján betekintést nyerhetünk az egykori Seleukida közigazgatási rendszerbe. A közelben épült Gerrha városa idővel fontos kereskedelmi központtá vált, innen továbbították a keleti árukat, például a füstölőszeret a Földközi-tenger felé.

A görög irodalmi témájú dolgozatok körében a legkorábbi tárgyú Könczöl Miklós Πολυαία τε καὶ καινά című írása. Előadja, hogy Hérodotos több olyan esetet mesél el, amelyben a tárgyaló vagy vitatkozó felek igen régi vagy későbbi történeti példát, szöveg helyet hoznak fel érvként álláspontjuk alátámasztására, igényük igazolására. Ez történik a görögök követútja során, amikor segítséget kértek a Xerxes vezette perzsa hadak elleni védekezéshez. A syrakusai tyrannos és a spártai Syagros heves szópárbajában mindkét fél az Ilias egy helyére (7, 125) hivatkozik a görög sereg fővezérségének kérdésében (Hér. 7,147-). Hérodotos

egy másik helye (9,26-) Athén és Tegea versengését mutatja be a plataiai csata előtt, hogy a görögök Spárta által vezérelt csapatai mellett ki vezesse a hadak másik felét. A tegeaiak kissé ügyetlenül érvelve érdemükül hozzák fel a Hérakleidák elűzését, nyilvánvalóan sértve ezzel Spárta érzékenységét. Az athéniak viszont ügyesen kiemelik, hogy a hazatérő Hérakleidákat éppen ők támogatták. Ezzel fölöslegessé vált a vita folytatása: az athéniak nyugodtak lehettek afelől, hogy a spártaiak döntése számukra lesz kedvező. Mégis szemmel láthatóan igyekeznek sorra megcáfolni, ellensúlyozni a tegeaiak érveit. Az agón jellegű vitában mindkét fél elveti a sulykot, elhallgat vagy ferdít.

Szepessy Tibor kedvenc és legsikeresebb kutatási területéről, a görög regényirodalom köréből választotta a témát *„Aischinés levelei és a ’levélregény’”* című tanulmányához. A szöveg hagyomány az aischinési *corpus*ban a szónok három beszéde mellett tizenkét apokrif levelet is fenntartott. Ezek az Athénből Rhodoszra menekülő politikus szónok megérkezésétől haláláig kísérik végig viszontagságos, fordulatos sorsát. A levelek sorozata láthatóan megkonstruált szerkezetben, regényszerűen kerekíti ki a történetet. Az ismeretlen szerzőjű fiktív levelek a római császárkor első századaiban megjelenő úgynevezett atticista reneszánsz ízlésvilágában keletkezhetnek. Műfajilag a levélregények sorába tehető, ennek mibenléte, jellemző vonásai azonban vitatottak a kutatók körében. Fejtegetéseikhez kapcsolva Szepessy közli a tizenkét levél fordítását is.

A római kultúra területén Havas László *„Egy Caesarnak szóló ’fejedelemtükörről’ a Kr. e. 40-es évek elejéről”* című tanulmányában a negyvenes évek politikai küzdelmeinek, elméleti csatározásainak világába vezeti az olvasót. Kiindulásul a dél-itáliai görög filozófusnak, Philodémosnak a herculaneumi papiruszok között töredékesen fennmaradt *Peri basileias* című értekezése szolgál. A szerző ebben a homérosi példák alapján rajzolja meg a jó király képét. Munkáját L. Calpurnius Pisonak (cos. 58) aján-

lotta. Piso Caesar apósa volt, lánya, Calpurnia volt Caesar felesége. Innen adódik a feltevés, hogy Philodémós Pisonak a közvetítésével igyekezett továbbítani tanácsait az egyeduralkodói helyzetben levő Caesarnak, tekintve azonban, hogy a görög filozófus mégiscsak kívül állt a római belpolitikán, talán inkább valami más úton. A filozófus gondolatai, megállapításai szembeszíthetők Caesar intézkedéseivel, szándékaival. Ez a későbbiekben „királytükör”-nek (*speculum regis*) nevezett műfaj e korban emelkedett jelentőségre. Témakörébe tartozott emberi személyeknek – esetleg már életükben – istenné avatása, istenként való tisztelete. Kapcsolódik ehhez a problémakörhöz Cicero *De natura deorum* című traktátusa. Havas számos érdekes gondolatot vet fel, fontos összefüggésekre hívja fel a figyelmet a nemrégiben saját fordításában magyarul megjelent cicerói művel kapcsolatban. A tanulmány elején Havas felidézi nemrég elhunyt tanárának, majd tanszékvezetőjének emlékét, az írást pedig egy hatoldalas annotált bibliográfia zárja, amelyben a szerző a tőle megszokott alapos tájékozottsággal gyűjti egybe az előzőekben említett problémákra vonatkozó szakirodalmat.

Liviusnak a Caesar korát, tevékenységét tárgyaló (103–116) könyvei elvesztek. A művét felhasználó történeti források (Eutropius, Orosius, a periokhák) alapján nem állapítható meg a történetírónak Caesarról alkotott véleménye. Takács Levente „*Livius és Caesar*” című dolgozatában egyfelől regisztrálja a *commentarii* Liviusra gyakorolt hatását, főleg hadügyekben, csataleírásoknál, a karizmatikus hadvezérnek a harctéren való megjelenése varázslatos erejében. Különösen Livius 6. könyvében érzékelhetők a párhuzamok Camillusnak a Caesaréhoz hasonló viselkedésében, mint például a néptribunusokkal való ellentét, a triumphuson használt négy-négy fehér ló, a diadalmeneteknek a megisméltése, s hogy pályafutásuk vége száműzetés, illetve orgyilkosság. Egyes Camillusról olvasható elemek egyaránt vonatkoztathatók Caesarra és Augustusra is.

Darab Ágnesnek „*A legkiválóbb festők, szobrászok és építészek élete. Antik művészetek anekdotái*” című, a tartalmát részletesen megjelölő munkáját azért soroljuk a római irodalom keretébe, mert az anyagát zömében annak az idősebb Pliniusnak a művéből merítette, akinek a témába vágó öt könyvét ő maga és Gesztelyi Tamás fordították magyarra. Az anekdoták a mesterek méltatlan helyzetéről és teljesítményük csekély megbecsüléséről vallanak, amiben csak az 5. század vége felé történik kedvező fordulat. Maguk a művészek versengenek egymással a felhasznált anyag, a témák megválasztásában, a művészi virtuozitásban, de egymás iránti segítőkészségük, műveik kölcsönös megítélése korrektebb, mint a laikus ítélezőké.

Adamik Tamás „*Tertullianus a lélek rézszeiről (De anima 16,1-2)*” című tanulmányában a kevésbé ismert és kutatott mű azon fejezetét elemzi, amelyben az egyházatya Platónnak azt a megállapítását tárgyalja, amellyel az emberi lelket két részre: racionálisra és irracionálisra osztja. Ezt elfogadja, azzal azonban nem ért egyet, hogy mindkét rész a természetből fakadna. Szerinte csak a racionális rész természetes, Istentől származó, az irracionális pedig Ádámnak a sátán sugallatára bekövetkezett bűnbeesése révén került a lélekbe. Mindazonáltal úgy látja, hogy a lélek egyes irracionális elemei (a vágyakozás, az indulat) is kerülhetnek az isteni racionalitás befolyása alá, amennyiben jóra irányuló ésszerű kívánságok. A megállapítások értelmezését helyenként a szöveghagyományozás eltérései nehezítik.

Az irodalmár Bodnár György, az egykori karcagi gimnáziumi osztálytárs Thomas Mann mítoszértelmezésének elemzése után szerteágazó fejtegetései tanulságát így összefoglalja: „A mítosz ... a vallás és az irodalom egyik közös nevezője.” („*Mítosz és irodalom*”)

Sz. Jónás Ilona a kötet szerzői közül a legrégebbi tanítványa az akkor pályakezdő Sarkadynak még a budapesti egyetemen.

„Aiszóposz meséi a kora középkori kolostori nevelésben” címen egykori tanára kedvelt görög auctorának utókorával foglalkozik. A kolostori szabályzatok előírták a szerzeteseknek a latin nyelv használatát beszélgetéseikben. A latin nyelvi képzés érdekében a 8. századtól kezdve különböző latin szerzőktől, például Senecától vett, részben átalakított szentencia- és mesegyűjteményeket készítettek tudós klerikusok. Az antik szerzők között különös jelentősége volt a latin nyelvre lefordított állatmeséknek, így az 5. századi Avianus aiszóposzi mesegyűjteményének. Ezek a mesék a szerzetesek lelki életére alkalmazható intelmeket, példákat, az ítélőképességüket erősítő tanulságos elbeszéléseket tartalmaztak. Közülük nem egy vigaszt nyújthatott az ezredforduló körüli korszak viszontagságai közepette. E szöveggyűjtemények, tankönyvek a forrásidézetekkel alaposan dokumentálva példázák az aiszóposzi mesék sokoldalú hatását, amely kiterjedt a kolostorok falain kívülre, a laikus társadalom körére is.

Sarkady értékes forrásgyűjteményt állított össze az ókori Görögország gazdasági életéről az Európai Antológia sorozatban. Volt debreceni kollégája, ifj. Barta János „Mintakép vagy akadály? Észrevételek az ókori mezőgazdasági szakírók középkori és kora újkori megítéléséről” című terjedelmes tanulmányában az antik nézeteket elsősorban Cato, Varro, Columella és mellesleg Palladius alapján tekinti át. Úgy tűnik, hogy Columella új magyar fordítását és annak utószavát már nem volt módja használni. Maga az áttekintés általában elfogadható, bár nem mentes némi önellentmondástól, s nem is mindig pontos. Tanulságos viszont a felismerés, hogy a középkorban jellemzően az antik agrárszakírók ismeretének hiánya okozott hátrányt, az újkor felé viszont éppen ezek közléseinek, tanácsainak a megváltozott körülmények figyelembevétele nélküli felhasználása.

A fiatalabb kolléga, Gesztelyi Tamás „Antik pecsétek újrafelhasználása” című, szemléletesen illusztrált fejtegetései során

példákat mutat be a pecsétekben használt antik gemmák eredeti ábrázolásainak a Kr. u. 3. századtól kezdődő keresztény értelmezésére. A jelenség megfigyelhető nemcsak egyházi területen, hanem világi vonatkozásban is, például családi címerek ábrázolásainak értelmezésekor, illetve ezek módosításaként is.

Pannónia-kutatásunk képviselői is változatos tárgyú közleményekkel rótták le tiszteletüket az elhunyt emléke előtt.

Lőrincz Barnabás „Császári téglavető termékei Pannóniában” című dolgozatában – Mócsy András elgondolását igazolva – kimutatja, hogy a Pannónia (Siscia, Arrabona, Sopianae) területén talált császári bélyeges téglák nem a tartomány területén készültek, hanem az észak-itáliai császári téglavető műhelyek termékei voltak, és nagyobb építkezésekre szánt császári adományozás révén kerültek lelőhelyükre.

Kovács Péter „Caracalla pannoniai látogatása az antik források alapján” című tanulmányában a történetírói és feliratos forrásanyag alapján tekinti át a tartomány 211–217 közötti történetét. Összegezésként megállapítja, hogy a császár 213 őszen a Nikodémia felé vezető útja során áthaladt Pannónián. Útját a Dacia körüli helyzet rendezése érdekében szakította meg Sirmiumban.

Kovács Péter Prohászka Péterrel együtt kísérletet tett két 1870-ben előkerült, majd ismét elveszett, Sirmiumból származó görög felirat rekonstruálására és értelmezésére Fr. Kennernek egy időközben megszünt sorozat számára készített leírása alapján. A rendkívül kis számú görög feliratok a 4. század folyamán a tartományba keletről érkező idegenektől származhattak.

Fehér Bence „New Faith – New Ideas – New Words – New Language? The Parlance of Christianity in Pannonia” cím alatt a pannoniai korai keresztények szóhasználatát vizsgálja részint a 3. századi Victorinus-corpust, részint a 4. században keletkezett feliratok alapján. Megállapítja, hogy bár a birodalomban a kereszténységet eleinte

görögül beszélők terjesztették, a pannóniai keresztények nyelvhasználata tiszta köznyelvi latinnak tűnik, amelyre csak kevéssé hatott a bibliafordítások sajátosan újszerű kifejezőmódja, s az nem mutat világos elhatárolódást a mindennapok pogány beszédmódjától.

Az egykori Sáros vármegye Abos nevű településén (a mai szlovákiai Obišovicén) találtak két bronz kocsikereket, amelyek leírását először az Országos Széchényi Könyvtár Fejérváry Gábor-féle gyűjteményében találjuk meg 1847-ből. Visy Zsolt *„A Pair of Late-Bronze Age Chariot Wheels in the Fejérváry Collection”* című tanulmányában ezeknek a történetét tekinti át, és régészeti párhuzamaikat keresi.

A megszabott terjedelem nem teszi lehetővé, hogy az összes tisztelgő közleményt ismertessük, ezért be kell érünk néhány tematikusan sem mindig besorolható munka esetében a pusztá adatszerű regisztrálással: T. Bíró Mária: *A hyperboreusoktól Délosig*; Bolyki János: *József és Aszeneth: minta (tűposz) a pátriárkák történetének novellisztikus feldolgozására*; Fabinyi Tibor: *Tyconius hermeneutikája és ekkleziológiája*; Kőszeghy Miklós: *Góliát osztrakonja Gátból?* Sárközy Miklós: *Királyi vadászat – királyi trónbitorlás I. Egy vándormotívum óperzsa korra vonatkozó antik forrásokban*; Szlávik Gábor: *Antea, alii, futuri principes – A császárok és a császárság az ifjabb Plinius Panegyricusának ábrázolásában*. (Első rész: a Iulius-Claudiusok, Galba és az első két Flavius-uralkodó); Tóth Anna: *Februarius kiűzése – egy új késő antik ünnep*.

A szakma tisztelgő megnyilvánulásait magának az elhunytak posztumusz műve zárja. Sarkady János ezzel az orphikusokról írott kis terjedelmű munkájával búcsúzott tőlünk.

A tőle megszokott tudós objektivitással közli a görög szellemi elit több képviselőjének (mint Platón, Euripidés, Theophrastos és Plutarchos) elutasító, olykor gúnyos megnyilvánulásait a számukra idegen szellemiségről, híveiknek, térítőiknek kirívó vi-

selkedéséről. Ám a szélesebb közvélemény is idegenkedéssel fogadta fura külsőségekben is megnyilvánuló életfelfogásukat, szektaszzerűen elkülönülő közösségüket s főleg a hagyományos vallási szokásoktól eltérő, babonásnak tűnő szertartásaikat. A *„relata refero”* nyugalomával tárja elének a történeteket, s a külsőségek sallangjai mögött keresi a szellemi lényegét, meglátja a „balsorsa minden nyúge” elől menekülő, olykor tévelygő embert, és szinte látjuk jellemző, enyhén ironikus bölcs mosolyát, mert ő megérteni akart, nem ítélni, és főleg nem ridegen elítélni.

Ehhez az utolsó íráshoz már nem készültek lábjegyzetek, még címet sem a szerző adott neki, így akár „befejezetlen szimfóniának” is tekinthetjük. De e mögött is egy munkáját, tanítványait szerető, választott tudománya szelleméhez mindvégig hű, igaz ember áll.

Sarkady gazdag tudományos tevékenységét Nemes Zoltán hatalmas anyaggyűjtés alapján mutatja be (*„Sarkady János szakirodalmi munkássága”* 345–376). Anyagát nem időrendben állította össze, hanem a publikációk jellege, megjelenési helye, műfaja stb. szerint felosztott tizenkét részben. A célkitűzés elvben helyeselhető, a megoldás azonban olykor következtelen, aránytalan. Egy újabb kiadásban jobb lenne a nemzetközi gyakorlatnak megfelelően első helyre állítani az önálló köteteket. A több szerzős kiadványoknál lapszám és fejezet-cím(ek) megadásával fel kellene tüntetni, hogy mi bennük Sarkady része stb. A forrásszemelvények fordításánál ellenkező hibába esik: itt túlzottan nagy terjedelmet foglalnak el a felesleges részletezések, megnehezítve a tartalmas életműről való reális képalkotást.

A kötet különleges érdekessége az utolsó közel ötven oldalon Sarkadynak karcagi gimnáziumi diáktársához és barátjához, Tőkés László Sándorhoz írt leveleinek gyűjteménye, amelyekből spontán őszinteséggel tárul fel a leendő tudós ifjúkora. Közléseiben, vallomásaiban megmutatkozik a fiatal-

ember sokrétű humán érdeklődése, olykor szinte türelmetlen tudásvágya, ugyanakkor az életkorához és korabeli lehetőségeihez mérve meglepően alapos műveltsége, élénk kritikai hajlandósága. Kitűnik az antik görög szellem, irodalom, különösen Homérosz és a tragikusok iránti lelkes rajongása, ami egész életére meghatározó és jellemző volt. A levelekben szereplő személyek közül kiemelkedő jelentősége van a pártfogónak és példaképnek, a fiatal Szabó Árpád professzornak, akit ugyan őszintén tisztel, mégis megenged magának néhány ironikus megjegyzést a mester modoráról, magatartásáról. A zaklatott kor, a külvilág jelenségeiről a rá később is jellemző tartózkodással nyilatkozik meg, ám minden fegyelmezettsége ellenére olykor előtör a jogos felháborodás.

Mindent összevéve a levelek a tudós személyiségének megismeréséhez nyújtott adataik és irodalomtörténeti értékük mellett becses kortörténeti dokumentumok is. S ezért külön köszönet illeti a hűséges barátot, Tőkés Lacit, hogy őrizte és több mint fél évszázadon át megőrizte ezt a kincset.

Az utolsó levél 1948. június 15-ről datálódik. E sorok írójának – aki Sarkadynak

mindössze másfél hónappal idősebb kor-, hallgató- és tanártársa volt, majd elődje a debreceni egyetem Ókortörténeti Tanszékének vezetőjeként – a jelzett dátumot követően közel hatvan évvel később volt utoljára alkalma találkozni és beszélni vele. János láthatóan gyengélkedett, fáradt volt, a szokásosnál is zárkózottabb és szűkszavúbb. Pedig korábban, a néhai jó Horváth István Károly körül csoportosuló barátok és kollégák között milyen jókat beszélgettünk. A kis csoport a korszakot iróniával szemlélve „Szubjektív Materialista Kör” néven aposztrofálta magát, és alkalmi szümpozionjait a legendás „Százéves” vendéglő és étterem kerthelyiségében vagy a szemközt tornyosuló Bölcsészkar épületének Ókortörténeti Tanszéke tanári szobájában tartotta. Azóta, Pista Karcsit követve a barátok zöme eltávozott körünkből, megelőzve Jánost is. Ma már csak ketten maradtunk, várva a legközelebbi, immár elysiumi találkozást, ketten: Szepessy Tibor és magam,

MARÓTI EGON

„Fut Bécs felé Jellacsics, a gyáva...”

Hermann Róbert: *A Drávától a Lajtáig. Tanulmányok az 1848. nyári és őszi dunántúli hadi események történetéhez.* Balassi Kiadó, Budapest, 2008. 294 oldal

„Október 24–25-én Kossuth végiglátogatta a tábornokot, s igyekezett megteremteni az előrenyomulás hangulati feltételeit. A legénység egy része azonban húzódozott; részben azért, mert már elege volt a mindig visszavonulással végződő vállalkozásokból; részben pedig azért, mert tudta, hogy a »hadvezérek egyenlően azt állítják, hogy Windisch-Grätz 80 ezerét nekünk idegen földön, ősszel, gyakorlatlan néppel megtámadni nagy vakmerőség«. Így okoskodott a gömöri önkéntes zászlóalj egy része is, amikor Görgei kijelentette, »hogy ha három ember összejövén okoskodni mer a menetel vagy nem menetel felett, agyonlöveti az Isten fiát is, lón nagy csendesség«”. (249. old.)

A fenti bekezdés jól fejezi ki annak az időszaknak a hangulatát, melyről Hermann Róbert: *A Drávától a Lajtáig* című könyve, illetve tanulmánygyűjteménye szól. A kortársak talán még nem is tudhatták, hogy 1848 szeptemberében és októberében végleg eldőlt, hogy a forradalomból szabadságharc lesz. A szembenálló felek ezt még elkerülhetőnek, sőt elkerülendőnek tartották, pedig az osztrák, a magyar és a horvát politikai elképzelések már a határokat feszegették, már hozzányúltak a clausewitzi „más eszközökhöz”. Kossuth Lajos, az Országos Honvédelmi Bizottmány elnöke parlamenti jóváhagyással már lelkesítette az ország katonáinak állt népét, és kereste a megfelelő katonai vezetőket terve megvalósításához, a bécsi forradalmárok megsegítésére indított hadjáratához, a magyar és osztrák forradalmi törekvések összekapcsolásához. A születőben lévő magyar sereg vezetői ugyanakkor –

szakmai és morális okokból egyaránt – még szívesen elkerülték volna a háborút. Az alakulatok parancsnokainak viszont még ilyen ellentmondásos körülmények között is kötelességük volt beosztottjaikat fegyelemre és parancsteljesítésre szorítani. Ezt tette Görgei Artúr ezredes is, aki a következő napokban már képes volt azonosulni az elnök elképzeléseivel. A fenti idézetből és Hermann Róbert elemzéséből az is kiolvasható, hogy Kossuth a katonák lelkesítésében látta a győzelem elérésének legfontosabb eszközét, míg Görgei a fegyelem mindenáron való fenntartásában és a parancsteljesítésben. E nézetkülönbség a kezdődő szabadságharc egész menetét végigkísérte.

Hermann Róbert – tőle már megszokott módon – ismét egy olyan terület vizsgálatára és elemzésére vállalkozott, mely összefüggéseiben alig ismert, illetve amellyel kapcsolatban még mindig sok bizonytalanság uralkodik. Az 1848 nyári és különösen őszi időszakban a fennálló viszonyok között – kevesek kivételével – talán még a döntéshelyzetben lévő kortársak sem ismerték ki magukat, akár Pesten, Bécsben vagy Zágrábban dolgoztak. Még nehezebb helyzetben lehettek a csapat- és alakulatparancsnokok, akik az ellentmondásos alá- és fölérendeltségi viszonyok miatt még azt sem mindig tudták, hogy kitől kell elfogadniuk parancsokat, utasításokat. A történész számára így nemcsak a források hiányossága, kiegyensúlyozatlansága okozhat komoly gondot, hanem azok megbízhatósága is. A szerző azonban – ismét bizonyítva kiforrott analízis- és absztraháló képességét – meggyőző képet fest elénk 1848 e kulcsfontosságú hónapjainak dunántúli eseményeiről.

A könyv tanulmányai korábban különböző kiadványokban, folyóiratokban, konferencia-kiadványokban ugyan már megjelentek, összegyűjtött újrakiadásuk mégis

nagy segítséget nyújt a korral foglalkozó történészeknek. Az egymásra épülő események, eseménysorok bemutatásakor a szerző nem minden esetben törekedett mindenoldalú vizsgálatra, elsősorban azon területekre koncentrált figyelmét, melyeknél a korábban megjelent munkákban ellentmondásokat, hiányokat tapasztalt, illetve melyeket legújabb kutatásaival kívánt kiegészíteni. Eredményeinek közreadásával a szabadságharc kialakulásával, kitörésével kapcsolatban pontosabbá válnak ismereteink, melyek – reményeink szerint – a nem túl távoli jövőben a tankönyvekben és a népszerű történelmi könyvekben is megjelenhetnek.

Az első tanulmány a Dráva-menti védelmi vonal létrehozásának okaival, fenntartásának problematikájával foglalkozik, új kutatási adatokkal kiegészítve Aradi Péter és Urbán Aladár több mint harminc évvel ezelőtt megjelent munkáit. A következő tanulmány átfogó jellegű, a szeptember–novemberi dunántúli és – csupán érintőlegesen – a felvidéki hadműveleteket ismerteti. Hermann Róbert vázaltszerűen mutatja be a horvát–magyar viszony alakulását 1090-től 1848-ig, keresve az ellentét kiéleződésének okait. Ezt követően képet kaphatunk a horvát haderő megszervezéséről, összetételéről, megismerve a Drávai-védonallal szembenálló erőket. A következő fejezetekben a Jellačić bán vezette támadó hadjárat vázlatos történetét ismerhetjük meg, részletesebben kitérve a pákozdi csata és az ozorai „diadal” eseményeinek bemutatására. A pákozdi csata kérdéseivel foglalkozik a következő tanulmány is.

A pákozdi csata emléke sajnálatosan „leszerepelt” Magyarország szocializmusnak nevezett történelmi időszakában, aminek köszönhetően még a mai napig sem sikerült elérni, hogy a jelentőségének megfelelően foglalkozzanak vele az emlékezők. Pedig valóban ez a csata volt az első a negyvennyolcas szabadságharc történetében, mégpedig döntő jelentőségű, azért, mert a magyar csapatok ellenállása lemondatta Jella-

čićot hadászati céljának, a magyar fővárosoknak az elfoglalásáról. Hermann Róbert tanulmányában ismerteti a csata kialakulásának körülményeit, különös hangsúlyt fektetve a sukorói haditanács eseményeinek bemutatására és elemzésére. A szerző megnyugtatóan tisztázza a szembenálló erők nagyságát, vagyis a relatív erőviszonyt, majd részletesen elemzi a magyar harcrendet. A harcrend felépítésének problematikus részleteit sem kerüli el, a rendelkezésre álló források alapján valószínűsíti a magyar balszárny helyzetét és vélelmezhető feladatát is. Talán ezen a ponton hiányzik legjobban térképes vagy legalább vázlatos illusztráció, mely egyrészt az olvasót is segítené az eligazodásban, másrészt a szerzőt is könnyebb helyzetbe hozná az elemző munkánál éppúgy, mint a leírásnál.

A pákozdi csata elemzésénél Hermann Róbert megadja a magyar harcrendi elemek létszámadatait, sajnos ugyanezt – valószínűleg pontos adatok hiányában – nem teszi meg a horvát sereg vonatkozásában, ami lehetőséget adna a helyi erőviszonyok pontosítására. A csata, illetve a szembenálló felek hadvezetésének értékelésekor ezen adatok igen érdekesek lehetnének. A szerző elemzi a fegyverszünet megkötésének körülményeit, a felek következő napokban mutatott tevékenységét vizsgálva valószínűsíti annak szövegét.

A következő tanulmány érdekességét az adja, hogy a szerző egy olyan város történetét helyezi vizsgálatainak központjába, amelyről azt gondolhatnánk, ott végképp nem történt semmi. Kiderül azonban, hogy október hónap Nagykanizsán sem telt el üres semmittevésel, itt is harcok zajlottak, az akkori szakterminológia szerint „kisháborús” műveletek, vagyis jellemzően nem reguláris csapatok közötti harcok, manőverek. Döntően magyar nemzetőr és népfelkelő csapatok értek el legalább korlátozott sikereket.

Hasonló jellegű tevékenységgel foglalkozik a soron következő tanulmány, mely a Jellačić hadseregéből kiváló és Horvátor-

szág felé indított hadoszlop vonulását mutatja be. „A hadsereg tisztjei nemes egyszerűséggel maguk is sáskahadnak neveztek a hazavonulókat, akik teljesen használhatatlanok voltak, csak rabolni tudnak.” – idézi Hermann a hadoszlopról alkotott véleményét. (168. old.) Úgy látszik azonban, még ez a különítmény is képes volt nagyobb veszteség nélkül teljesíteni a feladatát és eljutni hazai földre. A magyar közvélemény e hadoszlop megsemmisítését várta, hasonlóan, mint Roth és Philippovich csapatai esetében, ami mégsem következett be. Hibázott-e valaki, vagy sikerült az elvárható lehető legtöbbet tenni a horvátok ellen? E kérdésre is választ találunk Hermann Róbert kimerítő és rendkívül alapos tanulmányában.

A következő tanulmány Perczel Mór 1848. októberi tevékenységével foglalkozik. Ha nem ismernénk Hermann Róbert elkötelezettségét Görgei iránt, azt is gondolhatnánk, hogy kedvenc negyvennyolcas tábornoka Perczel Mór, akinek tevékenységét több könyvben és tanulmányban is elemezte. Ezúttal korábbi, Perczel „honmentő” hadjáratáról szóló munkájának egyik epizódját fejtette ki alaposabban Perczel és Burits tábornok közötti fegyverszüneti tárgyalásokat.

A kötet végére ismét egy csataelemzés maradt, a szerző ezúttal a schwechati csata előzményeit és eseményeit vizsgálja, szintén imponáló forrásbázisra támaszkodva és a

– pákozdi csatához hasonlóan – az egyes részleteket kiemelve. Ezek közül mindenképpen kiemelendő a magyar hadsereg alkalmazhatóságának, morális állapotának elemzése. A ma divatosnak nevezhető – bár már Tolsztoj óta kedvelt – eljárást is alkalmazva, a közkatonák, nemzetőrök szemszögét is alaposan vizsgálva ad átfogó és hiteles képet a magyar sereg bajairól, gondjairól. E módszer alkalmazását viszont nem tartjuk szerencsésnek „A felelősök” című fejezetnél. A magasabb katonai vezetés értékelését aligha bízhatjuk a közkatonákra, még ha benyomásaik, érzéseik, sőt véleményük volt is. Visszaköszönnek Sára Sándor Pergőtűz című riportfilmjének géppuskásai, tüzérei, akik még a német hadvezetés tevékenységét is bátran megítélték a Don-menti állásukból.

Hermann Róbert tanulmányait bőségesen kiegészítette a vonatkozó levéltári forrásokkal, melyek rendkívül fontosak a további kutatásokhoz és különösen a szintetizáló, összefoglaló munkák elkészítéséhez. E kiadvány is jól bizonyítja, hogy Hermann Róbert Bécsben eltöltött delegátusi évei nemcsak számára voltak rendkívül fontosak és eredményesek, hanem a korszakkal foglalkozó történészek is sokat kamatoztathatnak közreadott kutatási eredményeiből.

CSIKÁNY TAMÁS

Az 1848-as forradalom jelenetei egy román történész értelmezésében

Nicolae Isar: Din istoria generației de la 1848. Revoluție-exil-destin istoric. Editura Universitară, București. 2006. 259 oldal

A román történelemben a polgári fejlődés, a nemzetné válás útján tett mérföldkőként értékelik a negyvennyolcas erdélyi és havasalföldi forradalmi megmozdulásokat. Ezzel magyarázható, hogy a román történetírás egyik fő törekvése, hogy feltárja az események mozgatórugóit, s tisztázza a román résztvevők szerepét.

Ez a szándék vezérelte Nicolae Isart, amikor 2006-ban megírta A negyvennyolcas generáció történetéből című könyvét. A szerző a Bukaresti Egyetem Újkori Román Történelmi Tanszékének oktatója, kinek tágabb kutatási területe Románia modernkori történelme. Ezen belül elsősorban a román oktatási rendszer kiépülésének, valamint a kulturális élet fejlődésének története képezi vizsgálatai tárgyát. Eddig megjelent könyveinek egy részében a 18–19. század eszméinek román társadalomra gyakorolt hatásával foglalkozik.¹ Ugyanakkor két kötetben megkísérelte összefoglalni Románia 19. századi történetét.² Munkáiban főként a ro-

mán államiság születésének fejlődéstörténetét kívánja bemutatni, továbbá elemzi az erre ható külső és belső politikai tényezőket.

A negyvennyolcas generáció történetéből című könyve megírásakor kettős cél vezette a szerzőt. Egyrészt, hogy nyomon kövesse a havasalföldi forradalom vezetőinek politikai pályáját, másrészt, hogy feltárja azt a szellemi, eszmei hátteret, melyből a forradalmi gondolat táplálkozott. Amint azt az alcím is mutatja – forradalom, emigráció, történelmi sors – a könyv e három csomópont köré szerveződik.

A tizenegy fejezetből álló munka első két részében a forradalom kirobbanásának előzményeit tárgyalja a szerző. Mindenekelőtt arra törekszik, hogy bemutassa azt a közeget, melyben a társadalmi átalakulás igénye érlelődött. Ezért különös figyelmet szentel a bukaresti Szent Száva Nemzeti Kollégiumnak, hiszen ennek az iskolának a falai között formálódott az a tanárokból és diákokból álló csoport, mely a későbbiekben oroszánrészt vállal az események alakításában.

A korabeli román társadalom szűk értelmiségi rétegében az egyházi elem dominanciája érvényesült. Ezért elkerülhetetlen volt a forradalmi eszme és a keresztény ideológia bizonyos mértékű összefonódása, mint ahogyan elképzelhetetlen volt az egyháziak vezetésből való kizárása vagy mellőzése is. Ennélfogva a forradalom kívánalmi kezdettől vallásos köntösbe burkolva jelentek meg. Így részben tompítani lehetett egyes radikálisabb követelések életét, továbbá a vallásos töltet megkönnyítette a klérus számára, hogy a maga érdekeinek megfelelő mederbe terelje az eseményeket, és ellenőrzése alatt tartsa azokat. Ugyanakkor a havasalföldi forradalom vezetői tisztában voltak a román nép vallásosságával. Egysze-

¹ *Școala națională de la Sf. Sava 1818–1859* (A Szent Száva Nemzeti Iskola és a kor szellemisége), 1994; *Principatele Române în epoca Luminilor 1770–1830* (A Román Fejedelemségek a felvilágosodás korában), 1999, 2005; *Cultura națională și spirit european. De la școala lui Gheorghe Lazăr la Universitatea din București 1818–1864* (Nemzeti kultúra és európai szellemiség Gheorghe Lazăr Iskolájától a Bukaresti Egyetemig), 2004.

² *Istoria modernă a Românilor. Edificarea statului național 1848–1866* (A románok modern története. A nemzetállam felépítése), 2002; *Istoria modernă a Românilor 1848–1878* (A románok modernkori története), 2003, 2005.

rűbb volt a mélyen hívó, a babonák világában élő, zömmel paraszti réteget keresztény jelszavak hangoztatásával a forradalom táborába csábítani. Ezért az Evangéliumra építve, ennek szellemében bontották ki a forradalom zászlaját.

A szerző néhány gondolat erejéig megemlékezik az erdélyi románok felkeléséről is. Ezt azzal a céllal teszi, hogy rávilágítson a két megmozdulás alapvető különbségére, mely szerinte az erőszakosságban rejlik. Méltatja a havaselvei forradalmárokat, hogy a keresztény hagyományokat követve tartózkodtak a vérontástól. Ugyanakkor az erdélyi háborúskodást a történelmi helyzetből fakadó kényszerűségként értékeli. Azt hangsúlyozza, hogy az itt élő románajkúak is békességre törekedtek, és hat hónapig türelmesen várták nemzeti követeléseik teljesítését, azonban ennek elmaradása fellépésre készítette őket. Isar szerint az erdélyi románok kénytelenek voltak 1848 szeptemberében fegyvert fogni azért, hogy megóvják nemzeti létüket. Soraiból kiténik, hogy az ősszel kiteljesedő fegyveres konfliktust jogos önvédelemnek tartja. Okfejtése során azonban nem említi, hogy már 1848 tavaszán felütötte fejtét az ellenségeskedés, miután egyes nemzetiségi vezetők elhintették a viszály magvát. A május 15–17. között Balázsfalván tartott nemzeti gyűlésen megjelent parasztok tömegeit a magyar kormányval szembeni ellenállásra buzdították. A többnyire ortodox püspökök által irányított gyűlés egyhangúan elutasította az uniót. Az itt vezető szerepet kicsikaró Simion Bărnuțiu rendkívül sötét jövőképet festette a jelenlévők elé, továbbá a román nemzet pusztulásának vízióját vetítette előre. Hangzatos ígéretekkel, a román nemzeti törekvéseket célzó követelésekkel sikerült megnyernie az egyházi vezetők által befolyásolható, iskolázatlan és nincstelen rétegeket. Ekkor már kezdett körvonalazódni az a politikai irányvonal, mely előtérbe helyezte a Bécshez történő igazodást. A román nemzeti vezetők meggyőződésévé vált, hogy az udvar minden követelésüket messzemenően

teljesíteni fogja, ezért a magyar kormánnyal szemben mereven ragaszkodtak álláspontjukhoz. Ez azért is volt lehetséges, mert ekkorra már a román nemzeti mozgalmon belül felülkerekedett a mérsékelteteket háttérbe szorító magyarelles tábor, mely magához ragadta a kezdeményezést. Ezt követően pedig a nemzetiségi vezetők elzárkóztak a további együttműködés lehetőségétől. Isar tehát túloz, amikor türelemről és békességről beszél, hiszen az erdélyi románokat ebben az időszakban nem illethetik ezekkel a jelzőkkel.

A továbbiakban a szerző rátér az emigrációba kényszerült román forradalmárok politikai tevékenységének, munkásságának részletezésére, majd egyes prominens személyiségek portréjának megrajzolására. A harmadik fejezet hivatott a külföldre szakadt forradalmárok útkereséséről képet adni. A szerző vázolja azokat a belső ellentmondásokat, melyek megnehezítették a román emigráció szervezetének, irányításának kialakítását. Hasonlóan a kelet-európai emigránsok zöméhez, a román száműzöttek is főként Párizsban és Londonban alakították ki központjaikat, ahol az egykori forradalmárok hozzáálltak a küzdelmük folytatásához szükséges feltételek megteremtéséhez. Ugyanakkor ontották a visszaemlékezéseket, melyekben számot vetettek a múlttal, elemezték a történeteket, a bukás okait, valamint vázolták az emigráció programját. Tucatszám jelentek meg a nemzeti ügyet népszerűsítő kiadványok is, melyek a nyugati közvélemény szimpátiáját kívánták megnyerni. Nicolae Isar ebből a gazdag irodalomból szemezgetve pontos képet nyújt a román emigráción belül érlelődő konfliktusokról, az álláspontok sokszínűségéről és a meg hasonlászról, mely aláasta a kivándoroltak közötti bizalmat. A szerző azonban nem csupán az emigránsok irodalmi termésének ismertetésére szorítkozik, hanem vázolja azokat a külpolitikai mozgásokat is, melyek az újakezdés reményével kecsegtettek. Áttekinti a nagyhatalmi politika azon válságócait, melyek kedvező alkalmat kí-

nálhattak a kis nemzetek érdekeinek érvényesítésére. Ezzel párhuzamosan pedig kitér a magyar és román emigráció között 1851-ben kibontakozó párbeszédre, melynek két főszereplője Kossuth Lajos és Nicolae Bălcescu volt. A szerző ezzel kapcsolatban visszaül a magyar kormány és a nemzetiségek között 1849 nyarán létrejött megállapodásra. Azt sugallja, hogy ez a kritikus hadi helyzetből fakadó kényszerű lépés volt. Gondolatmenetét azzal támasztja alá, hogy 1851-ben, a megváltozott feltételek mellett éleződtek ki igazán az ellentétek. Ezt a konföderációs tervek körüli vitákban, az élesen szembenálló elképzelésekben látja igazoltnak. A Bălcescu által 1851-ben kidolgozott tervezetet elfogadhatónak tartja, hangsúlyozva, hogy ennek főbb elgondolásai nemzetiségi alapokon nyugodtak. Csakhogy Bălcescu javaslata a történelmi Magyarország területi egységének megbontását célozta. Elképzelése szerint a szűken vett Magyarország románok lakta részeit Erdélyhez kellett volna csatolni, majd ezt követően Havasalföldet és Moldvát is. Továbbá javasolta egy egységes délszláv állam megalakítását Szerbia, Horvátország, Szlavónia, Dalmácia és Magyarország szerblakta vidékeinek összefogásával.³

Kossuth nemzetiségi politikájában hajlandó volt bizonyos engedményeket tenni és átértékelni '48-as álláspontját, az ország megcsonkításához azonban soha, semmilyen körülmények között nem járult hozzá. Mazzini unszolására 1851 tavaszán papírra vetette aggályait, valamint a föderatív átalakításra vonatkozó elgondolásait, mely a Javaslát Magyar Ország jövő politikai szervezetét illetően különös tekintettel a nemzetiségi kérdés megoldására címet viseli. Nicolae Isar erre a munkára hivatkozva megállapítja, hogy Kossuth nemzetiségi politikájában megingathatatlanul ragaszkodott 1848-ban kialakított álláspontjához, nem mutatott kompromisszumkészséget, sőt Er-

dély ügyében kimondottan erélyesnek bizonyult. Ennek alátámasztására Kossuth egyik Erdélyt érintő megnyilatkozását idézi, melyben leszögezi, hogy ez a terület a történelmi Magyarország szerves alkotórésze, s ez így is marad. Emellett utal Kossuth egy 1851 júniusában Mazzininek írt levelére, melyben újra felveszi a megkezdett gondolat fonálát, s immár azt veti a román emigráció szeméire, hogy Erdélyt a jövőben Dácia számára kívánják megszerezni. Majd figyelmeztet, hogy ha szükséges, a magyarok készek megvédeni az uniót, sőt hajlandók lemondani a tervezett forradalomról, és helyette irtó háborút indítani a románok ellen. Kétséges, hogy az utóbbi mondatok valóban Kossuth tollából származnának, hiszen a nemzetközi helyzet nem kedvezett sem egy esetleges forradalomnak, még kevésbé egy büntető hadjáratnak. Továbbá Nicolae Isar forrása sem tűnik túl megbízhatónak, hisz Alexandru Marcu: *Conspiratori si conspirații în vremea renașterii politice a Românilor*. (Összeesküvők és összeesküvések Románia politikai újjászületésének idején 1848–1877) című könyvét használja, mely 1930-ban Bukarestben jelent meg, abban a nemzetközi politikai légkörben, melyben a románoknak igazolniuk kellett jogukat Erdélyre. Kérdés, hogy Isar miért nem fordult elsődleges forrásokhoz műve megírása során, s miért ragaszkodott oly következetesen egy elavult, a korszak feszültséggel terhes politikai viszonyait tükröző munkához. A válasz a sorok között rejlik, hiszen egyértelmű, hogy a szerző érdeklődése kizárólag az Erdélyt érintő kossuthi állásfoglalásra összpontosul. Ezt jelzi az is, hogy Kossuth alkotmánytervének egyéb felvetéseiről, megoldási javaslatairól nem szól, azokat nem elemzi. Erdély hovatartozásának, jövőjének kérdését tekinti a tárgyalások fordulópontjának, és ezek kudarcáért a magyar emigráció vezetőit okolja.

A negyedik és ötödik fejezetben a szerző közelebbről is bemutatja két forradalmár, Nicolae Bălcescu és Scarlat Várnav életútját, valamint politikai gondolkodásmódjuk for-

³ Spira György: *Kossuth és alkotmányterve*. Debrecen, 1989. 14.

málódásának folyamatát. Nicolae Bălcescu mind a román, mind a magyar köztudatban a '48-as nemzedék talán legismertebb alakja. Isar döntőnek tartja szerepét a nemzeti egység megteremtéséért vívott küzdelemben. Végigkíséri Bălcescu pályafutását, s ennek során főként azokra a tényezőkre helyezi a hangsúlyt, melyek a társadalmi reformok hívévé érlelték. Amikor a moldvai forradalmár, Scarlet Várnav fordulatokban gazdag élettörténetét tűzi tolla hegyére, Isar megjegyzi, hogy hiányt pótol, ugyanis Várnav alakjával kevésbé foglalkoztak a román történészek. Úgy véli, hogy méltatlanul hanyagolták el, hiszen az ő érdeme volt a Párizsban tanuló román fiatalok összefogása, továbbá a Román Könyvtár létrehozása, melynek feladatai közé tartozott a román kultúra terjesztése, valamint a nemzeti nyelv ápolása. Párizsi tartózkodása során szoros kapcsolatot épített ki a francia forradalmi körökkel, s részt vett az 1848. februári felkelésben. Rövidesen hazatért, hogy bekapcsolódjon a nemzeti küzdelemben, melynek bukása után Bukovinába, majd Párizsba menekült. Két év múlva visszatért Moldvába, szerzetesi csuhát öltött, és a szociális reformok ügyének szentelte életét. Alapítványokat hozott létre azért, hogy elősegítse újabb iskolák, kórházak és egyéb kulturális intézmények létrejöttét.

A hatodik fejezet válogatás Alexandru Christofi őrnagy és Chrisitan Tell ezredes 1852–1856 közötti levelezéséből. A szerző Christofit állítja a középpontba, az ő személye köré fonja közlendőjét. Isar úgy gondolja, hogy ez a levelezés az emigráció naplójának is tekinthető, hiszen ennek a néhány évnek a termése bőséges adatokkal szolgál a román emigrációra vonatkozóan. Ezek a levelek beszámolnak többek között a Párizsban tevékenykedő román radikális körökről, egyes emigránsok munkájáról, a mindennapi gondokról. Mégis a leggyakrabban a nemzeti mozgalom esélyeit latolgatják, megkísérik feltérképezni azokat a külpolitikai mozgásokat, melyek reménye-

ket ébreszthetnek a hazájuktól távol élő száműzöttekben.

A hetedik fejezetben a festő, Barbu Iscovescu életének utolsó éveit ecseteli, ám előtte rövid összefoglalást ad Iscovescu negyvennyolcas szerepvállalásáról, ami hivatásából adódóan forradalmár portrék készítésében merült ki. Részt vett a havasalföldi felkelésben, majd ennek leverése után az erdélyi románok táborához csatlakozott. Művészi ambícióit itt sem adta fel, hiszen Abrudbányán többek között elkészítette Avram Iancu arcképét is. A szerb lázadók között éri 1849 tavasza, ahol művészetének élve újabb portrékat fest. A végső bukás után elhagyja az országot, és Párizsba megy, ahol három évet tölt, majd 1852-ben úgy határoz, hogy Törökországban veti meg a lábát.

A nyolcadik és a kilencedik fejezetet a forradalom egyik híres-hírhedt alakjának, Ion Heliade Rădulescu emigrációs szerepvállalásának áldozza a szerző. Elsőként az 1851-ben Párizsban megjelentetett visszaemlékezéseit teszi vizsgálat tárgyává. Rădulescut ez a munka tette ismertté, de nem annak írói színvonala miatt, hanem mert vitriolba mártott tolla átkot szórt egykori bajtársaira. Nagyon komoly vádakot fogalmaz meg néhány fiatal radikális politikussal szemben. Ennek ellenére hosszú ideig Rădulescu munkája volt az egyetlen a havasalföldi forradalom történetét elbeszélő mű. A következő rész a francia újságíró, Saint-Marc Girardin, a *Journal des Débats* munkatársa és Rădulescu között kibontakozott politikai vita főbb állomásait követi nyomon. A kettejük közötti nézetkülönbség a fejedelemségek egyesítésének problematikája körül formálódott ki. Girardin cikkeiben síkra szállt a fejedelemségek egyesítése mellett, s gyakran bírálta Törökországot a fejedelemségekkel kapcsolatos politikája miatt. A román közvélemény és az emigráció vezetői is rokonszenvvel fogadták Girardin fellépését, kivéve a konstantinápolyi emigránsok egy csoportját, élükön Rădulescuval, aki egy Girardinnak írt levélben fo-

galmazta meg ellenvetéseit. Ebben elutasítja a törököket érintő vádakát, hangsúlyozva, hogy Törökország mindig védelmet nyújtott a fejedelemségeknek a külső fenyegetésekkel szemben, ezért jobbnak látja fenntartani a törökkel való szoros és békés kapcsolatot.

Az utolsó fejezetek egyike C. A. Rosetti, a radikálisok hajdani vezéralakjának 1866-os kultuszminiszteri tevékenységét mutatja be. Rosetti Cuza államcsínyét követően került az újonnan megalakult kormányba. Minisztersége rövid életűnek bizonyult, hisz csupán néhány hónapig tartott, mégis egy sor fontos intézkedést hozott. Ezek egyike az Irodalmi Társaság, a későbbi Román Akadémia megalapítása. Elengedhetetlen feladatnak ítélte a közoktatás színvonalának javítását, valamint új iskolák építését. Nevéhez fűződik több mezőgazdasági és szakiskola felállítását. Miután szembekerül a konzervatívok politikájával, 1866 júliusában lemond a Lascar Catargiu kormányában betöltött tisztségéről, és visszatér az újságírói pályára.

A könyv zárófejezetében a szerző első sorban azt vizsgálja, hogy az egykori forradalmi vezető, majd külügyminiszter Mihai Kogălniceanu alakja hogyan jelenik meg a neves román költő, Mihai Eminescu termékeny politikai publicisztikájában.

Nicolae Isar munkája a 19. századi román történelem egyik jelentős mozzanatának, a havasalföldi forradalomnak, valamint az ebben résztvevő nemzedéknek állít emléket. A szerző nem törekszik a forradalom eseménytörténetének elbeszélésére, sokkal inkább arra, hogy felvillantsa annak

eszméletörténeti, ideológiai hátterét. Azonban ez a munka kisebb részét teszi ki, döntő hányadában az emigránsok küzdelmeit, diplomáciai próbálkozásait vázolja. Az emigránsok közötti viszályokat, az éledő, majd elhaló reményeket személyes sorokon keresztül igyekszik megvilágítani. Ugyanakkor a magánlevelek, naplók felhasználása színesíti és összetettebbé teszi a forradalomról és az emigráns létről alkotott képet.

A könyv stílusa közérthető és világos, de gyakran megesik, hogy az előadásmód helyenként erőteljes egyhangúságba csap át. A munka hátrányaként róható fel, hogy a szerző egyrészt nyomtatékosítani akarja saját véleményét, másrészt nem fogalmaz meg konkrét ítéletet, de sugallja azt. Isar nem szűkölködik forrásokban, azonban mellőzi azok kritikai vizsgálatát, elemzései több ponton elnagyoltak. Bizonyos kérdések fessegetése során csupán egyetlen, általában a koncepciójába illő nézőpontot vesz figyelembe, így munkája néhol egyszemélyes és torz képet közvetít.

A negyvennyolcas forradalmi mozgalom a magyar és a román nemzet történelmében egyaránt sorsdöntő jelentőséggel bír, hiszen a feudális viszonyokkal olyan polgári berendezkedést állított szembe, mely addig soha nem tapasztalt fejlődést, szabadságot ígért. Az események alakulása lehetetlenné tette az együttműködést, s az ekkori sérelmek ártalmas hatása napjainkban is munkálkodik.

ROTÁR KRISZTINA

A botcsinálta katona

Ács Tibor: *Batthyány Lajos, a huszártiszt. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum – Line Design. Budapest, 2008. 134 oldal*

Az elmúlt egy évtizedben a magyar polgári átalakulás korával s azon belül főleg 1848–1849-cel foglalkozó kötetek száma örvendetesen megnőtt, csak a forradalom és a szabadságharc koráról több mint háromszáz kötet jelent meg ebben az időszakban. Az érdeklődés – és ennek révén a könyvkiadási konjunktúra – fenntartását elősegítették a korszak jeles szereplőinek emlékévei: 2002-ben Kossuth, 2003-ban Deák, 2007-ben pedig Batthyány Lajos születésének 200. évfordulója. Szerencsére némi pályázati pénz is akadt az évfordulás kiadványok megjelentetésére. Megállapítható, hogy szakmai szempontból a lemaradandóbb eredményrel a Batthyány-emlékév járt. Molnár András alaposan kibővítette és átdolgozta 1996-os kismonográfiáját¹ s a szintén általa sajtó alá rendezett reformkori Batthyány-iratok gyűjteményét. Az eredmény a Batthyány reformkori politikai pályáját bemutató és annak dokumentumait tartalmazó nagyszerű kötet.²

A Batthyány-kutatás doyenje, Urbán Aladár egy népszerűsítő életrajz³ mellett teljesen újraírta 1986-ban megjelent akadémiai doktori értekezését,⁴ s kibővítette azt

Batthyány 1848 októbere utáni tevékenységének, fogságának, perének és vértanúhalálának történetével.⁵ Urbán Aladár még 1999-ben adta ki Batthyány miniszterelnöki tevékenységének dokumentumait;⁶ s Károlyi Árpád kötete⁷ alapján magyar fordításban is közreadta Batthyány főbenjáró pörének iratanyagát.⁸ Így elmondhatjuk, hogy 19. századi nagyjaink közül Batthyány az egyetlen, akinek gyakorlatilag a teljes írásos hagyatéka megbízható kiadásokban hozzáférhető.

Az életrajz fontos részletkérdését tisztázta Fónagy Zoltán rövid közleménye,⁹ s ilyen hozzájárulást jelent a gróf biográfiájához Ács Tibor hadtörténész nemrég megjelent kis kötete Batthyány katonai szolgálatáról.

A szerző először 1984-ben dolgozta fel ezt a témát, részint a hazai, részint a bécsi (főleg hadilevéltári) anyag alapján, majd e

⁵ Urbán Aladár: *Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöksége, fogsága és halála*. Budapest, 2007.

⁶ *Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai*. A dokumentumokat válogatta, a jegyzeteket készítette, az előszót írta Urbán Aladár. Budapest, 1999. 1–2. köt.

⁷ Károlyi Árpád: *Németújvári gróf Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök főbenjáró pöre*. Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai. Iratok. Budapest, 1932. I–II. k.

⁸ Urbán Aladár (szerk.): *Batthyány Lajos főbenjáró pöre*. Ford. Kurucz György. Budapest, 1991.

⁹ Fónagy Zoltán: *Batthyány Lajos gróf bécsi tanulóéveinek szellemi háttere (1821–1826)*. In: Pártvezér, miniszterelnök, vértanú. Tudományos emlékülés a 200 éve született Batthyány Lajos miniszterelnök tiszteletére. Zalaegerszeg, 2007. szeptember 12. Szerk. Molnár András. Zalaegerszeg, 2008. 13–23.

¹ Molnár András: *Batthyány Lajos a reformkorban*. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 1996. 222.

² Molnár András: *„Viam meam persequor.” Batthyány Lajos gróf útja a miniszterelnökségig (1807–1848)*. Budapest, 2007.

³ Urbán Aladár: *Gróf Batthyány Lajos, Magyarország első alkotmányos kormányfője*. Budapest, 2007.

⁴ Urbán Aladár: *Batthyány Lajos miniszterelnöksége*. Nemzet és Emlékezet. Budapest, 1986.

tanulmány két, némileg átigazított változatát az elmúlt években tette közzé.¹⁰

Az előttiünk fekvő kötet azonban minden eddiginél bővebb áttekintést ad Batthyány 1826–1831 közötti katonai szolgálatának történetéről, s a szerző – dicséretes módon – az emlékévben megjelent kiadványok nagy részét is hasznosította a munka megírásakor. Ács Tibor komoly kutatási tapasztalatokkal rendelkezik reformkori nagyjaink katonai szolgálatának feldolgozásában, hiszen Széchenyi és Bolyai János katonaéveiről külön monográfiákat írt, de tanulmányban foglalkozott Petőfi, illetve Mészáros Lázár katonaéveivel is.

A téma és a műfaj egyáltalán nem hálás, hiszen a vonatkozó forrásanyag nagy része a bécsi *Kriegsarchiv*ban, az Udvari Haditanács (*Hofkriegsrat*) anyagában található. Ez az anyag egyrészt hihetetlenül gazdag, másrészt viszont az 1918 előtti időszakban komoly selejtezésen esett át, így gyakran csak az iktató- vagy mutatókönyvi bejegyzések, illetve a haditanácsülés jegyzőkönyvi kivonatai alapján rekonstruálható egy-egy életrajzi mozzanat. Hozzáteendő, hogy míg például Széchenyi esetében komoly segítséget jelent fennmaradt naplója és levelezése, Petőfinél pedig a vele kapcsolatos óriási visszaemlékezés-anyag, Batthyány esetében ilyen személyes dokumentumok vagy visszaemlékezések alig maradtak fenn. Miután Batthyány csupán a hadnagyi rangig vitte, azaz a legalacsonyabb tiszti kategóriába tartozott, a rá vonatkozó dokumentumok is meglehetősen ritkásak. Ha atyai öröksége kapcsán nem keveredik perbe anyjával, s e peranyag mellékleteként nem maradnak

fenn anyjához írott levelei, szinte alig tudnánk valamit ennek az öt évnek a történetéről. (E problémával az 1848–1849-ben jelentős szerepet játszó katonák 1848 előtti katonai pályafutásának feldolgozásánál is szembesülnünk kell: személyes dokumentum csak nagyon kevesek után maradt, a hivatalos dokumentumok jelentős része pedig hiányzik.)

A kötet négy nagyobb fejezetből áll. Az első a nyelvtanilag némileg szokatlan „Gyermek- és ifjúkora (1807–1826)” címet viseli, s hat alfejezetben ad áttekintést a család történetéről (a Batthyány-család adta Magyarország utolsó „nemzeti”, azaz nem Habsburg-házi nádorát), a gróf örökségéről, azaz az apja után reá maradt javokról s a végrendeletnek az anyja, Skerlecz Borbála által történt kijátszásáról. Külön alfejezet foglalkozik Batthyány bécsi nevelőintézeti és tanulóéveivel (1815–1819), a győri bencés gimnáziumban eltöltött éveivel (1819–1821; itt ismerkedett meg Deák Ferencsel), bécsi gimnáziumi és egyetemi tanulmányai-val (1821–1826); bécsi életviteli gondjaival és a katonai pálya választásával.

A gróf egyrészt nem kapott elég pénzt ahhoz, hogy rangjához méltó életmódot folytasson (az apja végrendeletében hagyományozott évi 10 000 forint helyett csak 1200 forintot kapott), másrészt hajlamos volt a kicsapongásra, gyakran voltak konfliktusai tanáraival. 1826 márciusában, aztán április 2-án, majd május 29-én levélben kérte anyját, engedélyezze számára, hogy megszakítsa egyetemi tanulmányait, s a cs. kir. hadseregben vállaljon katonai szolgálatot. (A május 29-i levélben szerepel egy utalás arra, hogy már „évekkel ezelőtt” kinyilvánította hasonló kérését anyja előtt.)

A mama hosszú hezitálás és ellenállás után igent mondott, azzal a feltétellel, hogy Batthyány folytatja jogi tanulmányait, s levizsgázzik; illetve, hogy magyar ezredben vállal szolgálatot. Laval Nugent altábornagy tanácsára a mama a fiú zsebpénzét 100-ról 60 forintra csökkentette, nehogy több pénze legyen, mint egy hadnagynak. (Ez nyilván

¹⁰ Ács Tibor: *Batthyány Lajos katonai szolgálatának története (1826. augusztus 5–1831. április 30.)*. Hadtörténelmi Közlemények, 97. évf. (1984) 4. sz. 716–751.; uő.: *Batthyány Lajos katonaélete – „Védelme alatt minden fejlődik”*. In: uő.: *A reformkor hadikultúrájáról. A magyar hadügy és tudomány kérdéseiről*. Piliscsaba, 2005. 278–310.; uő.: *Batthyány Lajos, a huszártiszt*. Hadtörténelmi Közlemények, 121. (2007) 3. sz. 724–762.

nem esett neheze a nagylábon élő mamának.)

Batthyány ezek után került a cs. kir. 32. (Esterházy) gyalogezredbe *ex propriis*, azaz saját költségén szolgáló kadétként (hadapródként, vagy ahogy akkoriban mondták, hadfiként.) Jellemző, hogy a mama a bécsi Augartenben nyilvános lakomával ünnepelte meg fia Bécsből történt távozását, s megtiltotta neki, hogy kadéti szolgálata során bármiért is írásban forduljon hozzá, mondván, leveleit felbontatlanul fogja vizsgaküldeni.

A következő fejezet „A császári királyi 32. Esterházy herceg magyar sorgyalogezred kadétja (1826. augusztus 5–1827. április 19.)” címet viseli. Az első alfejezet Batthyány katonai törzslapjának (*Grundbuchblatt*) adatait ismerteti. A második alfejezet a cs. kir. hadsereg felépítését, tágabb értelemben a Habsburg Birodalom hadügyi szervezetét ismerteti. A harmadik alfejezet a cs. kir. tisztikar általános jellemzőiről és szelleméről szól. A negyedik alfejezet ismerteti Batthyány nyolc és fél hónapig tartó hadapródi szolgálatát; ezen belül az ezred egyenruháját, a hadapródok különböző kategóriái közötti különbségeket, illetve a hadapródok életét meghatározó szolgálati szabályzati előírásokat. Külön alfejezet mutatja be Batthyány kadéttársait, illetve az ifjú gróf hadapródi minősítését. A kadéttársak névsorát áttekintve megállapíthatjuk, hogy Batthyány nem a zsenik gyülekezetébe került: gyakorlatilag egyetlen olyan személyt sem találunk közöttük, akinek érdemeit a későbbiekben a hadi krónikák megörökítették volna. Batthyány minősítése alapján átlagos képességű katonának volt mondható.

Batthyány Paduában (Padova) töltötte le hadapródi szolgálatát, majd ígéretének megfelelően folytatta jogi tanulmányait, és 1826 decemberében, szabadsága idején sikeres vizsgát tett a zágrábi királyi jogakadémián. Ezek után a mama is megenyhült némileg fia iránt, s levélben kereste meg őt, amelyhez ajándékokat is mellélt. Batthyány 1827. január 25-én szintén levélben

mondott köszönetet, s arra kérte, intézze el, hogy áthelyezzék őt a lovassághoz, lehetőleg hadnagyi előléptetéssel. A mama – aki ekkorra már nyilván rájött arra, hogy fia katonai szolgálata lehetővé teszi számára a Batthyány-vagyon feletti korlátlan rendelkezést – örömmel teljesítette a kérést, s elintézte, hogy fiát áthelyezzék a 9. (Frimont) huszárezredhez. Batthyányt 1827. április 19-én áthelyezték, majd 20-án hadnaggyá léptették elő.

„A 9. Frimont báró huszárezred alhadnagya (1827. április–1831. április)” című fejezet első alfejezete „A legrégebb huszárezred és legfiatalabb alhadnagya” címet viseli. Itt kapunk képet a huszárezredek felépítéséről és taktikájáról. A második alfejezet Batthyány 1827. április–november közötti szolgálatát ismerteti. Az ifjú gróf 1827. májusi szabadsága során szerelte fel magát, s tekintettel a költségekre, a mama a havi zsebpénzét 100 forintra emelte. (A felszerelés teljes költsége 7125 forint, ebből Batthyány 3150 forintot költött lovak vásárlására.) A fejezet nagyobb része az alhadnagyk kötelemeit mutatja be.

1827 novembere és 1828 áprilisa között az ifjú gróf ismét szabadságon volt, Bécsben és Pozsonyban. Ennek során meglehetősen kicsapongó életmódot élt, s hatalmas adósságokat halmozott fel. A mama számára ez adta az ürügyet és az alkalmat arra, hogy feljelentse saját fiát a katonai hatóságoknál. Batthyány ezrede trevisói állomáshelyére visszatérve, 1828. május 9-én arra kényszerült, hogy igazoló jelentést írjon az ezredparancsnokságnak. Május 28-án pedig Reviczky Ádám grófhhoz, a magyar udvari kancellárhoz írt hosszú előterjesztést, amelyben védelmet kért tőle anyja intrikái ellen, s kitért arra is, hogy anyja költekező életmódja révén atyai örökségét is komoly veszély fenyegeti. Ez év október 2-án pedig Vas vármegyétől kért védelmet annak érdekében, hogy anyja ne terhelhesse meg birtokait újabb adósságokkal. Ezekkel a beadványokkal vette kezdetét az a hosszú vagyonjogi vita, amelynek során anya és fiú egyáltalán

nem kímélték egymást, s amely végül oda-vezetett, hogy Batthyány – atyai örökségének megóvása érdekében – kilépett a hadseregből, hogy személyesen igazgathassa birtokait.

A vagyoni vita ismertetése után külön alfejezet foglalkozik a 9. huszárezred tisztikarának összetételével és az ifjú gróf 1828. évi minősítésével. A tisztikarról itt is elmondhatjuk, hogy nem Napóleonok gyülekezete volt. Batthyány pedig, minősítése alapján, kimondottan gyenge katonai szakmai kvalitásokkal rendelkezett. 1830-ig e tekintetben némi fejlődést mutatott, de 1831. évi kilépésével így sem egy potenciális Simonyi óbester veszített vele a cs. kir. hadsereg.

1829-ben tovább folytatódott anya és fia vagyoni vitája. Batthyány érdekei minél hathatósabb képviselése végett szabadságot kért az ezredparancsnokságtól, amit Vas megye is támogatott, ám miután az ezredet ekkortájt vezényelték át Stájerországba, az ezredparancsnok ezt nem engedélyezte. (A szerző ugyan nem ír erről, de joggal feltételezhetjük, hogy a szabadságkérelem elutasításában a mama kitűnő kapcsolatainak is szerepe lehetett, hiszen egy gyenge képességű alhadnagy távolléte nyilván nem okozott volna komolyabb fennakadást az áttelepülés megszervezésében.) Csak az áttelepülés után, 1829 júniusában kapott háromhavi szabadságot. 1830-ban az ezredet a csehországi Pardubitz (Pardubice) környékére vezényelték át, s közben tovább folyt a per is. Végül a kancellária által kiküldött bizottságnak 1830. augusztus 2-án sikerült tető alá hoznia egy megegyezést anya és fia között. Az ezeket az eseményeket tárgyaló alfejezetben kapunk újabb ismertetést az ezred tisztikaráról.

A kötet harmadik nagy fejezete a „Nagykorúsága és kilépése a hadseregből (1831. február 10–április 30.)” címet viseli. Batthyány 1830–1831 fordulóján Bécsben volt szabadságon, s valószínűleg ekkor döntötte el, hogy kilép a hadseregből. Elhatározását befolyásolhatta az a tény, hogy rá kellett eb-

rednie, békeidőben aligha fog gyorsan előrelépni a ranglétrán. A szerző szerint „nem egy hozzá hasonló előkelő fiatalabb arisztokrata, aki más ezredből vagy a civil életből (jobb protekcióval) került a huszárezredéhez, rangsorban és rendfokozatban megelőzte őt.” (99. old.) Nos, jómagam úgy vélem, hogy egy ilyen rossz szolgálati minőségű hadnagy esetében az, hogy háromévi szolgálat után nem léptették elő, egyáltalán nem volt kirívó jelenség. Batthyány ugyanis – mint az a kötetből kiderül – katonai szakmai szempontból mutatott ugyan némi fejlődést, de még 1830. évi minősítése is erősen közepes volt. Emellett addigi katonai szolgálata tekintélyes részét szabadságon töltötte. 1826 decemberében Zágrábban jogi vizsgát tett (48. old.), 1827 novemberétől 1828 márciusáig Bécsben és Pozsonyban tartózkodott (63. old.). Az év októberében, novemberében és decemberében három iratát is Szombathelyről keltezte (71–72. old.), de itt valószínűsíthető, hogy nem ott volt. 1829 júniusában újabb háromhavi szabadságot kapott, s a szerző szerint novemberig távol volt az ezredtől. (84. old.) Valószínűsíthető, hogy 1830 nyarán is hosszabb időt tölthetett Magyarországon. (85. old.) 1830–1831 fordulóján Bécsben volt szabadságon, s kilépési kérelmét is innen küldte meg az ezredparancsnokságnak március 22-én. (99. és 102–103. old.) Ötéves katonai szolgálata során tehát több mint egy évet volt szabadságon, s ennek nagy részét a 9. huszárezred tisztjeként.

1831. január 17–18-án született meg a végleges vagyonszerződés Batthyány és anyja, Skerlecz Borbála között. Miután a gróf február 10-ével nagykorú lett, végre személyesen vehette át birtokai igazgatását. Nyilván ez lehetett a döntő érv amellett, hogy március 22-én benyújtsa kilépési kérelmét. Az ezredparancsnok már március 28-án kiadta a kilépéssel kapcsolatos kimutatást és támogató nyilatkozatot. A dandárparancsnokság április 2-án, a hadosztályparancsnokság április 3-án, a főhadparancsnokság 4-én láttamozta és 7-én to-

vábbította azt, s a bécsi Udvari Haditanácsnál április 11-én iktatták, majd 21–22-én döntöttek az elfogadásáról, s erről 25-én értesítették a prágai főhadparancsnokságot. Azaz, az ügyirat valamivel több mint egy hónap alatt végigfutott a katonai bürokrácián egy olyan korban, amikor nem volt telefon, fax vagy e-mail.

A szerző a továbbiakban cáfolja Batthyány egykori ezredtársának, Komlóssy Lajos későbbi honvédőrnagynak azt a visszaemlékezését, amely szerint Batthyány távozását a hadseregből az ezredparancsnokával, Ladislav Wrbna gróffal kialakult nézeteltérése okozta volna.

Az Epilógusban a szerző részint azt vizsgálja, hogy miként hatott Batthyány személyiségfejlődésére és későbbi pályafutására az a közel öt év, amelyet a cs. kir. hadseregben eltöltött, illetve röviden megemlékezik azokról a tisztekről, akik Batthyányval együtt szolgáltak, s a forradalomban és a szabadságharcban is szerepet játszottak. Közülük két személyről feltételezhető, hogy Batthyányban jó emléket hagyhattak: Majthényi Istvánról, illetve Pándy Samuról, akik mindketten komoly szerephez jutottak az Országos Nemzetőrségi Haditanács apparátusában, sőt Batthyány Majthényt bízta meg 1848 szeptemberében a komáromi erőd biztosításával is.

Ugyanakkor jómagam úgy vélem, hogy nemigen lehet egyenes kapcsolatot feltételezni Batthyány „tisztai szolgálata során el-sajátított katonai és hadtudományi ismerete” és „1848 áprilisától szeptemberéig meghozott helyes katonai” döntései, „a honvédelemmel kapcsolatos építő és alkotó” tevékenysége között. (115. old.) Kétségtelen, hogy Batthyány megszerzett némi rutint a katonai szolgálatban, s belülről ismerte a cs. kir. hadsereg világát, de ezek az alsó szintű ismeretek nem lettek volna elegendőek a már említett döntések meghozatalához. Maga Batthyány tudtommal csupán egyetlen alkalommal utalt 1848-ban arra, hogy ő maga is ismeri a hadsereg ügymenetét. 1848. július 19-én Csány Lászlóhoz írott le-

velében megrótta Csányt amiatt, hogy az egy Batthyányt illető ügyben nem hozzá, hanem Kossuth pénzügyminiszterhez fordult. „Ön, mint volt katonatiszt, eléggé ösmeri a szolgálat útját, ha orvosolni valója van, ne másokhoz, hanem egyenesen azokhoz folyamodjék, kiknek az orvoslás hatalmuk, és hatáskörükbe van.”¹¹

Batthyány katonai szolgálatának volt azonban egy későbbi sorsát alapvetően befolyásoló következménye. Miután kilépésekor aláírta azt a kötelezvényt, hogy soha nem harcol cs. kir. csapatok ellen, 1849. évi felségárulási perében megróbálták rábizonyítani, hogy ezt a kötelezettségvállalását megszegte, amikor 1848 októberében csatlakozott a Jellačić által Horvátországba hazaküldött horvát egységek ellen hirdett népfelkeléshez. Noha Batthyány semmilyen fegyveres cselekményben nem vett részt, ennek ellenére ezt a vádpontot nem ejtették, s egyike volt a halálos ítélet meg-alapozó képtelenségeknek.

Végül fel kell hívnunk a figyelmet a kötet néhány pontatlanságára és vitatható állítására. Anna Pleban Batthyányról adott jellemzésében „komikus” vidámságról ír; itt azonban valószínűleg különös (*komisch*) vidámságról lehet szó az eredetiben, s a szövegösszefüggés is így értelmes. (14. old.) Jómagam nem tulajdonítanék különösebb jelentőséget annak, hogy a Klinkowström-féle nevelőintézet szomszédságában kaszárnya állt, s ez is erősítette volna Batthyálynak „a katonai pálya iránti vonzódását”. (17. old.) Kicsit erőltetettnek érzem a köztörténeti események összekapcsolását a gróf tanulóéveinek krónikájával, ugyanis semmilyen nyoma nincs annak, hogy a gróf 1831 előtt bárminemű közéleti érdeklődést árult volna el. (23. old.) Nugent nevét a korban Nüzsannak ejtették, tehát a „Nugent-et” toldalékolás hibás. (24. old.)

A szerző szerint „a jogilag egyértelmű törvényeket, melyek világosan kimondták

¹¹ Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai, 2. 944–945.

Magyarországnak és hadügyének önállóságát, a Habsburg-ház és kormánya folyamatosan megsértette, mellőzte és elferdítette.” (34. old.) Ez az állítás több mint kérdéses, hiszen a magyar hadügy önállóságáról az 1790. évi X. törvénycikk sem szólt, de még az 1848. évi 3. törvénycikk is csak nagyon áttételesen fogalmazta meg ezt, miután a hadügy és a hadsereg irányítása a korabeli felfogás szerint uralkodói felségjog volt. Azt az állítást is némi kétellyel kezelem, mely szerint a vezénylő tábornokok álláspontja az lett volna, hogy „egy tisztből akkor lesz jó és tekintélyes parancsnok”, ha hosszú ideig szolgál az ezredében. (35. old.) A cs. kir. hadsereg felső vezetésének tagjai ugyanis általában több ezredben s több fegyver- és csapatnemben is szolgáltak, míg magasabb beosztást kaptak. A császári királyi hadsereget a tárgyalt korszakban császári és királyi hadseregek nevezni súlyos anakronizmus. (34., 36., 38., 43. old.) Azt sem igen hiszem, hogy a tisztikar 70–80%-a német lett volna, hiszen tudtommal nem készültek ilyen jellegű, nagyobb időszakot átfogó statisztikai számítások. (37. old.)

A minősítések ismertetésénél a „*Dressieren*” nem nevelést, hanem kiképzést jelent. (46. és 79. old.) Frimont tábornok nem lehetett Lombard-Velence, legfeljebb Lombardia-Veneto főhadparancsnoka. (55. old.) Ugyanilyen fából vaskarika a „huszárstratégia” emlegetése, hiszen egy csapatnemnek legfeljebb taktikája lehet. (Uo.) A 4. huszárezred parancsnoka előbb Anton Callot (55. old.), majd hirtelen Anton Collet (66. old.) Nem tudom, mi alapján állítja a szerző, hogy Batthyány „kezdetben szorgalmasan tanulmányozta az évszázados huszárhadvi-

selés alapján készült hadtudományi műveket és katonai szabályzatokat.” (57. old.) Tudomásom szerint Batthyány olvasmányairól ebből az időszakból semminemű releváns adattal nem rendelkezünk. A 9. huszárezredi Georg Isakovics (vagy inkább Đorđe Isaković) szülőhelyénél kérdőjelesen említett Mitrovic, Sirmien nem más, mint a szerémségi Mitrovica. (76–77. old.) Az ezred 1829-ben nem Rackerburg (84–85. old.), hanem Radkersburg (magyarul Regede) környékére települt át. Az ezred 1830. évi tisztikarának ismertetésénél a magyar tisztek egy részének neve magyarul, a másiké németül szerepel (például Johann Somssich, Joseph Rakovszky). (88. old.) A Batthyány kilépésével kapcsolatos ezredparancsnoki felterjesztést nem a nem létező Stueroper, hanem Auersperg altábornagy láttamozta (104. old., vö. a 111. oldalon található fényképmásolattal.) A *Quittirungs-Reverse* nem „díszes, német nyelvű hivatalos elbocsátási oklevél” volt, hanem Batthyány kilépési kötelezvénye arról, hogy soha nem harcol cs. kir. csapatok ellen. (105. old.) Az Epilógus végén idézett 1854. évi Vörösmarty-vers nem Batthyány Lajosra, hanem rokonára, az 1854-ben Párizsban elhunyt Batthyány Kázmérra vonatkozik. (117. old.) Általában, néha az volt az érzésem, hogy a szerző a kötet minél tekintélyesebb tétele érdekében túlzott részletességgel idézett olyan szövegeket, többnyire szabályzatokat, amelyeknek csak áttételesen van közük Batthyány katonai pályájához.

HERMANN RÓBERT

Számunk szerzői

BABJÁK ILDIKÓ	jogtörténész, Debreceni Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar (Debrecen)
CSIKÁNY TAMÁS	hadtörténész, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem (Budapest)
HERMANN RÓBERT	történész, Hadtörténeti Intézet és Múzeum (Budapest)
KISS P. ATTILA	PhD hallgató, Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar (Szeged)
MARÓTI EGON	ókortörténész, Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar (Szeged)
PELYACH ISTVÁN	történész, Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar (Szeged)
ROTÁR KRISZTINA	egyetemi hallgató, Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar (Szeged)
URBÁN ALADÁR	történész, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar (Budapest)
VELKEY FERENC	történész, Debreceni Egyetem, Bölcsészettudományi Kar (Debrecen)
ZAKAR PÉTER	történész, Szegedi Tudományegyetem, Juhász Gyula Pedagógusképző Kar (Szeged)
ZSIGMOND GÁBOR	PhD hallgató, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem (Budapest)

A fordításokat BARNA JÓZSEF készítette.

Contents

Essays

ALADÁR URBÁN	
Prince Pál Esterházy in the Batthyány Government	5
RÓBERT HERMANN	
The Prime Minister and the Honvéd Major – Batthyány and Görgei ..	20
FERENC VELKEY	
“Expecting company tonight. Conversed at length with Batthyány.” The Common-Public Life of Széchenyi and Batthyány on Social and Private Scenes	51
PÉTER ZAKAR	
The Apostolic Military Ordinariate in 1848–1849	95
GÁBOR ZSIDMOND	
The History of the Austro-Hungarian Lloyd	126
ILDIKÓ BABJÁK	
The Liability of the Illiterate on Bills of Exchange during the Dual Monarchy	144

Evoking the past

Prince Pál Esterházy’s Joining the Batthyány Government and his Withdrawal from the Ministerial Responsibilities. (Documents. Ed., preface and notes written by Aladár Urbán)	161
---	-----

Beyond our borders

Fascinated by Career. Interview with historian Aladár Urbán. (By István Pelyach)	175
A Selected Bibliography of Aladár Urbán’s works	181

Reviews

The origin and deeds of the Gothic “land surveyors”, or defending the uncaptured town. Comments on the new translation of Jordanes’ Getica. (<i>Iordanes: Getica. A gótok eredete és tettei. Published by Magdolna Kiss. L’ Harmattan Kiadó. Budapest, 2004</i>)	
ATTILA P. KISS	192
The memory of a historian of antiquity (<i>Orpheusz búcsúzik. Tanulmányok Sarkady János emlékére. Eds. Bence Fehér and Miklós Könczöl. Károli Egyetemi Kiadó. Budapest, 2007</i>)	
EGON MARÓTI	203

<p>“Jelačić the coward is running toward Vienna...” <i>(Róbert Hermann: A Drávától a Lajtáig. Tanulmányok az 1848. nyári és őszi dunántúli hadi események történetéhez. Balassi Kiadó. Budapest, 2008)</i></p>	210
<p>TAMÁS CSIKÁNY</p> <p>The events of the Revolution of 1848 as interpreted by a Romanian historian <i>(Nicolae Isar: Din istoria generației de la 1848. Revoluție-exil-destin istoric. Editura Universitară. București, 2006)</i></p>	213
<p>KRISZTINA ROTÁR</p> <p>The incompetent soldier <i>(Tibor Ács: Batthyány Lajos, a huszártiszt. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum – Line Design. Budapest, 2008)</i></p>	218
<p>RÓBERT HERMANN</p> <p><i>Authors</i></p>	224